

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 3

**Одеса
2016**

Головний редактор:

Наумкіна С. М. – д.політ.н., проф., завідувач кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Заступник головного редактора:

Музиченко Г. В. – д.політ.н., проф., професор кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Відповідальний секретар:

Ростецька С. І. – к.політ.н., доц., доцент кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Члени редакційної колегії:

Арабаджиев Д. Ю. – д.політ. н., доц., професор кафедри соціальної роботи
(Запорізький національний технічний університет)

Аркадіуш Адамчик – проф. д-р габ. політології (Університет ім. Яна Кохановського в Келцах, РП)

Бабкіна О. В. – д.політ.н., проф., завідувач кафедри політичних наук (Національний педагогічний університет імені М. Драгоманова)

Гедікова Н. П. – д.політ.н., проф., професор кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Горбатенко В. П. – д.політ.н., проф., заступник директора (Інститут держави і права НАН України імені В. М. Корецького)

Долженков О. О. – д.політ.н., проф., професор кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Залевські Єжи – проф. д-р габ. політології (Варшавський університет, РП)

Монолатій І. С. – д.політ.н., проф., професор кафедри політології (ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»)

Парух Вальдемар – проф. д-р габ. політології (Університет ім. Марії Склодовської-Кюрі в Любліні, РП)

Романюк А. С. – д.політ.н., проф., завідувач кафедри політології (Львівський національний університет імені Івана Франка)

Яковлев Д. В. – д.політ.н., проф., декан факультету правової політології та соціології
(Національний університет «Одеська юридична академія»)

Ярова Л. В. – д.політ.н., проф., професор кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Науковий журнал «Politicus» є фаховим виданням на підставі

Наказу МОН України № 241 від 09.03.2016 року (додаток № 9)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази

Index Copernicus International (Республіка Польща)

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet

Вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського, протокол 3 від 17 жовтня 2016 року.

Офіційний сайт видання: www.politicus.od.ua

Науковий журнал «Політикус» зареєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21499-11299Р від 18.08.2015 р.)

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Кокорєв А.В. Взаємовідносини країн Закавказзя з державами Європи.....	5
Лукашенко Є.М. Чинний націоналізм Дмитра Донцова.....	9
Савойська С.В. Підводні камені комунікативної політики у сфері мовної політики сучасної України.....	20
Челак О.П. Внесок теорій регіонального розвитку в розроблення концептуальних засад регіональної політики сучасних держав.....	24

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Балацька О.Б. Сучасні форми воєнних конфліктів: нові загрози й актуальні тенденції.....	28
Білоусов О.С. Концепція «суспільства ризику» в контексті аналізу сучасного глобального соціуму.....	32
Варинський В.О. Соціальний капітал як чинник суспільної та політичної консолідації.....	37
Васильєва І.А. «Зелений» анархізм як синтез принципів анархізму та екологічної спрямованості розвитку суспільства.....	41
Вахняк Г.В. Політичні групи євроскептиків у партійній структурі Європейського парламенту.....	44
Гончаренко Н.І. Трансформація виборчої системи України: пошук оптимальної моделі.....	48
Козьма В.В. Ціннісні орієнтації та проблема політичної соціалізації особистості в Україні.....	52
Королевська А.В. Польська система місцевого самоврядування.....	56
Лихацька Т.А. Детермінанти електоральної участі.....	60
Мирзоев И.Н. Приоритети зовнішньої політики Азербайджанської Республіки в сучасний період.....	64
Мурадзаде А.А. Конституційний референдум як форма вираження прямого волевищавлення народу.....	68
Назарук Н.В. Розвиток інституту спеціалізованих омбудсманів в Україні.....	73
Осадчук І.Ю. «Партії влади» в Росії та країнах Центральної Азії.....	80
Ростецька С.І. «Нові ліві» політичні партії в Європі: регіональний зріз.....	84
Руднєва А.О. Особливості шоутизації владно-опозиційних відносин в українському інформаційному просторі.....	88
Співак М.В. Державна політика інноваційного розвитку галузі охорони здоров'я в сучасних умовах.....	92

Хорошилов О.Ю. Політика історичної пам'яті як складова частина процесу національного будівництва: досвід застосування естетичного інструментарію.....	96
Шедяков В.Е. Всемирная децентрация и тенденции сепаратизма сквозь призму постглобализма.....	100
Шелемба М.М. Електоральний вибір на парламентських виборах 2014 р.....	104
Широв М.А. Торговые отношения и внешняя политика Туркменистана.....	110
Щедрова Г.П. Політичні ризики: сутність і специфіка в Україні.....	114
Юсифзаде А.М. Свободные и честные выборы – важнейшее условие демократии.....	119
РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ	
Колісниченко Р.М. Медичні та самоідентифікаційні якості глобалістичної свідомості.....	123
Микаилова Н.Э. К вопросу о гуманизации современной культуры.....	129
Печеранський І.П. Роль прогресивного консерватизму у формуванні державницького мислення в Україні на сучасному етапі.....	134
Yanushevich I.A. Politicians and contemporary tactics of sophistry.....	138
РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ	
Єремєєва І.А. Еволюція концепції «гуманітарної інтервенції» в постбіполярній системі міжнародних відносин.....	141
Константинова Ю.В., Набока А.Ю. Роль Японії в інтеграційних об'єднаннях Азіатсько-Тихоокеанського регіону на прикладі АСЕАН+3.....	145
Коппель О.А., Пархомчук О.С. Альтернативні концепції нового міжнародного порядку.....	149
Рослонь Д.Т. Партнерство Польщі з ЄС у зовнішній політиці Польщі.....	154
Терещук В.І. Політичні аспекти реалізації державного іномовлення в Україні.....	159
РОЗДІЛ 5. ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО	
Маруховська-Картунова О.О. Становлення та етапи розвитку етнополітичної конфліктології в Росії.....	164

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Кокорєв А.В.

Взаємовідносини країн Закавказзя з державами Європи

У статті проводиться аналіз багатосторонніх взаємовідносин Грузії, Вірменії, Азербайджану з Європою. Розглянуто радянський період, коли сформувався ряд специфічних особливостей розвитку держав, які зіткнулися із серйозними внутрішніми проблемами міжнаціонального, міжетнічного та міжконфесійного характеру.

Ключові слова: Грузія, Вірменія, Азербайджан, сучасний політичний процес, СНД, європейська інтеграція, НАТО, Закавказзя.

с серйозними внутрішніми проблемами міжнаціонального, міжетнічного та міжконфесійного характеру.

Ключевые слова: Грузия, Армения, Азербайджан, современный политический процесс, СНГ, европейская интеграция, НАТО, Закавказье.

The analysis of multilateral mutual relations of Georgia, Armenia, Azerbaijan with Europe is conducted in the article. A soviet period, the row of specific features of development of the states that ran into the serious internal problems of international, between ethnic and interconfessional character was formed in that, is considered.

Key words: Georgia, Armenia, Azerbaijan, modern prudent process, CIS, European integration, NATO, Transcaucasia.

УДК 321.03/327.6

Кокорєв А.В.

кандидат філософських наук, докторант кафедри політичних наук і права Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського

В статье проводится анализ многосторонних взаимоотношений Грузии, Армении, Азербайджана с Европой. Рассмотрен советский период, когда сформировался ряд специфических особенностей развития государств, которые столкнулись

Актуальність статті визначається тим, що вибір європейського напрямку країнами Закавказзя – Азербайджаном, Вірменією та Грузією – в основному був обумовлений досвідом і традиціями дипломатії цих країн, а також духовною близькістю з європейським континентом. Місце розташування між Європою і Азією давало можливість здійснювати торгівлю між Заходом і Сходом.

Країни Закавказзя завжди мали тісні політичні, військові, економічні та культурні зв'язки з європейськими державами. У безпосередній близькості від закавказького регіону було «серце» християнської цивілізації – Візантія та Середземномор'я з їхніми розвиненими політичними відносинами, економікою, торгівлею, культурою.

Закавказзя дуже часто ставало ареною зіткнення великих держав. Являючи собою і без того складний вузол важко вирішуваних соціально-економічних, національно-територіальних, конфесійних та етнокультурних суперечностей, Південний Кавказ майже завжди був зоною перетину та протиборства геополітичних інтересів різних держав – як своїх найближчих сусідів, так і країн, що знаходяться вдалині.

Метою дослідження є аналіз європейського напрямку зовнішньої політики країн Закавказзя на межі кінця ХХ – початку ХХІ століть, а також виявлення можливих тенденцій розвитку відносин з Європейським Союзом на найближчу перспективу. При цьому аналіз діяльності країн Південного Кавказу в євроорганізаціях обмежується аспектами, які безпосередньо впливають на процес європейської інтеграції цих країн.

Завданнями дослідження є виділення та обґрунтування етапів формування, визначення

соціально-економічних, історичних і військово-політичних факторів, що впливають на характер і специфіку сучасного політичного розвитку республік Закавказзя.

У 90-ті роки ХХ століття в процесі відновлення державності перед республіками Закавказзя постало чимало проблем, найбільш суттєві з яких були пов'язані з пошуком нових шляхів і розробленням ефективних механізмів соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку. Крім того, набувши статусу незалежності, Азербайджан, Вірменія та Грузія вперше за свою новітню історію опинилися віч-на-віч зі світовою спільнотою. Незважаючи на багатий історичний досвід, для них це був незнайомий світ зі складною структурою, різноманітними суперечностями та інтересами, іншими духовно-культурними цінностями. Країнам Закавказзя ще належить освоїти цей світ, знайти в ньому своє місце, створити умови для вільного розвитку та відродження.

В умовах, коли часу на роздуми та суперечки залишається вкрай мало, коли ціна можливих помилок політичного керівництва країн Закавказзя істотно зростає, особливої важливості набуває процес вироблення орієнтирів поточного та перспективного зовнішньополітичного курсу, у тому числі й на європейській арені. І без того непросту ситуацію посилюють негативні загальносвітові тенденції: витрати процесу глобалізації, екологічна катастрофа, що насувається, хвиля тероризму, що захлеснула світ, тощо.

Усі ці обставини роблять актуальним звернення до проблематики зовнішньополітичної діяльності Азербайджану, Вірменії та Грузії – республік, що

утворюють один із важливих у геополітичному сенсі регіон планети взагалі та в сенсі європейського напрямку цієї діяльності зокрема.

Проблематика, пов'язана з європейським напрямом зовнішньополітичної діяльності держав Закавказзя, а також пов'язані з цим як загальні, так і приватні питання отримали висвітлення у працях багатьох авторів. Зокрема, питання загальнополітологічного плану, пов'язані з осмисленням тенденцій і суперечностей сучасних міжнародних відносин, світової політики та глобальних трансформацій, розглядалися І.А. Василенко, М.М. Лебедєвою, О.С. Панариним, Ю.М. Павловим, Є.А. Поздняковим, О.І. Соловйовим, П.А. Циганковим та іншими відомими дослідниками.

У цих і багатьох інших працях в основному розкрито й оцінена роль країн Південного Кавказу у відносинах із європейськими державами на різних етапах історичного розвитку. Точки зору деяких авторів цих робіт не збігаються, але загалом у них однаково розглядаються функція та призначення Кавказу у світовій спільноті, і тому автор статті не вважає за доцільне зупинятися на аналізі цих точок зору.

Отже, європейська політика в Закавказзі здійснюється в двох напрямках: перший – це відносини Азербайджану, Вірменії, Грузії з європейськими організаціями: ЄС, Європарламентом, Радою Європи, ПАРЄ, ОБСЄ; другий – двосторонні відносини Азербайджану, Вірменії, Грузії з європейськими країнами: з державами СНД, передусім Росією, колишніми соціалістичними країнами Європи, західноєвропейськими державами.

Аналіз багатосторонніх і взаємних відносин Грузії, Вірменії, Азербайджану з Європою дає підстави зробити й інший висновок – про зацікавленість республік Закавказзя в зміцненні та розвитку таких зв'язків. З торговельно-економічної точки зору вони важливі для республік Закавказзя, тому що дозволяють їм використовувати геополітичне положення як головний транспортний шлях у торговельно-економічних зв'язках із Європою та Азією.

Саме на вирішення цього завдання спрямовані проекти ТРАСЕКА й транспортування нафти.

З точки зору забезпечення національної безпеки країн Закавказзя саме їхні зв'язки з європейськими організаціями, а також військово-політичні аспекти двосторонніх відносин із країнами європейського континенту дають можливість створювати сприятливі зовнішні умови для здійснення тих кардинальних соціально-економічних і суспільно-політичних перетворень, які відбуваються зараз у цих країнах.

Для подальшого розвитку політичні еліти Азербайджану та Грузії обрали прозахідний напрямок політичного курсу. В умовах ускладнення відносин з Росією на початку 90-х років ХХ століття вони

стали шукати союзників серед розвинених країн і традиційно близьких центрів впливу [1]. Більш зважені міжнародні відносини властиві Вірменії. Грузія в геополітичному плані має найбільш сильні позиції на Кавказі. Вона в багатьох аспектах самодостатня та відкрита держава.

Здобувши політичну незалежність, Азербайджан, Вірменія та Грузія зіткнулися з серйозними внутрішніми проблемами міжнаціонального, міжетнічного та міжконфесійного характеру. На територіях Азербайджану та Грузії існують самопроголошені «держави».

Неврегульованість конфліктів у Нагірному Карабаху, Абхазії, Південній Осетії, гострота міжнаціональних відносин і складність проблем переходу до вільного ринку підштовхують політичне керівництво незалежних закавказьких держав до пошуку нових союзників, здатних надати реальну допомогу в зміцненні національного суверенітету.

Відчуваючи глибоке розчарування у миротворчих можливостях СНД, Азербайджан і Грузія роблять активні зусилля щодо військово-політичного зближення з НАТО, розраховуючи на допомогу членів альянсу в поверненні втрачених територій, вирішенні проблеми біженців.

Прагнення незалежних держав Закавказзя шляхом активного залучення іноземного капіталу використовувати свої природні ресурси з метою підйому економіки, підвищення життєвого рівня населення закономірно та зрозуміло. Проте Росія географічно, історично, економічно й політично тісно пов'язана із Закавказзем. Тут – сфера її національних інтересів. Природно, що її занепокоєння викликає те, що в результаті західної активізації виникла ситуація деякого протистояння, яку, враховуючи її деструктивні наслідки, краще було б послабити ще на ранній стадії, але час вже втрачений.

Політична ситуація в Закавказзі характеризується великим динамізмом, наявністю різномасштабних вогнищ напруженості, зіткненням і протистоянням державних та інших інтересів, подальшим поділом сфер впливу і боротьбою за ресурси як на внутрішньому, так і на міжнародному рівні. Кавказ сьогодні – це арена зіткнення Заходу та Росії, позиції якої слабшають, її вплив на процеси, що проходять в регіоні, зменшується. Що стосується Заходу, то його вплив на ситуацію в Закавказзі зростає, і вже низку районів цього регіону Захід оголосив сферою своїх життєвих інтересів.

Разом із тим слід зазначити, що, попри свою зростаючу економічну присутність у Закавказзі, європейські країни все ще не грають тут помітної політичної ролі. Проте передбачається, що в майбутньому ця ситуація буде змінюватися. Завдяки реалізації технічних проектів, орієнтованих у Закавказзі передусім на створення найсучаснішої управлінської структури в галузі здобуття й тран-

спортування нафтопродуктів, тут уже забезпечений плацдарм для діяльності найбільших європейських монополій [2].

Одним із найбільш великих проектів, що мають життєво важливе значення для геополітичної ситуації в Закавказзі, є Євразійський транспортний коридор для забезпечення транспортних магістралей Європи, Кавказу та Азії, що проходить через усю територію Грузії та Азербайджану біля Вірменії. Створення такого коридору дає реальний шанс закавказьким державам стати стратегічно важливими країнами в євразійському просторі, сприяє успішному соціально-економічному розвитку цих країн.

Посилення боротьби між найбільшими нафтовими компаніями за контроль над енергетичними ресурсами Закавказзя та Середньої Азії, володіння майбутніми транспортними артеріями стратегічного значення, будівництво яких передбачене в обхід Росії, все більше привертає увагу країн НАТО до Південного Кавказу.

Питання про вибір основного експортного трубопроводу для каспійської нафти стає стрижнем, навколо якого вже сьогодні обертається зовнішньополітична активність Азербайджану та Грузії, Росії, Сполучених Штатів, Туреччини та Ірану. Іде запекла боротьба між Росією, Заходом, Туреччиною з питання про те, по якому трубопроводному маршруту експортувати каспійську нафту. Грузія, через яку має пройти маршрут Захід – Схід, є активним учасником цієї боротьби. У більш складному становищі порівняно з Грузією та Азербайджаном перебуває Вірменія, яка не володіє достатніми енергетичними ресурсами. Але з точки зору «вертикального» економічного розвитку (маршрут Північ – Південь) становище Вірменії в закавказькому геополітичному просторі цілком задовільне.

Бачивши нездатність Росії забезпечити фінансовий вплив у Закавказзі, її конкуренти роблять ставку передусім на своє економічне впровадження. Закавказзя перетворюється не на словах, а в дійсності на «зону стратегічних інтересів» Заходу, який був і залишається принциповим супротивником сфер впливу Росії на пострадянському просторі. Це означає неприйняття ним історично та географічно сформованих пріоритетів на території колишнього Радянського Союзу, а в цьому конкретному випадку маємо на увазі боротьбу між Заходом і Росією за розподіл Кавказу. Захід прагне стати «арбітром» у регіоні, використовуючи нафтовий фактор і процеси врегулювання конфліктів.

Звідси випливає, що перспективи розвитку російсько-закавказьких відносин багато в чому будуть визначатися тим, яким шляхом піде інтеграційний процес у регіоні. З одного боку, просування в напрямі європейської інтеграції буде сприяти зміцненню зв'язків із Європейським континентом, але з іншого боку, продовження розширення НАТО на

Південний Кавказ створить додаткові перешкоди для партнерства Росії та закавказьких країн.

У тій боротьбі, яка йде зараз за Кавказ, у Росії є певні переваги перед Заходом та ісламським світом, що дає їй можливість зберегти в цьому регіоні хоча б частину своїх позицій і впливу. Це пов'язано насамперед із тим, що інтереси нових незалежних держав Закавказзя багато в чому не збігаються, а за рядом напрямів просто несумісні один з одним.

Вірменія і Азербайджан зав'язнули у боротьбі за Нагірний Карабах. Мусульманська Туреччина, що встановила відносини стратегічного партнерства з Азербайджаном і Грузією, навряд чи зблизиться з Вірменією. Між Грузією та Росією йде дипломатична війна, фактично виникла криза довіри, незважаючи на конструктивні діалоги керівників цих країн. Загалом у закавказьких держав відрізняються їх позиції щодо співпраці з Росією, хоча вони єдині, коли мова йде про входження в євроатлантичні структури. У них розрізняються джерела і характер загроз їхнім національним інтересам, і тому їхні стратегічні партнери також різні.

Вірменія підтримує майже всі основні зовнішньополітичні ініціативи Росії у світовій політиці. Що стосується Азербайджану та Грузії, для них НАТО, Захід, Туреччина – партнери, з якими немає принципових розбіжностей. Баку і Тбілісі не тільки не перешкоджають розширенню Північноатлантичного альянсу, але і всіляко сприяють цьому. Війна з тероризмом і нафта сприяють розширенню сфери впливу Сполучених Штатів і НАТО.

На цьому шляху немає непереборних перешкод, але вирішальне значення, безсумнівно, має добра воля сторін прийти до взаємоприйнятних рішень на основі права й у дусі відповідальності – як перед своїми народами, так і перед світовою спільнотою. У цьому сенсі головне – проявити взаємну політичну волю для виправлення сформованої ситуації, використання компромісних рішень для спірних проблем у відносинах із повагою національної гідності та врахуванням національних інтересів усіх країн [3].

Нові незалежні держави Закавказзя беруть активну участь в інтеграційних процесах як у пострадянському просторі, так і в межах європейської спільноти.

Однак на шляху інтеграції Закавказького регіону в європейські структури стоять серйозні перешкоди, головна з яких – це суспільно-політичне протистояння всередині країн, конфлікти, військові дії, які заважають активним взаємовідносинам цього регіону з іншими країнами. Хоча сьогодні вогнища конфліктів у Закавказзі «заморожені», відсутність політичного врегулювання конфліктних ситуацій продовжує заважати залученню регіону до міжнародних інтеграційних процесів. Для цього потрібна стабільна внутрішньополітична ситуація, якої на Кавказі, на жаль, поки немає.

Говорячи про інтеграцію закавказьких країн у міжнародні європейські структури, потрібно відзначити, що Грузія раніше своїх сусідів була прийнята в члени РЄ, але це не викликало загострення обстановки в регіоні. Навпаки, по-перше, Рада Європи виявила неабияку гнучкість і створила іншим більше стимулів для членства, по-друге, Грузія проклала дорогу Азербайджану та Вірменії й стала найпершим поборником і прихильником їх членства в організації.

Тяжіння Євросоюзу як нового світового центру сили наростає. Політична еліта в Грузії, Вірменії та Азербайджані сприймає зближення з ЄС як найбільш ефективний спосіб вирішення своїх внутрішніх економічних і політичних проблем.

Роблячи висновок про характер двосторонніх відносин країн Закавказзя з європейськими державами, варто відзначити, що тут вкрай важливий диференційований підхід до цих відносин, враху-

вання специфіки, особливостей національних інтересів кожного з партнерів окремо – Грузії, Вірменії та Азербайджану – на європейському континенті. При цьому мають активно використовуватися традиції добросусідства та позитивного досвіду у взаєминах закавказьких народів у минулому і створення необхідності їх єдності та взаєморозуміння в цей час.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ожиганов Э.Н. Моделирование и анализ политических процессов : [учеб. пособие] / Э.Н. Ожиганов. – М. : Российский университет дружбы народов, 2009. – 190 с.
2. Ханстантинов В.О. Політичний вимір толерантності: ідеї та проблеми : [монографія] / В.О. Ханстантинов. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2011. – 336 с.
3. Хартія основних прав Європейського Союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_524.

Лукашенко Є.М.

Чинний націоналізм Дмитра Донцова

У статті з'ясовано суть чинного націоналізму, розкрито особливості тлумачення і розуміння чинного націоналізму Дмитром Донцовим та визначено його мету. Також детально проаналізовано шість вимог чинного націоналізму, що може сприяти їхньому переосмисленню українським суспільством у контексті викликів сьогодення.

Ключові слова: нація, націоналізм, ідеологія, світогляд, воля, романтизм, догматизм, фанатизм, раціоналізм, інтернаціоналізм, творче насильство, національна ідея.

В статті виявлена сутність діючого націоналізму, раскрыты особенности толкования и понимания действующего национализма Дмитрия Донцова, и определены его цели. Также подробно проанализированы шесть требований действующего национализма, что может

способствовать их переосмыслению украинским обществом в контексте вызовов современности.

Ключевые слова: нация, национализм, идеология, мировоззрение, воля, романтизм, догматизм, фанатизм, рационализм, интернационализм, творческое насилие, национальная идея.

The article revealed the essence of current nationalism, the features of the interpretation and understanding of current nationalism Dontsov and defined its purpose. Also detailed analysis of six of the applicable nationalism that can contribute to their reconsideration of Ukrainian society in the context of the challenges of today.

Key words: nation, nationalism, ideology, philosophy, freedom, romanticism, dogmatism, fanaticism, rationalism, internationalism, creative violence, national idea.

УДК 32.01:329.17-051

Лукашенко Є.М.,
аспірант кафедри теорії
та історії політичної науки
Львівського національного університету
імені Івана Франка

Дмитро Донцов – непересічна і надзвичайна особистість в історії України, в українській політиці і політології, публіцистиці та філософії. Трагедія українського народу і катастрофа української державності в ХХ столітті були і особистою трагедією Донцова. Незважаючи на важку долю і всі випробування, що випали на долю Донцова, він продовжував боротися до кінця свого життя. З-під його пера вийшли десятки творів, актуальність яких сьогодні така ж, як і під час життя Донцова.

Квінтесенцією боротьби та творчості Дмитра Донцова стало створення теорії українського інтегрального націоналізму, який сам Донцов називав чинним.

Мета статті – з'ясувати суть чинного націоналізму Дмитра Донцова, детально проаналізувати складові частини та визначити мету, що ставить Дмитро Донцов перед своїми послідовниками.

Цій проблематиці, на жаль, було присвячено досить мало робіт. Серед них, зокрема, назвемо праці Є. Маланюка [15], М. Сосновського [16], Г. Сварника [18; 19; 20], Б. Харахаша [21] та ін.

Дмитро Донцов збудував власний світогляд чинного націоналізму на шести складових принципах, які він сам називає вимогами. Першою вимогою є воля, як особистості, так і нації в цілому, до життя, до влади, до експансії. Вимога друга – це бажання і стремління до боротьби, усвідомлення її необхідності. Без боротьби, з погляду Донцова, неможливим є ні подвиги героїзму, ні активність життя, ні віра в життя, ні триумф жодної нової деї, що хоче змінити обличчя світу. Романтизм, догматизм та ілізюонізм як синтез двох попередніх понять – третя вимога чинного націоналізму Донцова. Четвертою вимогою є фанатизм і «аморальність» як логічний наслідок непримиренності та безкомпромісності, властивих фанатизму. Легкий синтез раціоналізму та інтернаціоналізму,

що робить ідею, за яку бореться нація, суспільно корисною та передовою для всіх або для багатьох народів світу, – п'ята вимога чинного націоналізму. І нарешті, шостою вимогою чинного націоналізму є творче насильство ініціативної активної меншості, що, підпорядковуючи собі націю, веде її до здобуття мети, яку вважає вірною, життєво необхідною, національним ідеалом. Розглянемо кожну з вимог детальніше:

Вимога перша і друга.

Воля, стверджує Донцов, є першоосною життя. Саме на волі, а не на розумі, на догмі, аксіомі, на правді, що не доведена, на пориві без доказу повинна бути основана Українська Національна Ідея. Інакше нація втратить життєздатність, не зможе утриматися на поверхні жорстокого життя, де панує закон сили, а не сила закону. Воля нації до життя є підставою всіх її свідомих та несвідомих стремлень, всіх ідей, що вона намагається здійснити. Розум – це тільки засіб для реалізації волі. Те, що задовільняє її бажання, перетворюючи їх у реальність.

Воля – це іраціональна здібність людської душі, що не вміщається в мову термінів та понять, її можливо тільки відчувати. Волю можна пережити, відчувати, але не пізнати. Головна прикмета волі – в тому, що вона є ціллю в собі, рухом, незалежним від об'єкту, хоча і намагається знайти його для себе. Воля подібна до новонародженої дитини, що активно рухається, кричить, тягнеться до першопізнання, хоча сама, насправді, ще не знає, чого хоче. Новонароджена дитина кричить, і її крик – це, власне, є той крик волі, іраціональної, безмотивної, але життєстверджуючої. Що, народившись, уже ні за що не погодиться на припинення життя.

Воля не втомлюється і не старіє. Воля – вічне стремління, вічний рух, що може задовільня-

тися тільки тимчасово, щоби знову рватися вперед. Стремління волі – іраціональні, абстрактні, вони – щастя саме в собі. Стремління волі подібні до голоду; задовільнивши своє бажання, вони невдовзі голодні знову. У цьому – людське щастя, в переході від бажання до його задоволення, а від нього – до нового бажання.

Бажаючим відчути, що є воля, Донцов радить читати поетів: Гете, Шіллера, Бареса, Гюйо, Лесю Українку. Саме поети найбільш гостро відчувають її.

Воля для Донцова – це жадаба життя, прага розростатися, змагатися, сліпий динамізм, що не має ні ім'я, ні постаті.

Донцов надає волі величезне соціальне значення, вважаючи, що вона є головним двигуном людських вчинків. Хоча у своїй суті іраціональна, а не раціональна сила. Спочатку виникають бажання і пристрасті, за якими приходять мотиви. Людський поступ відбувається відповідно до емоційних психологічних почуттів душі, а не відповідно до тих чи інших понять розуму. Головною рушійною силою поступу є дія пожадання, хоча вона і поєднується з пізнанням, але ніколи не ведеться ним. Донцов вважає інтелект другорядною засадою, підлеглою, витвором пізнішого походження. Воля ж до життя – це те, що неможливо нічим пояснити, а, навпаки, потрібно покласти в основу всякого пояснення як найреальніше у світі ядро дійсності. Вона не наслідок пізнання життя, не щось другорядне, а тільки і лише перше та безумовне. Людські вчинки тільки на перший погляд – результат далекоюсяжної обачності та свідомого осмислення, але насправді вони – справа сліпого стремління, тобто не підлягаючої пізнанню волі. Інтелект Донцов вважає не силою, а знаряддям, яким керують сили, що стоять над ним. Говорити, що розум управляє людиною, так само помилково, як і сказати, що нею управляють очі. Розум – це тільки очі, через які бажання бачать те, чим хочуть задовільнитися.

Єдина справжня сила людської душі – це бажання, які заповнили її. Події реального життя ніколи не є мотивом вчинків людини, якщо вони не змогли розбудити в ній бажання або ж огиди. Роздуми про щастя, насолоду, біль та його уникання не грають жодної ролі в процесі мотивації дій людини, якщо не викликають емоційного подразнення. Люди часто можуть діяти на шкоду собі, абсолютно свідомо нехтуючи власними інтересами, незважаючи на негативну оцінку власних дій власним розумом, задля задоволення і погашення волі своїх пожадливих емоцій і емоційних пожадань. Отже, розум підвладний волі, а не навпаки. Хоча терпіння дає добродійні наслідки, а насолода – шкідливі. Воля бажань часто веде людей до добровільної смерті.

Воля, що живе в громадському житті у формі емоцій та пожадань володіючих нацією повинна бути корисною для неї, інакше розкладення

і деградація такої нації буде неминучою. Як це буває там, де домінуючими мотивами поведінки людей стають задоволення і насолода лише власного егоїзму, навіть ціною шкоди загального блага співвітчизників.

Донцов розрізняє дві точки погляду на волю: біологічну та психологічну. Перша точка – це функція, друга – відчуття. Оскільки мета одиниці і природи – різні, то для природи важлива саме функція (живлення і репродукція), ціль же одиниці – відчуття, заспокоєння емоції. Хоча, звичайно, вони поєднані між собою. Одиниця, намагаючись досягнути свою мету, разом реалізовує і мету природи. З точки погляду природи відчуття є засобом для функції, а з точки погляду одиниці все навпаки: функція – засіб для відчуття. Задоволення, що отримує одиниця під час досягнення відчуття, байдуже природі, що дбає про виконання функції як основи життєздатності загалу.

Емоції одиниць стають величезною соціальною силою, динамічним двигуном суспільства, забезпечуючи його існування та розвиток. У соціальному житті емоції одиниць – джерело вчинків і подій, змінюючих обличчя нації.

Для Донцова воля – синонім бажання. Різні бажання: любов і ненависть, кохання і відраза, самолюбство і самоутвердження, гнів, лють, але і милосерддя та доброта – це засади, що оживлюють світ. Саме ж пожадання діяльності Донцов вважає наймогутнішим стимулом органічної і надорганічної еволюції. Тому збірна філософія одиниць, поєднаних у націю, повинна бути збудована не на відірваних засадах логіки, а виключно на волі до життя, без санкцій, виправдань, без мотивації. І цю волю нації до життя необхідно розвивати, плекати, холити та леліяти без обмежень, до безкінечності. І це зміцнення має бути першою і головною засадою національної ідеї.

Часто воля виявляється як героїзм. Герой або накидує свою волю оточенню, перемагає, або не приймає цього оточення, не дає йому зігнути свою волю, не хилиться перед ним і гине, але не визнає чужої волі над собою. Він шукає смерті, волюючи її, а не упокорення перед зненавидженим оточенням. Герой придумує для себе різні мотиви своїх героїчних вчинків, але ці мотиви не є їх джерелом. Цей елемент – чисто фізіологічне протиставлення свого суб'єктивного «Я», своєї волі об'єктивному, і бажання перемогти – л це останнє вміння кинути в обличчя зовнішньому світові своє «Ні». Це є абстрактна втіха повстати проти чужої волі, яка хоче себе нам нав'язати, упоєння цим «Ні», що хоче утримати непорушно незалежність нашого «Я», ставлячи її навіть понад насолоду життям, рефлекс бойового півня, який у присутності іншого ніби відчуває виклик усіх зовнішніх сил, їжить, готовий до бою, щоби перемогти або померти. Це те фізіологічне та органічне «Ні», що зберігає

чистоту внутрішнього єства Героя. Світ належить тим, хто вміє сказати «Ні»!

У ще більш чистому вигляді (чим у насолоді ризиком і в героїзмі) виявляється воля в прагненні до влади, в нічим не прикрашеному, голому стремлінні до неї, в жадобі панування. Головне – жадоба влади, вважає Донцов. Бажання її походить від волі бути могутнім. Виявлення волі до влади – насолода розростання, вихід за власні межі. Щастя не полягає в спокої і поміркованості бажань, щастя – це безперервний ріст бажання від одного об'єкту до другого, здобуття одного предмету, за допомогою якого потім здобути наступний. Не в здобутті є щастя, а в здобуванні. Крім того, ніколи не можна собі забезпечити влади і засобів доброго життя, що є в дану хвилину, без стремління здобути їх ще більше.

«Здобути ще більше!» Ось формула волі, за Донцовим. І ця формула живе майже в кожному з нас, є суттю всіх наших бажань.

Суть життя – це посідати і панувати, боротьба за перевагу, за зріст і розширення, за могутність, бо жага могутності – це жага життя. Цей закон експансії, незважаючи на його численних противників, існував, існує та буде існувати. Та агресія, експансія, втручання у «сферу існування» інших, яка є підставою волі влади, тобто волі до життя, має своєю кінцевою передумовою боротьбу. Змагання для змагання і заради змагання. Боротьба взагалі та війна як її форма зокрема.

Для Донцова світ є, перш за все, світом волі та уяви, природні сили в неорганічному світі, і різні роди в органічному мусять перебувати в стані сталої конкуренції, що може переростати в боротьбу. Сили природи й органічні форми сперечаються за матерію, в якій вони себе хочуть виявити. Ворогування неминуче, бо кожна воля існує для себе, як відмінна і протилежна іншим силам. Тому особа зокрема та нація в цілому, що відкидає експансію, знаходиться в стані упадку. Ідеал досягається лише там, де конкуренція і боротьба є догмою.

Усі великі реформатори були експансивні, боролися, часто жорстоко, заради утвердження своїх ідей, а з ними і волі власного «Я», протиставленого волі чужих «Я».

Воля війни між націями вічна. Війна є вічна. Історія це підтверджує. Всі поодинокі історії націй і держав підтверджують це, вважає Донцов. Шлях до гармонії пролягає через боротьбу, що урівноважує сили.

«Зміцнювати волю нації до життя, до влади, до експансії означив я як першу підставу націоналізму, який тут протиставляю драгоманівщині. Другою такою підставою національної ідеї здорової нації повинно бути те стремління до боротьби, та свідомість їх кінченості, без якої неможливі ні вчинки героїзму, ні інтенсивне життя, ні віра в нього, ані триумф жадної нової ідеї, що хоче змінити обличчя

світу. Першу із цих підстав протиставляю тому духовому «кастратству», яке виключало волюнтаристичний чинник із міжнародного життя, вірячи сліпо у творчу силу інтелекту. Другу протиставляю засадничому пацифізму нашого провансальства, яке вірило у вічний мир Ліги націй» [7, с. 164], – робить остаточний висновок Дмитро Донцов.

Вимога третя.

Дмитро Донцов вважає, що кожна велика, отже й наша, національна ідея, що хоче перемогти, не може обійтися без цієї прикмети. В основі людського життя лежить гін, безперервний змагальний рух, що за всіх змін залишається незмінним. Але щоб вирватися наверх, створити свій світ, необхідно, щоби цей гін сам себе усвідомив, щоб став ясною романтичною ідеєю. З вірою, що те, що вона стверджує, – єдина правда, та інших правд немає і бути не може. І що щастя світу залежить від того, щоб проголошене нею було здійснене.

Романтизм – це дух апостольства, бо всі апостоли – романтики. Віра у свою «вічну» правду, готовність пожертвувати заради неї всім – це головна прикмета романтичної (або теологічної) доктрини, якою є всяка велика доктрина. Під цими доктринами Донцов розуміє такі відірвані від потреб сьогодення ідеї, як «слава», «рідний край», «благо наступних поколінь», які накладаються масі та протиставляються її теперішнім інтересам. Це ті ідеї, які – як інтереси «загального» – протиставляються інтересам «поодинокого»: одиниці, їх механічній сумі, даному поколінню, її матеріальному добробуту, мирові і «благоденствію» і т.п.

«Романтик» не вважає ці «поодинокості» за щось самостійне, а лише за тимчасові явища, за якими криється «незалежна єдність», їх серцевина і душа. Антиромантик, навпаки, бере світ таким, яким він є сьогодні, зараз, у дану хвилину, не входячи в «суть речі», беручи те, що стається, як лише поодиноке, тобто відповідно до його позбавленої всякого значення випадковості.

Для Донцова романтизм – це почуття приналежності одиниці до «цілого», яка в ім'я ідеалу «цілого» бореться з ворожим і шкідливим для нього, без огляду на те, що від цього може постраждати сама. Безкорисність і жертвенність – риси всякої романтичної ідеології.

Група має свою персоніфіковану реальність, її явища – надособовий характер, а ідея, що тримає групу разом, має своє надіндивідуальне життя, підносячись як над просторовим віддаленням одиниць, так і над віддаленням часовим поколінь.

Для романтика важливішою від добробуту є національна місія, від миру – боротьба за неї, від інтересів данного покоління – тривалі інтереси нації, від щастя одиниці – процвітання спільноти, держави. Романтичний дух – це готовність віддати своє життя для ідеї, до якої не прив'язується

жодного особистого інтересу. Цей «ідеалізм», ця «релігійність», ця «теологія» – це той «романтичний дух», що ставить вічне над сьогоднішнім; цінності, які нам нічого не приносять сьогодні, над «намацальними інтересами»; підпорядковування інтересів «мене», «тебе», «нас» – ідеї великого цілого, яке в релігійному житті зветься Церквою, в етичному – моральними засадами, в політично організованих суспільствах – нацією або державою, як поняттям, відірваним від кожночасної суми живучих одиниць, що говорять однією мовою або заселяють спільну територію.

Донцов вважає, що кожна велика любов стоїть понад милосердям до одиниць, бо для неї важливе щастя більшості, заради якого, хоча і на жаль, доводиться жертвувати щастям одиниць або ж щастям сучасного покоління. Великі рухи перемагають тільки тому, що думають про вічне. Саме такий характер романтичної, релігійної ідеї як ідеї загальної, що ставить себе понад усе «окреме» і «поодинокі», яка, коли виявляється в національному житті, ставить велич і потугу загалу понад щастя і добробут одиниці, класу, даного покоління, його спокою, миру; ставить націю як цілість із «мертвих, живих і ненароджених» над даним поколінням; «дальних» над «ближніми», «речі і марева» над «намацальними» інтересами, максимум над мінімум, «абстрактні» вартості над «конкретні», безмотивну волю життя і влади над всякими «чому» і «для чого», позиченими з лексики чесного міщанина, що дбає лише про «потребу часу».

Донцов стверджує, що головними підставами всякої революційної ідеї, отже і національної, є: перша – волонтаризм (антиінтелектуалізм), друга – войовничість (антипацифізм), третя – романтизм. І ні одна велика ідея, що сперечається з іншими за панування, не залишиться живою, коли вона не перейнята духом романтики. Усі великі доктрини просякнуті духом романтики.

Інший важливий аспект, на якому наголошує Донцов, – це догматизм, безсанкціональність. Переможні доктрини завжди з'являються в супроводі категоричного наказу, передбачаючого безоглядний послух. Вони приймаються масою як догми віри або відкидаються, вважаються за абсолютні правди або абсолютні помилки. Бог або мамона, і третього не дано! Такий характер цих доктрин, і лише такі доктрини знаходять послух у масах, тобто доктрини, сполучені з амотивними почуваннями, прості й категоричні. Історія твориться почуваннями, інстинктами, пожаданнями та інтересами, які стараються мотивувати розумом свою діяльність. Історія не є історія розуму, лише пристрастей, вона знає тільки нелогічні вчинки. Людська маса більше піддається емоційним зворушенням, а не холодній логіці розуму. Маса мало думає, але чим менше думає, тим більше пере-

повнюється емоціями і пристрастями. Догматизм маси повинен мати релігійний характер, тому що боги, герої і догми здобувають визнання, не будучи предметом дискусії. Якщо ж вони стають цим предметом, то втрачають свою силу. На раціональній логіці збудовані всі форми нашого знання, а саме точні науки. Але почуттями, емоціями і містичною інтуїцією будуються наші вірування, тобто чинники поведінки одиниці та народів. Догми володіють нашими надіями, які вони породжують. Та триумфують, незважаючи на свою нелогічність.

Донцов вважає фактом, що юрба «переконуються» лише ідеями, яких сама собі не ясно усвідомлює, не розуміє, але тим краще відчуває. Догматизм таких переконань полягає в тому, що вони – абсолютні, без санкцій. Догми добрі не тому, що їх плоди добрі, а тому плоди добрі, що догми є добрі.

Романтичні ідеї, що ставлять «загальне», «ідеал» понад особисті інтереси, з релігійною абсолютною вірою в них, дуже часто з'являються в історії у формі так званих «ілюзій», «легенд», «міфів». Ілюзія, міраж, марево, Fata Morgana відігравали в історії роль важливішу, чим дійсність. Ірреальне мало перевагу над реальним. На фантазіях та ілюзіях нації спочиває могутність їх держав. До них потрібно взивати, коли необхідно підняти маси. Усі важливі історичні події, повстання буддизму, християнства, ісламу, реформації, революції соціалізму повставали як безпосередні наслідки сильних впливів на фантазію мас. Більшість великих подій минулого здійснювалися під впливом фантомів. Історія для Донцова – немовби череда зусиль народів створити собі фантоми або зруйнувати їх. Політика – це боротьба фантомів. Стара цивілізація, як і нова, шукала красиве далеко частіше, чим корисне. Вона спочатку навчилася робити статуї, ікони і храми, а не залізниці та електричні лампи. Люди швидше жили для ідеї, а не для матерії. Донцов, вивчаючи історію, приходив до переконання, що першочергове значення в історії мали ідеї. Для них люди живуть, заради них вмирають.

Форма, яку найчастіше в людській історії приймає ілюзія, – це легенда «останнього бою». Те, що може спочатку здатися катастрофою, насправді є народженням нового і кращого. Ідеї, доступні масі, лише перекладені в короткі, прості та легко зрозумілі правила, що викликають образи. Однією з таких образних ілюзій є легенда «останнього бою», що забезпечить перемогу добра над злом. Віруючі католики уявляють собі історію церкви як ряд битв між Сатаною і церковною ієрархією, підтримуваною Христом. «Останній бій» закінчиться їх перемогою.

Жодний революційний рух неможливий, допоки немає легенди, ілюзії, прийнятої масою. Уява, що захоплюється образами легенди-ілюзії, є рушійною силою, що піднімає до руху і боротьби за них

маси до кінця, до «останнього бою» і повної перемоги. Надії-марева є підставою всякого ідеалізму.

Як висновок Донцов пише: «... я говорив про «романтичний» характер великих революційних ідей і про їх «релігійний», догматичний характер. «Ілюзіонізм» є синтезом обох: він протиставляє «змісловому» – іраціональне, надзмісловне, конкретному – невидиме і незнане, і це «теологічне» в нім; і він протиставляє доказам – голу афірмацію, і це «догматичне» в нім. І первень чуттєвий «ілюзіонізму» (він не дискутує), і його первень інтелектуальний (що хоче здійснити ідею неіснуючу і принципіально протилежну конкретній) – умотивують його войовничість, антипацифізм. Як такий, «ілюзіонізм» входить складовою частиною (разом із «релігійністю») до згаданої третьої підстави всякої, отже і національної, революційної ідеї – романтизму.» [7, с. 173]

Вимога четверта.

Великі ідеї, що хочуть заволодіти світом, без емоцій і почуттів, що повинні супроводжувати їх, ніколи не мають експансивної пориваючої сили. Ідеї діють тільки тоді, коли перетворюються в почуття; коли стають складовою частиною вдачі людини, перейнятої ідеєю. Ідея й емоція, поєднуючись, діють на особу як природні інстинкти, керуючи її поведінкою. Без емоційного наповнення ідея є нежиттєздатною. Ідея – сильна, коли в неї просто віряться. Бо в політиці, стверджує Дмитро Донцов, так само як і в релігії, успіх на боці того, хто вірує, а не того, хто сумнівається.

Суспільні перевороти робляться швидше через переоцінку вартостей, ніж через зміну законів і кодексів, через вибухи почуттів швидше, ніж через логічні умовиводи. Нація стає сильною, коли впадає в лють, якщо ж народ не в гніві, то навіть найменша дія для нього важка і неможлива. Ідея без відчуття втрачає силу.

Вартовий, щоби захистити своїх, повинен бути філософічно налаштований, і цей філософічний настрій полягає в тому, що він, тобто вартовий, впадає в лють при вигляді ворога. Навіть якщо раніше вартовий не знав особисто від нього нічого злого. Але перед своїм, мов пес, махає привітно хвостом, хоча б навіть він не бачив від нього нічого доброго для себе. Таку поведінку вартового Донцов називає «філософічним Ні», що є безмотивним притяганням або відштовхуванням, істотною прикметою нашої волі, без яких мертва будь-яка ідея.

Переконання розуму, прийняття їм якоїсь думки ніколи не дає рушійної сили ідеї, без почуття. Вмирають за погляди, але не за розумові висновки, за те, в що віряться, але не за те, про що знається. Зникнення жодної системи чи режиму неможливе без існування палкого бажання бунту в їх противників. Усе велике в історії зроблено людськими пристрастями. Почуття, що штовхає до бунту, якоюсь мірою є самолюбством. Погано, коли його

багато, ще гірше, коли його невідосталь. Низька самооцінка породжує два лиха: хто не захищає своїх прав, сам стягає на себе агресію і провокує самолюбство в інших; хто не виправдано недовіряє самому собі, той не відважиться взяти те, чим міг би володіти по праву. Те саме можна сказати і про патріотизм. Деякі нації це почуття робить зарозумілими й агресивними, але коли цієї агресії замало, то немає потрібної сили для нагадування про дотримання своїх прав, які тоді топчуться іншими націями. Якщо нація втрачає у своєму характері агресивність, то з нею зникає і запал до захисту своїх прав. Неможливо захистити себе, не завдавши шкоди нападнику.

Природа та історія, стверджує Донцов, не знають націй агресивних і неагресивних, тільки нації сильні і слабкі. Нації сильні визволяються, коли вони поневолені, і розширюються за рахунок слабших, коли вільні; нації слабкі або відважуються тільки на спазматичний бунт, коли вони поневолені, або роздаровують своїм національним меншинам «національні», «культурні» та всілякі інші автономії та права, коли вільні. Після чого самі залишаються ні з чим.

Неважливо, агресивна нація чи ні, або ідея агресивна чи ні. Важливо, чи ідея поєднана з відповідним почуттям, з абстрактною волею жити і рости, чи, навпаки, ця ідея є розумовою абстракцією, що хоче заглушити почуття. У першому випадку така ідея перемаже, в другому – помре. Ці почуття є пафосом, силою, що живе в людських серцях. Пафос подібний до пристрасті, але, на відміну від неї, позбавлений присмаків низького і самолюбного. Без нього, тобто без пафосу, не може вижити жодна ідея, особливо національна. У носіїв великих ідей пафос трансформується у фанатизм. Та стає постійним природним станом душі всіх визначних діячів і реформаторів, учасників великих епох, що втілюють великі ідеї, змінюючи хід історії.

Фанатизм має релігійний характер. Віруючий дивиться на свою правду як на для всіх зобов'язуючу. Він фанатично не визнає і відкидає все, що протиставляється його єдиноправильній вірі. Фанатик вважає лише свою правду істинною, тому вона має бути прийнята іншими. Звідси його агресивність і нетерпимість до інших поглядів. Тверда віра в гасла, що він проголошує, як істинну і обов'язкову для всіх правду, любов до ідеї, яку він хоче реалізувати, ненависть до всього, що перешкоджає її здійсненню, – ось ознаки справжнього революціонера. Ось чому любов і ненависть ідуть в парі, як два взаємодоповнюючі почуття в кожного прихильника великої ідеї. Чуттєві ідеї фанатиків не знають слова «толерантність», бо суперечка про догмати віри вирішується не полюбовним компромісом, а кров'ю єретиків.

Натовп ніколи не сумнівається щодо правдивого й фальшивого, а оскільки свідомий своєї сили, то не потребує також і толерантності. Кожен

засновник якоїсь релігійної або політичної віри зміг її збудувати тільки тому, що зміг викликати в масах почуття фанатизму; тільки тому, що навчив їх віддавати своє життя за свій ідол, ідеал, і нищити за нього чужий. Всяка нова ідея – нетолерантна. Революції, Варфоломієва ніч, релігійні війни за Гроб Господень, інквізиція, громадянські війни та часи терору – все це явища того самого роду, спричинені масами, охопленими тими релігійними почуттями, які невблаганно вели до знищення вогнем і мечем усіх, хто впирався запануванню нової віри. Свята інквізиція – це дія людей, цілковито переконаних у правдивості своєї правди. Усі великі події в історії – наслідок фанатичних ідей.

Фанатиком був король Франсуа I, француз, який говорив, що коли б його права рука впала в ересь, він відрубав би її, та який спонукав Карла V вигнати всіх маврів з Іспанії. Фанатиком був Тарас Бульба, що вбив рідного сина за зраду і перехід на сторону поляків. Непримиренність проти чужих богів – суттєва прикмета всіх великих ідей та їх пророків. Фанатизм – це захоплення абстрактним, думкою, ідеєю, що заперечує існуючий стан речей. Суттю фанатизму є те, що він одночасно руйнуючий і творчий, бо виріс із нової «релігійної» ідеї, яка зможе жити лише убивши стару, зайнявши її місце. Він збудований на запереченні, на протиставленні, бо він є засадою життя, а все, що відразу знеемоцієне і безцуттєве, є і залишиться без життя.

До емоційності і фанатизму великих ідей, які володіють масами, необхідно додати ще одну їх прикмету – «аморальність». Це не є, звичайно, аморальністю в етичному смислі. Навпаки, ступінь етичної напруженості тих ідей та їх прихильників є надзвичайно високою, а підпорядкування особистого загальному, часто жорстким моральним вимогам тут суворе і тверде як ніде. Під «аморальністю» Донцов розуміє їх, тобто ідеї, суперечність із буденною мораллю українського провансальства, яке етичність чи неетичність великої ідеї або руху оцінює з точки погляду політично бездоганного міщанина; який до загальнонаціональних, взагалі громадських справ підходить із міркою своїх приватних вигід, турбот та інтересів. Із цього погляду «самоотверженого малоросса», або «*rosciwego rusina*», ці ідеї та рухи дійсно «аморальні». Мораль Донцова і мораль українського провансальства входять між собою в глибокий етично-психологічний конфлікт, протирічать та взаємовиключають одна одну. З погляду моралі Донцова зле – то боягузливе. Гідний погорди здається їй, хто все ліниво журиться, зітхає, нарікає, жаліється. З точки погляду цієї моралі необхідно відчувати ненависть до ворога, навіть коли він особисто вам нічого злого не зробив, із цієї точки погляду треба розтоптати єхидну, навіть коли вона не свідомо, що шкодить. Напняття всіх сил душі, всіх життєвих енергій є для Донцова чеснотою; «ні гарячі,

ні холодні» (яких відкидає і Бог), які б «етичні» не були би, гідні осуду. Для Донцова бажані сильні, у вірі чи в безвір'ї, в любові чи в ненависті, тоді вони на першому місці, коли «навертаються» – радість за них більша, чим за десять праведників. Донцов любить натури твердих, на чому би вони не стояли. До таких «твердих» зачислює він і Шевченка, хоч батько його, прочуваючи цю його «твердість», сам ще сумнівався, на чому він стане: чи вийде з нього щось дуже добре чи велике ледащо.

Ця «твердість» – це «залізни чесноти» і «залізни пороки», сила в добрі і в злі. Мораль Донцова вважає добрим все, що життя робить потужнішим, а неетичним – все, що ослаблює його розмах і силу. Життя для Донцова – це стале зривання тягlostі, це боротьба, і тому моральними є всі прикмети, які збільшують здатність до боротьби. Це мораль – коли ми говоримо «так» життю навіть у його найважчих проблемах, коли це життя, жертвуючи своїми кращими одиницями, радіє із своєї невичерпності. Це мораль, що ненавидить «добрих людей», які тому добрі, бо не настільки ще сильні, щоб стати злими; яка протестує проти «людяності», що зневірює людину в собі та відбирає бажання власновільно здобути своє місце під сонцем; яка знає у своїй етиці дві доміанти – зміцнення життєвого інстинкту та його ослаблення. Мораль Донцова відкидає ту «людяність», що забороняє шкодити іншим, навіть якщо це єдина можливість врятувати себе від них.

Ідеалом для Донцова є «тверда» людина. Для кожного твердого чоловіка властиво разом носити в собі любов і ненависть, вдячність і помсту, доброту і гнів. Мріяти про терни та квіти нових шляхів, жити не тільки в минулому і тепер, але і в майбутті, у вічності, дивиться на всі питання так званої «моралі» з точки погляду цієї вічності, дбаючи, перш за все, про ідеал, а вже потім про хліб насущний. Донцов вважає, що до носіїв «вічних» ідей та самих великих ідей необхідно підходити з іншою моральною міркою.

Добре є все, що зміцнює силу, здібності й повноту життя даної особи, зле – що їх ослаблює. Саме в цьому ідеалістична моральність Донцова відрізняється від матеріалістичної і хуторянсько-універсальної моральності українського провансальства. Для нього, на відміну від Донцова, пізнання було матір'ю моралі. Донцов вважає, що душа не є щось, що пізнає, а лише щось, що хоче. Боротьбі за виживання чуже моральне поняття справедливості. Коли звір гризе свою жертву, йому не потрібні санкції моралі, тому що або він, забравши життя в жертви, продовжує своє, або, зберігаючи їй, припиняє власне. Із цієї точки погляду отримують моральне виправдання і, здавалося би, злі, на перший погляд, вчинки, та осуджуються добрі з точки погляду вселюдської етики та всезагальної любові.

Не маючи жодної спільної санкції, крім себе самої, не має мораль над собою спільних засад. Конфлікти різних ідей та інтересів ніколи не можна вирішити їх погодженням, жодні моральні принципи не зможуть утримати сильнішого взяти в слабшого своє. Також мораль не пізнається з досвіду, але є відразу, з приходом до цього світу.

Природа наділила нас бажаннями, задоволення і біль – це лише вигадка природи для досягнення своєї мети. Бажання в людській душі – це лише зменшена копія грому і блискавки в атмосфері. Донцов вважає, що брудні не наші інстинкти і пристрасті, але їх спотворення через купівлю і продаж того, що не повинно ставитися на торг. Насолода й біль мають своє походження не в природі речей, а в ставленні людини до них. Проте ніяка річ не є добра або зла лише відповідно до того, як вона впливає на людину.

Донцов вважає добрими ті моральні ідеї, які йдуть на користь у конкурентній боротьбі за існування, що йде поміж націями, соціальними групами або між групою та її природним оточенням; добре – те, що на користь роду, зле – на його некористь. Кожна велика національна ідея – непримирна, безкомпромісова, фанатична і «аморальна», за свої догми бере лише те, що в інтересі нації, і саме це, а ніщо інше, дає їй вибухову силу в історії.

Вимога п'ята.

В історії перемагають тільки ідеї романтичного, релігійного характеру, ідеї агресивні, емоціональні та фанатичні. Саме під впливом цих ідей відбувалися всі хрестоносні походи, визволення Франції від англійської столітньої інвазії за Жанни д'Арк і багато інших. Рушійною силою всякого чину є почуття. Всі великі історичні рухи були спричинені сильними почуттями. І ті особистості, почуття яких були найбільш несамовиті, мали найбільший вплив на стан і характер суспільства. Лише інтелектуальних аргументів завжди недостатньо для опанування натовпу. Величезним успіхом релігійні реформи завдячують переважно іраціональній силі їх чуттєвої природи, але ніколи – інтелектуальній. Не лише світ керується пристрастями, а не інтелектом, але й провідники, щоб заслужити цей статус, повинні бути ентузіастами і фанатиками. Історія свідчить, що під впливом фанатичних ідеологів засновувалися великі імперії, здвигалися церкви, мечеті та собори, змінювалася земна поверхня. Тільки фанатики засновують релігії і держави, вважає Дмитро Донцов. Їм це вдавалося, бо вони, свідомо чи несвідомо, втілювали в собі ідеали своєї нації, свого покоління і свого часу, бо націю можна повести за собою, тільки здійснюючи її сни і мрії, бо, врешті-решт, ідеї керують світом. Щоб ці ідеї втілювалися, мусять вони мати до своїх послуг мрійників і сновид. В ім'я примарних фантазій перетворювався світ, гинули культури, нові повставали

натомість. Ілюзії були найважливішим чинником в історії. Ілюзії покликали до життя піраміди, море крові проллято задля здобуття однієї однієї домовини та для побудови світлого комуністичного майбуття. Ілюзії звершують революції, заснують та руйнують держави. Донцов стверджує, що успіх – на стороні тих націй, що мають найсильніші пристрасті власних ілюзій. Безхарактерність нації, занепад чуттєвої сторони її вдачі, гіпертрофія розумовості – джерело деградації й упадку нації. Інтелект, стверджує Донцов, – безхарактерний. Не тому, що він поганій, а тому, що критичний і не має твердої односторонності та прив'язаності. Інтелект – скептик, тому не шанує догм.

Зусилля фанатиків винагороджує історія. Їх твори лежать в основі людського поступу, який тільки їм завдячує, що це слово не є порожнім поняттям. Невірно, вважає Донцов, стверджувати, що жадоба панування відмінна від іншого роду бажань, що вона неприродна. Зусилля, направлені на задоволення цього бажання, привели до найбільш ефективних поступів у суспільному розвитку. Саме впливові цієї жадоби панування завдячують своїм існуванням великі нації. Підпорядкування великих просторів і великих мас людей під вплив однієї регулюючої сили також завдячує їй. Великі амбіції, віра великих народів у своє месіанство, їх жадоба панування, чуттєвість їх психіки, стремління до росту, поширення й експансії привело до притягнення цілих континентів до європейської культури. Боротьба за існування посилена жадобою панування, корисна для всього суспільства своєю динамічною активністю. Коли піонер прорубує нову дорогу в лісі, він прагне задовільнити свої особисті потреби, але плодами його праці користуються незабаром й інші. Христофор Колумб відкривав Америку тільки для себе, але його відкриттям скористалися мільйони інших. Досягнення зусиль одиниці спочатку служать їй одній, але з часом вони стають першими кроками нових цивілізацій. Бо ці зусилля творять ті таємні прикмети людської вдачі, які забезпечують безстанний поступ у світі. Переслідування одиницями їх мети одночасно приводить до мети природи, бо бажання одиниць пристосовані до потреб природи. Природа таким чином досягає своєї мети, що вона прищеплює одиницям певні бажання, завдяки яким їм здається добром для себе те, що в дійсності є добро для роду. Поступ, джерелом якого є ці бажання, часто оплачується жертвами. «Але чи можливий поступ без жертв, і чи потрібний такий поступ без жертв?» – риторично запитує Донцов [7, с. 184]. Заперечувати потребу цього поступу та його шляхів – ніколи нічого не змінити на краще. Жадоба панування одиниць і поступ є взаємозалежні

Історія, як і природа, не знає рівності. Хто хоче забезпечити собі місце під сонцем, мусить боротися за це. Кожна нація має право на існування і самовизначення, але далеко не кожна може

скористатися ним без боротьби. У цьому – суть і глибше значення зв'язку між поступом і правом на нього. Бути перейнятим великою ідеєю і фанатизмом до її втілення – це ще не забезпечує перемоги, потрібно мати геній її справді здійснити!

Правда, вважає Донцов, що ні одна не перемагала ідея, яка не носила прикмет «романтичної» доктрини, яка не мала для свого втілення фанатиків, але також не перемагала й та ідея, що не просувала людство в його розвитку хоча би на один крок уперед. Бо так само, як не може утриматися в житті й пануванні клас, що перестав бути суспільно корисним, так само не може утримати пануючого становища у світі нація, що не є корисною своїм пануванням для людства. У світі панують ті нації, що змогли виробити для себе та інших легкий синтез між раціоналізмом та інтернаціоналізмом. Римська і Британська імперії зробили найбільший внесок в інтернаціоналізацію світу. Після них новому світовому лідерові США залишається тільки глобалізація, як бліда тень імперіалізму.

У кожній речі є зворотній бік. Бажання свободи – це тільки зворотній бік іншого бажання, так само універсального і непереборного – бажання правити іншими людьми. Донцов докоряє не націям-поневолювачам, але націям-невільникам, що дозволяють правити собою. Нації мирні та добрі, але не здатні відповісти агресією на агресію, марно сподіваються, що їх не потурбують в їх же домі, а то і виселять з нього.

Домінують та перемагають не моральні нації у винагороду за свої моральність та терпіння, і гинуть так само вони не через несправедливість і неморальність до тих, ким правлять, а тому, що перестають виконувати соціально корисну функцію. Допоки вони її виконують, їм сходять з рук їх насильство та привілеї, але якщо ні – вони валяться і гинуть. Московське самодержавство впало не через свої насильство та злочини, а тільки тому, що його організація не змогла вберегти великої імперії ні від ударів зі Сходу (Японія), ні від ударів із Заходу (Німеччина і Австрія). З'ясування цього перетворило привілеї пануючого класу в злочини, самодержавство не втрималося і впало. Французький феодалізм впав тому, що ця система вже не приносила жодних позитивних наслідків. Пануючий клас не виконував більше своїх функцій, але хотів далі володіти своїми привілеями, використовуючи владу виключно у своїх приватних інтересах. Саме цьому, а не «привілеям», «здирствам» і «неморальності», французький феодалізм «завдячує» виникненню революції, що знищила його.

Так само і в міжнародному житті. Імперіалізм – це не тільки насильство і здирство, але одночасно виконання громадських справ, у громадських інтересах, організація всіх сфер життя. Народи – різні. Є такі, що вміють правити собою

та іншими, і є народи, що цього не вміють. Всякий поступ базується на нерівності та бажанні перевершити інших, стати кращим. Хто не має відваги стати рівним вищим, той і не має змоги стати рівноправним, незалежним! Природа не знає гуманності й справедливості, вона знає тільки заслуги. Коли селянин не орав і не сів, природа не пожаліє його. Хто не сів, той і не жатиме! Коли рибалка не закидує сіті в море, природа не подарує йому риби. Хто не ловив, той і не впіймав! Природа дає тільки в пропорції до зусиль. І в суспільному житті панує той самий закон природи, тому ні одна нація не дістане в подарунок жнив від «справедливої» природи, якщо вона не сіяла; ні одна не отримає свободи, якщо не боротиметься за неї.

Історія стверджує, переконаний Донцов, що панувати могли тільки нації, надихнуті великим пафосом («теологічною» ідеєю), великим фанатизмом, який є неминучою складовою частиною кожної ідеї, що дивиться в майбутнє. Але й навпаки, нації та ідеї, які хочуть грати домінуючу роль в історії, повинні своєю волею і здібностями просувати поступ вперед, працювати для прогресу. Всяка велика ідея повинна бути не тільки фанатичною, безкомпромісною, але й служити інтересам поступу, тобто як право сильних націй організувати людей і народи для зміцнення існуючої культури і цивілізації. Ідея, що не відповідає переліченим вимогам, неминуче ослабне і загине. Як загинули іспанська та магометанська, що, крім фанатизму, романтизму, все ж не мали суспільно корисних компонентів для інших. Нація, що дбає виключно про власну користь, не може відігравати загальносвітової ролі.

Вимога шоста.

В історії людства майже все, що було створено, – створено насильством, через насильство або завдяки йому. Насильство і війна – це були методи, якими йшли всі вибрані та панівні нації, направляючи хід людської цивілізації. Ізраїльтяни були єгипетськими рабами правом меча останніх та правом власного меча посіли землю обітовану. Насильство взяв собі за основу внутрішньонаціональної класової боротьби комунізм. Насильство не є злом саме в собі, але тільки від того, хто і проти кого його використовує, насильство набуває ознак зла або добра. Ніхто не назве злом насильство мисливця над ланню чи рибалки над фореллю, за винятком вегетаріанців. Але навіть вони не назвуть злом насильство батьків над дитиною, бо хто стримує різку свою на дитину свою, не береже її. Адже випоровши, від багатьох бідотворних вчинків врятує. «Не стримуй напучування юнака. Коли різкою виб'єш його, не помре: ти різкою виб'єш його, і душу його від шеолу врятуєш» [2; Книга приповістей соломонових 23:13,14], – стверджує Соломон, цар Ізраїля. Тому, вважає Донцов, нація або ідея, яка прагне розірвати залізні пута інди-

відуалізації; яка дбає не про сьогодні, але про вічне, – повинна визнати величезну роль у житті націй насильства. Без нього не усунути ні старого регресивного, без нього не розчистити площі до будови нового прогресивного. Інакше й не могло бути, бо коли історія є боротьбою за панування й владу, за взяття в посідання, – то творче насильство повинно відігравати величезну роль у цьому процесі.

Боротьба різних релігій і конфесій, ідей і доктрин, націй та класів є неминучим, але оздоровлюючим фактором поступу людства. Нація без віри у свою місію неминуче zdeградує та загине. Але невід'ємною стороною віри є бажання проповідувати її для всіх, тобто повернути до неї інших, що так чи інакше, в тій чи іншій формі веде до насильства. Кожна Церква (релігійна чи політична) починає з того, що підпадає під гоніння тих, хто вже править та розділяє, і, щоб вижити, вона повинна пройти через стадію розвитку, що Донцов називає мілітаризація. Тільки таким способом перемагає будь-яка нова ідея. Насильство – це те, що може бути, але може і не бути. Агресія, через яку нова ідея приходить до життя, не є випадковою, вона іманентна кожній «теологічній», релігійній або національній ідеї, що прагне зайняти на якійсь території або у свідомості якоїсь маси місце ідеї, їй ворожої. Маври та іспанці, варвари і Рим, Рим і Карфаген, Іспанія і Британія з Нідерландами, Османська імперія і Болгарія з Грецією, Ізраїль і араби, Китай і Японія, СРСР і США – цей перелік можна продовжувати довго.

Нове завжди є злим для старого, тому що хоче зайняти його місце, відбираючи цим його право на життя собі. Витіснення старого новим є насильством, але насильством творчим, насильством розвитку і будівництва. Щоби збудувати новий кращий дім, потрібно знести старий, звільнити місце для нового. Такий же шлях кожної нової ідеї, яка протиставляє себе старій. Коли дві ідеї протирічять одна одній, їх взаємовиключення і протистояння без елементу творчого насильства вирішеним не буде. Чи переможе нове старе, залежить від того, хто стане носієм і пропагандистом нової ідеї, від того, хто зможе довести всім, що нова ідея насправді краща.

Виникає питання: хто втілює в життя нові ідеї? Провансальці, соціалісти та демократи стверджують, що тільки народ! Донцов же категорично заперечує їм – ніколи народ! Народ до всякої ідеї ставиться байдуже, він – чинник пасивний, той, що приймає. Чинником активним, тим, що несе нову ідею, тим, де ця ідея народжується, є активна, або ініціативна меншість. У різні часи і серед різних народів своя активна меншість. Це класово свідомий пролетаріат (на противагу до переважаючої маси «несвідомого»), національно свідомі інтелігенція, аристократія, правляча кліка, армійський

генералітет, тирані та їх посібники, проте суть цієї меншості та її роль в усіх суспільствах та сама. Це група, яка формує нову, незрозумілу для «неусвідомленої» маси ідею, робить її доступною цій масі і, нарешті, мобілізує «народ» для боротьби за цю ідею.

Кожна велика нація спочатку була ідеєю маленької групи людей. Подібно як людина спочатку є лише однією клітиною, але зростаючи, вона уже складається з мільйонів клітин. Єгипетська, вавилонська, індійська, китайська, європейська, американська, ісламська та, нарешті, єврейська культури витворили себе з невеличкого числа релігійно та національно переконаних романтичних фанатиків. Будь-якою країною, без винятку, завжди править меншість. Будь-яке суспільство завжди розділене на меншість – провідників, та більшість – ведених. Донцов вважає, що коли б якась держава одного дня раптом втратила весь свій уряд, то це би привело до анархії та безпорядків, і тільки меншість намагалася би ліквідувати їх та відновити уряд і місцеві органи самоврядування. Уряди завжди створюються активною меншістю, що шукає влади, але ніколи – інертною більшістю, що шукає охорони та спокою. Якщо замість слова «уряд» поставити порядкуючу, організуючу, провідну силу взагалі, можна розширити це поняття не тільки на процес творення уряду, але й взагалі на процес організації всякого суспільства, групи людей як існуючого, тобто того, що має вираження в готових установах, так і ідеального, що є поки що громадською думкою, планом, що тільки хоче втілитися в яких-небудь організаційних формах. Ніколи пасивна юрба, але лише активна меншість є суспільнотворчою силою, чи-то будуть варяги, чи конкістадори, чи козаки, чи певний клас, що репрезентує націю, чи нація, що репрезентує союз кількох, чи купка підбурювачів – скрізь меншість. Роль цієї меншості величезна, особливо як повитухи нових ідей.

Суспільство спочатку впорядковується активними одиницями, які пізніше організуються в органи влади, що ведуть самостійне життя. Таким чином, спільнота релігійна втілюється в клірі, політична суспільність – в адміністрації і в армії, а військо, у свою чергу, – в офіцерському корпусі, будь-яка стала асоціація – у своєму комітеті, будь-яка політична партія – у своєму керівному апараті. Ці меншості є органами груп, що існують самі для себе. Там, де ці органи ще не сформовані, особисті елементи мають субстанціональне існування (лише там грає роль «народ»). Коли ж ці правлячі групи організуються, вони розпочинають власне існування, незалежне від членів групи. Ці органи, але ніколи народ, уособлюють ідеї і сили, які утримують групу в даному стані. Спільноти, що не змогли створити собі таких органів, таких самостійних меншостей, які стояли

б понад одиницями, втілюючи в собі стремління й завдання групи, закінчили катастрофою. Вони розкладалися й гинули, коли ці групи були сумою їх членів, коли єдність групи лишалася в безпосередній залежності від активності поодиноких членів. Навпаки, там, де такі органи витворювалися, група ставала організованою і рухливою. Коли для радикальних суспільно-політичних змін потрібна дія більшості, то вона грішить пасивністю і неорганізованістю. Цих труднощів не знає соціальний орган, створений меншістю для досягнення поставленої мети, і завдяки цьому відбувається збереження групи. Тому меншість є більш дієвою, мобільною і спрямовує більшість. Взагалі, юрба ніколи не підноситься вище певного, досить низького інтелектуального рівня. Збирання людей зміцнює чуттєвість кожного з її членів, силу бажання, але не силу розуму. Коли група повинна діяти як єдине ціле, заміна маси особливим органом є неминучою. Якщо така заміна надзвичайно необхідна, але юрба ще не має свого провідного органу, то меншість, що здатна вести її, повинна завоювати тяжкою боротьбою вплив на масу. Позбавленість активної провідної меншості робить суспільство неконкурентоздатним у боротьбі з чужими силами. Правда, бувають випадки, коли орган групи починає трактувати себе як самоціль, більше дбає про власні кастові інтереси, а не інтереси групи, якої виразником повинен бути. Це випадки, коли органи не можуть виконати доручених або привласнених собі функцій. Тоді настає розклад суспільства (Польща перед поділами, Україна кінця XVIII століття, Російська імперія Миколи II). Але зве маси на арену боротьби знову ж таки меншість! Тому за будь-якого стану суспільства для його життєздатності, для розвитку та успішної оборони і будь-якого неминучою умовою є існування активної, відважної, прагненої влади меншості, носія великих ідей та найважливішого чинника історії.

«Творче насильство як «що», ініціативна меншість як «хто» – ось підстава всякого майже суспільного процесу, спосіб, яким перемагає нова ідея. Ці два моменти, як домагання практичної політики, є шостою підставою і складовою частиною всякої нової ідеї, що здобуває собі право на життя» [7, с. 191], – робить висновок Дмитро Донцов.

Висновки.

Чинний націоналізм Дмитра Донцова – це світогляд, що протиставляється правому і лівому провансальству, його вузьким ідеалам того чи іншого класу або провінції.

Мета чинного націоналізму Донцова – це безоглядне утвердження властивої кожній нації волі до життя й розвитку, плекання нової психології української нації як нації-володаря, а не нації-раба.

Коли Україна хоче вийти зі стану провінції, то повинна витворити в собі ту велику всеобійма-

ючу ідею, ідею панування духового, економічного і політичного. Без такої ідеї ми залишимося нацією уярмленою, провінцією, народом, що житиме роздвоєною душею, не в стані витворити спільної волі, народом без пафосу, сателітом сильніших, парією, верствою, навіть у себе вдома невеличким не лише політичним, але й духовим і соціальним. Такою ідеєю може стати в нас не космополітична, не соціальна, а лише тільки національна ідея, щоби дивилася в майбутнє і мала відвагу підкорити собі світ. Через те, що нація є вічна, що її воля не ідентична із сумою поодиноких воль, але є чимось самостійним; що її цілі досягаються цілими поколіннями, переростаючи цілі одиниць, родин, даного моменту. Через те, що несамодержавна нація не є нацією, ідея власновладства повинна бути над всіми іншими. Вона не повинна робити угод із жодними доктринами, що обмежують її неподільний вплив, ані в середині, ані на зовні, лише вона має надавати зміст національній волі. Це значить, що коли йдеться про самоутвердження нації, не повинні бути респектовані «федералістичні» забаганки національних меншин. Таке саме відношення, як до федералістичних, повинно бути й до всесвітніх космополітичних доктрин.

Національна воля є щось більше від суми одиначних воль, вона вище «волі народу», його часових потреб, завдань і обставин моменту. У прагненні нації до зростання грає роль не її чисельна сила в даний момент, ні географічне положення, а лише той суб'єктивний момент, що зветься волею до життя. Османська імперія в XIX столітті, сильна числом населення й традиціями, не змогла використати чудового географічного становища (на чотирьох морях) і впала. Маленька Англія наприкінці XVIII століття мала ледве половину чисельності населення Франції, але це не завадило їй розпочати й довести до переможного кінця смертельну боротьбу з потужною противницею. Польща Ягайлонів мала такі самі самі невігідні кордони з Москвою, як і за Катерини II, але в XVII столітті Польща була в Москві, а в кінці XVIII століття Москва – у Варшаві.

Національна ідея нації, що хоче жити, має відверто проголосити свій остаточний ідеал власновладства проти зовнішніх, як і проти внутрішніх сил, що сковують її енергію. Мета нації не обмежується завданнями дня, ні тим станом, який застало дане покоління. Нація дивиться в минуле, звідки в традиціях шукає свою відправну точку, і в майбутнє, яке повинна зробити щасливим для майбутніх поколінь. Така повинна бути наша національна ідея – всеобіймаюча, виключна, яскрава, якої гаслом є воля до влади над чужою ідеєю, над ворожим оточенням, над обставинами, над усім часовим і поодиноким. Лише така ідея виведе нас зі стану провінції, лише вона об'єднається з тим пафосом, без якого мертва будь-яка ідея.

«України, якої прагнемо, ще нема, але ми можемо створити її в нашій душі. Можемо й повинні опалити цю ідею вогнем фанатичного прив'язання, і тоді цей вогонь з'їсть у нас нашу рабську «соромливість» себе, що нищить нас, як соромливість своєї правди знищила французьку аристократію, як ідеологія «кающагося дворянина» знищила російську шляхту, а в цім вогні спопеліють і чужі ідоли» [7, с. 202], – пише Донцов.

«Фанатизм» і «примус», а не «ніжність», виконують основну функцію в суспільнім житті, і їх місце не може лишитися незайнятим. Не займемо ми – займе хто інший. Природа не зносить порожнечі» [7, с. 208].

Дмитро Іванович Донцов розуміє чинний націоналізм не як ту чи іншу програму, не як відповідь та завдання нинішнього дня – лише виключно, як світогляд. І як світогляд протиставляє своє поняття націоналізму націоналізмові XIX століття, націоналізмові упадку, або провансальству. До цього типового провансальства він зараховує дивну мішанину з кириломефодіївства й драгоманивщини, українофільства й народництва з їх крайніми течіями, марксизму й комунізму, з одного боку, «есерівства» і радикалізму – з другого, нарешті – з правих ідеологій, починаючи з Куліша і закінчуючи неомонархізмом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бедрій Ф. Світоглядно-ідейна біографія Дмитра Донцова до 1913 року / Ф. Бедрій // *Визвольний шлях*. – 1983. – Ч. 11-12. – С. 14–25.
2. Біблія. Українське Біблійне Товариство – 1993. – 296 с.
3. Генік С. 150 великих українців / С. Генік. – Ів.-Франківськ : Лілея – НВ, 2001. – 300 с.
4. Грицак Я. Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX-XX століття / Я. Грицак. – 2 вид. – К. : Генеза, 2000. – 356 с.
5. Грицай О. Життя і діяльність Є. Коновальця до 1917 року / О. Грицай // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С. 17–44.
6. Дашкевич Я. Дмитро Донцов, Євген Маланюк / Я. Дашкевич // *Україна: наука і культура*. Вип. 3. – К., 1999. – С. 286–288.
7. Донцов Д. Туга за героїчним: Постаті та ідеї літературної України / Д. Донцов. – Київ : Веселка, 2003. – 101 с.
8. Донцов Д. Націоналізм / Д. Донцов. – Вінниця : ДП «ДКФ», 2006. – 236 с.
9. Донцов Д. Правда прадідів великих / Д. Донцов. – Київ : Українська Видавнича Спілка, 2004. – 104 с.
10. Донцов Д. Рік 1918 / Д. Донцов. – Київ : Темпора, 2002. – 208 с.
11. Донцов Д. Де шукати наших історичних традицій: Дух нашої давнини / Д. Донцов. – Київ : МАУП, 2005. – 568 с. (Б-ка українознавства; Вип. 4).
12. Дорошенко Д. Нарис історії України / Д. Дорошенко. – Львів : Світ, 1991. – 576 с.
13. Квіт С. Дмитро Донцов. Ідеологічний портрет: Монографія. – К. : ВЦ «Київський університет», 2000. – С. 78–115.
14. Ленкавський С. Український націоналізм: Твори / С. Ленкавський ; За ред.: О. Сича. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2003. – Т. 2. – 524 с.
15. Маланюк Є. Дмитро Донцов / Є. Маланюк // Маланюк Є. Книга спостережень. – К., 1997. – 427 с.
16. Сосновський М. Дмитро Донцов. Політичний портрет М. Сосновський. – Нью-Йорк-Торонто, 1974. – 419 с.
17. Сварник Г. Листи Олега Ольжича до Дмитра Донцова Г. Сварник // *Українські проблеми*. – 1994. – Ч. 4-5. – С. 134.
18. Сварник Г. Дмитро Донцов як редактор «Літературно-Наукового Вістника» (1922–1932) і «Вістника» (1933–1939) у Львові / Г. Сварник // *Українська періодика: історія і сучасність: Матеріали другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції*. – Львів, 1994. – С. 155.
19. Сварник Г. Редакторська та видавнича діяльність Дмитра Донцова львівського періоду (1922–1939) / Г. Сварник // *Україна в минулому*. – Київ; Львів, 1996. – Вип. 9. – С. 162.
20. Сварник Г. До ідейної біографії Дмитра Донцова / Г. Сварник // *Українські проблеми*, 1997. – № 1. – С. 146.
21. Харахаш Б. Ідея нації у творчості Дмитра Донцова / Б. Харахаш // *Українські проблеми*. – № 1. – 1998. – С. 128–140.

Савойська С.В.

Підводні камені комунікативної політики у сфері мовної політики сучасної України

Досліджуються комунікативні бар'єри, які гальмують поступ українського народу до взаєморозуміння та єднання заради мирного співжиття та збереження Української держави самостійною, соборною та унітарною. Проаналізовано підводні камені комунікативної політики у сфері мовної політики сучасної України, яка до цього часу не позбулася мовно-політичних проблем і конфліктів, що відбуваються на мовно-політичному ґрунті.

Ключові слова: підводні камені, комунікативна політика, закон, мовна політика, сучасна Україна.

Исследуются коммуникативные барьеры, которые тормозят движение украинского народа к взаимопониманию и единению ради мирного сожительства и сбережения Украинского государства независимым, соборным и унитарным. Проанализированы подводные камни коммуникативной поли-

тики в сфере языковой политики современной Украины, которая к этому времени не освободилась от языковых политических проблем и конфликтов, которые имеют место на языковом политическом уровне.

Ключевые слова: подводные камни, коммуникативная политика, закон, языковая политика, современная Украина.

Perepony investigate communication and barriers that hinder the movement of the Ukrainian people to unite for the sake of mutual understanding and peaceful co-existence and the preservation of an independent Ukrainian state, Catholic and unitary. Proanalizirovano pitfalls of communication policy in the sphere of language policy of modern Ukraine, which at that time did not cope with the language policy issues and conflicts that take place in the language of political soil.

Key words: pitfalls, communication policy, law, language policy, the modern Ukraine.

УДК 316.775.2: 32(477)

Савойська С. В.,
доктор наук у галузі політології,
професор
Міжрегіональної Академії управління
персоналом, доцент кафедри
політичних наук
Київського національного університету
будівництва і архітектури

Явище «підводних каменів» стосується використання лише української мови в регіонах країни, сферах і галузях суспільно-політичного життя українського суспільства. Цим правилом нехтують антиукраїнськи налаштовані депутати, політики, групи і спільноти, які намагаються розмити значення української мови як державної використанням будь-якої мови – регіональної або мови меншини, порушуючи Статтю 10 Конституції України. Підводним каменем Конституції України є положення про «вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України», що дає можливість розуміти і трактувати його по-різному. Проукраїнськи налаштовані політики і науковці розуміють це положення як вільне (не заборонене державою і її законами) використання та вивчення російської та інших мов меншин в освіті та ін. галузях. Але вільно розвивати і використовувати, на їх переконання, не означає підмінювати цими мовами українську мову як державну. Замість української мови постійно або часто послуговуються російською мовою представники влади, державні службовці, депутати Верховної Ради України, лідери політичних сил та ін., хто не поважає українську мову і культуру та гальмує їх розвиток на державному рівні. Якщо немає можливості без особливих проблем внести зміни в положення Статті 10 Конституції України, то вони вносяться у вигляді підміни понять, подвійного розуміння та інших підводних каменів в окремому положенні законів України, які «регулюють» мовну політику в різних сферах, галузях на всій території України. Наша мета полягає в тому, аби показати ці «підводні камені» та попередити ту небезпеку,

яка насувається і загрожує подальшим розколом української спільноти на окремі регіони і території України за ознаками мови і культури. Разом із тим у процесі розбудови держави, на слухну думку І. Варзара, мають право брати участь «...усі народи, аби почуватися в ній як вдома, а саму країну без фальші вважати рідною ненькою» [1, с. 318].

Окремі аспекти комунікативної політики у сфері мовної політики аналізували Д. Гравер, В. Загороднюк, А. Костирев, Н. Кошова, М. Левицький, А. Меграбіан, Т. Мельник, В. Мартянов, Т. Марусик, О. Маруховська, П.Матвієнко, В. Москалюк, Д. Позняк, В. Тимченко, Г. Удовенко, В. Хеслі, В.Циба та ін. На їх думку, комунікативна політика є конструктивною, деструктивною, раціональною та ірраціональною. Усе це тісно пов'язане з тією мовною політикою, де вона здійснюється, за яких обставин, на основі якої ідеології, в якій країні та ін. У залежності від цих обставин, як зазначає більшість науковців, характер комунікативної політики буде різним. Раціональна комунікативна політика захищає мови етнічних груп, корінних народів, націй та українську мову як державну (офіційну) від маніпуляцій та подвійної політики. У цьому сенсі С. Соколова запропонувала створювати й активно пропагувати культурно-освітні теле- і радіопрограми, присвячені українській мові [7].

Отже, комунікативна політика у сфері мовної політики – це раціональна або деструктивна політика, спрямована на обговорення мовного питання на тому чи іншому етапі його розвитку чи гальмування. 1. Ірраціональна політика, спрямована на протистояння всередині країни, міжетнічні, міжнаціональні та міждержавні конфлікти; деструктивна

політика антинаціональних та антидержавних політичних сил, що спрямована на мовно-політичний сепаратизм, який загрожує розколом суспільства і держави. 2. Комплекс конкретних раціональних заходів, що системно проводяться на політичному рівні та спрямовані на обговорення програм, комплексних заходів, законопроектів перед їх ухваленням; конструктивна політика, спрямована на консолідацію громадян, що мешкають на території країни, а також на збереження її цілісності і недоторканості кордонів; прогнозована і зважена повсякденна робота всіх гілок політичної влади, спрямована на захист єдиної державної (офіційної) мови, про що йдеться в нещодавно ухваленому законі «Про державну службу» [8], подальший її розвиток та поширення комунікацій в усіх сферах і галузях суспільно-політичного життя та в усіх регіонах країни; політика легітимної влади, яка керується Конституцією України, її законами та забезпечує повноцінне функціонування мов етнічних меншин, корінних народів та націй; добре спланована робота держави, яка спрямована на діалог, дискурс та консенсус у вирішенні мовно-політичних проблем. Про це, зокрема, йшлося на слуханнях «Українська мова в контексті євроінтеграції: виклики і відповіді», яку 19 лютого провів комітет Верховної Ради з євроінтеграції [12].

Утім, про який діалог і консенсус може йти мова, якщо у вісьмох областях Півдня і Сходу сучасної України російська мова діє в статусі регіональної, що є порушенням Конституції України, де про такий статус нічого не зазначено. Це і є ті підводні камені, які на основі діючого закону «Про засади державної мовної політики» продовжують розколювати українську спільноту не лише за мовною, а й регіональною ознаками. Підливає масло в це палаюче вогнище нещодавно ухвалений закон «Про засади державної регіональної політики», який забезпечує високий рівень якості життя людей на території України з урахуванням їх етнічної і культурної самобутності, а також історичних, демографічних та інших особливостей регіонів [3].

Утім, для аналітиків, експертів та науковців зрозуміло, що закон «Про засади державної регіональної політики» дбає про те, аби комунікативна політика минулої влади, яка закладена в законі «Про засади державної мовної політики», не була законсервована, а втілювалася в життя. Якщо зважити, що в сучасній Україні комунікації поширюються лише двома мовами – російською та українською, – то стає зрозуміло, про яку етнічну і культурну самобутність піклуються сучасні політики в цьому законі, та які історичні, демографічні та інші особливості регіонів вони мають на увазі. Якщо врахувати, що етнічна самосвідомість та духовна культура в українській регіональній спільноті є різною, то чи варто їх зберігати і відроджувати? І чи можливо сформулювати на цій основі

українську політичну націю, якщо держава відроджуватиме, як йдеться у Статті 3 (положення 9) закону «Про засади державної регіональної політики», мовну і релігійну самобутність мешканців регіонів? [3]. Регіональна самобутність, яка надто тісно зрослася із політикою децентралізації, в недалекому майбутньому може поглибити розкол українського суспільства не лише за мовною, а й територіальною ознакою. До такої регіональної політики підштовхують українську владу окремі лідери європейських держав та російський Президент. Тим більше, якщо державну регіональну політику будуть реалізовувати не центральна влада, а регіональні політики, асоціації та об'єднання органів місцевого самоврядування, юридичні та фізичні особи, що зазначено в статті 4 (пункт 2) закону «Про засади державної регіональної політики» [3].

Варто звернути увагу на ще одну деталь, яка стосується політики про підміну понять та самозаперечення. Мається на увазі Стаття 3 (положення 9) закону «Про засади державної регіональної політики», де йдеться про мовну і релігійну самобутність мешканців регіонів, і Стаття 6 (положення 4), де йде мова про стимулювання міжрегіональної інтеграції. Якщо ми розуміємо, що інтеграція індивідів і груп спільнот відбувається на основі не різного, як пропонується в Статті 3 (положення 9), а схожого, близького і рідного для усіх регіональних спільнот, як зазначено в Статті 6 (положення 4), то за яким критерієм може бути подолане міжрегіональне відчуження, на якій основі може відбутися інтеграція регіональних інформаційних, освітніх, мовних та інших просторів в єдиний загальноукраїнський простір? [3]

Таким чином, положення цих статей містять підводні камені та протиставляються одне одному. Підводні камені знаходимо також у тих законопроектах, що активізують у сучасній Україні політику двомовності і багатомовності, які здатні розмити ідентичність та єдність українського народу. Наприклад, Стаття 48 (положення 2) закону «Про вищу освіту» пропонує розвивати державність української мови іноземними мовами, якими можуть читатися від одного до декількох предметів. Загалом цей закон не зобов'язує кандидата на посаду керівника вищого навчального закладу використовувати українську мову, а лише – вільно володіти державною мовою. Зазначений закон дозволяє вищим навчальним закладам України приватної форми власності вільно обирати мову навчання, а державну мову пропонується вивчати у вигляді окремої навчальної дисципліни [3]. Усе це нагадує цитати, запозичені сучасною українською владою із законопроектів, які розроблялися проросійськи налаштованими політиками за доби правління экс-Президентів Л. Кучми та В. Януковича. У Статті 42 навіть не йдеться про українську мову, яка наразі є державною, а просто – про дер-

жавну мову. Тобто можна припустити, що в майбутньому державною мовою може бути не українська мова, а яка завгодно державна мова. Більше того, пункт 11 цієї статті можна зрозуміти так, що українська мова як державна не є обов'язковою в освіті, оскільки в зовнішньому незалежному оцінюванні, за бажанням особи, закон дозволяє використовувати не українську мову, про що свідчить Стаття 10 Конституції України, а регіональну мову або мову меншини, якщо цією мовою здійснюється навчання в системі середньої освіти [3]. Щоб побачити багато схожого та упевнитися в зазначеному, візьмемо цитату із закону «Про мови в Україні», який розробили Олександр Єфремов, Сергій Гриневецький та Петро Симоненко, яка свідчить, що в «...приватних навчальних закладах пропонується надати право вибору мови навчання власникам відповідного закладу» [6].

Утім, про деструктивне відношення до української мови, проблемне поширення комунікацій державною мовою на Півдні і Сході України свідчать рішення, які ухвалюються на семінарах, форумах, «круглих столах», де висвітлюються проблемні питання української мови; Інтернет-конференціях, тексти яких українською мовою знайти останнім часом не так просто; комітетських слуханнях, де депутати Верховної Ради обговорюють проблеми мови, наголошують на важливості української мови для українського народу і держави в цілому [9].

Сучасні підходи щодо аналізу комунікативної політики, на думку науковців, вибудовуються на основі двох парадигм. Одна з них формує посттоталітарну перспективу, яка концентрує навколо себе уявлення про нову форму соціально-політичного контролю, інша – комунікативну, що спонукає до обговорення мовно-політичних проблем із полярними політиками. У цьому контексті Л. Масенко зазначила, що лише за умови впровадження послідовної й ефективної мовної політики можна усунути домінування російської мови у комунікативному середовищі українських міст [7].

Конструктивна складова мовної політики може мати сенс лише тоді, коли полярні політичні актори вступатимуть у контакт лише з однією метою – порозумітися і дійти згоди, що не є на порядку денному окремих політиків, які лише декларують таке бажання [10, с. 484]. Щоб така комунікативна дія відбулася, політичні актори мають обґрунтувати свої домагання і бажання. Провідною парадигмою раціональної мовної політики є така комунікативна політика, яка ґрунтується на взаєморозумінні та всеукраїнській консолідації. Комунікативна раціоналізація, на думку О. Батрименко і Д. Косенко, означає процес подолання тих системно потворюваних комунікацій, в яких консенсус щодо взаємної діяльності відсутній [11, с. 140]. Утім, порозуміння між різними політичними силами, владою та опо-

зицією спостерігалися під час ухвалення необхідних для держави законів, постанов і рішень, а також Декларації про державний суверенітет, під час проголошення незалежності, ухвалення Конституції України, створення чергової коаліційної угоди, яка була укладена заради захисту суверенітету і територіальної цілісності України, проведення реформ у співпраці з іншими гілками влади, піднесення добробуту та якості життя громадян України [2].

Зокрема, про раціональний аспект комунікативної політики йдеться в законі «Про Суспільне телебачення і радіомовлення». У цьому законі комунікативна політика представлена у вигляді залучення громадян до обговорення та вирішення найважливіших соціально-політичних питань, забезпечення національного діалогу та сприяння формуванню громадянського суспільства [5]. Останнім часом поширюється інформація щодо поширення комунікацій українською мовою на радіо і телебаченні, коли частка пісень державною мовою протягом трьох років збільшиться до 35%, а мінімальна частка ведення передач державною мовою буде становити протягом першого року 50%, другого – 55%, третього (08.11. 2016 р.) – 60% [4].

Отже, основою поширення підводних каменів у комунікативній політиці є така мовна політика, яка здійснюється проросійськи налаштованими політиками, яких не цікавить ні українська історія, ні українська мова і культура. Антиукраїнськи налаштованим політикам все одно, в якій державі (в Україні чи Росії) жити, розвивати бізнес, примножувати статки та якою мовою оформляти документи. Свідченням цього є ті законопроекти, ухвалені закони, програми, постанови, які містять подвійне розуміння і тлумачення, приховану інформацію, тобто ті підводні камені, які загрожують втратити не лише українську мову як єдину державну, а й Українську державу, її соборність і самостійність.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Варзар І.М. Політична етнологія: Пропедевт. Курс / І.М. Варзар. – К. : Персонал, 2011. – 354 с.
2. Верховна Рада України восьмого скликання. Коаліційна угода 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.afo.com.ua/doc/Coalition_Agreement_2014.pdf.
3. Закон України № 156-19 «Про засади державної регіональної політики». – 05.02. 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/156-19>.
4. Закон України № 1421-VIII «Про внесення змін до деяких законів України щодо частки музичних творів державною мовою у програмах телерадіоорганізацій». – 16 червня 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1421-19.
5. Закон України Про Суспільне телебачення і радіомовлення України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1227-18>.

6. Законопроект № 1015-3 «Про мови в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukranews.com/uk/news/ukraine/2010/09/07/26430>.

7. Круглий стіл «Мовна ситуація в Україні: оцінки стану та моделі змін» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www1.nas.gov.ua/institutes/iium/Photos/movna-sytuacija-v-ukrajini-18-02-2016.pdf>.

8. Новий закон про держслужбу зобов'язує чиновників використовувати українську мову [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://language-policy.info/tag/verkhovna-rada>.

9. Результати комітетських слухань: потрібно зміцнити позиції державної мови – 22 лютого 2016 р.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://language-policy.info/tag/verkhovna-rada>.

10. Савойська С.В. Мовна політика у сучасній Україні: деструктивні і конструктивні виміри: монографія / С.В. Савойська. – К. : ВЦ «Просвіта», 2015. – 688 с.

11. Сучасна політична лексика: енциклопедичний словник-довідник / І.Я. Вдовичин, Л.Я. Угрин, Г.В. Шипунов та ін. ; за наук. ред. Н.М. Хоми. – Львів : «Новий Світ – 2000», 2015. – 396 с.

12. Українська мова потребує уваги держави, простих українців і нового закону [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://language-policy.info/tag/verkhovna-rada>.

Челак О.П.

Внесок теорій регіонального розвитку в розроблення концептуальних засад регіональної політики сучасних держав

Аналізується еволюція теорій регіонального розвитку в межах суспільних і економічних наук з метою визначення їх місця та ролі в концептуальних засадах формування й здійснення регіональної політики сучасних держав. Доведено, що теорії регіонального розвитку беруть свій початок від німецької школи класичної філософії, представники якої обґрунтували сутність і критерії розвитку суспільства та його структурних елементів, отримують свій подальший розвиток у межах економічних наук і, зокрема, регіональної економіки, а зараз становлять самостійний напрям наукових досліджень міждисциплінарного типу. Це і є цінність, що зумовлює внесок цих теорій регіонального розвитку в спільне бачення основ регіональної політики сучасних держав.

Ключові слова: суспільний розвиток, регіональний розвиток, регіональна політика, регіон, концепція розвитку

Анализируется эволюция теорий регионального развития в рамках общественных и экономических наук с целью определения их места и роли в концептуальных основах формирования и осуществления региональной политики современных государств. Доказано, что теории регионального развития берут свое начало от немецкой школы классической философии, обосновавшей сущность и критерии развития общества и его структурных

элементов, получают свое дальнейшее развитие в рамках экономических наук и, в частности, региональной экономики и сейчас составляют самостоятельное направление научных исследований междисциплинарного типа. Это и представляет собой ценность, образующую вклад этих теорий регионального развития в общее видение основ региональной политики современных государств.

Ключевые слова: общественное развитие, региональное развитие, региональная политика, регион, концепция развития

The theories of regional development are analyzed within the social and economic sciences to determine their place and role in the conceptual basis of the formation and implementation of regional policy of modern states. It is proved that the theory of regional development started from the German school of classical philosophy, where its scholars substantiated the nature and criteria of social development and its structural elements are further developed within economic sciences and in particular the regional economy, and now make up a separate line of research of interdisciplinary type. This is the value that determines the contribution of these theories of regional development in the common vision of regional policy foundations of modern states.

Key words: social development, regional development, regional policy, region, concept of development.

УДК 321.7

Челак О.П.,
аспірант кафедри
політичних наук і права
Південноукраїнського
національного педагогічного
університету імені К.Д. Ушинського

Регіональна парадигма розвитку пов'язана передусім із тлумаченням сутнісних характеристик цього багатогранного явища. Саме тому дослідження теоретико-методологічних засад регіонального розвитку доцільно розпочати з уточнення сутності взаємопов'язаних у цьому контексті понять і категорій, визначення теоретичних основ та аналізу базових взаємозв'язків, а також ретроспективної систематизації теорій і концепцій регіонального розвитку.

Питанням еволюції концептуальних засад формування та здійснення регіональної політики та регіональної розвитку приділили увагу чимало відомих класиків суспільно-політичної науки, серед яких варто відзначити К. Віара, А. Гамільтона, О. Гранберга, А. Дайсі, Д. Елерса, А. де Токвіля, Р. Уоттса та ін. Серед українських учених слід відзначити роботи Л. Дунаєвої, В. Куйбіди, Ю. Маслової, А. Матвієнка, Р. Мінченка, Г. Музиченка, В. Реутова, Б. Руснака, Т. Титаренка, В. Чужикова та інших сучасних авторів.

Мета статті полягає у виявленні внеску теорій регіонального розвитку в еволюцію концептуальних засад формування та здійснення регіональної політики сучасних країн. Для реалізації поставленої мети автор проаналізує теоретико-методологічні засади теорій регіонального розвитку та на основі отриманих результатів виявить місце та їхню роль в еволюції уявлень про концептуальні засади сучасної регіональної політики.

Дослідження концептуальних проблем сутності розвитку започаткувала німецька класична філософія, зокрема визначний її представник – Гегель. Спираючись на відкриті закони діалектики (єдності та боротьби протилежностей, переходу кількісних змін у якісні, заперечення заперечення), він сформулював такий важливий принцип розвитку, як універсальність, визначив його механізм і джерело – виникнення, боротьбу та подолання протилежностей. Принцип універсальності, усебічності суспільного розвитку дає нам підстави говорити про можливість і доцільність системного розвитку, який охоплює усі елементи способу виробництва, суспільства. Звичайно, така форма розвитку на практиці можлива лише на окремих етапах руху суспільства, коли складаються умови для одновекторної спрямованості впливу найрізноманітніших чинників, що забезпечують соціально-економічне зростання та трансформацію його наслідків у нову якість економічного та соціального буття.

Дослідження динаміки суспільного розвитку передбачає використання специфічної методології, зокрема так званого динамічного підходу, оскільки лише динамічна точка зору розглядає суспільні явища у процесі змін структурних елементів та їх співвідношень. Отже, розглядаючи динаміку суспільного розвитку, насамперед досліджують потужність, силу процесів суспільного розвитку, кількісні та якісні

зміни, що відбуваються в усіх структурних елементах системи під впливом сукупності чинників, залучених суспільством та окремими його суб'єктами з метою отримання прогнозованих результатів.

Розвиток полягає у здійсненні змін на краще, зазвичай у сенсі підвищення економічного, соціального, екологічного добробуту та якості життя громадян. Розвиток визначається, планується та здійснюється майже завжди на рівні цілих країн на основі державних інвестиційних ресурсів, якими зазвичай розпоряджаються загальнодержавні міністерства. Протягом певного часу чимало країн доповнили цю діяльність більш цілеспрямованим індивідуальним підходом до кожного регіону, намагаючись розв'язати конкретні регіональні проблеми та активно співпрацювати з громадянами та інституціями регіону. Крім того, багато урядів намагаються поліпшувати координацію всіх державних інвестицій на субнаціональному (зазвичай регіональному) рівні для підвищення їхньої дієвості. До того ж різні країни тепер частіше, ніж у минулому, усвідомлюють, наскільки різними можуть бути рівні розвитку регіонів, а отже, приділяють більше уваги усуненню відповідних диспропорцій. Усе це є прикладом регіонального розвитку в дії.

Регіональний розвиток за своєю суттю є концепцією економічною, а не політичною чи адміністративною. У його межах враховується взаємний вплив економічної діяльності та інтеграції ринків на територіально-географічні об'єкти. Загальновідомо, що не всі території чи регіони є однаково потужними з економічної точки зору. Не всі вони мають однакові природні характеристики, котрі роблять їх привабливими для проживання, праці, здійснення інвестицій тощо. Не всі регіони мають однакові економічні, соціальні чи екологічні можливості, які роблять їх привабливими для здійснення господарської діяльності. Не всі регіони просуваються вперед в однаковому темпі: економічний та соціально-політичний розвиток у деяких регіонах значно повільніший, ніж в інших.

Певні види господарської діяльності не можуть розвиватися або здійснюватися на всіх територіях, оскільки деякі території мають об'єктивні переваги або вади. Відстань до ринків і доступність ресурсів належать до основних факторів, якими пояснюється відносна простота розвитку господарської діяльності в деяких регіонах порівняно з рештою. Водночас у реальному житті існують також інші чинники. Часто вони є спадком минулого: наприклад, робітники, які спеціалізувалися на роботі в одному секторі, стикаються з відсутністю будь-якого попиту на свої навички та свою продукцію. Ширше коло об'єктивних природних, людських, організаційних і навіть культурних реалій часто означає, що деяким територіям удається краще розвивати стійку господарську діяльність, яка створює належні умови для життєдіяльності та процвітання. Існує кілька різновидів проблем, розв'язання яких має на меті регіональний розвиток. Саме ці проблеми диктують низку практичних міркувань, виходячи з яких уряди країн здійснюють політику регіонального розвитку.

Регіональна парадигма розвитку, як і інші, пов'язана передусім із тлумаченням сутнісних характеристик цього складного явища. Регіональний розвиток є безперервним процесом суспільно-тери-

торіального системоутворення на основі певних закономірностей: раціонального розвитку регіональних систем, територіальної концентрації і диференціації продуктивних сил регіонів, територіальної комплексності регіональних господарств. Всі вони до певної міри існують автономно й неоднозначно впливають на регіональний розвиток.

Об'єктом дослідження регіонального розвитку є регіон, а отже саме ця категорія потребує уточнення та систематизації. У сучасних теоріях регіон досліджується як багатофункціональна та багатоаспектна система.

Найбільше поширення отримали чотири парадигми регіону, що визначені О.Г. Гранбергом: регіон-квасідержава, регіон-квасікорпорація, регіон-риннок (ринковий ареал), регіон-соціум.

Регіон як квазідержава – підхід до визначення поняття «регіон», який розглядає його як відносно відокремлену підсистему держави та національної економіки.

Регіон як квазікорпорація – підхід до визначення поняття «регіон», який розглядає його як великий суб'єкт власності (регіональної та муніципальної) та економічної діяльності.

Регіон як ринок – підхід до визначення поняття «регіон», який розглядає його як такий, що має певні межі, ареал із загальними умовами економічної діяльності та особливостями регіональних ринків різних товарів і послуг, праці, кредитно-фінансових ресурсів, цінних паперів, інформації, знань тощо.

Зазначені три підходи в теорії регіону містять проблему співвідношення ринкового саморегулювання, державного регулювання та соціального контролю.

Регіон як соціум – підхід до визначення поняття «регіон», який розглядає його як спільність людей, які живуть на певній території, що висуває на перший план відтворення соціального життя (населення й трудових ресурсів, освіти, охорони здоров'я, культури, довкілля тощо) і розвитку системи розселення. Він ширше економічного, оскільки містить культурні, освітні, медичні, соціально-психологічні, політичні та інші аспекти життя регіонального соціуму, синтезу яких регіональна наука із самого початку приділяла велику увагу [1].

Слід зазначити, що такий підхід значно розширює предмет досліджень, характеризується їхньою більшою глибиною охоплення порівняно з більш поширеним економічним підходом (відображеним більшою мірою у трьох перших парадигмах регіонального розвитку), оскільки охоплює екологічні, демографічні, освітні, медичні, соціально-психологічні аспекти розвитку суспільства в тому або іншому регіоні. Результатом концентрації продуктивних сил та їхнього розвитку, а також розвитку соціальних і виробничих відносин відповідно до вказаної парадигми є формування соціополісів, націлених на вирішення означених завдань розвитку регіону.

Як вважає В.Є. Реутов, саме такий підхід до побудови державної регіональної політики став панівним у країнах – членах Євросоюзу, оскільки дає змогу провести комплексне дослідження регіонального розвитку. Для постсоціалістичних країн, виходячи з того, що нерівність у розподілі доходів та інших регіональних показників зростатиме, найбільш доцільним

буде використання найближчим часом парадигми «регіон як квазідержава». У майбутньому концепція регіонального розвитку повинна переорієнтуватися у бік парадигми «регіон як квазікорпорація» і лише потім може вийти на перший план парадигма «регіон-соціум» [5].

Існують й інші підходи до трактування регіону. Наприклад, регіон як підсистема інформаційного суспільства або регіон як безпосередній учасник інтернаціоналізації та глобалізації економіки. Дотримуючись організаційно-управлінського підходу, регіоналісти Євросоюзу оперують таким визначенням регіону: «регіон – це найбільша одиниця адміністративного поділу країн, яка має виборну владу, юридичну незалежність і власний бюджет» [5, с. 31].

Зважаючи на численність підходів до тлумачення сутності регіону, доцільно сформулювати комплексне синтезоване визначення регіону. Під «регіоном» слід розуміти частину території країни зі специфічними природно-кліматичними та соціально-економічними умовами, що має чітко означені адміністративні межі, власні органи управління. На території регіону створюються матеріальні та соціальні блага, необхідні для проживання населення та здійснення виробничої діяльності. Отже, регіон як територіальна одиниця (природна, економічна, політична тощо), дещо відмінна від елементів наявного політичного або адміністративного поділу, є основним об'єктом регіонального розвитку й характеризується цілісністю та взаємозв'язками складових елементів [2, с. 254].

В умовах глобалізації, інформатизації та інтернаціоналізації економічного розвитку одним із найважливіших чинників розвитку регіонів є *міжнародна економічна діяльність*, яка повинна сприяти підвищенню ефективності функціонування економіки регіону та держави загалом. Участь регіонів у процесах міжнародного економічного співробітництва веде до зростання рівня конкурентоспроможності продукції, що випускається, прискорення техніко-технологічного переозброєння виробничих процесів шляхом залучення іноземних інвестицій, поповнення валютних ресурсів підприємств регіону за допомогою експорту товарів.

Вищезазначене дає підстави зробити висновок про нову диспозицію регіонів у системі регулювання зовнішньоекономічної діяльності внаслідок локалізації глобальної економіки, яка полягає в зміщенні можливостей і чинників інтенсифікації міжнародної діяльності з національного на регіональний рівень і зростанні синергетичного ефекту внутрішньо-регіональної інтеграції на основі об'єднання внутрішніх і зовнішніх матеріальних ресурсів, поєднання національних культур і субкультур. У сучасній глобальній економіці відбувається процес висунення найбільш успішних внутрішніх регіонів у світові лідери шляхом посилення міжнародної відкритості регіонів, формування в регіонах сучасних систем регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Теорії розвитку регіону спираються на досягнення макроекономіки, мікроекономіки, інституційної економіки та інших напрямів сучасної економічної науки. Подібність регіону та національної економіки визначає можливості застосування для регіону макроекономічних теорій (неокласичних, неокейнсіанських та

ін.), особливо тих, які ставлять в основу виробничі фактори, зайнятість, доходи.

Теорії регіональної макроекономіки ближче відповідають парадигмі «регіон як квазідержава». Таке застосування більш адекватно для однорідних (гомогенних) регіонів. Мікроекономічні теорії доцільно залучати тоді, коли подання регіону як точки або однорідного простору недостатньо й необхідно брати до уваги внутрішні відмінності (вузловий або поляризований регіон). Теорія та методологія мікроекономічного аналізу більше відповідають підходам «регіон як квазікорпорація» і «регіон як ринок».

Еволюція теорії регіону відображає підвищення ролі «нематеріальних» цілей і факторів економічного розвитку, можливості міждисциплінарних знань і переходу регіонів на модель сталого (еколого-соціо-економічного) розвитку. Регіон розглядається також як політико-правова та соціально-економічна система.

Поняття регіону перетинається з поняттям регіональної системи, вони близькі за сутністю. Під регіональною системою розуміється частина території держави, що характеризується відносною однорідністю соціально-економічних показників або просторової близькості до одного з центрів, які взаємодіють з іншими частинами території держави і мають в обов'язковому порядку органи управління та/або загальні програми розвитку федерального (центрального) рівня.

Як зазначає Г.В. Музиченко, поняття «регіональна система» більш вузьке, ніж термін «регіон», що характеризує майже будь-яке територіальне утворення – від невеликих ареалів до міжконтинентальних територіальних систем, або термін «територія», яка розуміється деякими дослідниками як синонім поняття «регіональна система». Залишаючи осторонь дискусію про співвідношення понять «територія», «район» і «регіон», необхідно відзначити, що може бути названо значне число територіальних об'єктів, що є регіонами, але не є такими, що орієнтовані на центральні органи управління або не мають федеральних програм розвитку та у зв'язку із цим не є «регіональними системами» в запропонованому розумінні [2].

Водночас регіональні системи – більш широке поняття, ніж такі поняття, як «регіональні господарські комплекси» або «економіка регіону». Крім власне економічної категорії, регіональна система містить елементи, що характеризують розвиток соціально-культурної сфери, життєдіяльності населення регіону, стану навколишнього середовища тощо. Дослідники відзначають необхідність застосування системного аналізу під час вибору регіону як суб'єкта господарювання, роблячи акцент на вивчення таких процесів, як економічна цілісність території як господарського комплексу, характер внутрішніх і зовнішніх економічних зв'язків, спільність економічних, соціальних і суспільно-політичних завдань, що вирішуються на території, можливість ефективного управління територією.

Висновки. Отже, визначення сутності регіону і регіональної системи є досить важливими в дослідженнях регіонального розвитку, оскільки саме на рівні регіону та регіональної системи формується та функціонує соціо-еколого-економічна система. А сам регіональний розвиток необхідно розглядати як режим функціонування регіональної системи, який

орієнтований на позитивну динаміку параметрів рівня та якості життя населення, забезпечену стійким, збалансованим, соціально орієтованим відтворенням власне соціального, господарського, ресурсного та екологічного потенціалу території.

Таке бачення регіонального розвитку на рівні теорії значно збагачує сучасне уявлення про концептуальні засади здійснення регіональної політики в країнах Європи та у світі загалом. Воно дає змогу звернути увагу творців регіональної політики на новий зміст регіону як соціоекономічної системи, спрямованої на сталий розвиток.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики: [учебник для вузов] / А.Г. Гранберг ; Гос. ун-т. – Высшая школа экономики. – 4-е изд. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2004. – 495 с.

2. Музиченко Г.В. Концептуалізація державної політики країн пострадянського простору в умовах глобалізаційних змін : [монографія] / Г.В. Музиченко. – О. : Друкарський дім, 2012. – 394 с.

3. Реутов В.Є. Генезис теоретичних поглядів на регіон та регіональний розвиток / В.Є. Реутов, Н.З.Головченко // Економіка та держава. – 2010. – № 3. – С. 17–22. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.in.ua>.

4. Реутов В.Є. Закономірності і парадигми регіонального розвитку / В.Є. Реутов // Ефективна економіка. – 2010. – № 9. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=319>.

5. Чужиков В.І. Глобальна регіоналістика. Історія та сучасна методологія : [монографія] / В Чужиков. – К. : КНЕУ, 2008. – 272 с.

Балацька О.Б.

Сучасні форми воєнних конфліктів: нові загрози й актуальні тенденції¹

У статті досліджені найбільш актуальні форми сучасного збройного насилля. Проаналізована динаміка розповсюдження воєнних конфліктів різних типів та рівнів інтенсивності. Визначені провідні тенденції поширення збройного насилля, такі як збільшення кількості внутрішньодержавних, внутрішніх інтернаціоналізованих і недержавних конфліктів, актуалізація асиметричних та іррегулярних загроз.

Ключові слова: міждержавний конфлікт, внутрішньодержавний конфлікт, недержавний конфлікт, асиметричний конфлікт, іррегулярний конфлікт.

В статье исследованы наиболее актуальные формы современного вооруженного насилия. Проанализирована динамика военных конфликтов разных типов и уровней интенсивности. Выделены основные тенденции распространения вооруженного насилия, такие как увеличе-

ние количества внутригосударственных, внутренних интернационализированных и негосударственных конфликтов, актуализация асимметричных и иррегулярных угроз.

Ключевые слова: межгосударственный конфликт, внутригосударственный конфликт, негосударственный конфликт, асимметричный конфликт, иррегулярный конфликт.

The article explored the most pressing forms of armed violence and analyses the dynamics of military conflicts of various types and levels of intensity. The major trends in spread of armed violence, such as increase in the number of intrastate, internationalized internal and non-state conflicts, actualization of irregular and asymmetric threats are identified.

Key words: interstate conflict, intrastate conflict, non-state conflict, asymmetric conflict, irregular conflict.

УДК 323.26:327.5

Балацька О.Б.,
кандидат політичних наук,
докторант кафедри політології та
правознавства
ДЗ «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»

Постановка проблеми. Сучасний період розвитку суспільства характеризується високою невизначеністю. Останнім часом значно погіршилися обставини у сфері безпеки як на державному, регіональному, так і на світовому рівнях. Формуються нові фактори ризику, які негативно впливають на міжнародну та національну політичну стабільність, що відбивається в поширенні нових загроз. Зміни, що відбуваються, мають глибокі геополітичні наслідки. Загальна дестабілізація політичної ситуації загрожує міжнародному балансу сил та інтересів. Зазначені трансформації суттєво впливають на характер і динаміку збройного насилля. Спостерігається значна активізація окремих його форм, тоді як інші поступово втрачають свою актуальність. Загальною тенденцією стало розширення масштабів і збільшення кількості певних типів воєнних конфліктів. Дані обставини зумовлюють необхідність усебічного дослідження сучасних форм воєнних конфліктів і особливостей їх розповсюдження.

Аналіз актуальних досліджень. Дослідженню особливостей, форм, динаміки розповсюдження сучасних воєнних конфліктів приділяють увагу як зарубіжні, так і вітчизняні автори. Вивченню важливих аспектів проблеми збройного насилля присвячені праці Р. Арзуманяна, П. Валленстіна, С. Віте, Р. Гайса, Л. Дериглазової, Дж. МакКуена, А. Пау-

люса, Ф. Хоффмана та інших зарубіжних фахівців. Серед українських науковців, які вивчають зазначені питання, слід назвати Ю. Буракова, С. Годлевського, В. Кравченка, Г. Луцишин, Є. Магду, В. Мандрагелю, С. Сірого, М. Требіна, О. Феденка та інших авторів. Однак, приймаючи до уваги актуальність проблеми збройного насилля для сучасного українського суспільства, слід зауважити, що дана тема потребує подальших ґрунтовних досліджень.

Мета статті полягає в аналізі форм і тенденцій розповсюдження воєнних конфліктів в умовах сучасних суспільно-політичних трансформацій.

Виклад основного матеріалу. В останні десятиліття спостерігається постійне зростання кількості політичних конфліктів у глобальних масштабах. Зокрема, фахівці Уппсальської програми даних про конфлікти відмічають, що особливої ескалації збройне насилля зазнало з 2010 року. Так, якщо в 2010 році відбувся 31 конфлікт за участю держави, 28 недержавних конфліктів та 21 випадок одностороннього політичного насилля, то в 2015 році дослідники зафіксували вже 50 конфліктів за участю держави, 72 недержавних конфлікти і 26 випадків одностороннього насилля. Отже, однією з найбільш розповсюджених форм збройного насилля за даною класифікацією є недержавні насильницькі конфлікти, загальна кількість яких у період з 2003 по 2012 роки склала 231 конфлікт [11; 4, с. 81].

Суб'єктами в недержавних конфліктах виступають організовані групи, жодна з яких не пов'язана з урядом держави. Дані суб'єкти можуть бути пред-

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом Ф-71

ставлені неформально організованими етнічними і релігійними групами (55% від загальної кількості недержавних конфліктів з 2003 по 2012 роки), формально організованими (42%) або неформально організованими групами прихильників (3%). Найчастіше конфлікти такого типу відбуваються в Африці (наприклад, в Кенії, Нігерії, Демократичній Республіці Конго, Сомалі, Судані, Ефіопії). Особливо це стосується збройного насилля між етнічними та релігійними громадами. Також до найгостріших недержавних конфліктів сьогодення відносять нарковійну в Мексиці, в якій суб'єктами виступають організовані наркокартелі, протистояння між ісламістськими угрупованнями в Пакистані та інші [4, с. 81–82, 85].

З 76 конфліктів за участю держави, що відбулися в десятилітній період з 2003 по 2012 роки, найбільша кількість прийшла на країни Азії та Океанії (39%), Африки (38%) та Близького Сходу (12%). Серед конфліктів такого типу особливе місце займають внутрішньодержавні та інтернаціоналізовані конфлікти. Кількість таких конфліктів постійно збільшується, тоді як традиційні міждержавні конфлікти останнім часом відбуваються досить рідко [4, с. 78].

Скорочення кількості міждержавних конфліктів є загальносвітовою тенденцією з другої половини ХХ століття. Так, дослідники констатують, що серед усіх форм насильницьких конфліктів міждержавні конфлікти переважали до середини 1970-х років, а в наступні роки більшого розповсюдження отримали внутрішні. Особливо вираженою ця тенденція стала з кінця ХХ століття, після закінчення «холодної війни», коли переважна більшість воєнних конфліктів набула характеру внутрішньодержавних. При цьому в традиційно конфліктогенних регіонах сучасного світу ці показники різняться. Так, для країн Близького і Середнього Сходу більш властиві міжнародні конфлікти, а для держав Азії та Африки – внутрішні [3, с. 16].

Отже, внутрішньодержавні конфлікти, що ведуться між урядом держави та групами повстанців, є однією з найпоширеніших форм сучасного збройного насилля. Такі конфлікти протягом тривалого часу складають від 70% до 80% від загальної кількості політичних конфліктів у світі, тоді як міждержавних конфліктів, за даними Уппсальської програми, в період з 2003 по 2012 роки відбулося лише п'ять. Внутрішні інтернаціоналізовані конфлікти, під час яких одній чи обом сторонам надається військова підтримка іншої держави, також стають все більш розповсюдженим явищем. Починаючи з 2010 року їх частка серед усіх форм збройного політичного насилля складає не менше 24%. Сучасні інтернаціоналізовані конфлікти, як правило, відбуваються у формі боротьби з тероризмом на території іншої держави або втручання третьої сторони у внутрішній конфлікт [4, с. 77, 78].

Тенденцію збільшення кількості внутрішньодержавних конфліктів з одночасним зменшенням частки міждержавних відзначають і вітчизняні дослідники. Так, за словами українського військового фахівця Сергія Сірого, «...локальні війни і воєнні конфлікти все менше стають міждержавними і все більше, по суті своїй, мають внутрішньодержавний характер... Із закінченням «холодної війни» межа між міждержавними і внутрішньодержавними конфліктами почала розмиватися» [5, с. 149].

Відносно рідко в сучасний період трапляється одностороннє насилля, тобто таке, що відбувається у формі застосування збройної сили державою або формально організованою групою стосовно неозброєних цивільних осіб. Найчастіше в якості його суб'єктів виступають недержавні групи – повстанці, ополченці тощо. Кількість одностороннього насилля стабільно знижується починаючи з 2004 року, коли відбулося 44 таких випадки. У 2009 році його кількість досягла рекордно низького значення – 21, а у 2015 році – 26 випадків. Як й інші форми збройного насилля, найчастіше одностороннє насилля в останнє десятиліття трапляється в Африці. Також воно є розповсюдженим явищем у країнах Азії та Океанії та на Близькому Сході [11; 4, с. 90–91].

Власний аналіз динаміки розповсюдження політичного насилля, побудований на дещо іншій типології конфліктів, щорічно публікує Гейдельберзький інститут із вивчення міжнародних конфліктів, за методологією якого виокремлюються міждержавні, внутрішньодержавні та субдержавні (недержавні) конфлікти. За статистикою Інституту, у 2015 році відбулося 74 міждержавних конфлікти, десять з яких були насильницькими конфліктами середнього ступеня інтенсивності (насильницькі кризи). З 280 внутрішньодержавних конфліктів – 172 (або 61%) велися з використанням насилля, при цьому найбільшу кількість серед них також склали насильницькі кризи – 137. З 55 субдержавних конфліктів насильницьким був 41 (серед них – 33 насильницькі кризи). Серед конфліктів вищого ступеня інтенсивності відбулося 19 внутрішньодержавних і п'ять субдержавних обмежених війн, а також 16 внутрішньодержавних і три субдержавні повномасштабні війни. Міждержавні війни у 2015 році не були зафіксовані [10, с. 15].

Про кількісну перевагу внутрішньодержавних конфліктів середньої інтенсивності над іншими формами збройного насилля свідчать також дані за попередні роки. Так, у 2014 році з 424 політичних конфліктів 320 були внутрішньодержавними, з яких 166 мали середню інтенсивність. У 2012 році з 396 конфліктів внутрішньодержавними були 314, з яких 157 – середньої інтенсивності. У 2010 році з 363 конфліктів 269 мали характер внутрішньодержавних, з яких 120 були конфліктами середньої інтенсивності [9, р. 17; 8, р. 3; 7, р. 2].

Разом зі зростанням загальної кількості політичних конфліктів поглиблюються їхні руйнівні наслідки, що виражається, передовсім, у збільшенні кількості жертв. Якщо у 2010 році загальна кількість жертв збройного насилля у світі склала 30 706 осіб, то у 2015 році вона сягнула вже 118 454 осіб [12]. Отже, як зазначили українські дослідники Олександр Феденко і Василь Панасюк, хоч «..кількість жертв у війнах нового типу не йде в порівняння з винищуванням мільйонів людей у світових війнах ХХ століття... сьогодні насильство у війнах направлене головним чином проти цивільного населення» [6, с. 226].

Однією з найактуальніших форм сучасного збройного насилля є асиметричні конфлікти, тобто конфлікти, суб'єкти яких мають різний міжнародно-правовий статус та характеризуються суттєво несумірним співвідношенням сил і ресурсів. Одна зі сторін асиметричних конфліктів представлена недержавними акторами – повстанцями, партизанами, терористичними угрупованнями, які, як правило, вдаються до непрямих, нетрадиційних стратегій і тактик протиборства, зокрема засобів малої війни (диверсій, терактів, партизанської війни), заборонених засобів ведення бойових дій, застосування нерегулярних військових формувань тощо.

На думку російського політолога Лариси Дериглазової, для післявоєнного періоду характерні декілька взаємопов'язаних тенденцій. По-перше, із середини ХХ століття постійно збільшується кількість внутрішньодержавних конфліктів. По-друге, таким конфліктам часто властива асиметричність. По-третє, внутрішні асиметричні конфлікти, більшість яких відбувається в країнах «третього світу», часто є інтернаціоналізованими. Це свідчить про відмову сильних держав від прямого воєнного протиборства і перехід до опосередкованого збройного протистояння на периферії міжнародної системи [3, с. 19].

Отже, в сучасному світі актуалізуються асиметричні загрози. Статистичні дані свідчать про те, що асиметричні стратегії протиборства отримали широке розповсюдження. Так, серед загальної кількості воєнних конфліктів другої половини ХХ – початку ХХІ століття кількість асиметричних конфліктів за статусом сторін становить 82 – 88%. Асиметричні стратегії були властиві близько 60% конфліктів. Найбільш розповсюдженими серед них стали терористичні дії та організований спротив і повстання [3, с. 80, 85].

Таким чином, асиметричність є однією з ключових характеристик політичних конфліктів післявоєнного періоду. Так, асиметричний характер за статусними та ресурсними показниками властивий війнам у В'єтнамі (1964–1975 роки), Східному Тиморі (1975–1999 роки), Афганістані (1979–1988 та 2001–2014 роки), Іраку (2003–2011 роки), арабсько-ізраїльським війнам (з 1948 року по цей час), росій-

сько-чеченським війнам (1994–1996, 1999–2009 роки), конфлікту в Північній Ірландії (1968–1999 роки), Громадянській війні в Сирії (з 2011 року) та багатьом іншим.

Одним із наслідків поширення асиметричних стратегій є розповсюдження іррегулярних конфліктів. Сучасні іррегулярні загрози набувають глобального, транснаціонального характеру. Як висловився відомий військовий фахівець Євген Месснер, регулярне військо «позбулося військової монополії», а іррегулярна сила «стала могутнім чинником війни» [6, с. 220]. За останнє десятиліття близько 80% збройного насилля здійснювалося в межах періодичних конфліктів, що мали місце після активної фази регулярних військових дій [1, с. 86].

За визначенням, що наводять дослідники іррегулярних конфліктів Р.В. Арзуманян і А.А. Акоюн, іррегулярні військові дії представляють собою насильницьку форму боротьби між державними і недержавними акторами за легітимність і вплив над певним населенням і територією і мають на увазі застосування методів малої війни: партизанських і повстанських дій, терактів, саботажу, диверсій, а також кримінальної активності. У результаті систематичного застосування іррегулярного політичного насилля формується специфічне суспільно-політичне середовище, позначене зрощуванням кримінальних і терористичних елементів, значним збільшенням кількості суб'єктів збройного насилля через втягування в конфлікт етнічних груп, неформальних воєнізованих угруповань, транснаціональних організацій та інших акторів, що не дотримуються правил ведення конвенційних війн та норм міжнародного права [1, с. 87–89].

Метою подібних угруповань є не придушення супротивника чи повалення існуючого режиму, а отримання контролю над стратегічно і ресурсно важливими об'єктами в окремих регіонах. У зв'язку із цим вони зацікавлені в підтриманні стану хаосу, нестабільності в суспільстві через насилля, руйнування інфраструктури, унеможливлення ефективного державного контролю над певними територіями.

Особливістю іррегулярних конфліктів, що, як правило, мають низьку інтенсивність, є також те, що вони часто набувають транскордонного характеру. У зв'язку із цим зона нестабільності розширюється, що становить серйозну загрозу міжнародній безпеці. У результаті політична ситуація ускладнюється, стає хаотичною. Крім того, іррегулярні конфлікти мають тенденцію до значного затягування в часі, адже після 1945 року тривалість іррегулярних кампаній складає близько десяти років [2, с. 275].

Висновки. Аналіз динаміки збройного насилля свідчить про значну актуалізацію в сучасному світі певних типів воєнних конфліктів, найбільшу кількість серед яких складають внутрішньодержавні конфлікти середньої інтенсивності. Усе більшого розповсюдження отримують також недержавні і

внутрішні інтернаціоналізовані конфлікти. Водночас спостерігається суттєве скорочення міждержавних конфліктів, що стало загальносвітовою тенденцією з другої половини ХХ століття. Активізація збройного насилля в глобальних масштабах має наслідком суттєве зростання кількості жертв, насамперед серед цивільного населення. Дедалі частіше воєнні конфлікти набувають асиметричного та іррегулярного характеру. Дані тенденції свідчать про формування нових викликів міжнародній і національній безпеці, що потребує інтенсифікації колективних зусиль щодо протидії сучасним загрозам.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арзуманян Р.В. Иррегулярные конфликты. Ближний Восток. Террористические группировки «Исламское государство Ирака и Леванта» и «Исламский фронт»: цели, задачи, формы и способы действий в Сирии и Ираке / Р.В. Арзуманян, А.А. Акопян. – М. : АНО ЦСОиП, 2014. – 90 с.
2. Арзуманян Р.В. Стратегия иррегулярной войны: теория и практика применения. Теоретические и стратегические проблемы концептуализации, религиозные и военно-политические отношения в операционной среде иррегулярных военных действий / Р.В. Арзуманян. – М. : АНО ЦСОиП, 2015. – 334 с.
3. Дериглазова Л.В. Асимметричные конфликты: уравнение со многими неизвестными / Л.В. Дериглазова. – Томск : Изд-во Том.ун-та, 2009. – 284 с.
4. Ежегодник СИПРИ 2014: вооружение, разоружение и международная безопасность. – М. : ИМЭМО РАН. – 2015. – 764 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.imemo.ru/files/File/ru/publ/2015/SIPRI-YEARBOOK-2014-RUS-final.pdf> (дата обращения: 22.10.2016).
5. Сірий С. Особливості локальних війн і воєнних конфліктів в умовах глобалізації / С. Сірий // Політичний менеджмент. – 2007. – № 2. – С. 144–154.
6. Феденко О.В. Еволюція змісту сучасної війни / О.В. Феденко, В.В. Панасюк // Військово-науковий вісник. – 2015. – Вип. 24. – С. 219–230. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnv_2015_24_19(дата звернення:22.10.2016).
7. Conflict Barometer [Electronic resource] / Heidelberg Institute for International Conflict Research at the Department of Political Science, University of Heidelberg. – 2010. – No. 19. – Available at : http://www.hiik.de/en/konfliktbarometer/pdf/ConflictBarometer_2010.pdf (accessed 23 October 2016). – Title from the screen.
8. Conflict Barometer [Electronic resource] / Heidelberg Institute for International Conflict Research. – 2012. – No. 21. – Available at : http://www.hiik.de/en/konfliktbarometer/pdf/ConflictBarometer_2012.pdf (accessed 23 October 2016). – Title from the screen.
9. Conflict Barometer [Electronic resource] / Heidelberg Institute for International Conflict Research. – 2014. – No. 23. – Available at : http://www.hiik.de/en/konfliktbarometer/pdf/ConflictBarometer_2014.pdf(accessed 23 October 2016). – Title from the screen.
10. Conflict Barometer [Electronic resource] / Heidelberg Institute for International Conflict Research at the Department of Political Science, University of Heidelberg. – 2015. – No. 24. – Available at : http://www.hiik.de/en/konfliktbarometer/pdf/ConflictBarometer_2015.pdf(accessed 23 October 2016). – Title from the screen.
11. Number of Conflicts 1975 – 2015 [Electronic resource] / UCDP – Uppsala Conflict Data Program. Department of Peace and Conflict Research. – Available at : <http://www.ucdp.uu.se> (accessed 22 October 2016). – Title from the screen.
12. Number of Deaths 1989 – 2015 [Electronic resource] / UCDP – Uppsala Conflict Data Program. Department of Peace and Conflict Research. – Available at : <http://www.ucdp.uu.se/#/exploratory> (accessed 22 October 2016). – Title from the screen.

Білоусов О.С.

Концепція «суспільства ризику» в контексті аналізу сучасного глобального соціуму

У статті показано, що в епоху модерна суспільний ризик набуває нового статусу – глобального ризику. Розглянуто статистичну та ситуативну точки зору на ризику. Показано, що ризик стає зростаючим компонентом суспільного виробництва, приводячи до «ефекту бумерангу», тобто до універсалізації та глобалізації ризиків, які порушують національні межі. «Ефект бумерангу» породжує зворотній зв'язок, а споживання ризику одночасно є і початком його виробництва, що дає підстави стверджувати про неможливість керування сучасним соціумом як жорстко детермінованою системою.

Ключові слова: суспільство ризику, глобальне суспільство, соціум, життєдіяльність, техногенні та природні катастрофи, світове інформаційне суспільство, «ефект бумерангу».

В статье показано, что в эпоху модерна общественный риск приобретает новый статус – глобального риска. Рассмотрены статистическая и ситуативная точки зрения на риски. Показано, что риск становится растущим компонентом общественного производства, приводя к «эффекту бумеранга», то есть к универсализации и глобализации рисков,

которые нарушают национальные границы. «Эффект бумеранга» порождает обратную связь, а потребление риска одновременно является и началом его производства, что позволяет утверждать о невозможности управления современным социумом как жестко детерминированной системой.

Ключевые слова: общество риска, глобальное общество, социум, жизнедеятельность, техногенные и природные катастрофы, мировое информационное общество, «эффект бумеранга».

The article shows that in the modern era the public risk takes on a new status – a global risk. We consider the statistical and situational point of view on the risks. It is shown that the risk is growing component of social production, leading to a “boomerang effect”, i. e. the universalization and risks of globalization which violate national borders. “Boomerang effect” generates feedback, and the risk of consumption is both the beginning of its production, which allows us to assert the impossibility of managing modern society as a rigidly deterministic system.

Key words: risk society, global society, society, livelihoods, technogenic and natural disasters, global information society, “boomerang effect”.

УДК 323.2:327

Білоусов О.С.,
доктор політичних наук,
професор кафедри правознавства
Одеського національного
політехнічного університету

Одна з кардинальних суперечностей формування світового інформаційного суспільства як глобалізаційної тенденції полягає в тому, що збільшення обсягів і швидкості накопичення, оброблення та розповсюдження інформації, здавалося, мало б призвести через поширення проєктивного прогнозування та передбачуваності соціальних процесів до підвищення рівня соціальної та індивідуальної безпеки та мінімізації ризиків людської життєдіяльності. Однак узагальнення проявів сучасної соціальної реальності та їх системної взаємодії доводить, що вказана можливість не перетворюється на домінуючу суспільної динаміки. Більше того, вона нівелюється якщо не цілком, то принаймні значною мірою, протилежно спрямованими тенденціями – посиленням різноманітних ризиків майже в усіх сферах людської життєдіяльності та, відповідно, зниженням стосовно них прийнятних безпечових порогів.

Методологічною та рефлексивною реакцією на вказаний феномен стало обґрунтування та зростання впливовості концепту «суспільства ризику». Його теоретико-методологічні засади вперше були закладені німецьким дослідником Ульріхом Беком. Потім питання аналізу сучасного суспільства як суспільства ризику стали в центрі уваги не менш впливових західних дослідників: Н. Лумана, Е. Гіденса та інших. Концепція «суспільства

ризик», як і слід було очікувати, набула значного поширення з огляду на актуальність проблем, які вона аналізує для сучасного соціуму, та їхній глобальний характер.

Аварія на Чорнобильській АЕС – ось відправна точка, яку використовує У. Бек, характеризуючи суспільство ризику як неминучість соціальної онтології сучасної цивілізації. Вона стала для нього своєрідним маркером зворотної сторони взаємозв'язку та взаємозалежності сучасного світу. Для У. Бека очевидно, що ця катастрофа планетарного масштабу поділила час існування не лише українського суспільства, а й глобального соціуму на період «до» та «після». Досить часто Чорнобильську катастрофу не лише У. Бек, але і його послідовники та інші дослідники визнають вихідним чинником переходу до нової фази розвитку – суспільства ризику, головною з ознак якого є існування загроз різного походження та зумовлених ними ризиків. Сам же У. Бек з цього приводу зазначає: «Підкоривши природу та поставивши її на службу цивілізації, людина виявилася беззахисною. Межі, за якими вона могла захиститися від небезпеки, перестали існувати. Кінцем можливостей дистанціюватися від загрози став Чорнобиль. <...> Чорнобиль – це кінець «інших», кінець усіх наших строго культивованих можливостей дистанціюватися один від одного, який став оче-

видним після радіоактивного зараження. Від бідності можна захиститися кордонами, від небезпеки атомної епохи – не можна» [1, с. 1].

У. Бек у центр свого дослідження суспільства ризику поставив соціальну архітектуру та політичну динаміку цивілізаційних загроз власному існуванню, які вчений конкретизував у таких проявах. Це ризики, які виникають на найвищій стадії розвитку виробничих сил (зокрема, наслідки від впливу недосяжної для сприйняття радіоактивності, шкідливих та отруйних речовини в харчових продуктах). Вони вивільняють системно обумовлені, часто незворотні та невидимі руйнівні сили, які проявляються лише в знанні про них (науковому чи ненауковому, достовірному чи ні). Засоби інформації та дослідження ступеня ризику стають стрижневими суспільно-політичними позиціями. Визначення та поширення ризиків зумовлюють соціально небезпечні ситуації. Хоча ризики певним чином відображають соціально-класову структуру, однак підпорядковуються іншій логіці поширення: «ризики модернізації рано чи пізно стосуються і тих, хто їх виробляє, і тих, хто одержує з них користь». Від ризиків, які загрожують здоров'ю, а також ризиків, пов'язаних із легітимізацією багатства та доходів, не застраховані навіть багаті. Водночас ризики спрацьовують на глобальному рівні, поширюючи та закріплюючи нерівність як між нерозвиненими та розвиненими країнами, так і у взаємовідносинах між самими розвиненими країнами.

Ризики цивілізації – це великий бізнес; безмежна сукупність потреб, які постійно самовідновлюються та зростають. Економічний зиск від породжених ризиків одночасно стає підґрунтям небезпечних ситуацій і політичного потенціалу суспільства. У суспільстві ризику свідомість визначає буття. Потенціал суспільства ризику повинен аналізуватися в категоріях виникнення та розповсюдження знання про ризик. Громадськість та влада втручаються в раніше «аполітичні» сфери, проводячи «політику ліквідації «причин» самого процесу індустріалізації». Ведуться дискусії щодо визначення самих ризиків. У суспільстві ризику виникає політичний потенціал катастроф [2, с. 13–15].

Проблему виявлення рівня ризику в суспільному житті можна вирішувати шляхом створення правильного комунікативного поля, у якому здійснюється діалог між різними концепціями та оцінками ризику, що існують у суспільстві. Проте поряд із ними є небезпека виникнення «комунікаційного ризику». Завдяки Всесвітній павутині ризики імплантуються в тканину інших соціальних організмів, взаємно переходять один в одного, викликають кумулятивні ефекти. У результаті відбуваються взаємопов'язані зміни, загальне «захоплення» ризиком.

З особливою яскравістю ця тенденція проявилася у подіях 11 вересня 2001 року в Нью-Йорку.

«Завдяки жахливим картинам Нью-Йорка якась терористична група в одну мить зробилась новим глобальним актором, вступивши у протистояння з державою, економікою та громадянським суспільством» [18]. Децентралізовані терористичні мережі показали, що вони можуть діяти як локально, так і транснаціонально, позатериторіально. Теоретичні версії суспільства ризику були суттєво доповнені після терактів 11 вересня 2001 року, які ознаменували не лише кінець «періоду після «холодної війни», але й початок можливої загибелі усїєї системи західної демократії.

Таким чином, згідно з ученням У. Бека, соціальна та національна безпека громадян виявилася в напрямі, пов'язаному з глобалізацією, що перетворює та видозмінює на наших очах не лише умови соціального життя людини, але й фактори ризику. Виклики ризику стають викликами демократії, громадянському суспільству, правовій державі та правам людини. «Індивідуалізація війни» спроможна, вважає У. Бек, призвести до загибелі демократії. Контроль за громадянами може стати необхідною мірою забезпечення безпеки. «Держава буде вступати в союз із іншими державами проти громадян, щоб відвернути загрозу, яка виходить від громадян» [4]. Громадянське суспільство опинилося, таким чином, під прицілом двох сил: держави, яка прагне, чого б то не вартувало, одержати свою колишню могутність і силу, і мережевих структур насильства, які проголосили війну проти цінностей індивідуальної свободи, громадянського суспільства та держави.

Ніколас Луман звертає увагу на те, що протягом усїєї попередньої новітньої історії вся відповідальність за ризик і безпеку суспільства була безумовною прерогативою держави. На противагу цьому суспільство ризику акцентують інші актори управління: наднаціональні та субнаціональні. Рефлексивна активність наднаціональних структур управління, що доповнюється субнаціональними «точками реакцій», ставить питання про нові претензії на раціональність і про «контрольоване розширення сфери раціонального діяння» [5, с. 138].

Торкаючись методологічних аспектів управління ризиками в суспільстві ризику, Н. Луман показує деяку обмеженість раціоналістичної традиції, але разом із тим наполягає, що відмова від неї була б помилковою. Він підкреслює, що раціоналістична традиція може привести вагомі докази на свою користь і суперечити їй на такому рівні було б цілком недоречно. «Відмова від ризику, особливо в сучасних умовах, означала б відмову від раціональності. І все ж залишається якась незадоволеність. Найзагальніший докір раціоналістичній традиції полягає в тому, чого вона не бачить». З точки зору Н. Лумана, для подолання цієї перешкоди варто перейти до спостереження «другого порядку» – до спостереження спостережен-

ням, розрізненням та розрізненим позначенням [6, с. 139].

Н. Луман звертає увагу також на те, що в сучасних західних дослідженнях поняття ризику розглядається як протилежність поняттю надійності. У політичній риторичній надійність набуває характеру загальноприйнятої цінності. Тому експерти все частіше починають використовувати поняття ризику, щоб математично (з широким застосуванням найсучасніших інформаційних технологій та комп'ютерного моделювання) уточнити своє прагнення до надійності та ступень розумно досяжного, чому відповідає перехід від детерміністського до ймовірнісного аналізу ризику. Експерти з надійності виступають, згідно з Н. Луманом, спостерігачами першого порядку. Виявлення ризику не є виключно питанням наукових досліджень, більшою мірою це політична процедура, яка повинна обговорюватися між суспільством та експертами. Це пов'язано з тим, що аналіз статистичних даних відбувається під впливом оціночних факторів, таких, наприклад, як вибір груп населення, що постраждало. Відбувається відбір і самих даних, і відповідних оцінок їхньої точності. Відомо, що маніпуляція статистичними даними відбувається з того моменту, як цими даними починає володіти вузьке коло осіб.

З точки зору Н. Лумана, щоб задовольнити обидва рівні спостереженнями за ризиками, поняттю «ризик» слід надати іншу форму за допомогою розрізнення ризику та небезпеки, у якому визначальну роль грає рішення. Повсюди, де є рішення, є і ризик. «Чим більше знаєш, тим більше знаєш, чого не знаєш, і тим швидше формується усвідомлення ризику. <...> З цієї точки зору не випадково перспектива ризику означилася паралельно виділенню науки. Сучасне суспільство не є, таким чином, лише результатом сприйняття наслідків дій техніки. Початок йому поклато вже розширення дослідницьких можливостей і самого знання» [7, с. 151]. Тому, згідно з Н. Луманом, тема ризику лежить не в галузі предметного виміру, а складається зі стану часового та соціального вимірів.

На його думку, демократичні уряди не повинні повністю ігнорувати громадські оцінки ризику через те, що висновками вчених, які працюють на уряд, можна маніпулювати з таким же успіхом, як і чуттєвою оцінкою ризику. Проблема «мови ризику» актуальна і в умовах «індивідуалізованої війни», у якій зіштовхуються відмінні дискурси розуміння смерті. Згідно Н. Луману, саме поняття «смерть» є винятком із твердження, що вільної від ризику поведінки не існує. «Строго кажучи, ризику смерті немає, але є лише ризик укорочування життя. Хто вважає життя вищою цінністю, тому слід порадити, щоб він висловлювався точніше – «довге життя» [8, с. 151].

Саме тому прибічники ситуативного підходу до ризику висувають проблему мови, на якій йдеться

про ризик. Різні мови ризику (технологічна, наукова, повсякденна) дають різні твердження, кожне з яких легітимно використовує поняття ризику. А. Плоу і Ш. Кримські, зокрема, досліджуючи проблематику ризику, показують, що спеціалісти та неспеціалісти по-різному говорять про ризик, висуваючи як суттєві для його оцінки інколи протилежні аргументи. Ризик, на думку вказаних авторів, повинен бути вивченим у соціальному контексті, у якому проявляються його символічні значення, на відміну від тих значень, що приписуються ризику спільнотою технічних аналітиків. У символічному значенні ризику закладені культурні та емпіричні елементи, а в «традиційному» (технологічному) панує редукаціоністське начало, яке спирається на кількісні величини. Ефективні рішення щодо можливих ризиків, як вважають А. Плоу і Ш. Кримські, можливі, якщо брати до уваги як наукові й технічні, так і культурні контексти, у яких проявляються ризику. Суперечка між прибічниками статистичної та ситуативної точок зору на ризик є боротьбою не лише за вибір тих чи інших епістеміологічних (таких, що спираються на наукове знання) критеріїв, але й за зміни політичних позицій владних структур у прийнятті рішень щодо тих чи інших ризиків [9, с. 4–10].

Окремим напрямом сучасної світової філософської та політичної думки стало трактування посилення глобальних ризиків сучасної загальнолюдської цивілізації (у тому числі й спричинених інформаційно-комунікативними процесами) через пов'язування їх із засиллям європоцентризму та цінностей і стандартів західного неолібералізму. Такі критичні оцінки робляться, як правило, прибічниками альтернативних систем цінностей і шляхів розвитку з країн переважно Азії, Африки та Латинської Америки.

Так, наприклад, турецький дослідник Ф. Асікель пише про агресивність (а не раціональність) західного духу, котрий імплантується в історичний розвиток інших суспільств. На його думку, мета такої імплантації – інституалізувати європоцентричне розуміння християнства та особливу роль Заходу в загальному комплексі соціальних теорій. Західний модерн – як класичний, так і сучасний – демонструє в особі своїх найвидатніших представників (філософа Г. Гегеля, соціолога М. Вебера, політолога С. Хантінгтона) історичний культуралізм або нову форму європоцентризму в підході до розуміння історичних змін і деяких рис східних культур. Хантінгтон, наприклад, з точки зору Ф. Асікеля, сприймає лише один тип політичної системи всередині цивілізації – лібералізм. Конфуціанство та іслам, як впливає з його робіт, антагоністичні ліберальним політичним цінностям. За С. Хантінгтоном, зокрема, демократія можлива в Азії лише там, де конфуціанство привернене в лоно християнства, як, наприклад, у Південній Кореї. Це дає

підстави Ф. Асікелю стверджувати, що такими ж помилковими є й інші інтерпретації визнаних західних теоретиків [10, с. 60–83].

Нарешті, будь-які концепції інформаційного суспільства як певної глобальної цілісності отримують жорсткий спротив і відторгнення від різного роду консервативно-реакційних об'єднань, які апелюють до своєрідно трактованих із патріархально-націоналістичних позицій цінностей традиційної культури та спекулюють на суперечностях і труднощах процесів модернізаційних реформ.

Як приклад можна навести так званий народний проект перетворення Росії «Майбутнє Росії», укладений членами «Редакційного комітету Концепції суспільної безпеки». Вони трактують визначальні характеристики сучасності як «глобальну кризу та загрозу розчленування Росії» [11, с. 171]. Своє кредо автори цього неурядового проекту формулюють таким чином: «Ми не протистоїмо особистостям, але протистоїмо глобальній системі рабовласництва в будь-якій її модифікації. Ми – антисистемна народна опозиція, і свою ідею (знання) праведного життєустрою доведемо до кожної руської людини. Руські люди, народи Росії ніколи не приймуть життєві ідеали та несправедливі принципи Заходу. І у зв'язку із цим ми говоримо вам твердо, конкретно й остаточно, говоримо з позиції наших праведних інтересів, інтересів наших дітей і внуків: ми, наші діти і внуки завжди будемо жити тут, на своїй землі, в Росії! Будемо жити вільними та щасливими людьми, а не чиймись холопами! Будемо жити в соборності руської багатонаціональної цивілізації, по-руськомому, а це значить – по-божеському, в любові та злагоді між собою і всім сущим!» [12, с. 171]. Сповнений пафосної риторики та далекої від наукової огульної критики всього західного, цей документ ставить за суспільні орієнтири реакційно-утопічні ідеали, абсолютно відірвані від реальних тенденцій суспільного розвитку.

На думку М.С. Ковальової, з початком ХХІ ст. суспільний ризик набуває нового статусу – глобального ризику. В епоху постмодерну світова система постала перед неминучим ризиком після кумулятивного накопичення наслідків техногенних і природних катастроф і помилок, викликаних людським фактором. Ризик – визначальна характеристика життєдіяльності. Він всезагальний: на планеті немає місця екологічно, соціально та технологічно безпечного. Скрізь людина може стати жертвою фінансового краху, військової загрози, тероризму, епідемії. Виникла загроза самому існуванню людства. Індивідуальне та наукове осмислення глобального ризику ще на початковій стадії. Особливістю глобального ризику є те, що людина не може його контролювати, не застосовуючи техніку, яка і зумовила виникнення цього ризику. Ризик має штучний, рукотворний характер. Для захисту атомних електростанцій після Чорнобиля, окрім іншого,

використовують багаторівневе комп'ютерне забезпечення управління. «Однак відомо, що складні комп'ютерні системи відрізняються такою особливістю, як допуск непередбачуваності їхньої поведінки під час експлуатації. Відбулося ускладнення імовірнісного характеру такого явища, як ризик» [13, с. 19–27].

Інший дослідник, В.В. Гришаєв, зазначає, що «виробництво ризиків притаманне усім суспільним сферам: економічній, політичній, соціальній. За виробництвом ризику йдуть такі фази: розповсюдження, а потім споживання ризику. Однак процес цим не завершується: споживання ризику одночасно приводить до його накопичення, не поглинання, а його акумуляції. Ризик стає зростаючим компонентом суспільного виробництва. Концентрація ризиків призводить до «ефекту бумерангу», тобто до універсалізації та глобалізації ризиків, які порушують класові та національні межі. «Ефект бумерангу» породжує зворотній зв'язок, а споживання ризику одночасно є і початком його виробництва» [14].

Отже, оскільки ризики зумовлені імовірнісним характером багатьох природних, соціальних і технологічних процесів, на розгортання яких впливає цілий ряд непрогнозованих, випадкових об'єктивних і суб'єктивних чинників, то це зумовлює неможливість керування суспільством як жорстко детермінованою системою, що й підтверджується усім соціально-політичним розвитком людства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек ; пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой ; послесл. А. Филиппова. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
2. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек ; пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой ; послесл. А. Филиппова. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
3. Бек У. Молчание слов и политическая динамика в глобальном обществе риска / У. Бек [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.academy-go.ru/Site/GrObsh/Publications/Beck5.shtml>.
4. Бек У. Молчание слов и политическая динамика в глобальном обществе риска / У. Бек [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.academy-go.ru/Site/GrObsh/Publications/Beck5.shtml>.
5. Луман Н. Понятие риска / Н. Луман // THESIS. – 1994. – Вып. 5. – С. 138.
6. Луман Н. Понятие риска / Н. Луман // THESIS. – 1994. – Вып. 5. – С. 139.
7. Луман Н. Понятие риска / Н. Луман // THESIS. – 1994. – Вып. 5. – С. 151.
8. Луман Н. Понятие риска / Н. Луман // THESIS. – 1994. – Вып. 5. – С. 151.
9. Plough A., Krinsky S. The Emergence of Risk Communication Studies : Social and Political Context / A. Joseph, S. Krinsky // Science, Technology and Human Values. – 1987. – № 12. – P. 4–10.

10. Acikel F. Critique of Occidental Geist: Embedded Historical Culturalism in the Works Hegel, Weber and Huntington // Journal of Historical Sociology. – Volume 19. – Issue 1. – March 2006. – P. 60-83.

11. Будущее России. Путь к жизнестрою разумного человечества доброй воли (Теоретическая платформа и руководство к действию всех добронравных людей) / Редакционный комитет сторонников Концепции общественной безопасности. – СПб. : Издательство АРТЕЛЬ «ВОРОЖЕЯ», 2011. – 344 с.

12. Будущее России. Путь к жизнестрою разумного человечества доброй воли (Теоретичес-

кая платформа и руководство к действию всех добронравных людей) / Редакционный комитет сторонников Концепции общественной безопасности. – СПб. : Издательство АРТЕЛЬ «ВОРОЖЕЯ», 2011. – 344 с.

13. Ковалева М.С. Эволюция понятия «риск» / М.С. Ковалева // Социологическое обозрение. – 2002. – Том 2. – № 1. – С. 19–27.

14. Гришаев В.В. Риск и общество (дискуссия о понятии риска) / В.В. Гришаев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ecsocman.hse.ru/text/18728811/>.

Варинський В.О.

Соціальний капітал як чинник суспільної та політичної консолідації

У статті аналізуються різні трактування поняття «соціальний капітал», його роль у сучасному суспільстві. Обґрунтовується, що соціальний капітал є не просто сумою інститутів, що підтримують суспільство, а скоріше «клеєм», який утримує разом різні його частини. Він складається з горизонтальних зв'язків між людьми і включає соціальні мережі та відповідні норми, які впливають на продуктивність і добробут різних співтовариств, на суспільно-політичну консолідацію суспільства.

Ключеві слова: соціальний капітал, соціальні мережі, соціальна ідентичність, довіра, демократичні цінності, сталий розвиток суспільства.

В статье анализируются разные трактовки понятия «социальный капитал», его роль в современном обществе. Обосновывается, что социальный капитал является не просто суммой институтов, которые поддерживают общество, а скорее «клеем», который удерживает вместе разные его части. Он состоит из горизон-

тальных связей между людьми и включает социальные сети и соответствующие нормы, влияющие на производительность и благосостояние разных содружеств, на общественно-политическую консолидацию общества.

Ключевые слова: социальный капитал, социальные сети, социальная идентичность, доверие, демократические ценности, устойчивое развитие общества.

In the article different interpretations of concept «Social capital», his role, are analysed in modern society. Grounded, that a social capital is not simply the sum of institutes that support society, but rather by «glue» that retains his different parts together. He consists of horizontal connections between people and includes social networks and corresponding norms that influence on the productivity and welfare of different concords, on social and political consolidation of society.

Key words: social capital, social networks, social identity, trust, democratic values, steady development of society.

УДК 316.01:316.47

Варинський В.О.,
кандидат політичних наук,
викладач кафедри філософії
та соціально-економічних дисциплін
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Незважаючи на відмінність у трактуваннях сутності соціального капіталу, практично всі дослідники проблематики визнають, що основна роль соціального капіталу полягає в зміцненні довіри між учасниками контрактів на основі соціальної ідентичності та можливості передбачення дій учасників взаємовідносин на основі норм, які вони поділяють. Багато питань актуалізувалися: чи соціальний капітал є однозначно позитивним явищем? Чи він ґрунтується лише на високій довірі в суспільстві? Чи можлива ситуація, коли наявність соціального капіталу немає нічого спільного з довірою та демократичними цінностями? Прихильники другого трактування наводять як аргумент існування соціального капіталу у формі «блату» в колишньому Радянському Союзі та клієнти – в пострадянських та посткомуністичних суспільствах [1, с. 156].

Останнім часом з'являється все більше аргументів того, що соціальна єдність є визначальним чинником економічного процвітання та сталого розвитку суспільства. Соціальний капітал є не просто сумою інститутів, що підтримують суспільство, а скоріше «клеєм», який утримує разом різні його частини. Він складається, перш за все, з горизонтальних зв'язків між людьми і включає соціальні мережі та відповідні норми, які надають вплив на продуктивність і добробут різних співтовариств. Порівняння з клеєм використовує й Світовий банк, у визначенні соціального капіталу якого робиться акцент на тому, що соціальний капітал дозволяє мобілізувати додаткові ресурси відносин на основі довіри людей один до одного. Однак самі по собі ці зв'язки не є соціальним капіталом – ним вони

стають тільки за доцільного використання. Соціальний капітал відноситься до інститутів, стосунків і норм, які визначають якість і кількість соціальних взаємин у суспільстві; вони формують, якісно та кількісно, соціальні взаємодії в спільноті.

Ю. Савко [118] звертає увагу, що, враховуючи аспект політичного виміру соціального капіталу, дослідники (Г. Алмонд, С. Верба, Р. Інглхарт, Р. Патнам та ін.) вказують на взаємозв'язок цієї категорії з політичною культурою, тобто основним чинником пояснення демократії. Йдеться про те, що соціальний капітал є запорукою формування демократичної політичної культури, а відтак і демократичної політичної практики [2]. Д. Стол трактує категорію «соціальний капітал» як таку, що може бути використана у вивченні політичної культури: «У соціальних науках концепція соціального капіталу привертає увагу академічних дослідників (і справедливо), оскільки ця концепція дасть змогу використовувати певні аспекти політичної культури як пояснювальні характеристики в крос-національному вимірі» [3].

Аргументами щодо «політичності» категорії «соціальний капітал» можуть бути назви кількох праць, зокрема «Соціальний капітал і політика» Р. Джекмена та Р. Міллера, «Соціальний капітал і політична участь» Г. Мілнера, «Політичні цінності, соціальний капітал і політична участь» Дж. Келнера, «Соціальний капітал в регіонах і залучення до політики на локальному рівні» П. Деккера та інші.

В. Лукін і Т. Мусієнко аргументують, що соціальний капітал є чинником суспільної та політичної консолідації, а політичну довіру (довіру до інститутів державної влади як основи її легітимності) вва-

жають основним фактором розвитку політичного процесу як на внутрішньонаціональному, так і на міжнародному щаблях [4].

У політичній науці пріоритетною є проблема-тика, пов'язана з вивченням соціополітичних і політико-психологічних аспектів колективної дії, політичних аспектів управління процесами демократизації та розвитку демократії. Якщо проаналізувати доробки світового політичного аналізу соціального капіталу, то чітко бачимо, що основний акцент робиться на аналізі саме довіри як основного джерела формування так званої культури довіри в громадянському суспільстві; її (культуру довіри, а вужче – культуру політичної довіри) можна вважати однією з передумов громадської та політичної консолідації. Виправданим є вивчення політичною наукою соціального капіталу з позицій аналізу довіри як культурної цінності, котра визначає загальні політичні орієнтації громадянина. На думку автора статті, політичну довіру можна розглядати як складову компоненту соціального капіталу. Як слушно зауважують В. Лукін і Т. Мусієнко, джерела політичної недовіри вбачаються в авторитарності політичних культур, механізмах соціалізації, які здійснюють трансмісію авторитарних цінностей від покоління до покоління [5]. Звідси можна робити висновок про довготривалість формування рівня культури політичної довіри в транзитивних спільнотах, які проходять складний шлях до легітимності влади у своїх державах.

У політичній науці концепція соціального капіталу орієнтується на вивчення культурних чинників громадянської участі, механізмів функціонування мереж громадянського суспільства. Сьогодні особливої значущості набуває проектування політичною наукою таких підходів, які спрямовані на зміцнення соціального капіталу як чинника політичної та громадської консолідації.

Можна виділити три форми соціального капіталу:

1) структурний капітал – соціальні мережі, їхня форма та відповідні організації. Він пов'язаний із низкою соціальних чинників: соціальними ролями, процедурами, прецедентами та мережами, які полегшують взаємодію співпрацю. Ця форма соціального капіталу досить об'єктивна та легко ідентифікується;

2) когнітивний капітал – спільні коди, мова та способи розповіді. Він проявляється в посилені культурою або ідеологією ідеях, специфічних нормах, цінностях, поглядах, переконаннях, що сприяють співпраці. Тому така форма соціального капіталу є більш суб'єктивною і важче вимірюваною [6];

3) взаємопов'язуючий капітал – довіра, норми, зобов'язання та ідентифікація. До взаємопов'язуючого соціального капіталу Дж. Нахпет і С. Гошал відносять вербальний прояв

елементів соціального капіталу, які не мають матеріального вираження [7].

Згадані три форми соціального капіталу можуть існувати самостійно або доповнювати одна одну.

Деякі теоретики демократії вважають, що мережа асоціацій і організацій, що становлять основу громадянського суспільства, має таке саме значення для демократії, як вкладення капіталу в економіку. Громадяни, здобуваючи соціальний капітал за рахунок участі в організаціях громадянського суспільства, надалі можуть використовувати його для зміцнення демократичних принципів в управлінні державою. Соціальний капітал передбачає існування інститутів, відносин і норм, що визначають якість і кількість соціальних взаємодій у суспільстві та сприяють стійкому розвитку країни. Долаючи класові, гендерні, етнічні та релігійні бар'єри, соціальний капітал сприяє кооперації зусиль громадян задля досягнення певних політичних, економічних, соціальних та культурних інтересів. Дієздатність будь-якої громади залежить від її соціального капіталу. Соціальний капітал може існувати не лише на рівні окремої громади, а й на рівні суспільства, держави в цілому (макрорівень), він розглядається як колективне благо, а не індивідуальна власність, як соціокультурний феномен – культура довіри та толерантності, в якій формуються далекосяжні мережі добровільних асоціацій [8, с. 59–60].

Дослідження соціального капіталу на Заході ґрунтуються зазвичай на аналізі таких показників, як соціальна довіра, членство громадян у різних добровільних об'єднаннях, організаціях, профспілках, спільнотах, щільність соціальних мереж. Під час аналізу цих компонентів словенські дослідники Ф. Адам і Д. Подменік відзначають, що країни Європи можна умовно розділити на три категорії: країни з високим рівнем довіри, середнім і низьким. У першій категорії країн (high-trust society) – Швеція, Фінляндія, Норвегія та Нідерланди, в другій (medium-trust society) – Швейцарія, Німеччина, Бельгія, Австрія, Іспанія, Ісландія, Ірландія, Білорусь, решта країн – Франція, Іспанія, Італія, а також практично всі держави колишнього соціалістичного табору (крім Білорусі) відносяться до категорії країн із низьким рівнем довіри та дефіцитом соціального капіталу (low-trust society) [9].

А. Бова та О. Кіреєва звертають увагу, що соціальний капітал може бути як позитивним для суспільства, так і негативним [10; 11]. Позитивними є взаємини між людьми, що ведуть до кооперування з метою надання взаємодопомоги чи боротьби з негативними соціально-політичними явищами. Позитивний соціальний капітал є значимим для життя суспільства, адже завдяки йому піднімається рівень кооперації, координованості дій, співробітництва, підвищуються політична активність і громадянська свідомість, знижуються витрати,

пов'язані з веденням бізнесу. Прикладами негативної кооперації є протиправні угруповання, екстремістські й терористичні організації. Функціонування подібних організацій, корупція та терор зменшують ступінь довіри в суспільстві. Діяльність злочинних угруповань на локальному та міжрегіональному рівнях у будь-якій країні гальмує розвиток економіки і не сприяє зростанню рівня демократії.

У науковій літературі ведуться дискусії про структуру соціального капіталу. Більшість дослідників виділяють чотири елементи соціального капіталу: соціальні мережі, загальні норми, цінності та довіру. Інші виділяють три елементи, на основі яких формується соціальний капітал: соціальні мережі, загальні норми та переконання, а також два обов'язкових для формування соціального капіталу чинники – довіру та правила (на мезо- та макрорівнях). Довіра є третім елементом, без якого неможливий соціальний капітал. Отже, структуру соціального капіталу (що включає в себе соціальні мережі плюс загальні норми та переконання плюс довіра) можна представити у вигляді трикутника, у вершинах якого розташовані три рівні аналізу: 1) макрорівень – правила взаємодії індивідів; 2) мезорівень – правила компанії (організації); 3) макрорівень – правила державних органів управління.

Отже, соціальний капітал (у сфері політики) можна визначити як рівень кооперації, спрямований на досягнення загальнозначимих політичних цілей, чисельність організацій взаємодопомоги, щільність (насиченість зв'язків) неформальної мережі, ступінь довіри до інших людей, різних інституцій. У соціальному капіталі знаходять свій вираз норми та цінності соціальних груп, які дають змогу їхнім учасникам діяти ефективніше, переслідуючи власні цілі. Такі групи можуть бути формальними (фірма, профспілка) і неформальними (родичі, друзі, сусіди); відповідно, соціальний капітал поділяється на формальний та неформальний [12].

Соціальний капітал виміряється на основі фіксації контактів людини з іншими людьми в політичній (відповідно до вектора нашого дослідження) сфері життєдіяльності: обговорення повідомлень засобів масової інформації в компанії, ступінь участі в політичних процесах, членство в асоціаціях і соціальних фондах і под. Неформальний капітал виміряється через контакти в рамках сімейного домогосподарства, спілкування з родиною (безвідносно до ведення господарства), взаємодії з друзями і сусідами. У свою чергу, формальний тип капіталу визначається через взаємодію людей у різних громадянських, державних та інших асоціаціях.

Соціальний капітал важко формалізувати та звести до індикаторів. Як правило, його показники зводяться до здатності громадян створювати об'єднання, рівня довіри один до одного та до інституцій і норм, якості соціальних зв'язків у су-

спільстві. В. Єлагін наголошує, що якщо фізичний капітал можна відчутти, позаяк він уречевлений, людський капітал не такий явний, оскільки він втілюється в навичках і знаннях, то соціальний капітал ще менш відчутний через те, що він втілюється у взаємовідносинах [13].

Соціальний капітал визначається такими властивостями, як здатність до обміну даного ресурсу на різні блага (ліквідність) і конвертація. Відмінність його від інших нематеріальних форм полягає в тому, що він «розташовується» в структурі зв'язків між акторами й є характеристикою взаємин. Соціальний капітал безпосередньо впливає на функціонування демократичних інститутів і є одним із основних показників розвитку громадянського суспільства.

Таким чином, теорії соціального капіталу є сучасним інструментарієм вивчення суспільно-політичних процесів. Незважаючи на деяку термінологічну нечіткість, сам концепт соціального капіталу відкриває перед дослідниками вагомі наукові перспективи. Соціальний капітал як підхід знаходиться на стадії кристалізації методологічної основи. Складаючись із різних наукових напрямків, теорії соціального капіталу дозволяють проаналізувати форми і наслідки соціальних відносин, довіру до органів влади та до неполітичних інститутів, соціальні мережі та якість життя. При цьому теоретики соціального капіталу пропонують різні ракурси аналізу впливу соціального капіталу на суспільний розвиток.

Соціальний капітал становить певний вид ресурсу, доступний індивідуальному чи колективному актору (суб'єктові); це певний потенціал взаємної довіри та взаємодопомоги, що виникає та підтримується в міжособистісних стосунках, що є певною системою. Елементами структури соціального капіталу є соціальні мережі, зобов'язання, очікування та надійність структури, інформаційні канали, соціальні норми й ефективні санкції за їх порушення, соціальна довіра. Соціальний капітал проявляється саме в системі соціальних зв'язків між акторами (ними є як індивіди, так і організації, так звані «корпоративні актори»). У поняття соціального капіталу включають усі відомі форми організацій, формальні і неформальні відносини між людьми (особисті, сімейні, суспільні, засновані на традиціях чи такі, що регулюються законом). Тобто соціальний капітал є об'єднувальним елементом, який скріплює суспільство в єдину систему, є дієвим механізмом та володіє значним позитивним потенціалом для формування життєвих цінностей населення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Савко Ю. Громадянське суспільство, соціальний капітал і політична участь / Ю. Савко // Вісник Львів. ун-ту. Серія : «Філосо. науки». – 2002. – Вип. 4. – С. 151–158.
2. Савко. Вказ. стаття.

3. Stolle D. Social Capital – A New Research Agenda? Toward an Attitudinal Approach / D. Stolle. – Princeton University, 2000. – 69 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/b0812d49-9e47-4d19-a0ff-62230487d94f.pdf>. – Назва з екрана. – Дата звернення : 10.09.2015.
4. Лукин В. Социальный капитал и доверие как факторы общественной и политической консолидации / В. Лукин, Т. Мусиенко // CredoNew. – 2014. – № 3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.intelros.ru/readroom/credo_new/k3-2014/25374-socialnyy-kapital-i-doverie-kak-factory-obshchestvennoy-i-politicheskoy-konsolidacii.html. – Назва з екрана. – Дата звернення : 30.09.2015.
5. Лукин В. Вказ електронний ресурс.
6. Burt R. Structural holes: The social structure of competition / R. Burt. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992. – 324 p.
7. Nahapiet J., Ghoshal S. Social Capital, Intellectual Capital and the Organizational Advantage / J. Nahapiet, S. Ghoshal // Academy of Management Review. – 1998. – Vol. 23. – P. 242–266.
8. Лесечко М. Значення соціального капіталу в організації місцевого самоврядування / М. Лесечко, О. Сидорчук // Вісник Центр. виборч. комісії. – 2008. – № 2(12). – С. 58–64.
9. Адам Ф. Социальный капитал в европейских исследованиях / Ф. Адам, Д. Подменик // Социс. – 2010. – № 11. – С. 35–48.
10. Бова А. Соціальний капітал в Україні : досвід емпіричного / А. Бова // Економічний часопис ХХІ. – 2003. – № 5. – Електронне фахове видання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://soskin.info/ea/2003/5/20030517.html>.
11. Кіреєва О. Тенденції розвитку теорії «соціального капіталу» / О. Кіреєва // Публічне адміністрування : теорія та практика. Електронний збірник наукових праць. – 2009. – Вип. 1(1) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2009-01/KireevaStat.pdf>.
12. Бова А. Соціальний капітал в Україні : досвід емпіричного / А. Бова // Економічний часопис ХХІ. – 2003. – № 5. – Електронне фахове видання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://soskin.info/ea/2003/5/20030517.html>.
13. Єлагін В.П. Про сутність поняття «соціальний капітал» та його роль у процесі розбудови соціальної держави / В.П. Єлагін // Актуальні проблеми державного управління. – 2011. – № 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2011-1/doc/1/05.pdf>.

Васильєва І.А.

«Зелений» анархізм як синтез принципів анархізму та екологічної спрямованості розвитку суспільства

У статті розглядається такий напрям анархізму, як «зелений» анархізм, або екоанархізм. Визначено, що багато питань екології порушувалися в класичному анархізмі, але зв'язок між цими двома явищами був виявлений та сформульований нещодавно. Існує декілька типів «зеленого» анархізму, основні з них було проаналізовано та порівняно.

Ключові слова: «зелений» анархізм, екологія, цивілізація, примітивізм, ієрархія, технологія, капіталізм, ринкове суспільство.

В статье рассматривается такое направление анархизма, как «зеленый» анархизм, или экоанархизм. Определено, что много вопросов экологии поднимались в классическом анархизме, но связь между этими двумя явлениями была определена и сформулиро-

вана недавно. Существует несколько типов «зеленого» анархизма, основные из которых были проанализированы и сравнены.

Ключевые слова: «зеленый» анархизм, экология, цивилизация, примитивизм, иерархия, технология, капитализм, рыночное общество.

The article considers such direction of anarchism as “green” anarchism or eco-anarchism. Defined that many issues of ecology were raised in classical anarchism, but the connection between these two phenomena was defined and formulated recently. There are a few types of “green” anarchism, the main of which were analyzed and compared.

Key words: “green” anarchism, ecology, civilization, primitivism, hierarchy, technology, capitalism, market society.

УДК 327.39:502.175

Васильєва І.А.,
аспірант кафедри
політичних наук і права
Південноукраїнського
національного педагогічного
університету імені К.Д. Ушинського

Як показує екологічна політекономія, ринкові відносини завдають великої шкоди навколишньому середовищу. Для того щоб змінити ситуацію, суспільству потрібно відмовитися від панування над природою та подібними до себе.

Анархістське вчення про вільний розвиток, децентралізацію, різноманітність і спонтанність відображено в численних екологічних ідеях і проектах.

Зосередження на вирішенні екологічних проблем – загальна тенденція більшості форм сучасного анархізму. Першим звернув увагу на екологічні проблеми П.О. Кропоткін, котрий стверджував, що анархістське суспільство повинно базуватися на конфедерації громад, котрі будуть об'єднувати фізичну та розумову працю, децентралізовану промисловість і сільське господарство. Крім того, Кропоткін констатував факт, що співробітництво всередині видів, між видами та навколишнім середовищем зазвичай вигідніше, ніж суперництво. Праці П.А. Кропоткіна [7] та багатьох інших заклали основи екоанархізму.

Попри те, що багато питань екології порушувалися в класичному анархізмі, тільки відносно нещодавно зв'язок між екологічною думкою та анархізмом був виявлений та сформульований. М. Букчин [3; 4; 5] поклав екологію та екологічні проблеми в основу анархізму та його ідеалів, дав аналіз різних аспектів зеленого руху.

Анархісти – категоричні противники масового виробництва, а ідеалом суспільного устрою для них є децентралізоване суспільство, яке базується на дрібному виробництві, та сукупність незалежних маленьких територіально-виробничих об'єднань, тобто деякий конгломерат селянських громад і кустарного виробництва. Міста як структурна одиниця та зосередження влади та управління з часом повинні себе віджити, масштабне виробництво буде ліквідовано. Чітко прослідковується певний консенсус

з теорією «назад до природи», який пропагується окремими об'єднаннями «зелених». За відсутності масового споживача (в основному городянина) відпадає необхідність виробляти непотрібний товар [6].

Ієрархія, централізація, держава та концентрація багатств зменшують різноманіття та вільний розвиток індивідумів, суспільства, звідси – послаблюють екосистему, бо людство – її частина. М. Букчин доводить, що «для того, щоб відновити рівновагу в екосистемі, ми повинні зберегти та розвивати різноманітність» [3].

Як відзначав Букчин, «і еколог, і анархіст роблять сильний акцент на спонтанність дій. І для еколога, і для анархіста розвиток досягається зростанням диференціації. Розвиток цілого зумовлено різноманітністю та розвитком його частин <...> Екологія прагне розширити діапазон екосистеми та розвивати вільну взаємодію між видами, у свою чергу анархізм також прагне розширити діапазон соціальних експериментів та усувати всі перешкоди на його шляху» [1].

Критичний аналіз зелених анархістів зосереджує свою увагу на інститутах домінування, які створюють суспільство, і всі разом поєднуються одним терміном «цивілізація». До таких інститутів відносять державу, капіталізм, індустріалізм, глобалізацію, одомашнення, патріархат, науку, технологію. На думку зелених анархістів, ці інститути деструктивні та є невід'ємною частиною системи експлуатації (щодо людей та навколишнього середовища), тому вони не можуть бути реформовані [6].

Між певними анархічними концепціями та екологією як наукою, що вивчає вплив людини на екосистему, можна провести деякі паралелі.

Екоанархістські погляди мають два основних напрями: це соціальна екологія та «примітивізм». Крім того, досить рідко анархісти дотримуються

поглядів глибинної екології. Без сумніву, соціальна екологія – найбільш впливовий напрям. Соціальна екологія пов'язана з ідеями та роботами Мюррея Букчина, котрий писав на екологічні теми в ХХ ст. та поєднав це з революційним соціальним анархізмом. Найбільш відомі його роботи – «Анархія і організація» [1], «Ми – зелені, ми – анархісти» [3], «Екотопія» [5] та ін.

Перш ніж розглядати типи зеленого анархізму (екоанархізму), потрібно пояснити, чому саме анархізм та екологія взаємопов'язані. У сучасному капіталістичному суспільстві творчість та індивідуальна ініціатива людини обмежені стандартизованими, регульованими владою масовими стереотипами. Анархістів можна вважати пропагандистами екологічних ідей, оскільки анархізм прагне децентралізувати політичну, соціально-економічну владу для вільного розвитку індивідів і соціуму, таким чином підвищуючи рівень різноманіття в природі.

Зелений анархізм (або екоанархізм) – один із напрямів в анархізмі, який акцентує увагу на екологічних проблемах. На ранньому етапі мали значний вплив ідеї американського анархо-індивідуаліста Генрі Девіда Торо та його книга «Уолден, або Життя в лісі» [9] (у ній автор захищає ідеї «справжнього життя» та самодостатності серед природи на противагу розвитку індустріальної цивілізації). Деякі зелені анархісти називають себе анархо-примітивістами (або антицивілізаційними анархістами), хоча не всі зелені анархісти – примітивісти. Багато хто з анархо-комуністів поділяє ідеї екоанархізму. Серед теперішніх зелених анархістів переважають критичні настрої щодо сучасних технологій.

Більшість зелених анархістів зосереджує увагу не на філософських проблемах майбутнього суспільства, а на захисті землі та соціальної революції. Сучасні системи супротиву, створення альтернативних, стійких способів життя вони вважають більш значними, ніж фривольні протести.

Частина зелених анархістів розглядає веганізм як складову частину боротьби за свободу, здоровий спосіб життя. Веганархізм – це політична філософія веганізму (точніше – звільнення тварин) та зеленого анархізму, яка поєднує ці напрями в інтересах соціальної революції. За такого підходу держава розглядається як непотрібний та шкідливий інститут для людей, зокрема для тварин. Веганархісти розглядають ідеологію як комбіновану теорію, або обидві філософії сприймаються одним цілим. Цей підхід описується як гуманізм стосовно тварин у межах зеленого анархізму чи анархістський суспільний рух зі звільнення тварин [6].

Більшість зелених анархістів активно розвивають та пропагують свої ідеали, деякі з учасників беруть участь в акціях прямої дії. Певна частина працює в таких організаціях, як Earth First!, «Сила коріння» (Root Force), чи в більш радикальних – «Фронт звільнення Землі», «Армія звільнення Землі», «Фронт

звільнення тварин». Учасники беруть участь в акціях протесту проти лісозаготівлі, галузі м'ясо-молочної індустрії, лабораторій, у яких проводяться експерименти над тваринами, та проти структури генної інженерії. Їхні дії зазвичай мають ненасильницький характер. Якщо насилля відбувається, використовуються такі назви, як «Міліція за права тварин» (Animal Rights Militia), «Управління юстиції» (Justice Department) або «Революційні осередки» (Revolutionary Cells) [8].

Соціальні екологи, які являють собою соціальних анархістів, часто критикують основні (традиційні) напрямлення в анархізмі за їх зосередження на політиці та економіці, замість того щоб зосередити свою увагу на екосистемі (людській та екологічній), як це роблять послідовники зеленого анархізму.

Зелений анархізм містить елементи різних взаємопов'язаних політико-філософських теорій і соціальних рухів, таких як анархо-примітивізм, глибинна екологія, соціальна екологія, фемінізм, егоїзм, пост- і антилефтизм, ситуаціонізм, ідеали мисливців-збирачів та ін.

Цей рух рішуче відштовхує можливість відстоювання своїх інтересів шляхом політики, вважаючи кращою автономну та пряму дію, саботаж, повстання, біорегіоналізм і повернення до дикої природи заради конструктивних змін [8].

Деякі зелені анархісти, які ідентифікують себе як примітивісти, є прихильниками повернення до «дикості» та кочового способу життя, тоді як інша частина анархістів виступає проти сучасної індустріальної цивілізації, але не обов'язково проти одомашнення або сільського господарства. До представників першого напрямку можна віднести Дерика Дженсена та Джона Зерзана, до другого – Теодора Качинського. Інші зелені анархісти, головним чином технопозитивісти, пропонують інші форми організації, такі як аркологія або технатес.

Фізична цивілізація відмежована одомашненням рослин, тварин і людей (відносно останніх початок простежується в часі, мові, мистецтві та символічній культурі). Сільське господарство, до виникнення якого люди часто жили автономними групами мисливців-збирачів, ввело поняття надлишків разом з умовами для виникнення цих інститутів. Цивілізація розглядається більше як парадигма систем, ніж реальних речей, і людей, які перебувають поза природним середовищем. Це розглядається як перший крок руйнування природи (і людства).

Зелені анархісти, такі як М. Букчин, стверджують, що вони зовсім не виступають за повернення в кам'яний вік, вирішуючи питання про людську дійсність, а бажали б бачити ці питання реалізованими на практиці: створення нових суспільств, які можуть існувати без інститутів домінування. Невеликі екопоселення (не більше ста чоловік), на думку «зелених», найбільш прийнятні за розміром і в межах теперішньої цивілізації. Для цього повинні бути реоргані-

зовані інфраструктура та політичні системи, щоб надати гарантію їх функціонування [3].

Деякі зелені анархісти вважають, що традиційні форми суспільної організації на прикладі села, невеликій групі поселення є переважними для людського життя не лише через деяку «духовну перевагу», але й тому, що подібні суспільну організації, за переконанням представників руху, працюють краще. Сім'я – важливіший фактор, ніж ролі, які створює людині його трудова належність. Філософія зеленого анархізму може бути пояснена як інтерпретація антропологічних і біологічних істин або природне право.

Соціальна екологія чітко визначає причину екологічної кризи у відношеннях домінування між людьми. Експлуатація природи – це продукт домінування в межах суспільства, але це явище досягає кризових розмірів лише при капіталізмі. М. Букчин писав: «Поняття, що людина – господар природи, починається від експлуатації людини людиною. Значення самої планети Земля було зведено до рівня ресурсу, об'єкта для експлуатації. Так само, як люди перетворені на предмети споживання, кожна частина природи перетворена на товар, ресурс, котрий повинен бути проданий у гарній упаковці. Розграбування людського духу ринком можна порівняти з розграбуванням землі капіталом» [2].

«Примітивний» анархізм представлений рядом журналів, які виходять головним чином у США (журнал «П'ятий стан» і британський «Зелений анархістський журнал»).

«Примітивісти», як і більшість інших анархістів, критично ставляться до підтримки соціальними екологами участі в муніципальних виборах. Соціальні екологи бачать у створенні самостійних суспільних організацій альтернативний засіб, протидію державній владі. Інші ж екоанархісти пропонують пряму дію як більш ефективний варіант для прискорення анархістських та екологічних перетворень, відхиляючи участь у виборах [8].

Також існує «глибинна екологія», котру через її біоцентричний характер більшість анархістів відхиляє як антилюдську. Представники цього напряму думають, що саме існування людей – причина екологічної кризи. Критиками «глибинної екології» були М. Букчин та анархісти, які вважають, що зводити критичний аналіз екологічних проблем до спрощеного протесту проти людської раси – значить ігнорувати справжні причини та динаміку екологічної кризи.

Зараз багато «глибинних екологів» відмовляються від антилюдських ідей їхнього руху, зокрема організація «Спочатку Земля!» (Earth First!) значно змінила свої погляди та тісно співпрацює з «Промисловими робітниками світу» (IWW), союзом анархо-синдикалістів [6].

Щодо питання про технології, то екоанархісти стверджують, що «ринковий капіталізм – це іскра, з якої постійно розпочинається пожежа: примусова адаптація природного стану людського суспільства

до економічно-індустріальної цивілізації та технократії не є тільки ієрархічною та зовнішньою, вона проникає всередину людської свідомості». Таким чином, не лише використання технології визначає її вплив на суспільство, а скоріше вплив технології визначено в значній мірі суспільством, котре її створює.

Технологія розглядається зеленими анархістами як комплексна система, а не конкретні фізичні інструменти. Технологія потребує експлуатації навколишнього середовища шляхом розроблення та добування ресурсів, а також людей – через роботу, індустріалізм, спеціалізацію та розділення праці. Анархо-примітивісти виступають і проти зелених технологій, вважаючи їх лише спробою реформування наявної системи суспільного устрою. Зелені технології – це інновації, в основі яких лежать принципи стійкого розвитку та повторне використання, за допомогою чого знижується негативний вплив на навколишнє середовище, кількість відходів.

Інша частина зелених анархістів пропонує замість сучасних технологій використовувати більш «компактні», які використовують максимально нешкідливі ресурси [2; 8].

Таким чином, діяльність людини в світі природи має свої природні межі, порушення яких викликає відповідну реакцію, наслідком останньої може стати вимирання людини як виду або його деградація. Екологізм неминуче стикається з необхідністю прийняття тієї чи іншої моделі вирішення не лише суто природоохоронних, а й загальносоціальних проблем. Однією з таких моделей є «зелений» анархізм.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Букчин М. Анархия и организация / М. Букчин. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://aitrus.info/node/620>.
2. Букчин М. К освободительным технологиям / М. Букчин. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://aitrus.info/node/2390>.
3. Букчин М. Мы – зеленые, мы – анархисты / М. Букчин. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.aitrus.info/node/724>.
4. Букчин М. Экология и революционная мысль / М. Букчин. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.aitrus.info/node/384>.
5. Букчин М. Экотопия / М. Букчин. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://avtonom.org/news/myurrei-bukchin-ekotopiya>.
6. Каздым А.А. «Зеленый» анархизм / А.А. Каздым. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kontinentusa.com/zelenyj-anarxizm/>.
7. Кропоткин П.А. Взаимопомощь как фактор эволюции / П.А. Кропоткин. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.litmir.me/br/?b=133320>.
8. Сравнительная классификация анархистских течений . – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://revbel.org/2015/02/sravnitel'naya-klassifikatsiya-anarhistских-techenij/>.
9. Торо Г.Д. Уолден, или Жизнь в лесу / Г.Д. Торо. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lib.ru/INPROZ/TORO/walden.txt>.

Вахняк Г.В.

Політичні групи євроскептиків у партійній структурі Європейського парламенту

У статті досліджується діяльність євроскептиків у Європейському парламенті. Розглядаються основні євроскептичні політичні групи, проводиться аналіз їхніх програмних положень. Визначається, що євроскептицизм здійснює дедалі більший вплив на європейський політичний та інтеграційний процеси.

Ключові слова: Європейський парламент, Європейський Союз, політичні партії, політичні групи, євроскептицизм.

ляется, что евроскептицизм осуществляет все большее влияние на европейский политический и интеграционный процессы.

Ключевые слова: Европейский парламент, Европейский Союз, политические партии, политические группы, евроскептицизм.

The present article deals with the activities of eurosceptics in the European Parliament. The author analyzes the main eurosceptic political groups, their program provisions. The authors of the study argue that euroscepticism has greater influence on the European political and integration process.

Key words: European Parliament (EP), European Union (EU), Political parties, political groups, Euroscepticism (Anti-EUism).

УДК 329:[341.11:061.1ЄС]

Вахняк Г.В.,
аспірант кафедри політології
ДВНЗ «Прикарпатський
національний університет
імені Василя Стефаника»

В статье исследуется деятельность евроскептиков в Европейском парламенте. Рассматриваются основные евроскептические политические группы, проводится анализ их программных положений. Опреде-

Євроскептицизм – це явище на європейському континенті, яке від створення Європейського Союзу набирає дедалі більшого впливу: збільшується кількість євроскептичних партій, розширюється їхня електоральна база, зростає вплив на політичні процеси та інтеграційні процеси в Європейському Союзі. Загалом, євроскептики виступають проти введення єдиної валюти євро, побудови наддержавних утворень та федералізації. Найчастіше противники євроінтеграції виступають із позицій підтримання національних держав, їх суверенітету та висловлюють побоювання, що подальша інтеграція знівелює національний суверенітет держав-націй.

Після останніх виборів до Європейського парламенту його партійний склад змінився, оскільки тепер п'яту частину всього депутатського складу займають євроскептики. Діяльність євроскептиків в Європейському парламенті на сьогодні є актуальним завданням для дослідження, адже сам цей орган представляє інтереси всього населення Європейського Союзу.

Проблематика євроскептицизму як зростаючого явища в Європейському Союзі знайшла своє відображення в працях І. Барігіна, П. Таггарта, О. Щербяка, П. Копецькі, О. Оськіна, К. Воронова, Л. Глухарьова, А. Горюхіна, Х. Лаба та ін. Однак в українській політичній думці ця проблематика вивчена недостатньо, тому потребує подальших досліджень.

Мета статті полягає в дослідженні загальних особливостей та проявів євроскептицизму в Європейському парламенті, його впливу на інтеграційну політику Європейського Союзу та на прийняття загальноєвропейських рішень.

Європейський парламент – єдиний інститут Європейського Союзу, який обирається прямим голосуванням громадян держав-членів Спільноти,

так званий «голос народу». Вибори до Європейського парламенту проводяться кожні п'ять років.

У 2014 році громадяни Європейського Союзу обрали восьмий склад Парламенту, чисельність якого зросла до 751 депутата, згідно з Лісабонським договором. Саме останні парламентські вибори в травні 2014 року стали одними з найважливіших та найвизначальніших. Крім надання можливості громадянам держав-членів висловити свою думку про те, як керівництво Спільноти долає кризу на території Союзу, після виборів утворився якісно новий партійно-політичний склад Європейського парламенту. Саме цей склад у найближчі п'ять років (2014–2019), у рамках Лісабонського договору, формуватиме політику Європейського Союзу в багатьох важливих сферах [1]. Новий партійний склад Парламенту вперше обирав наступного президента Європейської комісії – лідера Християнсько-соціальної народної партії Люксембургу Жан-Поля Юнкера.

Обраний у 2014 році Європейський парламент за партійною ознакою структурований так:

1) група Європейської народної партії – об'єднана європейська політична партія, котра включає окремі національні християнсько-демократичні та консервативно-буржуазні партії. Чисельно найбільше загальноєвропейське партійне об'єднання Європи – 217 депутатів;

2) група Прогресивного альянсу соціалістів і демократів – політична фракція в Європейському парламенті партії Європейських соціалістів та їх союзників – Соціал-демократичної партії, а також друга за величиною фракція;

3) європейські консерватори і реформатори – група, створена після виборів до Європейського парламенту в 2009 році консервативними партіями;

4) група Альянсу лібералів і демократів за Європу – це наднаціональне об'єднання, утворене

в 2004 році за ініціативою двох європейських політичних угруповань – Партії європейських лібералів, демократів і реформаторів та утвореної після європейських виборів Європейської демократичної партії;

5) група Європейські об'єднані ліві – Нордичні зелені ліві – політична фракція, яка об'єднує європейські комуністичні, соціалістичні та екосоціалістичні партії. Члени належать до двох європейських партій – Європейської партії лівих та Альянсу нордичних зелених лівих;

6) група Зелені / Вільний європейський альянс Зелені / ЄВА – фракція складається з представників двох політичних груп – Партії зелених країн Європейського Союзу, об'єднаних в Європейській партії зелених, Вільного європейського альянсу, який репрезентує «народи без держав»;

7) Європа свободи і прямої демократії – політична група в Європейському парламенті VII скликання, утворена 1 липня 2009 року;

8) Європа націй і свобод – ультраправа політична група Європейського парламенту, яка була створена 16 липня 2015 року. До її складу входять: Національний фронт Франції, Партія свободи (Нідерланди), Австрійська партія свободи, італійська «Ліга Півночі», бельгійський «Фламандський інтерес», депутати з Польщі та Великобританії;

9) група незалежних депутатів [2; 3]. У порівнянні з попередніми виборами до Європейського парламенту останні відрізнялися високою мобілізацією євроскептиків, що, у свою чергу, і призвело до змін в партійній структурі. Євроскептики подвоїли свій результат у порівнянні з попередніми виборами. Зараз ці партії отримали більше 100 місць із 751, у той час як у 2009 році – у два рази менше.

На мотивації електоральної поведінки європейських виборців на виборах 2014 року вплинули фінансово-економічна криза, яка все ще дається взнаки в країнах Півдня, зовнішньополітична позиція Європейського Союзу щодо низки нагальних питань подальшого розвитку континенту, а також збільшення прихильників виходу тих чи інших держав зі складу Спільноти. Усі ці негативні чинники стали прямою причиною зміни настроїв виборців [4]. Вибори до Європейського парламенту підтвердили цей факт. Вона засвідчили значне посилення позицій євроскептиків у їхніх країнах, і, як наслідок, в Європейському парламенті.

Причинами того, що в Європі збільшується кількість євро скептиків, є, в першу чергу, ті події, які відбуваються на її території. Адже завжди ту чи іншу політичну силу народжують виклики, які стоять перед країною. На сьогодні найбільшою загрозою для Європи є не економічний розвиток чи соціальний захист, а міграція, тероризм, етнічна злочинність та зникнення європейської ідентичності [5].

До партійних груп, які протистоять політиці проєвропейських сил, відстоюють позиції євроскепти-

цизму та анти федералізму, належать: Європейські консерватори і реформатори, Європа свободи і прямої демократії, Європа націй і свобод. Розглянемо детальніше групи, які представляють євроскептичні погляди населення Європи в Європейському парламенті.

Європейські консерватори і реформатори. Ця група створена після виборів до Європейського парламенту в 2009 році консервативними партіями. Після останніх парламентських виборів 2014 року налічує 74 євродепутати і є третьою за величиною фракцією.

Фракція є антифедеральною, вона виділяється т. зв. помірним консерватизмом. Політична група має на меті змінити і реформувати методи діяльності Європейського Союзу. Її мета – наблизити громадян ЄС до участі в прийнятті рішень. Вона хоче забезпечити демократію, збалансований розвиток економічного життя, права людини й енергетичну безпеку. На переконання депутатів групи, під час виробництва енергії слід брати до уваги цілі боротьби зі змінами клімату та охорону навколишнього середовища.

Найвагомішу та найбільшу роль у діяльності політичної групи відіграють дві країни: Великобританія та Польща, однак із виходом першої з ЄС ситуація може кардинально помінятися. Великобританія представлена двома партіями: однією з найстаріших європейських партій – Консервативною партією (25 депутатів) та Ольстерською юніоністською партією (1 депутат). Польщу ж представляють наступні партії: «Право і справедливість» (6 депутатів) та «Польща – понад усе» (3 депутати). Недалеко від двох названих країн відстає і Чехія. Вона представлена в Європейському парламенті 9 депутатами Громадянської демократичної партії. Усі інші партії делегують по 1 депутату. Після виборів 2014 року у фракцію Європейські консерватори і реформатори входять 15 країн. Додались Болгарія, Німеччина, Греція, Данія, Ірландія, Словаччина, Фінляндія, Хорватія [6].

Програма Європейських консерваторів і реформаторів базується на Празькій декларації, яка проголошує такі цінності, як свобода людини, підтримка вільного ринку, тісна співпраця між країнами-членами Європейського Союзу. Якщо детальніше розглядати програму даної політичної групи, то можна виокремити наступні основні пріоритети: – суверенна цілісність держави-нації, забезпечення федералізації Європейського Союзу; – свобода особистості, демократична підзвітність; – свобода підприємництва, вільної і чесної торгівлі та конкуренції, зниження оподаткування, мінімальне державне регулювання; – забезпечення енергетичної безпеки; – першочергове значення сім'ї як основи суспільства, суспільних відносин, протидія одностатевим шлюбом; – контроль за імміграцією і припинення зловживанням процедурами надання

притулку; – забезпечення більшої прозорості та чесності інститутів ЄС; – рівноправне ставлення до всіх країн Європейського Союзу, до нових, старих, різних за розмірами [7, с. 178–179].

Європа свободи і прямої демократії. Політична група в Європейському парламенті, утворена 1 липня 2009 року. У дану фракцію входять як праві, так і ліві партії. Група «Європа свободи і прямої демократії» включає критиків Європейського Союзу, євроскептиків і єврореалістів. Вона не керує думкою депутатів, а надає їм право голосувати відповідно до своїх переконань. В Європейському парламенті восьмого скликання політична група нараховує 45 депутатів. До даної фракції після виборів 2014 року входять депутати з таких країн, як: Великобританія, Італія, Литва, Польща, Франція, Чехія, Швеція. При тому найбільша кількість депутатів представлена з Великобританії від Партії незалежності Сполученого Королівства (22 депутати) та від Італії «Рух 5 зірок» (17 депутатів). Деякі члени фракції виступають за повний вихід своєї країни з Європейського Союзу, наприклад, Великобританія. Свідченням цього стали результати референдуму щодо подальшого членства в ЄС, який відбувся в цьому році. До одного з основних завдань фракції належить перешкода подальшим інтеграційним процесам, які шкодять суверенітету національних держав ЄС, розширення демократії та поліпшення прозорості механізмів функціонування всіх рівнів влади в Спільноті.

Політична платформа фракції «Європа свободи і прямої демократії» складається з наступних принципів: – свобода і співробітництво народів різних держав. Співробітництво між державами може позитивно позначитися на розвитку міжнародних відносин, якщо це не зачіпає суверенітету національних держав; – повага до волі народу. Принцип демократії та суверенітету народу розуміється тільки як демократія в рамках національної держави, що не має піддаватись впливу Європейського Союзу; – пріоритетами є повага до європейської історії, традицій і культурних цінностей. Народи і нації мають право захищати свої кордони і зміцнювати свої історичні, релігійні, традиційні та культурні цінності. – повага до національної індивідуальності кожного, до національних інтересів, поглядів громадян держав-членів Європейського Союзу. Депутати названої політичної групи висловлюють своє невдоволення та відмову від створення єдиної європейської супердержави. Однак виступають за демократичну, прозору, відкриту співпрацю серед суверенних європейських держав [8].

Отже, політична група «Європа свободи і прямої демократії» загалом у своїй програмі підтримує демократію, свободу і співробітництво народів. Виступає проти європейської бюрократії та

централізованої європейської федеративної держави, проти європейської інтеграції, проти расової та іншої дискримінації. Фракція відстоює дбайливе ставлення до місцевих традицій, історії, релігії і культури.

Європа націй і свобод. Вибори до Європейського парламенту, які відбулись у 2014 році, підтвердили факт значного посилення позицій євроскептиків у їхніх країнах, і, як наслідок, в Європейському парламенті. Наслідком цього стало створення нової ультраправої політичної групи Європейського парламенту, яка офіційно утворена 16 липня 2015 року. Цю групу в Парламенті репрезентують 38 парламентаріїв. Дану групу в Європейському парламенті представляють депутати з наступних країн: найбільшу кількість депутатів делегувала Франція, партія Національний фронт (21 депутат), Великобританія, Австрія, Бельгія, Італія, Нідерланди, Польща. Політична група «Європа націй і свобод» являється найменшою за чисельністю фракцією Європейського парламенту, однак лише одне її створення, функціонування та певний вплив на прийняття рішень засвідчують значне зростання євроскептичних настроїв.

Депутати фракції виступають проти існуючої міграційної політики ЄС і єдиної європейської валюти – євро. У перспективі фракція також має на меті боротися з ісламізацією Європи. Депутати політичної групи відомі не лише тим, що виступають проти євроінтеграції та міграції, але й тим, що підтримують агресивну політику Росії щодо України. У результаті об'єднання вкрай праві сили отримали можливість впливати на прийняття і блокування резолюцій асамблеї ЄС. Крім того, новий статус дав їм право на фінансування за рахунок платників податків [9].

Однак, незважаючи на високу мобільність євроскептиків та збільшення антиєвропейських поглядів серед населення Європи, як і в Парламенті попереднього скликання, на сучасному етапі діють та мають перевагу такі провідні партії, як Група Європейської народної партії та Група Прогресивного альянсу соціалістів та демократів і, відповідно, саме ці групи мають найбільший вплив на політику Парламенту. Для прикладу, саме Група Європейської народної партії являється найбільш згуртованим наднаціональним об'єднанням із найсильнішою внутрішньопартійною дисципліною. Група Європейської народної партії та Група Прогресивного альянсу соціалістів та демократів посідали основні позиції в Європейському парламенті ще з 1980-х років і відігравали головну роль у становленні політичної системи Європейського Союзу.

Той факт, що євроскептики отримали більше 100 місць із 751 в Європейському парламенті, в той час як у 2009 році було у два рази менше, і з кожним роком ця кількість зростає, засвідчує, що в

Європейському Союзу є значна кількість проблем, які не сприймаються населенням, у тому числі і недовіра до політики, яку проводить Спільнота. Хоча і кількість євроскептиків в Європарламенті майже в 5 разів менша від проєвропейських партій, вони все ж таки впливають на політику ЄС.

У зв'язку із цим найбільші та найвпливовіші фракції Європейського парламенту – Європейська народна партія, Прогресивний альянс соціалістів і демократів спільно з Альянсом лібералів і демократів за Європу – створили парламентську коаліцію, в якій тепер 472 з 751 депутатських мандатів – для протидії політичним групам, які відстоюють позиції євроскептицизму й антифедералізму [10].

Загалом, на європейському континенті політологи виділяють два основних види євроскептицизму: «жорсткий» і «м'який». Перший має на увазі повне заперечення Європейського Союзу як явища. Такі євроскептики, як правило, виступають за вихід країни з ЄС або відмову від вступу в нього.

«М'який» євроскептицизм визнає позитивні сторони євроінтеграції, але при цьому критикує окремі практики та правила Союзу. Для більшості партій євроскептицизм – лише частина програми. Конкретні вимоги залежать від політичної орієнтації партій [11].

Яскравим прикладом сучасного «жорсткого» євроскептицизму є останні події, які відбулись у Великій Британії. Мова йде про референдум щодо членства країни в ЄС, який відбувся 23 червня 2016 року. Головна євроскептична сила країни – Партія незалежності Сполученого Королівства – стала очільником кампанії виходу з Європейського Союзу. І як результат – 51,9% населення Великобританії проголосували на референдумі за вихід з ЄС.

Євроскептики також натякають на можливість повторення сценарію Brexit у Франції, Нідерландах, Австрії та інших країнах, що, у свою чергу, може призвести до розпаду Європейського Союзу.

З усього вищезазначеного випливає висновок, що євроскептицизм став одним із найзначніших явищ суспільно-політичного життя Європи на початку XXI століття. На сьогодні він охоплює всі політичні сили, як ліві, так і, особливо, праві, які не підтримують або європейську ідею, або її інституційне втілення.

На це існує ряд причин. У першу чергу, те, що зростання ролі євроскептиків залежить саме від ситуації в тій чи іншій країні, адже результати виборів — це відображення настроїв населення. Іншим важливим фактором є те, як інституції Європейського Союзу можуть вирішити нагальні проблеми держав-членів на національному рівні. Також варто відзначити, що успіх праворадикалів вираження – не стільки сили цих партій, хоча в них достатньо зміцнилися позиції, скільки результат помилок центристських головних партій, які не

зуміли добре пояснити своїм виборцям, що таке Європейський проект, а також вигоди і сенс європейської інтеграції.

На сьогодні зростання ролі євроскептицизму посідає вагомe місце серед найважливіших проблем, які є актуальними для подальшого дослідження. Адже така тенденція може позначитись на євроінтеграційній політиці Європейського Союзу, що для України є поганим знаком.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Соколова Д. Новий склад Європейського парламенту: майбутнє ЄС та України / Д. Соколова // Центр Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=1128.
2. International relations European People's Party Group [Electronic Resource] // EPP Group in the European Parliament. – Access Mode: <http://www.epp.eu/beyondtheeu.asp?z=5C58>.
3. Results of the 2014 European elections [Electronic Resource]//European Parliament. – Access Mode: <http://www.results-elections2014.eu/en/election-results-2014.html>.
4. Hix S. Why the 2014 European elections matter: ten key votes in the 2009 –2013 European Parliament [Electronic Resource] / S. Hix //European Policy Analysis. – Access Mode: http://www.sieps.se/sites/default/files/2013_15epa.pdf.
5. Зінко І. Сучасна Європа – дуже динамічний, експериментальний і креативний простір, що твориться і «споживається» одночасно / І. Зінко // Free Voice Information Analysis Center [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://iac.org.ua/igor-zinko-suchasna-yevropa-duzhe-dinamichniy-eksperimentalniy-i-kreativniy-prostir-shho-tvoritsya-i-spozhyvayetsya-odnochasno/>.
6. About the ECR group [Electronic Resource] // European Conservatives and Reformists. – Access Mode : <http://ecrgroup.eu/about-us/the-ecr-in-the-european-parliament/>.
7. Гісса О. Діяльність євроскептиків в Європейському парламенті: ретроспективний і сучасний виміри / О. Гісса // Медіафорум : аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент : зб. наук. праць. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. – Вип. 2-ий. – С. 178–179.
8. EFDD Group Charter [Electronic Resource]// Europe of Freedom and Democracy. – Access Mode:<http://www.efdgroup.eu/about-us/our-charter>.
9. Political platform [Electronic Resource] // Europe of Nations and Freedom. – Access Mode:<http://www.menleuropa.eu/political-platform/>.
10. Вибори до Європарламенту: консерватори й соціалісти лишаються в більшості // Інститут зовнішньої політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fpri.kiev.ua/?p=14786>.
11. Кулеба Д. Проблемы роста европейской демократии / Д. Кулеба // Зеркало недели. Украина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazeta.zn.ua/international/problemy-rosta-evropeyskoj-demokratii_.html.

Гончаренко Н.І.

Трансформація виборчої системи України: пошук оптимальної моделі

Визначено роль виборів у процесі демократичних перетворень в Україні. Проаналізовано основні етапи трансформації виборчої системи в нашій країні. На основі з'ясування суттєвих недоліків кожної з моделей виборчих систем, що застосовувались під час формування українського парламенту, висловлені рекомендації щодо змін у виборчому законодавстві України.

Ключові слова: вибори, виборча система, мажоритарна виборча система, партійно-пропорційна виборча система, змішана виборча система.

Определена роль выборов в процессе демократических преобразований в Украине. Проанализированы основные этапы трансформации избирательной системы в нашей стране. На основе выяснения основных недостатков каждой из моделей избирательных систем, использованных при формировании украинского парламен-

та, высказаны рекомендации по внесению изменений в избирательное законодательство Украины.

Ключевые слова: выборы, избирательная система, мажоритарная избирательная система, партийно-пропорциональная избирательная система, смешанная избирательная система.

The role of elections in the process of democratic reforms in Ukraine has been defined. The basic stages of the electoral system transformation in our country have been analyzed. Based on the clarification of the significant shortcomings of each of the election system model, which have been used in the formation of the Ukrainian parliament, recommendations for changes in the electoral legislation of Ukraine have been provided.

Key words: elections, election system, majority election system, party-proportional election system, mixed election system.

УДК 342.825(477)

Гончаренко Н.І.,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри педагогіки
та суспільних наук
ВНЗ Укоопспілки «Полтавський
університет економіки і торгівлі»

Провідною політичною тенденцією суспільного розвитку в епоху глобалізації є поширення цінностей демократії. Серед них особливе місце належить вільним виборам. Адже саме вибори забезпечують народовладдя, тобто через волевиявлення народу формуються представницькі органи влади, відбувається легітимація владних інститутів та здійснення контролю за виконанням їх функцій. Передбачені законодавством тієї чи іншої країни способи голосування й визначення переможців виборчих перегонів, розподілу між ними депутатських мандатів, що утворюють виборчі системи, суттєво різняться.

Дослідження існуючих моделей виборчих систем було і залишається як у теоретичному, так і в політико-практичному значенні важливим і актуальним з огляду на те, що від типу виборчої системи значною мірою залежить представництво політичних сил в органах державної влади, можливість їх ротації, стабільність політичної системи, визначення курсу державної політики, збереження демократичних цінностей суспільства тощо.

Питанням типології виборчих систем, особливостей їх функціонування в конкретних умовах, аналізу виборчої системи України присвячена значна кількість публікацій таких науковців, як О. Абрамова, В. Бебик, В. Копейчиков, Л. Кочубей, В. Погорілко, А. Романюк, С. Рябов, М. Ставнійчук, Ю. Шемшученко та інші.

Проте проблема пошуку оптимальної моделі виборчої системи України залишається до кінця не вирішеною. Вона потребує подальшого вивчення, оскільки за роки незалежності, незважаючи на неодноразові зміни виборчої системи, так і не вдалось обрати ту, що дозволить досягти ефективного балансу між демократичністю та

ефективністю системи державної влади, сприяти розвитку політичного плюралізму. Крім того, необхідність розробки даної проблеми обумовлена також тією ситуацією, яка наразі склалась у Верховній Раді України. За умов відсутності в українському парламенті сталої більшості та чітко визначеної коаліції від представників опозиційних сил все частіше лунають заклики до позачергових виборів. Однак їх проведення на основі діючої виборчої системи не забезпечить реального оновлення владних структур, зміцнення демократичних здобутків. Тому початку виборчої кампанії має передувати адаптація виборчої системи України до суспільних запитів та загальноцивілізаційних надбань.

Мета роботи полягає в тому, щоб на основі аналізу трансформацій, що зазнала виборча система України протягом останніх 25 років, запропонувати її оптимальну модель, здатну підвищити ефективність виборів як інституту демократії.

Визначаючи найбільш прийнятну для України модель виборчої системи, необхідно виходити з того, що в будь-якому випадку вибори мають ґрунтуватись на загальнодемократичних принципах. Серед них особливо значення, враховуючи політичні реалії нашої країни, набувають такі, як систематичність проведення виборів, рівність виборчого права, змагальність політичних сил та кандидатів, чесність та прозорість виборчого процесу, забезпечення вільного волевиявлення громадян. Лише за умови їх дотримання вибори здатні виконати покладені на них функції, в тому числі забезпечення стабільності та поступальності політичного розвитку суспільства.

Підкреслюючи провідну роль виборів у цьому процесі, Г.П. Щедрова зазначає, що інститут вибо-

рів, що функціонує в даному суспільстві в певних історичних умовах, є механізмом формування більшості інших політичних інститутів. Крім того, саме через вибори здійснюється регулювання їх діяльності, вибори виступають як засіб легітимації владних інститутів, що є вирішальним чинником політичної стабільності. Зрозуміло, що стійкість самого інституту виборів прямо і безпосередньо впливає на політичну стабільність. Тому часто змінюваний порядок проведення виборчих процедур знижує легітимність самих виборів [1, с. 25].

На жаль, за ще досить коротку історію суверенної України відбувалось неодноразове змінювання її виборчої системи, обумовлене політичною доцільністю, прагненням політичних сил, що перебували при владі, гарантувати собі отримання переваг над конкурентами на наступних виборах. У нашій країні були випробувані всі класичні моделі виборчих систем, однак жодна з них не змогла повною мірою задовольнити державні та суспільні потреби.

Протягом 1991–1997 років діяла мажоритарна система абсолютної більшості, яка дісталась Україні в спадок від Радянського Союзу [2; 3]. Передбачені цією системою визначення абсолютного переможця в окрузі (50% + 1 голос) та 50-відсотковий «порог» явки виборців призвели до необхідності проведення великої кількості не лише повторних голосувань, але й повторних виборів. Це було не тільки економічно не виправдано, але й породжувало в суспільстві політичну апатію й зневіру. У зв'язку із цим на виборах до Верховної Ради України 1994 року в багатьох округах депутати так і не були обрані, що не дозволило сформувати конституційний склад українського парламенту.

За умов відсутності в країні політичного плюралізму (монополія КПРС була ліквідована тільки за кілька тижнів до виборів 1990 р.) та незалежних засобів масової інформації застосування цієї системи не сприяло формуванню багатопартійності та політичному структуруванню законодавчого органу. Досвід використання мажоритарної системи підтвердив й інші її слабкі сторони, до яких слід віднести неврахування голосів значної частини виборців, диспропорцію між кількістю отриманих політичною силою голосів і кількістю депутатських мандатів. Крім того, ця система надавала широкі можливості для порушення принципу вільного волевиявлення громадян через адміністративне втручання, маніпулювання виборчими округами, тиску на виборців, їх підкупу і навіть відвертого фальшування результатів виборів.

Подальша трансформація виборчої системи України знайшла свій вияв у переході в 1997 році її до змішаної моделі. Вона достатньо широко використовується у світовій виборчій практиці з метою поєднання переваг як мажоритарної, так і пропорційної систем. До них, з одного боку, слід відне-

сти більш адекватне представництво різних політичних сил, а з іншого, – збереження зв'язку між виборцями і депутатами та створення умов для формування ефективної правлячої більшості. Стосовно ж України, запровадження змішаної виборчої системи стало результатом компромісу між фінансовими й регіональними кланами, що прагнули лобювати свої інтереси, та владою.

Вибори до Верховної Ради України в 1998 та 2002 роках проводились за моделлю паралельного змішування: половина складу депутатського корпусу обиралась в одномандатних виборчих округах на основі мажоритарної системи відносної більшості, половина – за списками кандидатів у депутати від політичних партій та партійних блоків у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі на основі пропорційного представництва з 4-відсотковим прохідним бар'єром. Був також знятий ліміт явки виборців, що дозволило вирішити проблему повторних виборів [4; 5].

Змішана система цього періоду хоча і відіграла певну позитивну роль щодо розвитку партій на загальнонаціональному рівні, однак через суто механічне поєднання мажоритарної та пропорційної систем так і не змогла унеможливити такі негативні явища, як підкуп виборців, використання адміністративного ресурсу, політично структурувати суспільство і парламент. Показовим є той факт, що на виборах до Верховної Ради України у 2002 р. за партійними списками переможцем виявився ліберально-демократичний політичний напрям, у мажоритарних округах більшість голосів виборців була віддана за представників провладних сил. Тим самим результати виборів за мажоритарною складовою кардинально деформували підсумки голосування за партії та партійні блоки.

Наступна зміна виборчого законодавства відбулась у 2004 році. Було здійснено перехід до партійно-пропорційної системи, яка передбачала проведення виборів в єдиному загальнонаціональному багатомандатному окрузі, формування партіями та партійними блоками «жорстких» списків кандидатів у народні депутати, зниження до 3% прохідного виборчого бар'єру [6].

Запровадження пропорційної системи визнавалось довгоочікуваним кроком на шляху розвитку країни та еволюції системи виборів від радянської мажоритарної системи через феномен пострадянського простору – змішану модель – до найбільш поширеної у світі пропорційної виборчої системи. На думку В.Ф. Погорілка, ця система мала подолати стихію у формуванні парламенту, усунути такі недоліки його складу, як незначна чисельність жінок-депутатів, молоді, фахівців із гуманітарною освітою [7, с. 39–40]. Перехід до цієї системи, як зазначають М. Баимуратова та І. Сліденко, зумовлювався прагненням, по-перше, попередити загрози мажоритарної системи, зокрема підкуп

виборців, по-друге, – сприяти політичній структуризації суспільства [8].

При цьому саме світовий досвід використання пропорційної системи виявив ряд її недоліків. Так, у зв'язку з розширенням представництва в парламенті різних політичних сил значно ускладнюється механізм ухвалення рішень, виникає необхідність створювати багатопартійну більшість та коаліційний уряд, що не сприяє стабільності влади.

Зазначені вади пропорційної системи з особливою силою виявились під час виборів до Верховної Ради України у 2006 та 2007 роках. Головним чином це пов'язано з тим, що українським законодавцем було обрано її крайній варіант, за яким виборці позбавляються можливості впливати на формування партійних списків та висловлювати свої преференції під час голосування за них. Це обернулось остаточною втратою безпосередніх зв'язків між депутатами і виборцями, посиленням залежності депутатів від фракцій та партій, а скоріше, від їх керівництва, зростанням внутрішньо-партійної корупції, коли місця в «прохідній» частині списків у прямому розумінні продавались. Після виборів 2006 року якісний склад Верховної Ради викликав як ніколи багато нарікань. Народними депутатами стали невідомі виборцям охоронці, менеджери, водії, прес-секретарі та просто віддані соратники тих осіб, які мали вплив на формування партійних списків [9, с. 41]. Отже, надії суспільства на те, що завдяки пропорційній системі буде сформована дієва, політично відповідальна влада, виявились марними.

Однак повторне запровадження змішаної виборчої системи видається ще більш невиправданим, враховуючи те, що повернення відбулось до того ж самого варіанту механічного поєднання крайніх форм мажоритарної та пропорційної систем. Саме ця модель вже продемонструвала свої суттєві вади. Крім того, введення нових положень про заборону участі у виборчому процесі партійним блокам та підняття прохідного бар'єру до 5% гальмує еволюцію партійної системи України та створює умови для формування імітаційної демократії з однією правлячою партією [10].

Таким чином, аналіз тих змін, які зазнала за двадцять п'ять років незалежності виборча система України, вказує на те, що українському суспільству досі не вдалось отримати її оптимальну модель. При цьому не можна не помітити, що ці зміни відбувались з ініціативи представників правлячих політичних сил, які прагнули за допомогою відповідної виборчої системи якнайдовше залишатись при владі. Такі зміни виборчого законодавства, мотивовані політичним виграшем, на жаль, свідчать про ще досить низьку якість політичної культури політичних партій та їх лідерів. І взагалі, як стверджує В.М. Шаповал, із думкою якого важко не погодитись, «...значення виборчих

систем не треба абсолютизувати, вони мають сприйматись як способи визначення представництва, котре не може бути ідеальним хоча б з огляду на відмінності у голосуванні різних виборців» [11, с. 154].

Проте це не означає, що в сучасних умовах пошук моделі виборчої системи, яка б відповідала потребам розвитку українського суспільства і формування ефективної влади, взагалі не потрібний. На нашу думку, не варто вдаватись до використання вже випробуваних крайніх варіантів виборчих систем (мажоритарна, пропорційна із «закритими» списками та голосування в єдиному багатомандатному окрузі) із тих причин, що саме з ними пов'язані широке застосування адміністративного ресурсу, «скуповування електорату», неможливість впливати на формування партійних списків, відсутність відповідальності депутатів перед виборцями, поширення практики торгівлі місцями у виборчих списках тощо.

Найбільш прийнятними для нашого суспільства видаються два варіанти зміни виборчої системи. Це може бути повернення до партійно-пропорційної системи, але з утворенням декількох багатомандатних округів, враховуючи досить значні розміри України та її регіональні особливості, та голосування за «відкритими» партійними списками. В якості альтернативи може розглядатись змішана система з домінуванням пропорційного принципу розподілу голосів. Результати мажоритарних виборів у цьому випадку мають враховуватись під час встановлення підсумків пропорційного голосування.

Отже, потреба переходу до преференційного голосування за регіональними партійними списками є очевидною, оскільки це дозволить громадянам обирати не лише партії, а й надавати переваги тим чи іншим кандидатам безпосередньо. Такий підхід стане ефективним інструментом як формування політично відповідальної влади, так і подолання відчуженості між виборцями та політичними партіями, суспільством і державою.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Щедрова Г.П. Виборча система як чинник ефективності ротації еліт і демократичних зрушень в Україні / Г.П. Щедрова // Вісник Дніпропетровського університету. – 2015. – № 4. – С. 24–30.
2. Про вибори народних депутатів Української РСР : Закон УРСР від 27.10.1989 р. №8304–XI // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1989. – Додаток до №45.
3. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 18.11.1993 р. №3623–XII // Відомості Верховної Ради України – 1993. – № 48.
4. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 24.09.1997 р. №541/97–ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 43.
5. Закон України «Про вибори народних депутатів України № 2766–III від 18.10.2001 р. // Урядовий кур'єр. – 2001. – № 201. 2 листопада 2001 р.

6. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 25.03.2004 р. № 1665–IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 27-28.

7. Погорілко В.Ф. Вибори народних депутатів України – ключовий процес державотворення і правотворення / В.Ф. Погорілко // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2005. – № 1. – С. 38–41.

8. Баимуратова М.О., Сліденко І.Д. Формування парламенту України: до пошуку оптимальної виборчої системи / М.О. Баимуратова, І.Д. Сліденко // Радник: Український юридичний портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://radnuk.info/statti/228-konst-pravo/3491-2010-01-22-21-38-19.html>.

9. Пономарьова Г.П. Досвід застосування пропорційної виборчої системи на виборах народних депутатів України 2006 р. / Г.П. Пономарьова // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2014. – Вип. 28. – С. 33–45.

10. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 17.11.2011 р. №4061–VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 10-11.

11. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн : [підручник] / В.М. Шаповал. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 464 с.

Козьма В.В.

Ціннісні орієнтації та проблема політичної соціалізації особистості в Україні

У статті аналізуються соціально-політичні орієнтації українських громадян після знакових подій 2013–2014 р. Основний акцент спрямовується на висвітлення проблем, пов'язаних із процесом політичної соціалізації особистості. Підкреслюється важливість освітньої галузі для консолідації сучасного українського суспільства. На основі соціологічних досліджень, проведених науковцями інституту соціології НАН України, проаналізовані зміни зовнішньополітичних орієнтацій українців, а також окремі аспекти соціального самопочуття та суспільних настроїв

Ключові слова: цінності, суспільство, особистість, соціалізація, адаптація, участь, політична поведінка.

В статье анализируются социально-политические ориентации украинских граждан после знаковых событий 2013–2014 г. Главный акцент направлен на освещение проблем, связанных с процессом политической социализации личности. Подчеркивается важность образовательной отрасли для консолидации украинского

общества. На основании социологических исследований, проведенных учеными института социологии НАН Украины, проанализированы изменения внешнеполитических ориентиров украинцев, а также некоторые аспекты социального самочувствия и общественных настроений.

Ключевые слова: ценности, общество, личность, социализация, адаптация, участие, политическое поведение.

The article analyzes the socio-political orientations of Ukrainian citizens, after the significant events of the year 2013–14. The main emphasis is directed to lighting problems related to the political socialization process. The importance of the educational sector for the consolidation of the Ukrainian society. On the basis of sociological research conducted by scientists of the Institute of Sociology of National academy of sciences Ukraine analyzed changes in the foreign policy orientations of Ukrainians, as well as some aspects of social well-being and public sentiment.

Key words: values, society, identity, socialization, adaptation, participation, political behavior.

УДК 32.019.52

Козьма В.В.,
кандидат політичних наук, доцент,
докторант кафедри політичних наук
Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова

Аналіз ціннісного спектру сучасного українського суспільства в контексті соціально-політичних змін, що відбуваються в Україні після зимових подій 2013–2014 року, очевидно, знову стає однією з найактуальніших тем для соціально-гуманітарних наук. Цій проблематиці безпосередньо присвячені праці багатьох вітчизняних науковців, зокрема О. Бабкіної, М. Головатого, В. Ворони, І. Бекешкіної, М. Шульги, Є. Головахи, М. Михальченка та ін.

Сьогодні вести мову про пошук спільних, об'єднуючих цінностей для всього українського суспільства стало складніше, ніж це було ще тричотири роки тому. На думку відомого вітчизняного вченого академіка В. Ворони, «...соціологічні виміри стану і соціальних змін у суспільстві, що вже півтора року перебуває в напруженому і навіть критичному, вибухонебезпечному стані, – справа не проста. Тут настрої часто може переважати над громадською думкою, а реальна поведінка людей не завжди збіжна з намірами та артикульованими заявами» [1, с. 13]. На наше переконання, основні причини такого становища лежать саме в політичній площині. Нестійкість, розбалансованість політичної системи призводить до руйнації та занепаду інших взаємопов'язаних елементів соціального організму. Звісно, це відбивається на ціннісних пріоритетах громадян. Для прикладу, подивімось, що об'єднувало українське суспільство в різні роки: так, у 2002 чи 2006 роках українців об'єднувала віра в краще майбутнє (відповідно 38.2 і 42.9%); у 2009 та 2013 році таким фактором стало незадоволення владою (відповідно 40.5 і

34.1%); у 2015 році, вперше за всю історію незалежної України, 41.3% наших громадян відповіли, що патріотичні почуття є об'єднувачими для нашого суспільства. Остання цифра вселяє надію, однак, наскільки така тенденція є показовою, покаже час, адже недовіра до дій влади (36.4%) та розкол політичної свідомості залишаються загальносоціальним контекстом формування політичних орієнтацій українців [2, с. 586]. Треба, мабуть, подякувати владі, що вона в такий спосіб об'єднує українське суспільство. Проте неважко спрогнозувати, чим закінчиться подібний «об'єднувачий процес» – черговим соціальним вибухом.

Цілком природно, що в різних, в першу чергу – вікових, підгрупах цінності та пріоритети різняться, проте викликає занепокоєння процес формування ціннісних орієнтацій у наймолодшого покоління. Дійсність, яка їх оточує, стає для них тим життєвим досвідом, який безпосередньо впливає на становлення особистості. Під її тиском у молоді з'являється тенденція до заперечення всього минулого як застарілого, відсталого, «совдеповського» і т.п. Зазначені розбіжності мають принциповий характер, адже процес розпаду теперішніх соціокультурних форм та формування нових набуває рис неминучого трагічного ціннісного конфлікту. Очевидним є факт другорядності в цьому процесі системи освіти, зокрема її виховної частини. Реалії сьогодення як ніколи потребують від системи освіти сконцентрувати весь свій інтелектуальний потенціал на проблемах виховання молодого покоління, на створенні цілісної концепції такого вихо-

вання. У наш час робота вчителя не менш важлива ніж військового. Згадаймо відомі слова Бісмарка: «Успех в війні решають два фактора: ружье нового образца и школьный учитель» [3, с. 11]. Саме вчительські помилки (свідомі чи несвідомі) з часом призводять до конфліктів та непорозумінь, де головним аргументом доказу своєї правоти все частіше стає зброя. Поширеним явищем серед молоді стає фанатизм, національний екстремізм, різноманітні фобії. Відповідальними за ці речі є конкретні люди, що кожен день заходять у шкільні класи та студентські аудиторії. Мусимо визнати, що як би ми не ставились до подій в Туреччині після спроби військового перевороту, чистки в турецькій системі освіти виглядають цілком логічними. Хтось має відповідати за виховання зрадників. У цій ситуації дивує інше: в Україні не було покарано жодного педагога, що прямо чи опосередковано закликав до розвалу української держави, підтримував іноземну інтервенцію, прославляв злочинців і т.п. Ще й більш від того, і це визнає навіть міністр освіти Лілія Гриневич, в Україні недостатньо законодавчих підстав для звільнення вчителів, які проводять антидержавницьку політику під час уроків. Підкреслимо, що в даному випадку треба вести мову не лише про звільнення таких людей із системи освіти, а про їх пряму, в тому числі кримінальну відповідальність за подібні злочини. Яким чином, питається, абітурієнти з різних регіонів України, що навчалися в українських школах за єдиними програмами та підручниками, вступаючи до столичного університету, мають настільки різну історичну пам'ять? Автор неодноразово натрапляв на подібні факти. Педагоги повинні чітко розуміти, що академічна свобода не означає «говорю що хочу бо я так думаю». Академічна свобода – це елемент культури, що передбачає вільне поширення знань та інформації, яка базується на перевірених науковій та джерельній базі.

Отже, ми не ставили за мету в цій публікації розглянути всю систему цінностей українців, зосередимо нашу увагу лише на аналізі політичних вподобань, адже згадувані нами події, що отримали назву Революція гідності, значно змістили не лише ціннісні орієнтири українців, а й вплинули на свідомість та світосприйняття всього суспільства. Доведено, що будь-які радикальні потрясіння потребують певного ціннісного обґрунтування. Лише за таких умов реформи та зміни матимуть довіру і легітимність. Саме на основі політичних цінностей формується безліч політичних проєктів, ідеалів, які пропонуються суспільству як можливі моделі майбутнього розвитку.

Політична наука наголошує, що ціннісне сприймання об'єктів політичного життя зумовлюється конкретно-історичними умовами розвитку суспільства, місцем особи, соціальної спільноти в системі певних економічних і соціально-політичних відносин, потре-

бами та інтересами людей. За своєю природою і сутністю цінності політичні становлять синтез індивідуальних, соціально-класових, національно-етнічних і загальнолюдських засад. Вони включаються в систему соціально-нормативних, мобілізаційних та інтегративних регуляторів суспільно-політичного життя, поведінки індивідів, соціальних спільнот і об'єднань людей, будучи важливим джерелом політичної соціалізації особи [4, с. 719].

Типологія ціннісних орієнтацій сучасного українського соціуму являє собою досить різні за напрямком векторні лінії, які стосуються бачення політичного, економічного, соціального чи культурного напрямку розвитку нашого суспільства. Три-чотири роки в ієрархії цінностей українців політика займала одне з останніх місць. Тут варто уточнити: мова йде про масову політичну поведінку, політичну участь у прямому розумінні цього слова, адже широка «обізнаність» наших людей у будь-яких політичних питаннях, а тим більше тверді переконання, «що і як треба робити» в розмовах на кухні ще зовсім не означає, що більшість із них готові піднятися з дивану. Яскравим прикладом такої поведінки, точніше політичного відчуження, є наступне соціологічне дослідження, проведене фахівцями інституту соціології НАН України. На питання: «Чи брали Ви участь в акціях протесту проти влади в грудні 2013 – лютому 2014 року?» наші громадяни відповіли наступним чином: (див. табл. нижче) [5, с. 580].

	2014	2015
Брав участь в акціях в Києві	4,2	5,9
Брав участь в акціях в іншому місті	5,3	5,7
Допомагав мітингуючим (продуктами, речами, грошима тощо)	9,4	11,5
Не брав участі	82,1	79,0
Не відповіли	0,9	0,4

Мусимо визнати, що процес політичної соціалізації, який має в собі поступове домінування в структурі особистості суспільної свідомості над індивідуальною, ще далекий до свого завершення, до формування в цієї особистості громадянської ідентичності. Практика політичної діяльності для переважної більшості українських громадян зазвичай обмежується лише участю у виборах, як правило, біля урни для голосування. Природу аполітичності українців багато експертів пояснюють особливостями національного характеру (ментальності). Роками нав'язувалась думка про «мою хату скраю», допоки двічі за новітню історію не згадали, що «гуртом і батька легше бити». Звідси ключове для нашого дослідження питання: чи можна сьогодні вести мову про те, що під впливом згаданих нами соціально-політичних потрясінь зими 2013-14 р. українці почали долати явище аполітичності та свідомо висту-

пати на захист своїх прав та свобод, чи непокора владі була звичайним проявом політичного відчуження? Так, на думку вітчизняного дослідника В.М. Северинюка, «...політичне відчуження завжди існує в діапазоні між маргіальною пасивністю та потенціалом різнобічно-активних політичних дій. У цьому його своєрідність і небезпечність, бо навіть маргінес може перетворитися на активну силу, якщо ним оволодіють політичні шахраї чи екстремісти» [6, с. 16].

Отже, для більш конкретного аналізу тих змін, що відбулися (чи не відбулися) в політичних орієнтирах та вподобаннях українців потрібно з'ясувати, які ж конкретні соціальні явища маємо розглядати як політичні цінності? На наше переконання, будь-який феномен, що має стосунок до політики, можемо розглядати як політичну цінність. У даному випадку потрібно якомога тісніше поєднувати емпіричну методику досліджень з нормативно-ціннісними компонентами сучасної політики. Це стосується як функціонування політичних інститутів, форм політичної діяльності, політичних ідеалів, так і характеристики політичної культури, поведінки тощо. Щоб наочно побачити зміни в політичних орієнтирах українців і відповіді на поставленні питання, варто звернутися до згаданих вище соціологічних досліджень, що проводяться науковцями інституту соціології НАН України. Треба віддати належне цьому колективу, який багато років поспіль робить колосальну роботу. Це стосується не лише збору та опрацювання статистичних даних, а й глибокого наукового аналізу отриманих результатів. Наприклад:

1) зовнішньополітичні орієнтації українців (див. табл. нижче)

Як Ви ставитеся до вступу України до Митного союзу Росії, Білорусі і Казахстану?

	2013	2015
Скоріше негативно	25.5	57.8
Важко сказати	29.1	17.3
Скоріше позитивно	45.1	24.1
Не відповіли	0.3	0.8

Як Ви ставитеся до вступу України до Європейського Союзу?

	2013	2015
Скоріше негативно	27.9	24.4
Важко сказати	30.3	19.0
Скоріше позитивно	41.6	55.8
Не відповіли	0.2	0.8

Як Ви ставитеся до вступу України до НАТО?

	2013	2015
Скоріше негативно	54.4	34.2
Важко сказати	30.8	21.9
Скоріше позитивно	14.4	43.0
Не відповіли	1.6	2.1

2) соціальне самопочуття і суспільні настрої
А яку особисту відповідальність Ви несете за стан справ в цілому в Україні?

	2013	2015
Повну	1.8	2.9
Часткову	15.8	30.0
Ніяку	67.0	55.8
Важко відповісти	15.2	10.8
Не відповіли	0.2	0.5

Що заважає владі реалізовувати реформи*

	2015
Відсутність в урядовців знань про реформи	21.4
Ситуація на Сході України	24.6
Небажання політичних еліт змінювати систему	48.3
Небажання олігархів відмовлятися від надприбутків	58.5
Корупція	68.5
Відсутність тиску суспільства	13.3
Інше	0.5
Ніщо не заважає	2.4
Важко сказати	4.9
Не відповіли	0.3

* Можливо було обирати кілька варіантів відповідей водночас

Результати дослідження, наведені в останній таблиці, на нашу думку, є своєрідним «лакмусовим папірцем» загального стану українського суспільства. Для наочності ми спеціально виокремили трійку «лідерів», проте в наведеній таблиці є строки, які відверто шокують. Зверніть увагу на відсоток респондентів, які бояться голоду, і це – в найбагатшій сільськогосподарській країні світу. Подивіться лишень добре...

У підсумку, відповідаючи на головне питання нашого дослідження, чи зазнали змін політичні ціннісні орієнтири українців після подій на київському Майдані Незалежності, можемо констатувати наступне: так, безумовно, зазнали змін, в першу чергу, зовнішньополітичні орієнтири українців, значно зріс рівень довіри до Збройних Сил, з'явився потужний сегмент громадянського суспільства – волонтерський рух, добровольчі батальйони тощо. Однак треба бути відвертими перш за все самим із собою. Можемо скільки завгодно говорити про економічне зростання, визначати стратегічні вектори зовнішньої політики, малювати всілякі рейтинги успіхів та досягнень, проте достатньо подивитися на цифри, щоб зрозуміти беззаперечну істину: серед переважних пріоритетів та очікувань наших громадян саме цінності виживання залишаються домінуючими в процесі соціальної адаптації. Ще й більш від того, на наше переконання, саме від ступеня задоволення (незадоволення) знаковими для особистості життєвими потребами напряду залежить успішність всіх інших адаптивних процесів, у тому числі й політичної соціалізації особистості.

Як Ви вважаєте, чого люди бояться зараз найбільше?*

	2004	2006	2008	2010	2012	2013	2014	2015
Зростання злочинності	54.9	43.2	43.1	43.2	45.5	49.3	42.5	41.3
Безробіття	67.9	64.9	54.4	80.1	79.4	78.1	60.2	70.3
Нападу зовнішнього ворога на Україну	10.5	6.6	6.7	6.9	6.8	9.5	59.6	51.8
Міжнаціональних конфліктів	12.8	19.2	18.5	12.7	10.7	14.3	35.0	20.1
Міжрелігійних конфліктів	6.4	8.4	7.2	6.1	5.6	8.6	12.3	7.8
Напливу біженців, переселенців і приїжджих	7.4	7.8	10.1	9.2	9.8	7.4	13.9	15.1
Зупинки підприємств	35.3	34.2	29.9	43.2	35.7	36.4	36.0	38.7
Повернення до старих порядків часів застою	5.2	7.9	7.4	9.9	7.7	7.5	12.0	13.1
Голоду	45.5	33.8	31.8	34.7	37.3	29.8	33.4	39.0
Масових вуличних безпорядків	16.1	13.4	16.3	15.9	16.6	18.6	32.8	26.2
Невиплати зарплат, пенсій тощо	56.5	55.8	51.6	73.8	65.8	75.4	60.8	68.5
Зростання цін	75.2	80.6	86.0	84.2	80.6	79.6	63.0	75.4
Встановлення диктатури в країні	10.2	9.3	10.0	9.9	14.3	18.3	16.8	17.4
Розпаду України як держави	10.8	22.9	21.9	16.7	11.8	14.4	45.9	29.3
Наслідків катастрофи на Чорн. АЕС	24.9	22.3	18.1	16.3	16.7	18.6	9.2	12.2
Зараження (туберкульоз, СНІД тощо)	43.0	38.3	39.2	37.3	34.5	36.6	17.4	19.6
Холоду в квартирі	30.7	29.9	21.2	17.5	23.7	18.4	23.7	25.6
Інше	3.4	2.1	2.8	1.6	1.6	1.7	5.1	3.7
По-справжньому нічого не бояться	2.6	2.6	2.2	1.3	2.7	4.8	1.8	0.9
Не відповіли	0.1	0.4	0.2	0.0	0.1	0.1	0.2	1.2

*Можливо було обирати кілька варіантів відповідей водночас

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ворона В.М. Суспільство в умовах війни на Донбасі: ризики та загрози / В.М. Ворона // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Збірник наукових праць. / за ред. д.е.н. В. Ворони, д.с.н. М. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2015. – Вип. 2(16). – 652 с.

2. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Збірник наукових праць. / за ред. д.е.н. В. Ворони, д.с.н. М. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2015. – Вип. 2(16). – 652 с.

3. Бисмарк Отто фон. Политика есть искусство возможного / Отто фон Бисмарк. – М. : Издательство Центрполиграф, 2015. – 160 с.

4. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В.П. Горбатенко ; за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.

5. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Збірник наукових праць. / за ред. д.е.н. В. Ворони, д.с.н. М. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2015. – Вип. 2(16). – 652 с.

6. Северенюк В.М. Політична поведінка як феномен суспільного життя: теоретико-методологічні проблеми : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук / В.М. Северенюк. – К. : Видавничий центр Інституту держава і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2010. – 32 с.

Королевська А.В.

Польська система місцевого самоврядування

УДК 342.25

Королевська А.В.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри
міжнародної інформації
та країнознавства
Хмельницького національного
університету

У статті розглядається система місцевого самоврядування Республіки Польща, етапи та завдання її реформування, також зазначаються позитивні результати цих перетворень. Розглянуті законодавчі норми функціонування органів місцевого самоврядування країни.

Ключові слова: Польща, місцеве самоврядування, адміністративна реформа, гміна, повіт, воеводство.

В статье рассматривается система местного самоуправления Республики Польша, этапы и задачи ее реформирования, также указываются положительные

результаты этих преобразований. Рассмотрены нормы функционирования органов местного самоуправления страны.

Ключевые слова: Польша, местное самоуправление, административная реформа, гмина, уезд, воеводство.

The article presents the system of local self-government of the Republic of Poland, the stages and tasks of reform, also indicated positive results of these changes. The legislation of the country's local government functioning is considered.

Key words: Poland, local government, administrative reform, gmina, county, province.

Перші практики формування місцевого децентралізованого управління закладені в часи Стародавньої Греції, а правові основи сучасного муніципального самоврядування в європейських країнах – у ХІХ ст. у контексті розробки теорій про місцеве самоврядування та проведення муніципальних реформ. Сучасні системи місцевого самоврядування будуються на поєднанні різних теорій, концепцій, варіантів взаємодії як громадських, так і державних елементів. Набуває поширення гібридна модель місцевого управління, що поєднує початки прямого державного управління та місцевого самоврядування.

У процесі конструювання національної моделі самоврядування врахування історичного аспекту дає змогу відобразити специфіку формування державності, ментальність суспільства, врахувати чинники послідовності й традицій щодо місцевого самоврядування. Сучасні процеси глобалізації висувають перед державами жорсткі імперативи щодо забезпечення відповідності основних параметрів соціального управління, внутрішнього законодавства й механізмів його формування стандартам, прийнятим як базові для зближення та інтеграції більшістю держав світової спільноти. У зв'язку із цим особливої актуальності набувають наукові дослідження зарубіжного досвіду розвитку місцевого самоврядування. Однією з таких держав для України є Республіка Польща.

Аспекти зарубіжного досвіду діяльності органів місцевого самоврядування, в тому числі й польського, досліджували такі українські вчені, як О. Антинескул, О. Батанов, О. Власенко, В. Гробова, А. Лелеченко, Я. Малик, М. Пухтинський, О. Соскін та ін., у наукових дослідження яких переважно аналізується позитивний досвід місцевого самоврядування країн Вишеградської групи.

Польща стала першою центральноєвропейською державою, яка створила міцні регіони з відносно великою автономією та провела всеохоплюючу реформу місцевого самоврядування й

територіально-адміністративної структури [1]. За польським адміністративним правом органи місцевого самоврядування – це форма системної децентралізованої державної адміністрації, що виконує покладені на неї завдання відповідно до законодавчої бази. Окремі органи місцевого самоврядування є одержувачами правових норм, які функціонують як окремі юридичні особи в організаційній структурі держави.

Слід підкреслити, що Конституція 1997 р. не містить ані визначення територіального самоврядування, ані більш загальної дефініції самоврядування, але подає багато складових елементів для формулювання таких дефініцій. Тобто вона визнає самоврядування, а особливо територіальне самоврядування складовою публічної влади. Це твердження впливає з ч. 2 ст. 16 і ст. 163 Конституції, які проголошують: «Територіальне самоврядування бере участь у здійсненні публічної влади. Визначену йому законом істотну частину публічних завдань самоврядування виконує від власного імені й під власну відповідальність... Територіальне самоврядування виконує публічні завдання, не віднесені Конституцією або законами до компетенції інших органів публічної влади» [6].

У ст. 15 ч. 1 Конституції йдеться, що «...територіальний устрій Речі Посполитої Польської забезпечує децентралізацію публічної влади». Цей припис, із точки зору конструкції самоврядування, необхідно сприймати в контексті ст. 16 ч. 1 (сукупність мешканців одиниць основного територіального поділу становить самоврядну спільноту), з якого випливає, що основний територіальний поділ держави здійснюється з метою територіального самоврядування. У результаті територіальне самоврядування становить базову формулу децентралізації публічної влади.

Відповідно до принципів адміністративної реформи від 1 січня 1999 р. у рамках територіальної децентралізації був введений триступеневий територіальний поділ держави. У результаті упо-

рядкування системи організації публічної адміністрації в Польщі та його територіальних основ відбувся поділ функцій між окремими сегментами державної влади та місцевого самоврядування, а також переміщення безлічі завдань громадського самоврядування.

Реформа місцевого самоврядування в Польщі була проведена в 3 етапи: 1990 р. – рішення про відновлення самоврядування на рівні гмін (нижчого рівня інституційної самоорганізації територіальних громад); 1997 р. – прийняття нової Конституції, в якій були чітко прописані принципи державного устрою та діяльності місцевого самоврядування; 1999 р. – реформа децентралізації влади, створення трьохрівневої структури місцевого самоврядування.

Перед початком проведення реформ були поставлені чіткі цілі, які повинні були бути досягнуті в результаті: підвищення керованості держави шляхом делегування багатьох функцій на нижчий рівень і створення демократичних громадських і державних інститутів; зосередженості центральної влади на стратегічних питаннях і втіленні в життя вимоги створити громадянське суспільство; впорядкування територіального поділу країни за допомогою зв'язки «гміна-повіт-воєводство» в природних і зручних для громадян межах; зміни системи управління державними фінансами шляхом створення незалежних бюджетів і проведення фінансово-економічної політики з чітко визначеною зоною відповідальності на кожному з рівнів місцевого самоврядування; адаптації територіальної організації країни та структури місцевого самоврядування до стандартів Європейського Союзу.

До 1999 року Польща ділилася на 49 воєводств і 2394 гміни, 247 міст. З першого січня 1999 року введено трирівневий територіальний поділ, відповідно до якого Польща ділиться на 16 воєводств, 308 сільських повітів і 65 міських (міста на правах повітів), 2489 гмін [2].

Самоврядною адміністративно-територіальною одиницею найнижчого рівня відповідно до ст. 164 Конституції є гміна. Гміна може бути сільською (така, що не має на своєму терені міста), місько-сільською (до складу такої гміни входить місто та декілька сіл) та міською (гміна, що міститься в адміністративних кордонах міста або т. зв. гміна зі статусом міста).

До компетенції гмін, у відповідності до статті 7 Закону від 8 березня 1990 р. про самоврядування гміни, належать справи: господарювання нерухомим майном, охорони середовища та водного господарства; гмінних доріг, вулиць, мостів, площ та організації дорожнього руху; водопроводів та водопостачання, каналізації, усунування та очищення комунальних відходів, утримання чистоти та порядку, а також санітарних засобів, смітників та знешкодження комунальних відходів, постачання

електроенергії, тепла та газу; місцевого публічного транспорту; охорони здоров'я; суспільної допомоги та її інфраструктури; гмінного житлового будівництва; публічної освіти; культури, в тому числі гмінних бібліотек та інших культурних установ, а також охорони пам'яток історії та культури; ринків та ринкових приміщень; озеленіння території; гмінних кладовищ; публічного порядку та безпеки громадян, а також протипожежної та протиповеневої охорони, зокрема утримання та обладнання гмінного протиповеневого складу; утримання гмінних об'єктів та установ публічного використання та адміністративних об'єктів; родинної політики, в тому числі забезпечення медичної, соціальної та правової опіки над вагітними; підтримки та поширення ідей самоврядування; промоції гміни; співпраці з неурядовими організаціями; співпраці з локальними та регіональними громадами інших держав.

Мешканці гміни приймають рішення шляхом участі в загальному голосуванні (вибори або місцевий референдум) чи за посередництвом ради гміни, яка обирається в загальних та безпосередніх виборах на термін 4-х років. Виконавчу владу в гміні здійснює вїйт (у сільських гмінах), бурмістр (у місько-сільських гмінах) або президент (у великих міських гмінах), які обираються в безпосередніх виборах. Міста на правах повіту є одночасно гмінами – в таких випадках кордони повіту чітко відповідають кордонам гміни. Гміна може створювати у своєму складі менші територіальні відділи з власною владою на чолі з обраним мешканцями села солтисом [3].

Самоврядною адміністративно-територіальною одиницею другого рівня є повіт. До його складу входять воєводства і формується з декількох сусідніх гмін. У відповідності до статті 4 Закону від 5 червня 1998 р. про самоврядування повіту до його завдань входить виконання публічних завдань, які виходять поза рамки компетенції гмін, у таких справах: публічної освіти (школи, які перевищують рівень гімназій); охорони здоров'я (повітові лікарні); транспорту на терені повіту (зокрема, участь у фінансуванні місцевих автобусних ліній); опіки над дорогами повітового рівня; геодезії, картографії та земельного кадастру; господарювання нерухомим майном; утримання повітових об'єктів та установ публічного використання та адміністративних об'єктів; культури та охорони пам'яток; фізичної культури та туризму; охорони навколишнього середовища; водного господарства; сільського господарства, лісництва та рибацтва на внутрішніх водоймах; публічного порядку та безпеки громадян; протиповеневої охорони; охорони прав споживача; протидії безробіттю та активізації локального ринку праці; соціальної допомоги; надання підтримки інвалідам; родинної політики; видачі дозволів на працевлаштування іноземців;

реєстрації транспортних засобів та видачі водійських прав; подолання наслідків стихійних лих та організації допомоги на повітовому рівні; оборони; промоції повіту; співпраці з неурядовими організаціями.

Пункт 6 статті 4 передбачає, що завдання повіту не можуть порушувати сфери діяльності гміни. Водночас на підставі пункту 5 статті 4 повіти на внесок заінтересованої гміни можуть передавати їй свої повноваження на окреслених в окремій угоді умовах. Стаття 5, у свою чергу, передбачає, що повіт може укладати з органами державної адміністрації та органами місцевого самоврядування воєводства угоди щодо виконання окреслених публічних завдань. Законодавчі та контрольні владні повноваження в повіті має рада повіту, яка обирається в загальних і безпосередніх виборах на термін 4-х років. Виконавчим органом повіту є староство. Його очолює староста повіту, який обирається радою повіту.

Фактично всі найбільші міста Польщі, в тому числі столиця країни Варшава, є міськими повітами. У міському повіті відповідні владні повноваження мають міська рада та президент міста (в містах з чисельністю населення понад 100 тис. осіб) або бурмістр (у містах з чисельністю населення до 100 тис. осіб). У таких одиницях президент чи бурмістр виконують функції старости. Водночас, на відміну від старост, бурмістри та президенти обираються безпосередньо населенням на термін 4 років. У міських повітах виконавчим органом влади, підпорядкованим президенту чи бурмістру, є міське відомство [4].

Воєводство є одиницею адміністративного поділу найвищого ступеню, яке складається з повітів. Згідно зі статтею 14 Закону від 5 червня 1998 р. про самоврядування воєводства органи місцевого самоврядування воєводства виконують завдання у сфері: публічної освіти (в тому числі вищих навчальних закладів); охорони здоров'я; культури та охорони пам'яток; соціальної допомоги; родинної політики; модернізації сільськогосподарських теренів; просторового планування; охорони навколишнього середовища; водного господарства та боротьби з повеннями; громадського транспорту та публічних шляхів сполучення; фізичної культури та туризму; охорони прав споживачів; публічної безпеки; оборонності; протидії безробіттю та активізації локального ринку праці.

Стаття 4 встановлює, що сфера діяльності воєводства не порушує самостійності повіту та гміни, а органи місцевого самоврядування воєводства не є органами контролю чи нагляду над органами місцевого самоврядування гміни чи повіту. Самоврядування у воєводстві здійснює сеймик воєводства, який обирається на загальних та безпосередніх виборах терміном у 4 роки. Виконавчим органом

сеймику є Правління воєводства на чолі з Маршалом воєводства, який здійснює владу за допомогою підпорядкованого йому відомства [5].

Відповідно до ст. 163 Конституції передбачається, що «...органи місцевого самоврядування виконують суспільні завдання, не обумовлені Конституцією або законом державних органів та інших органів державної влади» [6].

М. Кулеша, який вважається творцем муніципальної реформи, призводить її найголовніші ефекти – подолання трьох головних монополій тоталітарного комуністичного держави: політичної монополії однієї партії, принципу єдиної державної влади; принципу єдиного фонду державної власності.

Позитивні результати реформи зводяться до наступних перетворень у:

1) системному значенні: перетворення принципів організації суспільного життя в масштабі всієї держави; збільшення всієї системи;

2) громадській сфері: розвиток неурядових організацій та ініціатив, локальних ЗМІ та інших форм самоорганізації суспільства;

3) політичній сфері: самоврядування стало школою демократії не тільки на локальному та регіональному рівнях, але й у масштабі всієї держави;

4) сфері державної власності: завдяки комуналізації частини державної власності утворився ринок нерухомості;

5) сфері фінансів: зміна способу управління державними фінансами; розвиток інститутів, які обслуговують фінанси разом з усім ринком капіталів, децентралізація політики регіонального розвитку;

6) адміністративній сфері: децентралізація у сфері громадського порядку і безпеки, муніципальних установ; розвиток спілок і об'єднань, що підтримують діяльність і представляють інтереси місцевого самоврядування;

7) сфері міждержавного співробітництва: велика кількість адміністративних одиниць співпрацює зі своїми партнерами в інших європейських країнах;

8) сфері суспільної психології: відновлення соціальних зв'язків, почуття локальної самосвідомості; спонукання активності еліт [7].

Нинішні правові основи функціонування місцевого самоврядування включають наступні законодавчі акти: Конституцію Республіки Польща від 2 квітня 1997; Закон від 8 березня 1990 року про місцеве самоврядування гмін; Закон від 5 червня 1998 про місцеве самоврядування повітів; Закон від 5 червня 1998 року про місцеве самоврядування воєводств; Законом від 20 червня 2002 року про прямі вибори бургомістра, президента міста.

У Конституції закріплено три основні принципи, пов'язаних із функціонуванням місцевого самоврядування в Польщі: принцип субсидіарності, прин-

цип самостійності, принцип презумпції властивостей місцевого самоврядування [8].

Принцип субсидіарності призначений для всіх державних органів із метою зміцнення своєї діяльності у владі громадян та їх спільнот. Правові відносини (ст. 166 Конституції), органи місцевого самоврядування виконують публічні завдання, спрямовані на задоволення потреб його жителів. Повіт і воєводство виконують свої обов'язки в більш широкій області і виступають в якості допоміжної ланки до ґмін з точки зору поставлених завдань. Інший аспект цього принципу полягає в тому, що органи місцевого самоврядування виконувати завдання адміністрації.

Відповідно до принципу самостійності (на ст. 16 п. 2 і ст. 165) органи місцевого самоврядування є автономними, а їх самостійність підлягає судовому захисту. Органи місцевого самоврядування не залежать від державних органів, і ці одиниці не ієрархічно підпорядковані один одному. Самостійність не виключає можливості регулювання обов'язків ґмін через повіти, воєводства, а також воєвод.

Принцип презумпції властивостей місцевого самоврядування (ст. 163) полягає в тому, що, якщо положення Закону не залишає юрисдикцію для врегулювання конкретної справи для уряду, питання має бути врегульовано органами місцевого самоврядування. У той же час залишається право розпізнавання суперечок компетентності між органами місцевого самоврядування та державної адміністрації. У разі сумнівів слід спиратися на принцип презумпції властивостей муніципалітетів (ст. 164 п. 3) [9].

Відповідно до ст. 8 Конституції Республіки Польща та Європейської Вкладки Місцевого Самоврядування, а також у поєднанні з принципом автономії місцевого самоврядування адміністративний контроль повинен здійснюватися тільки на основі критеріїв законності з допуском контролю доцільності в разі завдань, делегованих для муніципальних органів [10].

Положення ст. 171 п. 1 Конституції обмежує контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування тільки для використання критерію законності (що означає: дотримання законів, включаючи Конституцію та інші акти, в тому числі права місцевого самоврядування, охорони). У положенні ст. 171 також згадується вичерпний перелік керівників: прем'єр-міністр, воєводи, регіональні палати аудиторів; Сейм на прохання прем'єр-міністра може керувати органами місцевого самоврядування.

Автономія органів місцевого самоврядування відповідно до ст. 165 п. 2 Конституції підлягає судовому захисту. Якщо уряд не згодний з інтерпретацією закону, застосованого наглядовим органом, він може оскаржити дію контролюючого

органу в адміністративному суді. Крім актів органів нагляду в широкому сенсі, діяльність органів місцевого самоврядування також піддана юридичним оцінкам з боку органів контролю, який у протоколах і пропозиціях виражає інтерпретації права і ґрунтовані на них рекомендації, з якими необов'язково повинні погоджуватися органи місцевого самоврядування (наприклад, коли інтерпретація органу контролю відрізняється від лінії винесення рішення адміністративних судів) [11].

Отже, реформа в адміністративній сфері Польщі наблизилася її до стандартів управління держав-членів ЄС, обумовила адекватне формулювання державної політики, збільшила координаність процесу прийняття рішень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Фролов А. Становлення та розвиток органів місцевого самоврядування в Польщі / А. Фролов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/2649/>.
2. Тараборин Р. Государственное и местное управление Польши / Р. Тараборин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1277267>.
3. Закон про ґмінне самоврядування від 8 березня 1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.csi.org.ua/www/?p=861>.
4. Obwieszczenie marszałka sejmiku rzeczypospolitej polskiej z dnia 11 marca 2013 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o samorządzie powiatowym [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.infor.pl/akt-prawny/DZU.2013.097.0000595,ustawa-osamorzadzcie-powiatowym.html>.
5. Органи місцевого самоврядування в Республіці Польща [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrpolgerm.com/document/info/1/9>.
6. Samorząd terytorialny w Polsce [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://administracja.maz.gov.pl/adm/baza-jst/843,Samorzad-terytorialny-w-Polsce.html>.
7. Трансформация общественного строя в Польше после 1989 года. Реформа местного самоуправления. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.polinst.kiev.ua/storage/25_15_10/transformacja_samorzdowa_wersja_2_ru_ap.pdf.
8. Samorzady terytorialne w Polsce [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.wos.org.pl/matura/samorzady-terytorialne-w-polsce.html>.
9. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej Wydanie 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cyfroteka.pl/ebooki/Konstytucja_Rzeczypospolitej_Polskiej_Wydanie_1-ebook/p02016153i020#.
10. Oprac. Kp. Jeden kontroler sprawdzi drugiego? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.wspolnota.org.pl/aktualnosci/aktualnosc/jedenkontroler-sprawdzi-drugiego/>.
11. Uryszek T. Financial Management of Local Governments in Poland—Selected Problems [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.joebm.com/index.php?m=content&c=index&a=show&catid=31&id=321>.

Лихацька Т.А.

Детермінанти електоральної участі

Узагальнено чинники, що впливають на електоральну участь громадян в умовах демократії. Виявлено, що політичні та неполітичні (іраціональні, психологічні) детермінанти електоральної участі є досить взаємозалежними між собою. Звернуто увагу на появі нових чинників, значимість яких може посилюватися в сучасних політичних умовах.

Ключові слова: електоральна участь, політична участь, вибори, демократія.

Обобщены факторы, влияющие на электоральное участие граждан в условиях демократии. Выяснено, что политические и неполитические (иррациональные, психологические) детерминанты электорального участия достаточно взаимосвяза-

ны между собой. Обращено внимание на появление новых факторов, значимость которых может усиливаться в современных политических условиях.

Ключевые слова: электоральная участие, политическое участие, выборы, демократия.

The paper summarizes the factors that affect the electoral participation of citizens in terms of democracy. The results indicate that political and non-political (irrational, psychological) determinants of electoral participation are interrelated enough. Attention is paid to new factors, the importance of which may increase in the current political situation.

Key words: electoral participation, political participation, elections, democracy.

УДК 324:321.7

Лихацька Т.А.,
аспірант кафедри політології
та державного управління
Східноєвропейського
національного університету
імені Лесі Українки

Стабільність та успішність демократії в значній мірі визначається рівнем політичної участі громадян. При цьому важливою формою політичної участі виступає електоральна участь. У сучасних демократичних суспільствах вона виступає показником рівня демократичності політичної системи та слугує своєрідним індикатором суспільних настроїв та засобом легітимізації існуючого режиму. Вивчення електоральної участі є особливо важливим для розуміння специфіки виборчих процесів в постсоціалістичних країнах на етапі докорінної трансформації політичної системи. Розуміння того, хто бере участь у виборах і як голосує, дозволяє знайти відповіді на запитання, хто має право голосу в політиці, які соціальні групи і в якій мірі впливають на формування законодавчого органу країни та які наслідки це має для подальшої демократизації. Тому метою даної статті є виявлення чинників, що впливають на електоральну участь громадян в умовах демократії.

Розробкою детермінант електоральної участі займалися як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. В основному праці стосувались теоретичних моделей, які пояснювали значимість того чи іншого чинника електоральної участі. Так, раціональні підходи в поясненні мотивів участі у виборах знаходимо в роботах С. Ліпсета [10], М. Фіоріні [4]. Для розкриття проблеми було важливо дослідити концептуальні підходи щодо мотивів та чинників, які впливають на рівень електоральної участі виборців. Тому ми спиралась на роботи зарубіжних дослідників Г. Алмонда, С. Верби [1], Т. Дая та Л. Зиглера [2]. Політичні детермінанти електоральної участі частково досліджували М. Бич [8], Р. Патнам, Р. Леонарді, Р. Нанетті [5], К. Кореньовський [9], К. Скаржинська [11], І. Охременко [4]. Серед українських вчених цією проблематикою дотично займалися Е. Ключенко [3], Ю. Шведа [7].

Як у зарубіжній, так і у вітчизняній політичній науці не існує загальноновизнаного визначення

поняття «електоральна участь». Спільним підходом вчених є його конкретизація через політичну участь, яка розглядається, як правило, як різновид відносин індивідів у політиці та різновид поведінки. При цьому дослідники розрізняють межі участі в політиці. По-перше, це участь в політичному процесі як «санкціонованому», легітимному. По-друге, це участь у політичному житті, що є ширшим за політичний процес і виходить за його межі, включаючи «несанкціоновані», нелегітимні й насильницькі дії. З огляду на цей аспект у західній соціології прийнято виділяти конвенційний та неконвенційний типи політичної участі. Т. Дай та Л. Зиглер розглядають конвенційну участь у політичному процесі як у повсякденній, нормальній, легітимній («...у рамках системи та за законом») діяльності в ситуації стабільності політичної системи, що не порушує «нормального перебігу демократичних політичних процесів» [2, с. 149].

При цьому вчені виокремлюють різну кількість форм конвенційного типу політичної участі. Однією з найтипівіших, традиційних із них є категорія «електоральна участь». Зокрема, С. Верба та Н. Най серед дванадцяти таких форм виділяють декілька, які мають відношення до електоральної участі. Це, зокрема, регулярна участь у голосуванні на президентських виборах; постійна участь у місцевих виборах; спроби переконати інших у доцільності участі в голосуванні [3, с. 56]. Виходячи з аналізу конвенційного типу політичної участі, електоральну участь можна визначити як реальні дії, через які громадяни залучаються до політичного процесу (відносин) і намагаються вплинути на нього через участь у легітимних виборах.

Які ж чинники визначають рівень електоральної участі громадян? Насамперед, це політичні чинники, в основі яких лежать уявлення громадян про необхідність приймати участь у політичному житті, відчуття причетності (політична самосвідомість, визнання громадянського обов'язку участі).

Така участь, на думку Г. Алмонда, С. Верби, проявляється завдяки «глибокій прихильності до норм активного громадянства» [1, с. 5]. У даному випадку йдеться про «активістську модель» електоральної участі. У 60-х роках В. Ріккер і Р. Ордешук впровадили навіть поняття «громадянського обов'язку». Згідно з концепцією виборці у своїх розрахунках беруть також під увагу підтримку демократії, яку вони суб'єктивно розуміли, з погляду народу та держави, як обов'язок [9, с. 241].

Досить ґрунтовний аналіз виборчої участі здійснив С. Ліпсет. Він зазначав, що виборці, на яких державна політика здійснює безпосередній, сильний вплив (наприклад, державні службовці, фермери, чи підприємці) зазвичай брали участь у виборах. Коли у виборчій кампанії порушувались питання, пов'язані з моральністю і релігійними цінностями, то це призводило до мобілізації жінок та людей релігійних. На думку вченого, головними детермінантами високої виборчої участі в певній групі виборців є сильний вплив урядової політики на її інтереси; доступність до інформації на тему зв'язку політичних рішень з інтересами групи, суспільний тиск, який мобілізує до віддання голосу, або невелика кількість тисків, що пересікаються [10, с. 197].

Щодо політичних чинників електоральної участі, то важливим із них є політична ефективність – відчуття громадянами можливості визначально впливати на політичний процес. Коли виборець не відчуває себе політичним суб'єктом, це призводить до зниження рівня його політичної участі та домінування в поведінці політичної іммобільності. Це, у свою чергу, створює сприятливе середовище для посилення протестних установок серед виборців, що є сприятливим моментом для мобілізаційних заходів опозиції.

На електоральну активність виборців впливає також рівень стабільності в суспільстві. У стабільних суспільствах спостерігається оптимістичне ставлення пересічних громадян до політики [5, с. 136–144]. Важливу роль серед чинників стабільності відіграє суспільно-політична ситуація в країні, вплив та дієздатність політичних інститутів, загальне співвідношення політичних сил, ступінь активізації та мобілізації опозиції і т.п.

Для всіх суспільних груп, як і суспільств загалом, є ріст зацікавлення політикою в період політичної, економічної криз чи кризи світоглядної. Бажання впровадження змін або утримання існуючого порядку мотивує громадян до дій. Скажімо, в Німеччині та Австрії найвища фреквенція зафіксована в 1932–1933 рр., або під час остатніх виборів перед падінням демократії.

У США зростає інтерес до виборів, коли серед кандидатів є «нові обличчя» або представники тих етнічних груп, які раніше не займали таких позицій. У країнах колишнього Східного блоку (за винятком

колишньої Чехословаччини) найвища явка була зафіксована в період краху старого режиму.

Як свідчать емпіричні дослідження, в нестабільному суспільстві поширюється крайній скепсис щодо власної здатності «конвенційно» впливати на політичні рішення, що торкаються безпосередніх інтересів населення [6, с. 572]

Скажімо, у випадку існування репресивної політичної системи, яка позбавляє виборців можливостей впливати на результати виборів, можемо спостерігати їх невисоку виборчу активність. Проте, коли вибори все ж залишаються «конвенційним каналом» участі в політичному житті для широких верств населення, то задля стабілізації політичної ситуації громадяни, як правило, користаються своїм виборчим правом і голосують активніше.

Участь у голосуванні залежить від сприйняття виборів як важливих та легітимних. Виборча фреквенція є високою, коли виборець сприймає сам акт голосування як важливу подію, а віддання голосу – як значну цінність та ціль. Більш популярними вважаються президентські, ніж парламентські вибори. Це може бути пов'язано з тим, що президентські кампанії, як правило, мають більший розмах (особливо в США), а кандидатів є небагато, порівняно з парламентськими виборами, що робить їх більш виразними і впізнаваними. Крім того, громадяни надають більшого значення функції глави держави. Тому на президентських виборах у Польщі в 1995, 2000 і 2005 роках явка виборців склала в середньому на 10% вище по відношенню до парламентських виборів [11, с. 43].

Якщо виборці мають натомість уявлення, що становище, яке прагнуть зайняти кандидати, є неважливим, а особи, що до того часу виконували ці функції, не користуються авторитетом, їх зацікавлення виборами буде незначним. Подібна ситуація мала місце на парламентських виборах в Польщі в 1991 і 1997 роках та на виборах до Європейського парламенту в 2004 р.

Важливими для громадян є парламентські вибори, якщо в даній політичній системі парламент відіграє основну роль. До групи менш важливих віднесемо вибори регіональні та місцеві. Як менш важливі можна розглядати парламентські вибори в демократичних системах, в яких є слабкою міжпартійна конкуренція, немає виразних програмових та ідеологічних відмінностей між урядом та опозицією, а самі вибори не призводять до зміни складу уряду.

Іншим важливим чинником є тип виборчої системи. Скажімо, за пропорційної системи інтерес до виборів буде вищим у випадку здатності висловлювати перевагу щодо кандидата. Порівняно з досить низьким рівнем участі в США (54,2%), країни з парламентською формою правління та мажоритарними виборчими системами виглядають значно ліпше (тут участь у виборах в серед-

ньому становить 75%). Однак найвищий показник участі (понад 84%) простежується в країнах із парламентською формою правління та пропорційною виборчою системою [7].

Відмітимо, що партійна система теж накладає свій відбиток на електоральну активність. Зокрема, багатопартійна система сприяє росту інтересу до політики в цілому і виборів зокрема, розширює мобілізаційні можливості конкуруючих партій (у поляризованій партійній системі виборці перебувають під мобілізаційним впливом) і побічно сприяє підвищенню значимості виборів. Рівень участі у виборах є залежним від того, який відсоток громадян є членами партії. Багатопартійність істотним чином посилює ідеологічні орієнтації виборців, що є одним із найсильніших мотивів участі у виборах. Звичайно, це стосується насамперед ідеологічно ідентифікованих виборців, які сповідують певну ідеологію та зараховують себе до ідеологічно орієнтованої групи (лівих, центристів, правих тощо). Група дослідників Мічиганського університету на чолі з А. Кемпбелом пояснюють участь у виборах соціально-психологічною потребою висловити свою належність до тої чи іншої групи (класу, етносу, конфесії, поселення, партії, тощо). Тобто виборці беруть участь у голосуванні, щоб підтримати на виборах «своїх».

Зазвичай виборці, які мають партійне членство, беруть участь у виборах частіше, ніж безпартійні. Скажімо, у США, де виборці ідентифікують себе з Республіканською чи Демократичною партіями, 2/3 з них підтримують на виборах кандидатів від «своєї партії». Більшість виборців європейських країн віддають голоси за ті партії, які ідентифікують себе не лише з їхньою ідеологією а й із релігійною конфесією, етнічною належністю, соціальним походженням.

Додаткову підтримку для рішення щодо голосування здійснюють й інші чинники, які можна назвати посилюючими. Такі посилення мають різновекторний характер: від заохочення до небажання до участі у виборчому акті (абсентеїзму). Для дослідників політичної участі фундаментальним залишається питання: чому люди обирають абсентеїзм замість активної участі в голосуванні? Варто пригадати, що участь у виборах не є єдиною функцією соціальних навичок. Не можна вважати, що громадяни голосують або не голосують для того, що так хочуть поступити. Рівень участі у виборах часто залежить від чинників, на які виборець не має впливу. Такий абсентеїзм прийнято називати вимушеним. Разом із тим ряд сучасних дослідників вирізняють також абсентеїзм мотивований.

Щодо вимушеного абсентеїзму, то варто зауважити, що незалежні від громадянина чинники, які утримують виборця від голосування, мають різну природу. Абсентеїзм може бути, з однієї сторони,

вимушеним через випадкові події, скажімо через раптову хворобу, смерть близької особи тощо. Також до вимушених причин ми можемо віднести неповносправність, скажімо, інвалідство чи немічність людей похилого віку.

Мотивований абсентеїзм виникає через складнощі, які можуть вплинути на демобілізацію виборця. Це, перш за все, витрати, котрі мусить понести виборець. До вимірних витрат можна зарахувати: необхідність реєстрації, знаходження відповідного приміщення, що вимагає часу та зусиль та прибуття до такого місця в день виборів. Для виборця можуть виникнути складнощі, щоб почерпнути інформацію про кандидатів чи партії. Не кожен здатний дізнатися про них стільки, щоб їх відрізнити. Деякі люди можуть вважати баланс цих коштів надто показним, щоб себе ним обтяжувати».

До посилюючих чинників можемо віднести доступ виборців до інформації. Як правило, частіше голосують особи, що належать до різного роду неполітичних груп, профспілок, асоціацій, об'єднань, релігійних громад. Вони характеризуються високим показником взаємодії між людьми з подібними проблемами, походженням і поглядами. Інтерес до виборів виникає у зв'язку з тим, що в групах вони мають можливість дискутувати, артикулювати потреби, обмінятися інформацією та, відповідно, підвищувати рівень політичної свідомості. Прикладом впливу релігійної спільноти на політичну участь є християнська радіостанція «Радіо Марія».

Низький показник відсутності на виборах також характерний і для добре освічених осіб, які характеризуються високою політичною культурою, більш легшим доступом до інформації та кращим вмінням її отримання та використання.

На характер політичної участі великий вплив має підтримка соціальної групи, в якій знаходиться людина. Варіанти поведінки виборців у значній мірі виникають із конформізму, якщо такі норми поведінки переважають у суспільстві. Люди, які мають мало контактів із громадськістю, голосують рідше, оскільки тиск, який чиниться на них, щоб проголосувати, є малим [8, с. 116]. Специфічний вид тиску відбувається в тоталітарних державах, де частка у виборах через страх санкцій є високою.

Окрім політичних чинників, що впливають на електоральну участь, є також неполітичні чинники, зокрема раціональні. Одним із перших у політичній науці зазначений підхід розробив А. Доунс, який у створеній моделі виборця розглядав його як істоту раціональну. Учений вважав, що виборець вирішить голосувати лише тоді, коли отримає за це певні зиски, що перевищуватимуть витрати.

На думку розробника економічної теорії демократії Е. Даунса, кожний громадянин голосує за ту партію, яка, як він розуміє, надасть йому більше

вигод, ніж будь-яка інша [4, с. 12]. При цьому сам процес голосування можна розглядати як прояв реалізації партикулярних інтересів особи. Так, віддаючи свій голос за партію, виборці розраховують на певну користь від реалізованого нею курсу. На підставі цього формується рішення про участь в голосуванні. Користь від участі в голосуванні може мати матеріальний характер (надія на покращення економічної ситуації фірми). Особи, що беруть участь у голосуванні, отримують також і емоційний зиск: вони тим самим уникають почуття вини за невиконання громадянського обов'язку.

Однак теоретики стверджують, що вигода з голосування в переважній більшості випадків мусить бути невелика, оскільки мінімальною є правдоподібність, що один голос вплине на остаточний результат. Більше того, баланс коштів і вигоди являє парадокс демократії тому, що затрати не редукуються до нуля, а зате вигоди можуть бути нульовими. Враховуючи це, Г. Туллок стверджував, що виборці є істотами ірраціональними [8, с. 114].

Люди, що беруть участь у голосуванні, вбачають також у цьому спосіб розв'язання власних проблем (покращення власного економічного становища, підвищення соціального статусу). Пояснення поведінки виборців під час голосування за партію в традиціях раціонального підходу запропонував у своїх роботах М. Фіорині. Він сформулював концепцію «економічного голосування». Згідно з постулатами теорії між результатами виборів і станом економіки країни існує прямий зв'язок: у своїй електоральній поведінці виборці переважно орієнтуються на якість життя за даної влади. Скажімо, коли громадяни відчувають, що результати виборів негативно вплинуть на стан економіки, то це значною мірою визначатиме політичну поведінку виборців. На думку М. Фіорині, під час голосування виборець виходить із того, що саме уряд несе відповідальність за стан народного господарства. Якщо жилось добре, голосують за уряд, якщо погано, – за опозицію [4, с. 12]. Така поведінка виборців є не лише інструментальною, але і раціональною, оскільки виборець мінімізує власні зусилля з досягнення сформульованих цілей, зокрема зі збору інформації, необхідної для прийняття рішення щодо участі у виборах.

На електоральну участь впливає також частота виборів. Рівень участі виборців у голосуванні перебуває в оберненій пропорції до неї. Також варто врахувати і соціально-економічний чинник: рівень освіти, соціальний статус і рівень доходів. Ймовірність участі у виборах зростає з рівнем освіти, вищими доходами. Простежується істотна залежність між виборчою активністю та віком. На участь у виборах впливає також і сегментація суспільства

за релігійною, расовою або етнічною приналежністю. Як правило, це відображається в партійній системі цього типу суспільства.

Таким чином, пояснення мотивів щодо виборчої участі має величезну кількість характеристик. Політичні та неполітичні (ірраціональні, психологічні) детермінанти електоральної участі є досить взаємозалежними між собою, і їх варто розглядати як взаємодоповнюючі. Існує значна кількість чинників, які, за певних обставин, можуть бути визначальними, а в інших – не відігравати такої ролі. Відповідно, перелік детермінантів електоральної участі є мінливим та неостаточним, певною мірою може відрізнятись в кожній з країн. Нова політична та економічна ситуація здатна посилювати значимість нових чинників. Тому перспективними виглядають подальші дослідження впливу сучасних суспільно-політичних процесів на рівень електоральної участі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии / Г. Алмонд, С. Верба // Политические исследования. – 1992. – № 4. – С. 122–135.
2. Дай. Т. Демократия для элиты. Введение в американскую политику / Т. Дай., Л. Зиглер. – М. : Юридическая литература, 1984. – 320 с.
3. Ключенко Е. Политическая участь: теория, методология та вимірювання із застосуванням методу шкалювання за Гутманом / Е. Ключенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – № 4. – С. 46–72.
4. Охременко И. Электоральное поведение: теория вопроса. Учебное пособие. Ч. 1. / И. Охременко. – Волгоград, 2002. – 49 с.
5. Патнам Р. Творения демократии: традиции гражданской активности в современной Италии / Р. Патнам, Р. Леонарди, Р. Нанетти ; пер. з англ. В. Ющенко. – К., 2001. – 302 с.
6. Українське суспільство – 2003. Соціальний моніторинг. – К. : ІС НАНУ, 2003. – 684 с.
7. Шведа Ю. Участь у виборах (фреквенція) / Ю. Шведа [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://yuriy-shveda.com.ua/communion/school-election-skill/260-frekvencia.html?format=html&lang=en>.
8. Być M. Determinanty aktywności politycznej wyborców / Być M. // Dialogi polityczne. Polityka - Filozofia - Społeczeństwo - Prawo / M. Czarniecki (red.) – 2007. – № 7. – S. 113–126.
9. Korzeniowski K., Psychologiczne uwarunkowania zachowań wyborczych / Korzeniowski K. // Podstawy psychologii politycznej / pod red. K. Skarżyńskiej. – Poznań : Zysk i S-ka, 2002, s. 237–238.
10. Lipset S., Homo politicus. Społeczne podstawy polityki / S. Lipset, Warszawa : PWN, 1995. – 500 s.
11. Skarżyńska K., Aktywność i bierność polityczna / K. Skarżyńska / Podstawy psychologii politycznej. – Poznań : ZYSK I SK-A – 2002. – 373 s.

Мирзоев И.Н.

Приоритеты внешней политики Азербайджанской Республики в современный период

Процессы, происходящие в глобализирующемся мире, географическое положение Азербайджана и наличие здесь природных ресурсов являются залогом для двустороннего и многостороннего сотрудничества страны с внешним миром, в особенности для обеспечения сбалансированной внешней политики страны, для достижения ее безопасности и суверенного будущего. Во внешней политике азербайджанского государства принимаются во внимание все изменения, происходящие в мире. Интеграция Азербайджана в евроатлантическое пространство в основном охватывает три направления, или вектора: экономическое, безопасности и демократии.

Ключевые слова: евроатлантическое пространство, интеграция, глобализация, концепция.

Процеси, що відбуваються в глобалізованому світі, географічне положення Азербайджану і наявність тут природних ресурсів є запорукою для двостороннього і багатостороннього співробітництва країни із зовнішнім світом, особливо для забезпечення збалансованої зовнішньої по-

літики країни, для досягнення її безпеки і суверенного майбутнього. У зовнішній політиці азербайджанської держави беруться до уваги всі зміни, що відбуваються у світі. Інтеграція Азербайджану в євроатлантичний безпековий простір в основному охоплює три напрямки, або вектора: економічний, безпеки і демократії.

Ключові слова: євроатлантичний безпековий простір, інтеграція, глобалізація, концепція.

The processes occurred in the globalising world, geographical position of Azerbaijan and presence here natural resources are pledge for bilateral and multilateral cooperation of the country with an external world, in particular, for maintenance of the balanced foreign policy of the country, for achievement of its safety and the sovereign future. In foreign policy of the Azerbaijan state all changes occurring in the world are taken into consideration. Integration of Azerbaijan into the Euroatlantic space basically covers three directions, or vectors: economic, safety and democracies.

Key words: Euro Atlantic space, integration, globalizes conception.

УДК 327(479.24)

Мирзоев И.Н.,
диссертант
факультета международных отношений
Западного Университета
(г. Баку, Азербайджанская Республика)

На современном этапе глобализации, когда система международных отношений вступает в новый этап своего развития, каждая страна, желающая вступить в эти отношения полноправным участником, должна иметь определенную концептуальную основу своей внешней политики, определить в связи с этим ее принципы, задачи и приоритеты. Во внешней политике той или иной страны, ее построении и претворении в жизнь ведущую роль играют несколько определенных факторов. Остановимся на политических приоритетах, которые также входят в их число. Прежде чем определим место политических приоритетов во внешней политике Азербайджана, напомним вкратце их сущность.

Долговременная внешняя политическая стратегия требует в соответствии с конкретными условиями, включающими в себя временные, пространственные и социальные рамки, для подготовки программы текущей внешней политики и реализации в ее рамках необходимой деятельности, определения приоритетов в предстоящих действиях. Фактически приоритеты во внешней политике являются составной частью долговременной внешней деятельности государства, той части этой деятельности, которая наиболее четко уточнена, сгруппирована, классифицирована и определена в существующих временных и пространственных рамках. Приоритеты внешней политики того или иного государства определяются на основе общественного мнения, сформированного на основе

требований и пожеланий государственных, формальных и неформальных институтов, гражданского общества и общественности. Общее мнение должно превратиться в программу действий, и координацию ее реализации на национальном уровне должно осуществлять государство посредством своих институтов, юридических и физических лиц [6, с. 237].

В целом следует отметить, что внешнеполитические приоритеты не остаются постоянными стабильными показателями. Процессы, происходящие в мировой политике, изменения в межгосударственных отношениях на региональном уровне, ряд других факторов способствуют трансформации этих приоритетов, потере одним из них или несколькими своей актуальности, возникновению новых приоритетных задач. Опыт функционирования государств мира показывает, что ряд из них определяет свои приоритеты в рамках своих стратегических программ развития. Это, в частности, можно сказать о России. Следует отметить, что внешнеполитические приоритеты России нашли свое отражение во внешнеполитической концепции Российской Федерации, вместе с тем следует также отметить, что и у такой сверхдержавы, как Россия, внешнеполитические приоритеты – нестабильны.

Можно сказать, что по значимости тех или иных внешнеполитических приоритетов их можно разделить на устойчивые и изменчивые группы. Устойчивые приоритеты означают, что ряд из них

подтвержден конкретными правовыми актами. Среди них, прежде всего, следует назвать такие важные стратегические документы, как Концепция национальной безопасности, Концепция внешней политики, Военная доктрина. Для определения внешнеполитических приоритетов того или иного государства необходимо использовать указанные источники.

Ныне покойный президент Азербайджанской Республики Г. Алиев, после прихода к власти в 1993 году, столкнулся с одной из сложнейших проблем – необходимостью развязать болезненные узлы во внешней политике. Следствием его напряженной работы, как общенационального лидера, стала подготовка внешнеполитической концепции, полностью отражающей в себе государственные интересы; Азербайджан занял подобающее себе место в современной системе международных отношений [5, с. 15–16].

Эта политика была направлена на укрепление азербайджанской государственности и защиту национальных интересов. Азербайджан строит свою внешнюю политику на основе международных правовых норм и принципов, в том числе уважения к государственному суверенитету и территориальной целостности, невмешательства во внутренние дела друг друга.

Азербайджан, основываясь на этих принципах и выступая с позиции долговременных национальных интересов, преследует в своей внешней политике такие долговременные, основные и жизненно значимые цели, как преодоление рисков и угроз в отношении независимости республики, суверенитета, территориальной целостности, прежде всего исходящей против нее агрессии от Республики Армения. Во внешней политике азербайджанского государства принимаются во внимание все изменения, происходящие в мире. Невозможно проведение в жизнь политической стратегии на основе односторонней внешней политики. Внешняя политика – целостная система, в совокупности охватывающая международные отношения [4, с. 159].

На региональном уровне одним из основных приоритетов внешней политики Азербайджана является восстановление стабильности и спокойствия в регионе, реализация обширных транспортных проектов и проектов сотрудничества. Исключительно важное значение для Азербайджана в современном глобализирующемся мире имеет, во имя более эффективной защиты интересов азербайджанского народа, привлечение иностранных инвестиций в различные проекты в целях развития промышленности страны. Таким образом, Азербайджан, избравший демократический путь развития, стремится наиболее полно претворить в жизнь общую цель по строительству и укреплению равноправных и взаимовыгодных отношений на основе как двусторонних, так и многосторонних

связей, как с соседними, так и с более отдаленными странами.

Азербайджан строит свою деятельность на региональном и глобальном уровнях, в том числе и на международной арене, путем расширения сотрудничества и, будучи независимым государством, стал членом ряда международных организаций, в том числе ООН, Организации Сотрудничества и Безопасности в Европе (ОБСЕ), Совета Европы, Организации Исламской Конференции, Союза Независимых Государств и многих других. Азербайджанская Республика также является соучредителем региональной группы ГУУАМ.

С 25 января 2001 года Азербайджан является полноправным членом Совета Европы. Азербайджан как полноправный член Совета Европы придает особое значение связям с указанной организацией, изо дня в день стремится укрепить свое сотрудничество с ней, руководствуясь такими принципами, как соблюдение прав человека в Европе и в мире, развитие демократических процессов, равенство во взаимоотношениях государств, помощь в решении глобальных проблем, неукоснительное следование взятым обязательствам.

Шаги, которые делает правительство Азербайджана в европейское пространство, полностью созвучны усилиям, которые реализуются им в сфере внешней политики. Современные условия дают уникальную возможность по созданию структур европейской безопасности и всеобщего благоденствия не на основе старых авторитетов, а на партнерстве и сотрудничестве в подлинном смысле этого слова. Для этого, с учетом создавшейся в Азербайджане объективной обстановки, руководство страны стремится постоянно действовать в направлении сотрудничества с НАТО и Европейским Союзом, а также в составе антитеррористической коалиции. Азербайджан своим участием в деятельности организаций и региональных инициативах защищает и реализует свои национальные интересы.

Разработка внешнеполитического курса Азербайджанской Республики, отвечающего национальным интересам страны, его реализация, определение приоритетов внешней политики в немалой степени связано с именем общенационального лидера Гейдара Алиева. Именно его сильное государственное чутье, сильная логика и способность правильно оценивать сущность проблем дала возможность определения верных подходов в деле строительства международных отношений [6, с. 241]. Сегодня, в продолжение этого курса, мы стремимся развивать полноправные дружеские отношения на основе равноправного партнерства и сотрудничества [7]. Внешнюю политику Азербайджана определяют несколько

направлений дипломатической деятельности, носящей комплексный и многоплановый характер.

Говоря о приоритетах во внешней политике Азербайджана, необходимо взять во внимание ряд геополитических факторов, географическое положение страны, имеющее стратегическое значение в регионе [8].

На сегодняшний день эксперты определяют внешнеполитические приоритеты страны следующим образом.

1. Осуществление независимой внешней политики с целью скорейшего восстановления территориальной целостности и независимости Азербайджана; урегулирование армяно-азербайджанского Нагорно-Карабахского конфликта считается одной из порождающих тревогу ситуаций и первостепенным приоритетом во внешней политике страны.

Правовые и политические основы решения конфликта отражены в Уставе ООН, Заключительном Акте Хельсинкской Ассамблеи, постановлениях Совета Безопасности ООН за №№ 822, 853, 874 и 884, постановлениях за № A/RES/62/243, принятом Генеральной Ассамблеей ООН в 2008 году; основываются на международных правовых нормах и принципах, отраженных в соответствующих документах и постановлениях Совета Европы и ОБСЕ. Все эти документы подтверждают суверенитет, территориальную целостность и неприкосновенность государственных границ, признанных на международном уровне. Помимо этого, на саммите НАТО в Страсбурге/Кельне была еще раз подтверждена приверженность НАТО усилиям, направленным на решение Нагорно-Карабахского конфликта мирным путем на основе соблюдения территориальной целостности Азербайджана.

Азербайджан также предан идее урегулирования конфликта мирным путем и проводит работу со своими партнерами, международными и региональными организациями, поддерживая идею справедливого и устойчивого решения его в соответствии с международными правовыми нормами и принципами. Несмотря на это, успешное завершение мирного процесса зависит от активной деятельности всех стран, входящих в ОБСЕ, и, в особенности, осуществляющих сопредседательство в Минской группе ОБСЕ, от конструктивности и преданности указанным принципам и идеям армянской стороны, а также от позиции международного сообщества.

2. Преданность договоренностям о нераспространении ядерного оружия и создание безъядерной зоны на Южном Кавказе.

Азербайджан принимает активное участие в борьбе с терроризмом с распространением средств массового уничтожения путем присоединения к двусторонним и многосторонним догово-

рам. Страна присоединилась ко всем международным документам по борьбе с терроризмом, активно обменивается в данной сфере информацией, готовит соответствующие доклады.

Азербайджан прилагает усилия в направлении воспрепятствования распространению оружия массового поражения; в сотрудничестве в этом деле с другими странами в рамках соглашения «О нераспространении оружия массового поражения». Азербайджан выступает за усиление международного режима в деле воспрепятствования распространению оружия массового поражения, продолжая при этом сотрудничество с международным сообществом и соответствующими организациями.

3. Определение правового статуса Каспийского моря (демилитаризация). Азербайджан основывается здесь на опыте в использовании Каспийского моря прикаспийскими странами в продолжении традиционной экономической деятельности в рамках секторального деления.

4. Интеграция в европейские и трансатлантические структуры, включая прежде всего НАТО, Европейский Союз, Западноевропейский союз и Совет Европы.

Таким образом, среди внешнеполитических приоритетов страны существенное место занимает интеграция в евроатлантические структуры и институты. После приобретения независимости Азербайджан активно интегрирует в европейские институты, внося свой вклад в европейскую архитектуру безопасности. Такой стратегический выбор ведущего государства в регионе способствует усилению взаимосвязей между Южным Кавказом и Европой, что особо значимо для формирования общих ценностных оснований в деле интеграции. [3]. С 1993 года азербайджанское государство избрало приоритетом в своей внешней политике интеграцию в Европу и в этом контексте начало активно сотрудничать с такими значительными организациями, как Совет Европы, Евросоюз, НАТО.

Стратегические позиции Азербайджана, расположенного на пересечении Европы и Азии, усилили интерес к нему со стороны европейских государств, желание развивать здесь политические и экономические отношения. Одновременно Азербайджан стремится обеспечить свою безопасность в геополитическом пространстве. Географическое положение Азербайджана и его экономический потенциал включены в стратегические интересы западных стран [4, с. 251].

Президент Азербайджанской Республики своим Распоряжением «О создании Государственной Комиссии по интеграции в Европу» от 1 июня 2005 года поставил перед государством цель еще большего усиления интеграции в евроатлантическое пространство, в особенности в Евросоюз.

Создаются благоприятные рамки для экономического сотрудничества и вложения инвестиций, для оказания помощи в развитии и становлении демократических традиций, политического диалога на основе Соглашения 1999 года по сотрудничеству и взаимопомощи. Включение Азербайджана со стороны Евросоюза в принятую в 2004 году «Новую политику партнерства» и сотрудничество с нашей страной в области политических, экономических институциональных реформ, вступление в политический диалог в рамках «Плана действия между Европейским Союзом и Азербайджаном», принятого в 2006 году, создало основу для перехода на качественно новую ступень развития этих отношений.

Акад. Р. Мехтиев так определяет избранную здесь линию развития, определенную стратегию: «Это евроцентризм, определяющий позиции Азербайджана как участника процесса формирования архитектуры европейской безопасности, его активного участия в решении европейских проблем» [2, с. 362].

Азербайджанская Республика сотрудничает с НАТО в деле разрешения конфликтов и преодоления нестабильности и угроз в Европе и евроатлантическом пространстве, будучи уверенной в необходимости создания системы безопасности в Европе и регионе на основе принципа неделимости безопасности, без противоречащих ему географических и политических пристрастий. Азербайджанская Республика в полной мере использует возможные пути партнерства с НАТО в рамках Евроатлантического Совета партнерства и Программы НАТО «Партнерство во имя мира». С этой точки зрения План действий НАТО по индивидуальному партнерству является важным сред-

ством для усиления сотрудничества в ближайшей и средней перспективе [1].

Заключение. Таким образом, процессы, происходящие в глобализирующемся мире, географическое положение Азербайджана и наличие здесь природных ресурсов являются залогом для двустороннего и многостороннего сотрудничества страны с внешним миром, в особенности для обеспечения сбалансированной внешней политики страны, для достижения ее безопасности и суверенного будущего.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Концепция национальной безопасности Азербайджана (начало 4-й части). – Б., 2007, 24 мая (на азербайджанском языке).
2. Мехтиев Р. Идеи, открывающие путь к гражданскому обществу / Р. Мехтиев. – Б., 2006 (на азербайджанском языке).
3. Мехтиев Р. Вступительное слово. Краткий взгляд на первые впечатления / Р. Мехтиев // «Азербайджан-фокус». – 2010. – январь-март (на азербайджанском языке).
4. Пириев А. Политическая стратегия и национальная безопасность / А. Пириев. – Б., 2005 (на азербайджанском языке).
5. Махмудов Я., Шукюров К. Международные отношения Азербайджана и история дипломатии / Я. Махмудов, К. Шукюров. – Б., 2009 (на азербайджанском языке).
6. Гасанов А. Современные международные отношения и внешняя политика Азербайджана / А. Гасанов. – Б., 2005.
7. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.azerbaijan.az/_WorldCommunity.
8. Азербайджан и геополитические реалии региона [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.vestikavkaza>.

Мурадзаде А.А.

Конституционный референдум как форма выражения прямого волеизъявления народа

Демократия – это не только правление народа, но, прежде всего, правление в интересах народа и любые меры, предпринятое в интересах народа, в целях его защиты. Все это является настоящими, действительно демократическими мерами. Референдум в данном контексте выступает формой непосредственного волеизъявления народа в чистом, непосредственном виде. Регулирование основных устоев государства является предназначением Конституции. И еще один важный момент. Многие современные демократические конституции являются нормативными правовыми актами прямого действия. Это означает, что действие таких конституций проявляется не только через действие других законов и иных правовых норм, изданных на основе Конституции, но и прямо, непосредственно, само по себе. Все субъекты права обязаны соблюдать и применять нормы Конституции вне зависимости от того, получили ли они конкретизацию в иных правовых нормах.

Ключевые слова: конституционный референдум, выражение прямого волеизъявления народа, политическая деятельность, политическая культура.

Демократія – це не лише правління народу, але, перш за все, правління в інтересах народу і будь-які заходи, розпочаті в інтересах народу, з метою його захисту. Все це є справжніми, дійсно демократичними заходами. Референдум у данному контексті виступає формою безпосереднього волевиявлення народу в чистому вигляді. Регулювання осно-

вних засад держави є призначенням Конституції. І ще один важливий момент. Сучасні демократичні конституції є нормативними правовими актами прямої дії. Це означає, що дія таких конституцій проявляється не тільки через дію інших законів та інших правових норм, виданих на основі Конституції, а й прямо, безпосередньо, саме по собі. Усі суб'єкти права зобов'язані дотримуватися і застосовувати норми Конституції незалежно від того, чи отримали вони конкретизацію в інших правових нормах.

Ключові слова: конституційний референдум, вираз прямого волевиявлення народу, політична діяльність, політична культура.

Democracy – is not only a government of people. Above all, it is the government promoting prosperity and other in interest of people in order to protect them. These measures are truly democratic measures. In this context, the referendum advocates a form of direct expression of the people's will in a pure, unmediated form. Regulation of the main foundations of the state is the purpose of the Constitution. There is one more point that is important. Many modern democratic constitutions are regulatory acts of direct action. This means that the effect of such constitutions manifests not only through the action of other laws and other legal norms, published based on the Constitution, but also through direct implementation. All subjects of law must comply with and apply the rules of Constitution regardless of whether they have received the specification in other legal norms.
Key words: Constitutional referendum, expression of the direct will of people, political activity, and political culture.

УДК 349:362

Мурадзаде А.А.,
докторант кафедры политологии
и социологии
Бакинского государственного
университета

Актуальность проблемы. Известно, что «..сегодня самой важной задачей является более глубокое усвоение Конституции и использование данных ею гарантий. Каждый обязан неукоснительно соблюдать Конституцию и законы, достойно выполнять вытекающие из нее задачи, которые стоят перед государством и обществом, непосредственно участвовать в происходящем в нашей стране процессе строительства демократического, правового, светского государства» [1]. Это цитата из поздравительной речи общенационального лидера Гейдара Алиева 11 ноября 1996 года по случаю дня Конституции. Ведь именно при его непосредственном участии создавался проект современной Конституции Азербайджанской Республики, заложившей основы дальнейшего государственного строительства страны. Эти слова актуальны и сегодня, и в дальнейшем будут сопутствовать нашему государству. В главе XI «Изменения в Конституции Азербайджанской Республики», в статье 152 указан порядок принятия изменений в Конституции Азербайджанской Республики: «Изменения в тексте Конститу-

ции Азербайджанской Республики принимаются только путем референдума».

Согласно этой статье 18 июля 2016 года президент Ильхам Алиев направил в Конституционный Суд проект Акта о референдуме по внесению изменений в Конституцию Азербайджанской Республики. Конституционный Суд Азербайджана дал положительный отзыв на проект Акта референдума о предложенных изменениях и дополнениях, о том, что они соответствуют Конституции Азербайджанской Республики. 26 июля этого же месяца Ильхам Алиев подписал Указ о назначении даты Референдума по внесению дополнений и изменений в Конституцию Азербайджанской Республики. Это явилось знаменательным событием в социально-политической жизни нашей республики.

Степень исследованности проблемы. Вопросы политического регулирования общественной жизни определены, как известно, в Основном законе страны. Специалисты рассматривают указанные вопросы с правовой, социальной, нравственной точек зрения. Жизнь вносит свои коррективы, и потому требуется постоянный анализ

положения дел. В этом смысле имеется довольно обширная литература представителей ряда общественных наук, в том числе и в Азербайджане. Необходимо учесть также и взгляд на данную проблему на уровне международного статуса страны.

Цель и задачи исследования. В связи с последним референдумом, проведенным в конце сентября 2016 года по поводу внесения ряда изменений в Конституцию страны, нас заинтересовал вопрос уровня политической активности населения, характер высказанных пожеланий и предложений со стороны различных групп людей, их политическая культура.

Основное содержание. Следует отметить, что последние изменения в Конституции произошли 7 лет тому назад. 18 марта 2009 года также был проведен референдум по внесению изменений и дополнений по 29-ти статьям Конституции Азербайджанской Республики. После проведения Референдума в Центральной Избирательной Комиссии сообщили, что все 29 поправок считаются принятыми, так как процентный показатель был выше минимального требования (50% +).

Результаты по отдельным частям варьировались от 87,7% до 91,7% при избирательной явке 71,8%. Это явилось новым периодом в усовершенствовании правовых основ, стало толчком для создания новых механизмов их функционирования. Итак, этот 7-летний период происходящими положительными процессами, охватившими все сферы общественной жизни, доказал правильность и своевременность проводимых реформ.

Стало очевидным, что динамичное развитие, положительные изменения в социально-политической и экономической сфере общественной жизни не могут не затрагивать основные устои государства. В соответствии с требованиями сегодняшнего мира без усовершенствования государственно-управленческой системы, пересмотра организации исполнительных структур местного и регионального уровня и отсюда вытекающего регулирования общественной жизни эффективное функционирование политической системы практически невозможно. Последний период прогрессивного развития нашей республики является прямым доказательством верности выбранного пути усовершенствования политической системы. Последние события на мировой политической арене прямо указывают на тот факт, что политическая система должна отвечать сегодняшним реалиям для обеспечения эффективности функционирования, должна быть более оперативной.

Другим подтверждением верности выбранного пути являются результаты проводимых экономических реформ. Экономика нашей республики увеличила свой потенциал в несколько раз, произошли фундаментальные изменения, прогресс и подъем стали главными характеристиками многих обла-

стей как экономической, так и культурной жизни. Увеличение притока иностранных инвестиций, углубление экономического сотрудничества являются внешними факторами. Сегодня ни один крупный контракт в регионе не заключается без участия нашей страны. Экономика Азербайджана стала составной частью мировой экономики.

В целях поддержания темпов экономического роста, своевременного ответа импульсам извне применение превентивных мер, делающих возможным сохранение стабильности и прогресса, стало насущной необходимостью сегодняшнего периода мировой политической и экономической жизни. Наступает новая постнефтяная эра мировой экономики, связанная с падением цен на нефть, мировым финансовым кризисом. Неотъемлемым качеством сегодняшних экономических процессов является их малая прогнозируемость. Возрастающая пропасть между странами делают экономические факторы политическими, меняются плоскости сфер проблем.

Нарушена политическая и экономическая стабильность во всем мире. К этим проблемам также можно отнести события, происходящие на Ближнем Востоке и в северной Африке, а также принявший ужасающий характер международный терроризм, огромный миграционный поток в Европу, гуманитарные катастрофы. Очевидно, что перечисленные проблемы не могут не затрагивать и нашу республику, поскольку Азербайджан находится в непосредственной близости от проблемных регионов.

Таким образом, как положительные процессы, происходящие внутри нашей республики, так и негативные процессы на мировой политической арене не могут не затронуть национальные интересы нашей страны. Государство как гарант защиты национальных интересов должно своевременно реагировать на происходящие события за его пределами. Своевременный ответ политической системы является жизненно важным требованием сегодняшних реалий. Нет необходимости доказывать, что глубокие экономические реформы делают неизбежным усовершенствование политической системы. Своевременная реакция руководства страны еще раз доказывает правильность избранного политического курса.

Что касается предложений по дополнениям и изменениям в Конституцию, то в предложенном Акте Референдума предусмотрено было внесение изменений по 23 статьям и дополнительно – внесение 6 статей. При содержательном их рассмотрении мы видим, что из предложенных 23 дополнений 16 касаются основных прав и свобод человека. Эти дополнения напрямую направлены на усовершенствование механизмов защиты основных прав и свобод граждан. Это не означает, что основные права и свободы полностью не были представлены в ней. Наоборот, основные права и свободы гражд-

дан очень широко представлены, эти дополнения направлены на их детальное представление. На фоне позитивных изменений в нашей жизни коэффициент активного участия граждан в экономических и политических процессах растет с каждым днем. Одной из причин этого являются также усилия государственного аппарата в данном направлении. Руководство республики одним из основных приоритетов признало увеличение коэффициента участия граждан в социально-политической жизни. В последние годы в этом направлении предпринимались конкретные шаги. Права и свободы граждан были максимально приближены к европейским стандартам. Также предпринимаются конкретные шаги по их защите. Нельзя также отрицать, что по мере усложнения социально-политических процессов требуется более точное детальное определение категорий норм права. Шагами в направлении усовершенствования механизмов защиты основных прав и свобод можно считать предложения по дополнению и изменению в ряде статей.

Статья 24 дополнена частью I следующего содержания: «Человеческое достоинство защищается и уважается». И часть III дополнена вторым предложением следующего содержания: «Злоупотребление правами не допускается». Современные события мировой политической жизни привносят удивительный факт спекуляции правами граждан в целях оказания давления на различные государства. Права человека становятся рычагом воздействия. В целях предотвращения данного факта указанное дополнение в конституции является потребностью сегодняшнего дня.

В статье 25 в первом предложении части III слово «национальности» было предложено заменить словами «этнической принадлежности», во втором предложении слово «национальной» – словом «этнической». Конкретизация категорий норм права также является насущной необходимостью происходящих политических процессов. Их строгая формулировка напрямую связана с дальнейшей трактовкой и предотвращением искажений, так как этнический вопрос – один из самых уязвимых вопросов в сфере политических взаимоотношений как внутригосударственного, так и международного уровня.

В целях защиты прав людей с ограниченной возможностью эта же статья дополнена частью VI следующего содержания: «Лица с ограниченными возможностями здоровья пользуются всеми правами и выполняют обязанности, закрепленные в настоящей Конституции, за исключением прав и обязанностей, осуществление которых осложняется в силу их ограниченных возможностей».

Такие новшества, как применение электронных технологий, а также передовые технологии хранения личной информации требуют детального уточнения мер по их защите. Дополнением дан-

ного плана можно отнести дополнение к Статье 32 «Право на личную неприкосновенность» частями VI, VII и VIII следующего содержания: «VI. За исключением случаев, установленных законом, вход в информационные ресурсы, ведущиеся в электронной форме или на бумаге, в целях получения данных о третьих лицах запрещается. VII. За исключением случаев, когда лицо, которого касаются данные, открыто выражает согласие с этим, обработки статистических данных анонимного характера с условием недопущения дискриминации и допускаемых законом иных случаев, информационные технологии не могут быть использованы для разглашения данных о личной жизни, в том числе относительно убеждений, религиозной и этнической принадлежности. VIII. Круг индивидуальных данных, а также условия их обработки, сбора, передачи, использования и охраны устанавливаются законом».

Небольшая часть изменений связана с экономическими правами граждан. Следует отметить, что Азербайджанское государство на пути создания свободных экономических отношений и системы механизмов их реализации для претворения в жизнь прошло немалое расстояние. Предложенные дополнения по этому вопросу направлены на создание новых механизмов их защиты и регулирования, создание баланса между индивидуальными и общественными интересами. Как ни печально, но нужно признать, что некоторые люди воспользовались имеющимися у них ресурсами как материального, так и административного характера, присвоили гектарами сельскохозяйственные земли. Как ни странно, большое количество этих земель не используется. Учитывая то, что в Азербайджане не так уж много земель для сельскохозяйственного применения, данный факт наносит как экономический ущерб государству, так и негативно сказывается на материальном благосостоянии граждан близлежащих поселений. Они лишаются потенциального места работы и источника ежедневного заработка. Дополнение в этом направлении является действенным шагом для создания правовой базы по ликвидации данных негативных фактов. К такому роду дополнений также можно отнести дополнение, сделанное в статье 29 «Право собственности». Статья дополнена частями V и VI следующего содержания: «V. Частная собственность влечет социальные обязательства. VI. В целях социальной справедливости и рационального использования земель право собственности на землю может быть ограничено законом».

Также среди изменений экономического характера нужно отметить изменение в статье 36: «IV. За исключением случаев, установленных законом, локаут запрещается». Следует признать, что данное дополнение является весомым вкладом в деле защиты национальных интересов. После при-

нения изменений в этой статье владельцы предприятий будут лишены возможности останавливать производство, что в интересах как работников предприятий, так и потребителей продукции. Учитывая, что некоторые предприятия могут являться стратегическими, это изменение является доказательством направленности реформ в сторону защиты национальных интересов.

Также следует отметить дополнение в Статье 59 «Право на свободу предпринимательства». Статья дополнена частью II следующего содержания: «II. Государство осуществляет в сфере предпринимательства лишь регулирование, связанное с защитой интересов государства, жизни и здоровья людей». Государство является гарантом безопасности здоровья своих граждан. Увеличилось количество обязательств предпринимателей по поддержанию качества производимой продукции, увеличилась степень их ответственности. Здоровье и жизнь граждан объявлены главными ценностями. Данные изменения и дополнения – доказательство актуальности проблем в этой сфере.

Усовершенствование системы демократических принципов, механизмов их защиты и функционирования, претворения в жизнь является одним из главных приоритетов государства. Следует отметить, что процесс демократизации является непрерывным процессом. В странах, считающимися образцами демократии, и сегодня можно наблюдать продолжение данного процесса, что доказывает приведенную выше мысль.

Нужно признать, что с точки зрения защиты основных прав и свобод граждан факт ограничения избирательного права считается несоответствующим основным правам и свободам граждан. Разумное ограничение минимального возрастного ценза считается разумным в связи с тем, что человек становится готовым быть вовлеченным в политическую жизнь с определенного возраста. С логической точки зрения, кроме этого, любые ограничения могут считаться неубедительными. В некоторых случаях ограничения возможности политического участия носят политический характер и направлены на решение конкретных задач.

Также к дополнениям в этом ключе можно отнести дополнения к следующим статьям. В статье 47 «Свобода мысли и слова» в части III слова «и социальную» заменены словами «социальную и основанную на каких бы то ни было других критериях». В статье 49 «Свобода собраний» часть II дополнена словами «при условии ненарушения общественного порядка и общественной нравственности».

Следует также отметить Статью 58 «Право на объединение». Первое предложение части IV статьи 58 изложено в следующей редакции: «Запрещаются объединения, преследующие цель насильственного свержения законной государственной

власти на всей территории Азербайджанской Республики или в какой-либо ее части, другие цели, считающиеся преступлением или использующие преступные методы».

Следует также признать, что некоторые чиновники злоупотребляли данной им властью или в силу своей некомпетентности могли нанести материальный или моральный ущерб гражданам. Также имелись случаи злоупотребления властью муниципальными служащими. Для предотвращения этого и в целях усовершенствования механизмов обеспечения гарантии защиты прав и свобод граждан внесены следующие предложения. Статья 60 «Судебная гарантия прав и свобод» изложена в следующей редакции: «Административная и судебная гарантия прав и свобод».

I. Каждому гарантируются защита его прав и свобод в административном порядке и суде.

II. Каждый обладает правом на непредвзятый подход к своему делу и рассмотрение данного дела в разумный срок в административном производстве и судебном процессе.

III. Каждый обладает правом быть выслушанным в административном производстве и судебном процессе.

IV. Каждый может обжаловать в административном порядке и в суде действия и бездействие государственных органов, политических партий, юридических лиц, муниципалитетов и должностных лиц».

Статья 68. Право требования возмещения ущерба.

Название статьи изложено в следующей редакции: «Право на защиту от произвола и достойное обращение»; дополнена частями I и IV следующего содержания:

«I. Каждый имеет право на достойное обращение в отношении себя со стороны государственных органов, исключаящее произвол».

«IV. Государство вместе с государственными служащими несут гражданскую ответственность за ущерб, причиненный правам и свободам человека в результате противозаконных действий и бездействия государственных служащих, и нарушение их гарантии».

Также статья 1461 дополнена следующим содержанием:

«Статья 1461. Ответственность муниципалитетов.

Муниципалитеты вместе с муниципальными служащими несут гражданскую ответственность за ущерб, причиненный правам и свободам человека в результате противозаконных действий и бездействия муниципальных служащих, и нарушение их гарантий».

Перечисленные изменения будут способствовать усовершенствованию защиты прав и свобод граждан. Также обеспечат гарантии того, что госу-

дарство создаст условия для возмещения ущерба в случае его нанесения как со стороны государственных, так и со стороны муниципальных служащих.

Еще одним новшеством является введение должности первого вице-президента и вице-президента. Следует отметить, что в мире нет практически одинаковых политических систем. Все они имеют присущие только им особенности, которые связаны с целым рядом факторов. В теоретическом плане по схожим признакам политические системы принято делить на определенные типы, но следует еще раз отметить, что, несмотря на это деление, в мире практически одинаковых политических систем не существует. Среди факторов, которые оказывают влияние на их формирование, нужно отметить соотношение политических сил, геополитическую ситуацию, политическую культуру и т.д.

Какие преимущества даст политической системе введение должности вице-президента? В мировой политической науке выделяют следующие преимущества института вице-президентства: это консолидация политических сил, обеспечение образования государственной власти в период, когда президент не может выполнять свои функции, оптимизация разделения государственной власти, контроль над механизмом демократического контроля. Перечисленные свойства данного института говорят, прежде всего, о том, что данный институт применяется в основном в государствах с развитой демократией и гибким аппаратом государственного управления.

Происходящие в мире события доказывают то, что чем стабильнее политическая система, тем она меньше подвержена угрозам извне. Учитывая тот факт, что Азербайджан находится в состоянии войны с Арменией, речь идет о возрастающих на этом фоне провокациях с ее стороны. Следует напомнить события в начале апреля 2016 года, а также географическое местонахождение Азербайджана относительно зон конфликтов. Рационально было бы предложить, что частые перемены руководства республики будут носить угрозу стране, так как в период выборов политическая система становится очень уязвимой, и может быть подвержена провокациям. Внешние угрозы носят такой же характер. Близлежащие регионы подвержены войнам, конфликтам, терроризму. С каждым днем увеличивается география этих конфликтов, растет число вовлеченных стран. В таких условиях просто необходимо застраховать страну, сохранение стабильности носит жизненно важный характер. Часто проводимые выборы носят угрозу стабильности. В этих условиях необходимо выбрать такую модель политической системы, которая обеспечивала бы ее эффективное функционирование и сохранение демократических норм.

Дополнения к основному закону также связаны с глобальными процессами, происходящими на

мировой политической арене. В этой связи, прежде всего, необходимо отметить процесс глобализации, изменение характера мировых политических актеров, меняющиеся особенности их участия в мировых процессах, изменение темпоральных характеристик динамики происходящих событий, норм международного права. Двойные стандарты делают эти нормы весьма неустойчивыми. Некоторые страны в своей внешнеполитической деятельности не всегда их соблюдают. Эти угрозы, прежде всего, делают актуальной реакцию на данные изменения. Становится очевидным, что ответ на данные угрозы должен затронуть, прежде всего, основной закон государства и в дальнейшем отсюда вытекающие правовые акты. Предложение в данном направлении имеет цель создание более устойчивой правовой базы.

Выводы. Закончить статью также хочется словами общенационального лидера Гейдара Алиева, сказанными на заседании комиссии по подготовке проекта Конституции, проходившей 3 октября 1995 года: «Демократические принципы – это широкое понятие. Если, с одной стороны, это принципы обеспечения прав людей, граждан, то, с другой, они должны быть принципами, обеспечивающими построение государства, ведение процесса государственного строительства, создания государства, обеспечивающего защиту в Азербайджане прав как государства и народа, так и каждого гражданина. Одна сторона демократии дала жизнь правам человека, правам граждан, вторая же обеспечила существование, защиту, сохранение государственного строительства, независимого государства, а также государственной власти для защиты и сохранения прав людей» [2].

ЛИТЕРАТУРА:

1. Поздравление Президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева азербайджанскому народу по случаю Дня Конституции 12 ноября. – Баку, 11 ноября 1996 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://lib.aliyev-heritage.org/>.
2. Выступление Президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева на заседании комиссии по подготовке новой Конституции Азербайджанской Республики 3 октября 1995 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://lib.aliyev-heritage.org/>.
3. Конституция Азербайджанской Республики [Электронный ресурс]. – Режим доступа : ru.president.az/azerbaijan/constitution
4. Понятие референдума и его виды [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://bibliotekar.ru/>.
5. Роль и функции конституции в современном мире [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.constitution20.ru/ru/analytics/44.
6. Функции Конституции в современный период: некоторые аспекты [Электронный ресурс]. – Режим доступа : moluch.ru/conf/law/archive/.

Назарук Н.В

Розвиток інституту спеціалізованих омбудсманів в Україні

У статті йдеться про специфіку діяльності спеціалізованих омбудсманів у ряді зарубіжних країн. Особливий акцент здійснюється на функціонування інституту спеціалізованих омбудсманів в Україні. Пропонуються шляхи розвитку та вдосконалення інституту омбудсманів. Актуалізується потреба таких спеціалізованих омбудсманів, як із питань гендерної рівності, військовий омбудсман, із питань захисту осіб похилого віку.

Ключові слова: спеціалізований омбудсман, політичний інститут, категорія громадян, права людини, законодавство.

В статье говорится о специфике деятельности специализированных омбудсманов в ряде зарубежных стран. Особый акцент делается на функционировании института специализированных омбудсманов в Украине. Предлагаются пути развития и совершенствования института омбудсманов. Актуализируется по-

требность таких специализированных омбудсманов, как по вопросам гендерного равенства, военный омбудсман, по вопросам защиты пожилых людей.

Ключевые слова: специализированный омбудсман, политический институт, категория граждан, права человека, законодательство.

The article deals with the specific of the activity of the specialized ombudsmen in a number of the foreign countries. Particular emphasis is made on the operation of specialized Ombudsmen Institute in Ukraine. It is proposed the ways of the development and improvement of the ombudsman institute. It is actualized the need for such specialized ombudsmen as gender equality ombudsman, the military ombudsman, on the protection of the elderly ombudsman.

Key words: specialized ombudsman, political institution, category of citizens, human rights legislation.

УДК 342.6

Назарук Н.В.,
аспірант кафедри політології
та державного управління
Східноєвропейського
національного університету
імені Лесі Українки

Постановка проблеми. У досягненні правової держави пріоритетного розвитку в розвинених демократичних країнах нині набуває «омбудсман», що призначається для захисту прав та законних інтересів громадян. У той час як в Західній Європі даний інститут є сталим, у нових демократіях спостерігається його стрімкий розвиток у різних формах.

Досвід європейських країн свідчить про те, що найбільш ефективно інститут омбудсманів працює тоді, коли існує розвинена мережа спеціалізованих правозахисників, тобто спеціально уповноважених нейтральних осіб, які виступають посередниками між окремими категоріями громадян та державними органами, органами місцевого самоврядування, а також які призначаються для контролю за дотриманням прав та інтересів певних окремих верст населення (дітей, жінок, інвалідів, студентів, соціально незахищених і т. д.). Такий інститут зарекомендував себе ефективним механізмом вирішення питань там, де стоїть гостра проблема певної конкретної суспільної групи, що потребує додаткового або спеціалізованого захисту через специфіку їх положення в суспільстві. Саме тому в ряді держав поряд із національними, регіональними та місцевими омбудсманів і часто поза їх системи запроваджують різні спеціалізовані омбудсманів. Вивчення позитивного досвіду існування спеціалізованих омбудсманів в одних сферах життєдіяльності дає можливість розглянути їх доцільність в інших сферах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інститут омбудсманів перебуває на стадії активного впровадження, тому його становлення та функціонування постійно викликає інтерес у дослідників. Серед зарубіжних та вітчизняних науковців,

які вивчали феномен даного інституту, необхідно назвати: Л. Бойцову [2], О. Марцеляка [14], А. Абілова [1], Ю. Сунгурова [23], А. Хіль-Роблеса [27], А. Зеленцова [8], Н. Карпачову [12], В. Стрекозова [24], М. Дженіса [7], а також особливу увагу дослідженню спеціалізованого омбудсманів приділяли Ю. Палєєва [18], Л. Лазарєва [13], К. Магомедов [17], Л. Голяк [4] та інші.

Мета дослідження – визначити специфіку природи спеціалізованого омбудсманів, його практику організації та діяльності в ряді зарубіжних країн із метою вдосконалити функціонування механізму захисту прав людини в Україні, запровадивши актуальні інститути спеціалізованих омбудсманів у конкретних сферах.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних завдань:

- 1) розглянути сутність поняття спеціалізованого омбудсманів;
- 2) визначити та структурувати основні види спеціалізованих омбудсманів та головні напрямки їх діяльності як механізму захисту прав людини;
- 3) вивчити зарубіжний досвід створення та розвитку спеціалізованих омбудсманів, з'ясувати доцільність їх запровадження в Україні.

Результати дослідження та їх обґрунтування. Інститут спеціалізованого омбудсманів являє собою ключовий інститут демократичного суспільства, який здійснює свою діяльність в інтересах специфічних груп, що потребують додаткового захисту. Спеціалізований омбудсман – це посадова особа, на яку покладаються функції контролю за дотриманням законних прав та інтересів окремих категорій громадян та уповноважена із цією метою проводити розслідування, рекомендувати коригуючі дії та подавати доповіді [23, с. 78].

Досліджуючи практику європейських країн, серед спеціалізованих омбудсманів можна виділити такі найбільш поширені: з прав дитини, з питань рівних можливостей, військовий омбудсман, омбудсман із питань меншин, із захисту прав споживачів, що ефективно функціонує в Данії, Норвегії, Фінляндії, також омбудсман із захисту особистих даних, бізнес-омбудсман, страховий (фінансовий) омбудсман, із прав літніх людей, із питань учнів та студентів навчальних закладів та інші. Отже, аналіз інституту омбудсмана дає можливість для його структуризації.

Серед спеціалізованих омбудсманів доволі поширеним є Омбудсман із прав дитини. Добробут та права дітей завжди викликали пильну увагу міжнародного співтовариства. Ще в 1924 році Ліга Націй прийняла Женевську Декларацію прав дитини, але тоді ще права дітей розглядалися переважно в контексті заходів, що необхідно було прийняти відносно дитячої праці, торгівлі дітьми [19]. Вперше посада уповноваженого з прав дитини була заснована в 1981 р. у Норвегії згідно з актом «Про омбудсмана в справах дітей». Цього ж року було створене Південно-австралійське бюро із захисту інтересів дітей та омбудсман із прав дитини у Фінляндії. В Ісландії інститут дитячого омбудсмана є незалежною структурою, яка діє з 1995 р. згідно з актом «Про омбудсмана», а також щорічно звітує перед прем'єр-міністром. Деякі держави, оцінюючи досвід розвинених країн та під впливом власних висновків із ситуації, прийняли спеціалізовані закони про захист прав дітей, серед них і Болгарія, яка в 2000 р. прийняла «Закон про захист дітей», що регулює права та принципи із захисту дітей, також у 2002 р. в силу ввійшов «Закон про надання допомоги сім'ям для дітей» [10]. Практика, затверджена в цій сфері, існує в Норвегії. У рамках інституту захисника народу в іспанській автономній області Каталонії вже довгі роки існує й окремий захисник прав дітей. У 1987 р. голова Бундестагу ФРН разом із парламентськими фракціями запровадили Комісію з прав дітей. У 1989 р. створено відомство комісара з прав дитини в Австрії, а «Закон про захист інтересів молоді» передбачає введення на місцях представників омбудсманів, які повинні консультувати неповнолітніх та надавати свою допомогу у випадку конфліктів з органами освіти або соціального забезпечення. У 1993 р. відомство омбудсмана з прав дитини було засноване в Швеції, в 1994 р. – в Данії. У Новій Зеландії на підставі «Закону про дітей, молодь і сім'ю» виникає в 1989 р. Бюро Уповноваженого з прав дитини [6, с. 97]. У 1995 р. дане відомство створюється в Ісландії, що регулювалось на підставі «Закону про створення Омбудсмана з прав дитини». Тут омбудсман із прав дитини працює незалежно від виконавчої влади, однак постійно повинен звіту-

вати перед прем'єр-міністром. В Ізраїлі посаду Омбудсмана із захисту інтересів учнів засновано в 1990 р. Міністерством освіти, культури та спорту. У 2000 р. у Литві було прийнято Постанову Сейму та Закон «Про контролера із захисту прав дітей», згідно з якою було створено Установу контролера із захисту прав дітей. В Україні спеціалізованим омбудсманом є Уповноважений Президента України з прав дитини, створений Указом Президента України № 811/2011 в 2011 році, який установлював, що даний орган має здійснювати забезпечення додержання конституційних прав дитини. Цим Указом також було затверджено Положення про Уповноваженого Президента України з прав дитини. І Уповноважений Верховної Ради з прав людини, і Уповноважений Президента з прав дитини приділяють значну увагу питанням захисту дітей. Все ж актуальним на сьогодні є питання щодо створення в Україні самостійного інституту Уповноваженого з прав дитини.

Поряд із омбудсманом із прав дитини зарубіжні держави практикують введення і бізнес-омбудсмана. Такий омбудсман являє собою посадову особу, яка займається захистом інтересів бізнесу перед органами публічної влади всередині країни, а також за її межами [19]. Головною функцією бізнес-омбудсмана є сприяння прозорості діяльності органів державної влади, запобігання корупційним діям та іншим порушенням, що стосуються законних інтересів підприємців. Аналогічні інституції засновані в США, Росії, Грузії. В Україні такий спеціалізований омбудсман розпочав своє функціонування нещодавно. 12 травня 2014 року уряд України та ЄБРР підписали Меморандум про взаєморозуміння для української антикорупційної ініціативи, що передбачило створення бізнес-омбудсмана. З 10 грудня 2014 р. посаду бізнес-омбудсмана зайняв Альгірдас Шемета, що одночасно являє собою литовського та європейського політика. Бізнес-омбудсман приймає скарги тільки на дії державних органів і ніяк не приватного бізнесу. У жовтні 2014 року Міністерство економічного розвитку і торгівлі України ініціювало створення Ради бізнес-омбудсмана для того, щоб покращити здійснення підприємницької діяльності. Рада бізнес-омбудсмана є постійно діючим консультативно-дорадчим органом Кабінету Міністрів України, що у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, указами Президента України і постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України та іншими актами законодавства та Меморандумом про взаєморозуміння щодо підтримання української антикорупційної ініціативи від 12 травня 2014 р. Деякі бізнесові кола скептично ставляться до посади бізнес-омбудсмана України, оскільки, на їхню думку, він має замало повноважень. Тому діяльність бізнес-

омбудсману потрібно врегулювати відповідним законом. 5 травня 2016 р. був поданий на розгляд Верховної Ради України проект Закону України «Про Установу бізнес-омбудсману». У пояснювальній записці до проекту Закону зазначено, що метою його розробки є запровадження на законодавчому рівні в Україні інституту бізнес-омбудсману в якості посередника, незалежної, третьої особи, що сприяє суб'єктам підприємництва в захисті їх права на підприємницьку діяльність [22]. Про введення інших спеціалізованих омбудсманів в Україні, окрім із прав дитини та бізнес-омбудсману, поки що тільки ведеться мова.

Надзвичайно актуальною є робота омбудсману, що відповідає за сферу реалізації прав і можливостей жінок і чоловіків. До повноважень омбудсману з рівних можливостей входить розгляд скарг, пов'язаних із дискримінацією, та головною метою є створення додаткових гарантій рівності двох статей у всіх сферах державного і суспільного життя. Найбільш позитивний досвід реалізації комплексного гендерного підходу мають Скандинавські країни, а саме Швеція, Фінляндія й Норвегія. У Швеції омбудсману з гендерної рівності запроваджують у 1980 р. З 1 січня 2009 року обов'язки чотирьох шведських омбудсманів, які відповідали за різні сфери рівних прав і можливостей (гендерну рівність, етнічну та релігійну дискримінацію, сексуальну ідентичність, питання інвалідності), було об'єднано в загальні обов'язки одного Омбудсману з питань рівності [16]. Посада уповноваженого Риксдагу з рівності статей з'являється з 1980 р. У Норвегії інститут у цій сфері виникає в 1978 р. Окрім омбудсману з питань рівності жінок і чоловіків, тут існує Апеляційна комісія з рівноправності, що розглядає скарги з питань дискримінації за статтю [27, с. 19]. Фінляндія запроваджує омбудсману з питань рівноправності чоловіків і жінок у 1986 р. У США функціонує дещо інший різновид спеціалізованого гендерного омбудсману – Комісія із забезпечення рівних можливостей у сфері зайнятості. Вона створена відповідно до Закону про громадянські права 1964 р. і почала діяти з 2 липня 1965 р. [14, с. 320]. Серед країн колишнього Радянського Союзу першою країною, яка запровадила посаду спеціалізованого омбудсману з питань рівноправності, стала Литва, де на підставі Закону про рівні можливості жінок і чоловіків 1999 р. було створено службу контролера з різних можливостей жінок і чоловіків.

В Україні, на жаль, існує тільки представник Уповноваженого з питань дотримання прав недискримінації та гендерної рівності. Організація діяльності та межі повноважень представника Уповноваженого в даній сфері регулюється Положенням про представників Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, що затверджується Уповноваженим. 8 вересня 2005 року Верховною

Радою України було прийнято Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Стаття 9 цього Закону говорить, що Уповноважений Верховної Ради України з прав людини в рамках здійснення контролю за дотриманням прав та свобод людини і громадянина здійснює контроль за дотриманням рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, розглядає скарги на випадки дискримінації за ознакою статі. Крім того, 26 липня 2005 року за № 1135 був виданий Указ Президента України «Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків».

Наступним, не менш важливим, як показує досвід зарубіжних країн, типом спеціалізованого омбудсману є військовий омбудсман, якого вперше було введено Швецією в 1915 р. У наші дні з дуже сильними повноваженнями відрізняється військовий омбудсман у Федеральній Республіці Німеччини, який був створений у 1956 р. як повноважний Бундестагу з питань оборони в якості допоміжного органу під час здійснення парламентського контролю у сфері оборони та безпеки. Досвід створення такого органу Німеччина перейняла у Швеції, де такий захисник користувався успіхом вже дуже давно [28]. У Нідерландах і донині діє генеральний військовий інспектор. У Чехії після демократичних змін створюється громадський захисник із питань збройних сил. Одним із найбільш кваліфікованих механізмів щодо нагляду за діяльністю збройних сил у Канаді є омбудсман із військових питань, який разом з Уповноваженим Бундестагу часто слугували зразками для формування подібних інститутів в інших країнах, а також ірландського омбудсману з військових питань і омбудсману з питань збройних сил у Чеській Республіці. В Україні самостійний інститут із питань захисту прав військовослужбовців поки що не існує, повноваження в цій сфері, окрім Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, виконує його представник із питань захисту прав військовослужбовців. 10 лютого 2016 Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Валерія Лутковська представила громадськості нового представника Омбудсману з питань захисту прав військовослужбовців Юрія Матвійка, наділивши його масштабнішими повноваженнями. Вона зауважила, що надання більш широкого мандата керівникові відповідного підрозділу секретаріату Уповноваженого вмотивоване здійсненням якнайповнішого захисту прав усіх військовослужбовців: і тих, які перебувають нині в зоні АТО, і тих, які вже демобілізовані [21].

Деякі країни практикують функціонування такої моделі спеціалізованого захисника, як омбудсман із захисту прав національних та етнічних меншин, обов'язок якого полягає в спеціалізованому захисті національних та етнічних меншин (Угорщина, Фін-

ляндія, Швеція). У даному випадку за допомогою можуть звертатись громадяни, яких порушуються права, гарантовані законом про права національних та етнічних меншин, наприклад, порушення права використання рідної мови, права на вільне об'єднання, на освіту рідною мовою і т.д. Угорщина є одним із найсуттєвіших прикладів, де з 1993 р. поряд із парламентським уповноваженим із цивільних прав та його помічником діє і спеціалізований омбудсман із захисту прав національних та етнічних меншин, обраний парламентом [13]. Захист прав національних та етнічних меншин є одним із головних пріоритетів діяльності спеціального Уповноваженого із захисту цивільних прав республіки Польща. Причому ще у кінці 2000 р. була створена окрема посада в Офісі Спеціального Уповноваженого із захисту цивільних прав, на яку покладались питання національних меншин, а також іноземних громадян.

Також серед спеціалізованих омбудсманів варто виокремити і розглянути фінансового омбудсмана. Його основною метою є розгляд скарг споживачів щодо їх особистих угод з усіма надавачами фінансових послуг (банками, страховими компаніями, компаніями з управління активами, недержавними пенсійними фондами тощо), якщо споживач сам не зміг вирішити спірне питання, та позасудове вирішення таких спорів. Нині інститут фінансового омбудсмана в тій чи іншій формі існує більше ніж в 40 країнах. Своєрідним фінансовим омбудсманом є такі незалежні державні установи: в Чехії – Фінансовий арбітр, у Польщі – Омбудсман зі страхування, у Вірменії – Медіатор для фінансових систем, в Ірландії – Омбудсман для фінансових послуг [9]. У Великобританії відповідно до Закону про фінансові послуги та ринки, прийнятому в 2000 р. була створена в 2001 р. Служба фінансового омбудсмана. У 1971 р. було введено посаду омбудсмана із захисту прав споживачів у Швеції. Подібний спеціалізований омбудсман діє у Фінляндії [25]. В Україні першою спробою впровадження системи фінансового омбудсмана, вжитою в лютому 2011 р. Центром «Блакитна стрічка» за підтримки ООН та ЄС, був законопроект «Про впровадження служби фінансового омбудсмана в Україні», який зазнав провалу [25]. Наступним кроком стало подання Юрієм Полунєєвим, колишнім народним депутатом, Проекту Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення на фінансових ринках України системи захисту користувачів фінансових послуг», який закріпив поняття посади Уповноваженого із захисту прав споживачів фінансових послуг.

У США також розповсюджений інститут Уповноваженого з прав літніх людей, який слідкує за дотриманням прав людей похилого віку. Вперше такі омбудсмани були запроваджені лише в декількох штатах, а з 1978 р. інститут омбудсмана для

літніх людей поширився на всю територію США. Цей фактор ефективно впливає на проведення державної політики з удосконалення системи опіки над людьми похилого віку. У Німеччині, Польщі, Великобританії та Португалії практикується введення омбудсманів із прав дотримання європейської конвенції про захист прав і основних свобод.

Слід виокремити омбудсмана з питань охорони здоров'я, який свій розвиток знайшов у Великій Британії на рівні Англії, Уельсу, Шотландії. Законом про соліситорів 1974 р. у Великобританії засновують інститут омбудсмана, що повинен перевіряти скарги громадян на дії соліситорів (категорія адвокатів у Великобританії) та службовців Товариства юристів, а також згідно із Законом про поліцію 1976 р. створюють колегіальний омбудсманівський орган під назвою Управління з розслідування скарг на дії поліції.

Відповідно до Закону про офіційні мови в Канаді з 1969 р. функціонує уповноважений з офіційних мов, що розглядається як посадова особа парламенту (призначається генерал-губернатором), перед якою поставлене завдання сприяти мовній реформі у сфері федерального управління та стежити за рівністю двох офіційних мов Канади (англійської і французької) [13]. У Швейцарії, окрім Парламентського омбудсмана, омбудсманів кантонів та міст, функціонує ще й ряд спеціалізованих омбудсманів: уповноважений із прав людини приватного страхування, швейцарський банківський омбудсман, омбудсман із питань медичного страхування, арбітражна рада телекомунікаційної галузі, нейтральні особи для суперечок між пасажирами і перевізниками, омбудсман із захисту прав пацієнтів, омбудсман поштових послуг та ін. Слід згадати також систему пенітенціарних омбудсманів, головним обов'язком яких є захист прав засуджених та забезпечення законності функціонування системи виконання покарань. Першу спробу заснування такого спеціалізованого омбудсмана зробили в жіночій виправній колонії Міннесоти в 1972 році. Експеримент користувався успіхом, усього через півроку омбудсманом було розглянуто безліч скарг засуджених, його постійна присутність захищала їх від репресій із боку керівництва. Зараз пенітенціарні омбудсмани діють і в інших. Подібні спеціалізовані омбудсмани набули поширення не тільки в США, а й у Канаді, у Великобританії.

Отже, в багатьох країнах світу діють спеціалізовані омбудсмани. Спеціалізація омбудсманів допомагає зменшити навантаження на кожного з них, підвищити ефективність їх роботи та приділяти більше часу на розгляд кожного питання. Досвід України показує функціонування тільки двох таких офіційно затверджених спеціалізованих інститутів, про які говорилось вище, в інших сферах працюють тільки помічники загальнодержавного омбудсмана Валерії Лутковської. Тому, з урахуванням

зарубіжної практики, інститут може бути вдосконалений; його потрібно доповнити спеціалізованими омбудсманами. Євген Захаров, голова правління Харківської правозахисної групи, відзначив, що Ніна Карпачова так і не створила в регіонах свої представництва і не передає частину своїх повноважень іншим омбудсманам. «Якби вона створила інститут спеціалізованих омбудсманів – із прав захисту свободи інформації, етнічних меншин, прав військовослужбовців, – то це було б ефективніше. Бо всю цю велику кількість порушень тоді відслідковувала б не одна людина, а кілька», – зауважив в інтерв'ю «Deutsche Welle» Євген Захаров [5].

Висновки. Таким чином, сьогодні інститут омбудсмана є загальноновизнаною правозахисною інституцією, яка функціонує більш ніж у 100 країнах світу. Аналізуючи практику урядової політики країн, ми бачимо, що коли діяльність органів державної влади ставиться під сумнів і викликає скарги з боку населення, дуже корисно мати «спеціалізованого» омбудсмана, здатного захищати окремі особливо вразливі верстви населення та соціальні групи (дітей, студентів, жінок, осіб похилого віку, інвалідів тощо) або суспільні відносини в окремій сфері (наприклад, у сфері охорони здоров'я, охорони навколишнього середовища тощо), гарантувати справедливість і рівність. Запровадження спеціалізованого омбудсмана є прикладом прояву гнучкості, лояльності, ефективності державного управління у сфері захисту прав людини.

На сьогодні в Україні, коли гостро стоїть проблема захисту прав та інтересів громадян, особливо інвалідів, пенсіонерів, військовослужбовців, учасники АТО, переселенців зі Сходу, жінок, неповнолітніх, студентів та інших соціально-незахищених категорій, окрім інституції Уповноваженого Президента України з прав дитини та зовсім нової посади Бізнес-омбудсмана, яка потребує суттєвого вдосконалення та законодавчого врегулювання, було б доцільно ввести й інших не менш потрібних, як показує практика зарубіжних держав, спеціалізованих омбудсманів. Варто запровадити та законодавчо закріпити в нашій державі ряд ще й таких спеціалізованих омбудсманів, які функціонували би при Верховній Раді України, що надало б їм значних повноважень:

1. Омбудсман із питань гендерної рівності. Запровадження посади такого спеціалізованого омбудсмана в Україні, на нашу думку, дозволить зробити більш продуктивною і діловою співпрацю з відповідними громадськими організаціями, сприятиме посиленню правового захисту жінок, які через існуючий стереотип, що вироблявся роками, потребують захисту від порушень їх прав у сім'ї та суспільстві. Омбудсман буде захищати права жінок і чоловіків, маючи на меті, перш за все, надання їм можливості підтримувати на необхідному рівні стан свого здоров'я, створювати перспективи для

розвитку та умови для самореалізації. Запровадження в Україні такого роду спеціалізованого омбудсмана має непогані перспективи, що, у свою чергу, тільки сприятиме ефективному забезпеченню прав людини.

2. Омбудсман із питань захисту прав літніх людей. Актуальність такого омбудсмана, вважаємо, зумовлена тим, що значна кількість літніх людей у нашій державі є соціально мало захищеними через малі пенсії та відсутність близьких родичів, що часто робить їх об'єктом махінацій, особливо з власністю. Гострою на даний момент є проблема з тисячами позовів, з якими пенсіонери змушені звертатися до судів, із питаннями соціальних виплат дітям війни та інших виплат, які гарантовані їм законом, але не виплачуються. Омбудсман із питань літніх людей мав би можливість ефективно та на загальноукраїнському рівні вирішити існуючі проблеми, уникнути яких без спеціалізованого посередника буде складно. Тому за умов правильної організації роботи ефективність введення даного омбудсмана очевидна.

3. Омбудсман із питань захисту прав військовослужбовців. На даний момент Уповноважений Верховної Ради України з прав людини має тільки свого представника в даній сфері. Створення в Україні омбудсмана з питань захисту прав військовослужбовців як особливої правозахисної інституції, незалежної від жодних органів влади, дозволило б здійснювати більш повніший захист прав усіх військових: і тих, які перебувають нині в зоні АТО, і тих, які вже демобілізовані. Цей інститут сприятиме демократизації національної військової адміністрації зокрема та військових відносин взагалі, забезпеченню додержання законності у сфері функціонування збройних сил та гарантуванню правової безпеки в армії.

4. Омбудсман із питань захисту прав споживачів, або фінансовий омбудсман. Ідея впровадження цього захисника виникає під впливом гостро виражених в Україні проблем із фінансовими установами. Досить розповсюдженим є порушення питань щодо виплат страхового відшкодування внаслідок дорожньо-транспортних пригод, повернення вкладів і відсотків по вкладах небанківськими фінансовими установами, недотримання кредитними установами фінансових нормативів діяльності, а також щодо укладання кредитних договорів і т.д. Судова процедура є складною і тривалою, тому це спонукає до ще більшої необхідності запровадити механізм захисту споживачів, тобто фінансового омбудсмана в Україні.

Для запровадження нам потрібно не просто офіційно затвердити дані інституції, а детально продумати організацію роботи кожної з них, обрати тільки відповідальних фахівців у своїй сфері, які будуть наділені такими повноваженнями, проаналізувати та врахувати всі позитиви та недоліки функціону-

вання спеціалізованих омбудсманів в інших державах. Також бажано ввести інститут спеціалізованого омбудсмана на місцевому рівні або ж на рівні регіону, що покращило б можливість громадян різних категорій звернутись із відповідною проблемою, а їх скарги були б розглянуті більш детально. Такий варіант викличе більшу довіру населення до органів державної та місцевої влади.

Ще один варіант, який хотілося б запропонувати щодо вдосконалення інституту омбудсмана в Україні, – це наділити Уповноваженого Президента України з прав дитини повноваженнями розглядати скарги не тільки дітей, але й учнівської та студентської молоді, вирішувати студентські, методичні, академічні та інші непорозуміння й конфлікти в навчальному процесі, провадити роботу із суспільно-політичного та правового виховання, прищеплення сучасної суспільно-політичної культури всім учасникам навчального процесу тощо. США постає ідеальним прикладом введення омбудсманівських служб для вирішення учнівських та студентських питань, які працюють в межах їх університетів. Після 1968 р. цей досвід переймає ряд європейських країн. Створення посад цих та інших спеціалізованих омбудсманів дозволить зробити більш продуктивною і діловою співпрацю з відповідними громадськими організаціями, сприятиме посиленню правового захисту конкретних соціальних груп населення України.

ЛІТЕРАТУРА:

- Абилов А.В. Права человека в международном праве и конституционном праве стран-членов СНГ (На примере Конституции Азербайджанской Республики) / А.В. Абилов. – Баку : «ЭЛМ». – 1999. – 116 с.
- Бойцова В.В. Служба защиты прав человека и гражданина. Мировой опыт / В.В. Бойцова. – М. : БЕК, 1996. – 408 с.
- Верховна Рада. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон № 2866 від 8 вересня 2005 р. // Урядовий кур'єр. – 2005. – 19 жовт. – С. 8.
- Голяк Л.В. Інститут спеціалізованого омбудсмана щодо захисту прав споживачів: досвід Австралії та Нової Зеландії / Л.В. Голяк // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 4. – С. 29–34.
- Гришко Л. Правозахисники: український омбудсмен працює мляво і неефективно / Л. Гришко // Політика й суспільство [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.dw.com/uk/a-14767087.
- Досвід інституту Уповноваженого з прав дитини: перспективи для України. Збірник матеріалів Міжнародної конференції // Соціальний педагог. – К. : «Шкільний світ», 2007. – 230 с.
- Дженіс М. Європейське право в галузі прав людини: Джерела і практика застосування / М. Дженіс, Р. Кей, Е. Бредлі. – К. : АртЕк, 1997. – 583 с.
- Зеленцов А.Б. Контроль за деятельностью исполнительной власти в зарубежных странах / А.Б. Зеленцов. – М. : РУДН, 2002. – С. 49.
- Захист прав споживачів фінансових послуг та фінансова грамотність. Фінансовий омбудсмен / Програма технічної допомоги на стабілізацію фінансового сектору 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://vaks.org.ua/images/news_inform/UA_CPFL_Fin_Ombudsman_Mar20_2012_ukr.pdf.
- Закон за семейни помощи задеца / Българският правен портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2135441920>.
- Закон за закрила на детето / Българският правен портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2134925825>.
- Корпачова Н.І. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні: перша щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини / Н.І. Корпачова. – Видання друге. – Х. : Консул, 2001. – 464 с.
- Лазарева Л.О. Регіональні омбудсмени: аналіз міжнародного досвіду / Л.О. Лазарева [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.dbuara.dp.ua/zbirnik/2012-02\(8\)/12lloamd.pdf](http://www.dbuara.dp.ua/zbirnik/2012-02(8)/12lloamd.pdf).
- Марцеляк О.В. Забезпечення гендерної рівності спеціалізованими омбудсманами: міжнародний досвід / О.В. Марцеляк // Вісник Національного університету внутрішніх справ. Вип. 30. – Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2005. – С. 318–324.
- Марцеляк О.В. Інститут військового омбудсмана та перспективи його створення в Україні / О.В. Марцеляк // Часопис Київського університету права. – 2003. – № 3. – С. 29–33.
- Марценюк Т. Гендерна рівність по-шведськи або жіноча солідарність в дії / Т. Марценюк // Жіночий консорціум України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://wcu-network.org.ua/ua/possessing-equal-rights/article/%D2%90enderna_rivnist_poshvedski_abo_zhinocha_solidarnist_v_diyi.
- Магомедов К.М. Інститут омбудсмана (уповноваженого по правам человека) в системе защиты прав и свобод человека и гражданина / К.М. Магомедов // Вопросы эволюции правовой мысли человечества: сб. статей междунар. науч.-практ. конф. : (Уфа 10 декабря 2014 г.). – Уфа : Аэтерна, 2014. – С. 17–21.
- Палєєва Ю.С. Спеціалізовані омбудсмени в зарубіжних країнах: досвід для України / Ю.С. Палєєва // Альманах міжнародного права. – № 7. – 2015. – С. 84–91.
- Права дитини / Уповноважений Верховної Ради України з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/child/>.
- Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Ради бізнес-омбудсмана» / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/691-2014-%D0%BF>.
- Представником Омбудсмана з питань захисту прав військових став Ю. Матвійко / Українські Національні Новини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unn.com.ua/uk/news/1545993-predstavnikom-ombudsmena-z-pitan-zakhistu-prav-viyskovikh-stav-yu-matviyko>.
- Проект Закону про Установу бізнес-омбудсмана / Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58980.

23. Сунгуров А.Ю. Порівняльний аналіз інституту омбудсмана / А. Ю.Сунгуров // Додаток до журналу «Північна Пальміра». – СПб., 1999. – С. 74, 147.

24. Стрекозов В.Г. Військове право. Підручник. Серія «Право в Збройних Силах – консультант». Вип. 45 / В.Г. Стрекозов, А.В. Кудашкин та ін. – М. : «За права військовослужбовців», 2004. – 640 с.

25. Український фінансовий омбудсмен – переваги та ризики впровадження системи / Портал споживача [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.consumerinfo.org.ua/must_know/finance/1103/14855/.

26. Хіль-Роблес А. Парламентський контроль за адміністрацією (інститут омбудсмана) / А. Хіль-Роблес. – М. : «Ad Marginem», 1997. – С. 35.

27. Ярош О.Б. Міжнародні механізми утвердження гендерної рівності у виборних органах влади: висновки для України / О.Б. Ярош // Віче. – № 3. – 2009. – С. 17–21.

28. Як працюють механізми контролю в Німеччині й Канаді? / Женевський Центр демократичного контролю над збройними силами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.files.ethz.ch/isn/14061/bg_military-ombudsman_ukr.pdf.

Осадчук І.Ю.

«Партії влади» в Росії та країнах Центральної Азії

Проаналізовано поняття «партія влади». Запропоновано три основні підходи до визначення «партії влади». Визначено особливості формування та функціонування «партій влади» в Росії та країнах Центральної Азії (Казахстані, Киргизстані, Таджикистані, Туркменістані й Узбекистані).

Ключові слова: «партія влади», виборчий блок, партійні системи, пострадянські країни, Росія, країни Центральної Азії.

странах Центральной Азии (Казахстане, Кыргызстане, Таджикистане, Туркменистане и Узбекистане).

Ключевые слова: «партия власти», избирательный блок, партийные системы, постсоветские страны, Россия, страны Центральной Азии.

Concept of «party of power» is analysed. Three main approaches to determining of the «party of power» are offered. Features of formation and functioning of the «parties of power» in Russia and Central Asian countries are determined.

Key words: party of power, electoral bloc, party systems, post-Soviet countries, Russia, Central Asian countries.

УДК 321.051:329(470+57)

Осадчук І.Ю.,
кандидат політичних наук,
асистент кафедри політології
Львівського національного
університету імені Івана Франка

Проанализировано понятие «партия власти». Предложены три основных подхода к определению «партии власти». Определены особенности формирования и функционирования «партий власти» в России и

Досвід функціонування політичних систем пострадянських країн засвідчив необхідність аналізу діяльності «партій влади» в цих країнах. «Партії влади» є інструментами вираження та обслуговування інтересів президентів і правлячих еліт у пострадянських країнах.

Метою дослідження є визначення особливостей формування та функціонування «партій влади» в Росії та країнах Центральної Азії (Казахстані, Киргизстані, Таджикистані, Туркменістані й Узбекистані). Теоретико-методологічну основу дослідження становлять праці В. Гельмана [1; 2], Г. Голосова [3], О. Кинєва [7], М. Краснової [6], А. Ліхтенштейн [3], А. Мелешевича [10], І. Осадчука [12], А. Рябова [15], Р. Смайт [18], Ю. Шведа [16]. В. Брутер визначив «партію влади» як пострадянський феномен, який полягає в безпартійному президенті, частково безпартійному парламенті й деполітизованому уряді, який, своєю чергою, обмежено підзвітний парламенту [8, с. 50]. Г. Голосов й А. Ліхтенштейн «партію влади» визначили як «партію або коаліцію, які підтримують політику президента й урядовий курс, а також становлять більшість в парламенті» [3, с. 7]. Крім того, дослідники виділили широке та вузьке трактування «партії влади». У широкому значенні «партією влади» є політична еліта в цілому. Вузьке трактування «партії влади» підкреслює партійний, а не тільки владний її характер. У цьому контексті «партія влади» – це організація партійного або квазіпартійного типу, що створюється елітою для участі у виборах [3, с. 6–7]. Згідно з дослідженнями А. Рябова президент потребує «партію влади» для того, щоб мати гарантовану підтримку в парламенті. Бізнес-еліти також потребують таку організацію, щоб отримати можливість лобювати свої інтереси і впливати на процес прийняття рішень. Дослідник визначає «партію влади» як політичну організацію, яка бере участь у виборах і має представництво в органах влади різних рівнів [15].

Системною ознакою «партії влади» є її створення з ініціативи та під патронажем правлячої еліти як головного виразника інтересів останньої у сфері публічної політики. Ця політична сила стає ключовим елементом залучення еліт до підтримки курсу центральної виконавчої влади; крім того, з її допомогою демонструється відданість вищим елітним групам. Членство в «партії влади» перетворюється для еліт у своєрідний ритуал: подібна структура має схожість із профспілкою представників номенклатури; може бути «коаліцією бюрократії» [9]; відігравати роль своєрідної ієрархії, що існує паралельно з інститутами влади [7].

На думку О. Кинєва, «партія влади» – це гібрид елітного клубу прихильників режиму й інструменту його зовнішньої легітимації населенням, позбавлений можливості приймати самостійні рішення; має специфічну ідеологічну природу. Коаліція різних елітних груп, об'єднаних посадовим статусом, спричиняє ідеологічну різноманітність або ж аморфність [7]. Згідно з В. Гельманом, відсутність у «партії влади» вираженої ідеології жодним чином не послаблює її становище, а швидше, стає однією зі складових її успіху [1, с. 53].

У науковій літературі виокремлюють три основні підходи до визначення поняття «партія влади». Відповідно до першого підходу «партія влади» – формально неоформлений політичний блок, який складається з «прагматично зорієнтованих і деідеологізованих вищих кіл старої номенклатури, представників державного апарату, засобів масової інформації, керівників традиційних секторів промисловості та сільського господарства» [10]. Як зазначив Ю. Шведа, в політичному лексиконі це визначення часто застосовують для позначення політичних інтересів державно-бюрократичного апарату, які не є формально оформленими в окрему партію, однак можуть здійснювати (і здійснюють) істотний вплив на політичний процес [16].

У рамках *другого підходу* «партія влади» є «виборчим блоком, створеним державними діями для участі в парламентських виборах і президентських перегонах. Цей блок спирається на державні ресурси під час розбудови партійної інфраструктури та сильно залежить від харизматичних звернень до виборців у пошуках підтримки» [18, с. 556].

Третій підхід визначає «партію влади» як політичну партію, яка створена президентською/виконавчою владою для обслуговування її інтересів. «Партія влади» працює в режимі «машини для голосування», бо змушена підтримувати рішення правлячої еліти [13, с. 236–237]. За словами А. Мелешевича, «партія влади» має такі характеристики: 1) деідеологізовану, прагматичну та центристську природу; 2) створена та діє в інтересах виконавчої гілки влади; 3) покладається на державні та інші «адміністративні ресурси», доступні представникам виконавчої гілки влади, щоб досягти своїх цілей, ураховуючи участь у виборах; 4) базує свою участь у виборах на чітко вираженому персонально-харизматичному чинникові [10]. М. Краснова вважає, що «партія влади» – це політична організація партійного типу, що активно виступає на полі електоральної та внутрішньо-елітної конкуренції, створена чинною владою, захищає і виражає інтереси останньої, забезпечує легітимність політичного курсу, збереження й утримання владних політичних позицій. Основною ознакою партії влади є, насамперед, владна природа і партійний статус. Владна природа виражається в політико-адміністративній структурі, склад якої уособлює вертикаль виконавчої влади в особі президента та його адміністрації, уряду і регіональних органів влади [6, с. 69]. У рамках цього дослідження дотримуємось саме третього підходу до визначення «партії влади».

Проаналізуємо «партії влади» в Росії та країнах Центральної Азії (Казахстані, Киргизстані, Таджикистані, Туркменістані й Узбекистані). Ми усвідомлюємо деідеологізовану природу «партій влади» в цих країнах. Водночас зазначаємо формальне/програмне ідеологічне позиціонування цих партій.

У Росії було кілька спроб політичної еліти сформувати «партію влади»: Рух «Демократична Росія» (1990), Партія російського єдності і згоди (PRES, 1993 р.), партія «Демократичний вибір Росії» (DVR, 1994 р.), «Наш дім – Росія» (NDR, 1995 р.). Кожна нова структура була «генетично» пов'язана з попередніми, створюючись на їхній основі. Приміром, до складу NDR увійшли DVR і PRES. Успішною спробою стало створення в грудні 2001 р. Всеросійської політичної партії «Єдність і Вітчизна – Єдина Росія» (Y–OVR), перейменованої в 2005 р. у Всеросійську політичну партію «Єдина Росія» (ER) [6, с. 132]. Вона бере свій початок у виборчих блоках «Єдність» (Y/Medved) і «Вітчизна – вся Росія»

(OVR), які були сформовані на виборах у Державну Думу в 1999 р. і згодом підтримували курс президента В. Путіна. ER – персоналістська партія. Завдяки популярності В. Путіна, який підтримав нову партію ER на виборах 2003, 2007, 2011, 2016 рр., а також зміцненню самої влади (еліти консолідувалися навколо постаті президента, була вибудована владна вертикаль). За підсумками парламентських виборів 2003 р. ER здобула 223 мандати; 2007 р. – 315 мандатів; 2011 р. – 238 мандатів; 2016 р. – 343 (із 450).

Як зазначає Б. Макаренко, головною інституційною слабкістю «Єдиної Росії» є дефіцит суб'єктності. Така суб'єктність, тобто функціональна роль партії як інституту, визначається двома чинниками: 1) рівнем автономії від виконавчої влади в ухваленні ключових рішень щодо кадрових призначень у виконавчій владі і формуванням політичної програми; 2) наявністю механізмів «внутрішньопартійної демократії», тобто встановлених формально або на практиці правил конкуренції та розв'язання конфліктів [8, с. 54–55]. Щодо першого чинника, то в «Єдиній Росії» така автономія мінімальна на федеральному і регіональному рівнях. Ключові рішення приймає бюрократія відповідного рівня. Щодо другого чинника, то, як вказує О. Кинєв, російськими політтехнологами неодноразово робилися спроби «оживити» штучний організм «партії влади» за допомогою таких засобів: 1) використання механізму «внутрішньопартійних виборів» (праймеріз) при висуванні кандидатів на різні посади. Упродовж останніх років цей механізм пережив певну еволюцію: від голосування «зборами» (за принципом «одна парторганізація – один голос») до системи персональних голосувань партійців. Проте фактична підконтрольність партії чиновникам цю процедуру значною мірою знецінила, оскільки чиновники, які контролюють партійні організації, приймають «потрібних» і виключають «непотрібних» людей зі складу партії; 2) прагнення зробити партійні органи більш впливовими в процесі прийняття владних рішень. У 2009 р. була введена схема, за якою президент Росії, пропонуючи кандидата на посаду губернатора, керувався виключно списком кандидатів, запропонованих федеральним керівництвом партії, яка перемогла на регіональних виборах. У всіх випадках це була президія генеральної ради «Єдиної Росії». При цьому в прийнятті рішень, як і раніше, брали участь чиновники адміністрації президента, які одночасно входять до керівництва партії; 3) просування всередині владного конгломерату діячів, які вийшли з керівництва партії, на ключові позиції в адміністрації президента. Таким чином, державна бюрократія продовжує стимулювати кар'єрні амбіції окремих політиків, а інституційна роль партії залишається незмінною [7].

У *Казахстані* витоки «партії влади» знаходимо ще в 1990-х роках. В 1993 р. з ініціативи президента Н. Назарбаєва було створено громадсько-політичний рух «Союз «Народна єдність Казахстану» (ҚХВО); 25 лютого 1995 р. на III (позачерговому) з'їзді ҚХВО було прийнято резолюцію і постанову про реорганізацію в Партію народної єдності Казахстану (ҚХВР). У 1999 р. з ініціативи чинного президента Н. Назарбаєва засновано партію «Отан»/«Батьківщина» (Отан), що була створена шляхом об'єднання Партії народної єдності Казахстану, Демократичної партії Казахстану, Ліберального руху Казахстану, Руху «За Казахстан – 2030», Партії справедливості [5, с. 133]. На I з'їзді 1 березня 1999 р. головою партії обрали президента Н. Назарбаєва. У 2002 р. до партії увійшли Республіканська партія праці і Народнo-кооперативна партія. У 2006 р. після приєднання республіканської партії «Асар», Громадянської партії Казахстану та Аграрної партії Казахстану, Отан перейменовано в Народнo-Демократичну партію «НурОтан». Народнo-Демократичну партію «НурОтан» 18 жовтня 2013 р. перейменовано в НурОтан (NurOtan). NurOtan – персоналістська партія. У програмі/доктрині NurOtan визначено як домінуючу політичну силу, що консолідує суспільство та забезпечує реалізацію державного курсу «Єлбаси»/«Лідера Нації» (президента Н. Назарбаєва). Крім того, чинниками успішного розвитку Казахстану визначено такі: єдність народу і громадянська згода; збереження та примноження культурних і духовних цінностей; сильна економіка, справедлива соціальна політика; розвиток інтелектуального потенціалу нації; ефективне державне управління; збалансована та багатовекторна зовнішня політика [4]. За результатами виборів до Мажілісу (нижньої палати парламенту) 1999 р. партія здобула 23 місця (з 77); 2004 р. – 42 місця (з 77); 2007 р. – 98 місць (із 98); 2012 р. – 83 місця (з 98); 2016 р. – 84 місця (з 98).

У *Киргизстані* в 1995–2005 рр. «партія влади» була неінституціоналізована. Парламентською підтримкою президента А. Акаєва були непартійні депутати. У 2007–2010 рр. «партією влади» була партія «АкЖол»/«Світлий шлях» (AkZh), створена 15 жовтня 2007 р. напередодні парламентських виборів з ініціативи президента К. Бакієва [13, с. 243]. Соціальну базу партії становив бюрократичний апарат, підконтрольний виконавчій владі. За результатами парламентських виборів 2007 р., AkZh здобула 71 мандат (із 90).

У *Таджикистані* «партією влади» є Народнo-демократична партія Таджикистану (НКДТ), створена 1994 р. До червня 1997 р. партія називалась Народна партія Таджикистану. У березні 1998 р. президент Е. Рахмон став членом партії і був обраний її головою. НКДТ – секуляристська партія. Мета НКДТ – об'єднання «всіх громадян Республіки Таджикистан незалежно від мови, національної

належності, соціального походження, політичних переконань ... для створення суверенної світської держави» [11]. За результатами парламентських виборів 2000 р., пропрезидентська НКДТ отримала 36 місць; 2005 р. – 49 місць; 2010 р. – 55 місць; 2015 р. – 51 місце (з 63).

У *Туркменістані* «партією влади» є Демократична партія Туркменістану (ТДП), створена 1991 р. ТДП – спадкоємиця Комуністичної партії Туркменської РСР [17, с. 393]. ТДП позиціонується як націоналістична, секуляристська партія. Основний ресурс партії – опора на авторитет президента країни (до 2007 р. – С. Ніязова, після 2007 р. – Г. Бердимухамедова). До 2008 р. в країні легально діяла тільки ТДП. За результатами виборів 1994, 1999, 2004, 2008–2009 рр. парламент був однопартійним. За результатами парламентських виборів 2013 р. ТДП здобула 47 мандатів (із 125).

В *Узбекистані* «партією влади» була Народнo-демократична партія Узбекистану (ОХДП), заснована 1 листопада 1991 р. президентом І. Карімовим [14, с. 69] (спадкоємиця Комуністичної партії Узбецької РСР). За результатами парламентських виборів 1994–1995 рр. ОХДП здобула 69 місць; 1999 р. – 49 місць (із 250). Після того, як 14 лютого 2005 р. Ліберально-демократична партія Узбекистану (ОЛДП) ініціювала в Законодавчій палаті (нижній палаті парламенту) створення «Демократичного блоку», до якого увійшли, крім неї, Національно-демократична партія «Фідокорлар» (FMDP) і Соціал-демократична партія «Адолат» (ASDP), ОХДП оголосила себе парламентською опозицією, хоча фактично продовжила підтримувати політику президента І. Карімова. З 2003 р. «партією влади» є Ліберально-демократична партія Узбекистану (повна назва – «Рух підприємців і ділових людей – Ліберально-демократична партія Узбекистану», ОЛДП), заснована 15 листопада 2003 р. [14, с. 70]. ОЛДП позиціонується як центристська ліберальна партія [14, с. 73]. Вже 4 жовтня 2007 р. партія заявила про висунення І. Карімова на посаду президента; 6 листопада 2007 р. І. Карімов прийняв номінацію. Партія підтримувала авторитарні методи управління країною президентом І. Карімовим. За результатами парламентських виборів 2004–2005 рр., партія отримала 41 мандат (із 120); 2009–2010 рр. – 53 мандати (із 135); 2014–2015 рр. – 52 мандати (із 135).

Таким чином, у Росії та країнах Центральної Азії «партії влади» були/є опорою президентської/виконавчої влади. Крім того, в країнах Центральної Азії сімейно-клановий характер правлячих еліт відображається в складі та діяльності «партій влади», які функціонують у рамках суворої ієрархії, де пріоритетними є особиста відданість президенту та спільність походження. У подальших дослідженнях проаналізуємо особливості формування та функціонування «партій влади» в інших пострадянських країнах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гельман В. От «бесформенного плюрализма» – к «доминирующей власти»? / В. Гельман // *Общественные науки и современность*. – 2006. – № 1. – С. 46–58.
2. Гельман В. Перспективы доминирующей партии в России / В. Гельман // *Pro et Contra*. – 2006. – № 4. – С. 62–71.
3. Голосов Г. «Партии власти» и российский институциональный дизайн: теоретический анализ / Г. Голосов, А. Лихтештейн // *Полис*. – 2001. – № 1. – С. 6–14.
4. Доктрина партии «НурОтан» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://nurotan.kz/ru/doktrina>.
5. Кармазина Л. Сравнительный анализ институционализации партийных систем Казахстана и России. Ч. II / Л. Кармазина // *Центральная Азия и Кавказ*. – 2009. – № 1(61). – С. 132–144.
6. Краснова М. Феномен «партия власти» в пострадянских политических порядках. Українська специфіка / М. Краснова // *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Сер. : «Питання політології»*. – 2014. – № 1111. – С. 66–71.
7. Кынев А. «Партия власти» как партия / А. Кынев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/nz/2013/1/k6.html>.
8. Макаренко Б. Постсоветская партия власти: «Единая Россия» в сравнительном контексте / Б. Макаренко // *Полис*. – 2011. – № 1. – С. 42–65.
9. Межуев Б. Политическая гегемония большинства / Б. Межуев, А. Черняев, Н. Куркин // *Вопросы местного самоуправления*. – 2010. – № 2. – С. 59–62.
10. Мелешевич А. Партії влади та партійні системи в пострадянських країнах / А. Мелешевич // *Вибори та демократія*. – 2006. – № 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3325/Meleshevych_Partii_vlady_ta_partiini_systemy.pdf?sequence=1.
11. Народно-демократическая партия Таджикистана [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.tajikistan.turkestan.ru/tj/konflikt/parties/ndpt.html>.
12. Осадчук І. Політичні інститути пострадянських країн: порівняльний аналіз / І. Осадчук. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. – С. 177–184.
13. Пьянов А. Феномен «партийвласти» и «правящихпартий» в странах СНГ / А. Пьянов // *Постсоветская трансформация политических систем новых независимых государств* : матер. междунар. науч.-практ. конф. (Москва, 25 ноября 2011 г.). – М. : Изд-во МГОУ, 2012. – С. 236–245.
14. Раббимов К. Политические партии Узбекистана: между правительством и обществом / К. Раббимов // *Центральная Азия и Кавказ*. – 2007. – № 1(49). – С. 67–84.
15. Рябов А. Пока не началось. От партии власти к правящей партии / А. Рябов // *Апология*. – 2005. – № 8. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://polit.ru/article/2006/02/10/ryabov/>.
16. Шведа Ю. Політичні партії : енциклопедичний словник / Ю. Шведа. – Львів : Астролябія, 2005. – 488 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lnu.edu.ua/faculty/Phil/Shweda_slovnyk.htm.
17. Al-Bassam K. The Evolution of Authoritarianism in Turkmenistan / Kareem Al-Bassam // *Demokratizatsiya*. – 1997. – No. 3. – P. 386–405.
18. Smyth R. Building State Capacity from the Inside Out: Parties of Power and the Success of the President's Reform Agenda in Russia / Regina Smyth // *Politics and Society*. – 2002. – Vol. 30. – No. 4. – P. 555–578.

Ростецька С.І.

«Нові ліві» політичні партії в Європі: регіональний зріз

УДК 329.055.4

Ростецька С.І.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних наук і права
Південноукраїнського
національного педагогічного
університету імені К.Д. Ушинського

У статті проаналізовано діяльність «нових лівих» політичних сил у Європі. Охарактеризовано причини активізації їхньої діяльності. Визначено проблеми та перспективи розвитку.

Ключові слова: політичні партії, «нові ліві» політичні партії, партійна система, вибори, демократія.

В статье проанализирована деятельность «новых левых» политических сил в Европе. Охарактеризованы причины ак-

тивизации их деятельности. Определены проблемы и перспективы развития.

Ключевые слова: политические партии, «новые левые» политические партии, партийная система, выборы, демократия.

The activities of the "new left" political parties in Europe are analyzed in the article. Reasons intensify their activities are characterized. Problems and prospects described.

Key words: political parties, "new left" political party, party system, elections, democracy.

Невід'ємною частиною партійних систем країн Європи є партії лівої частини політичного спектру, які після періоду кризи та спаду своєї популярності на етапі становлення демократії знову нарощують політичний вплив як на національному, так і на регіональному рівнях. У практичній площині це виражається в поверненні лівих партій у національні уряди держав регіону. Займаючи ключові посади в кабінетах міністрів, представники європейських лівих партій істотно впливають на основні напрями внутрішньої та зовнішньої політики країн Європи.

Саме тому зараз актуалізується питання дослідження підвищеного рівня активності «нових лівих» політичних сил у Європі.

Питанням дослідження становлення та розвитку лівих політичних партій становлять праці представників політологічної науки України та інших країн, серед них І.І. Бегей, І.Е. Бекешкіна, Д.Г. Видрін, О.В. Гарань, А. Геррітс, В.П. Горбатенко, М. Даудерстад, Л.Л. Даховник, Л.М. Дунаєва, Ф.М. Кирилюк, Б.Л. Кухта, В.М. Лещенко, В.М. Литвин, О.М. Майборода, Г. Маркус, В.В. Мейтус, О.О. Нікогосян, С.М. Остюченко, А.Д. Пахарєв, Є.В. Перегуда, Е.Ф. Пуфлер, В.Є. Хмелько, О.Г. Чувардинський, О.А. Ярош та інші.

Метою статті є порівняльний аналіз діяльності «нових лівих» політичних сил у Європі, причини їх активізації та перспективи діяльності.

Європейські ліві партії поступово влилися в демократичний політичний процес. Звичайно, це змінило їхні соціальну базу та ідеологію. Першим результатом краху комуністичного світу був кінець своєрідного політичного ліворадикалізму у країнах Заходу, тобто комунізму за московським зразком, однак далеко не всі ліворадикальні сили припинили своє існування. Якщо певні комуністичні партії (Франції, Італії тощо) змушені були трансформуватися та в процесі майже втратили політичну привабливість, то деякі радикальні рухи – невеликі, але дуже активні – існують і досі, наприклад антиглобалістський рух 2000-х років.

Та є й цікавіша еволюція: трансформація політичного ліворадикалізму в рух, що підтримує меншини, мультикультуралізм і культурний лібералізм. Він йде шляхом, започаткованим у 1970-х роках, однак за

останні двадцять років відбулися зміни з огляду на «нормалізацію» економічної програми лівих після 1989 року: переможна соціальна демократія перетворилася на «соціальний лібералізм» у різних країнах Заходу (на чолі з Тоні Блером, Герхардом Шредером тощо). Нині західний лівий рух здебільшого представлений соціал-демократичними партіями, що мають більш-менш соціально ліберальну програму, підтримують об'єднану Європу та ставлять перед собою дуже ліберальні та багатокультурні цілі з точки зору прав індивідів і меншин. Ліву течію цієї основної політичної групи представляють радикальні та зелені партії. Вони не в захваті від економічної програми соціального лібералізму, але схвалюють його соціальні та культурні цілі. Саме тому в більшості країн Європи деякі з цих партій мають змогу ставати членами коаліцій та опинятися при владі.

Таким чином, революційний підйом кінця 1960-х – початку 1970-х років зробив ліворадикальні марксистські організації популярними в масовій свідомості трудящих, а неоліберальна політика панівних класів і відверто погоджувальна позиція посібників «старих» робітничих партій в 1980-ті роки та в першій половині 1990-х років привели до відтоку до ліворадикальних марксистських організацій значної частини голосів виборців та їх міцному закріпленню в загальноєвропейській політичного життя.

Але цього все одно недостатньо, щоб змагатися «на рівних» з великими буржуазними партіями «порядку», що мають за спиною багатомільярдні бюджети й підтримку всього капіталістичного класу. Марксистські організації навряд чи отримають парламентську більшість за відсутності революційної ситуації. І звідси випливає тактика тиску на парламентську громаду: перед внесенням соціалістичною марксистською фракцією законопроекту щодо прогресивної соціальної реформи навколо цієї передбачуваної соціальної реформи розгортається довгострокова кампанія мітингів і пікетів, щоб завойовувати таким чином громадську думку країни або регіону; і коли громадська думка завойована й більшість громадян країни або регіону виступають за цю передбачувану реформу, соціалістична марксистська фракція вносить законопроект соціальної

реформи, і буржуазній партії, щоб не втратити популярність, доводиться, зціпивши зуби, голосувати за нього (може, тільки трохи пом'якшивши його соціальне вістря). І такі «кампанії» розгортаються щодо усіх галузей суспільного життя.

У сучасних соціальних реаліях Європи нову ліво-радикальну політичну нішу займають не «ортодоксальні» комуністи, а «нові ліві», що виникли або ж підсилили вплив саме з настанням у 2009-му глобальної кризи. Ці партії займають лівосоціалістичні позиції, здані старими соціал-демократіями, які пішли в сторону неолібералізму, і часто висувають ліворадикальні лозунги, але на ділі майже без бою йдуть на згоду.

Щодо мети й організації нових лівих, то вони дещо змінилися з часом і викликами сьогодення. Для початку – мета. Світ зіткнувся з новим історичним фактом, а саме з перспективою або необхідністю радикальної зміни, революції всередині та щодо високорозвиненого, технічно прогресивного індустріального суспільства, до того ж добре функціонуючого й інтегрованого суспільства. Цей новий історичний факт вимагає перегляду лівих понять. Стару модель більше не можна використовувати. Картину того, як відбулася революція 1917 року, можна вважати малореальною й утопічною. Мета лівих зараз – це щось на зразок поступової дезінтеграції системи, у якій інтереси, основні завдання та напрями діяльності зміщуються на локальний і регіональний рівні.

Традиційні організаційні форми, такі як парламентська партія, застаріли. Мабуть, не існує жодної партії, яка дуже скоро не стала б жертвою загальної, тотальної політичної корупції, що пронизує весь політичний світ. Те, що можна, здається, протиставити цим формам, – це абсолютно відкрита організація, розсипана на малі, надзвичайно гнучкі й автономні групи, що діють всюди на місцях.

На думку Геберта Маркузе, нові ліві сьогодні – єдина надія. Їхнє завдання полягає в тому, щоб готувати себе й інших, не вичікувати, а сьогодні та завтра в думках і вчинках морально і політично готуватися до того часу, коли все більш гострі конфлікти корпоративного капіталізму втратять свій репресивний контекст і відкриються нові простори для реальної роботи на благо вільного соціалізму. Перспективи для нових лівих сприятливі, але тільки в тому разі, якщо вони збережуть свою нинішню активність. Завжди будуть періоди спадів. Жоден рух не може розвиватися в одному й тому ж темпі. Тому вже те було б успіхом, якби вони зберегли свою активність [5].

Як зазначає Среко Хорват, нові ліві партії зіткнулися і з таким парадоксом: хоча вони прекрасно розуміють, що держава загального добробуту була результатом історичного компромісу між працею та капіталом, вони змушені боротися за соціальну державу, тому що в минулому вона було захисником системи охорони здоров'я, освіти, пенсійного забезпечення, соціального страхування. Так виникає

питання: як уникнути помилок німецьких зелених або британських партій «третього шляху»? Як зберегти найкраще з того, що було в «державі загального добробуту», і знову не потрапити в пастку зміцнення капіталізму? На думку Среко Хорвата, оскільки нинішній європейський істеблішмент здатний тільки на поглиблення кризи й таким чином безпосередньо породжує всі ці відверто неонацистські банди, майбутнє у Європи є тільки з лівими силами. І тільки ліві здатні змінити своє майбутнє, позбувшись прекраснодушності, взявшись за справу, засукавши рукава [7].

Яскравим прикладом активності та результативності «нових лівих» є перемога в Греції партії «СІРІЗА». Криза переформатувала політичну систему Греції, яка перш за все ґрунтувалася на зміні біля керма влади ПАСОК і правої «Нової демократії» (НД). У цих партіях народ розчарувався. Виник запит на якусь «третю силу», і цей запит найкраще задовольнив блок СІРІЗА, цей складний конгломерат соціалістів, екологів, троцькістів, маоїстів тощо.

Показово, що ще на виборах 2009 року СІРІЗА отримала всього-на-всього 4,6% голосів, і саме криза зумовила злет її популярності. Крім двох передвиборних кампаній, на яких СІРІЗА перемогла під керівництвом Ціпраса, він також організував переможний референдум, який став свого роду вотумом довіри уряду 39-річного Ціпраса. Результати референдуму так і не були ні ратифіковані, ні опубліковані. Незважаючи на вихід із партії багатьох своїх прихильників, Ціпрас зміг здобути перемогу на других загальнонаціональних виборах, і це попри те, що уряду довелося поступитися в протистоянні з міжнародними кредиторами Греції. Він переміг, навіть якщо перемога коштувала поділу влади з крайньоконсервативною популістською партією «Незалежні греки» та відмови від співпраці з більш близькими (за політичним спектром) партіями ПАСОК і з комуністами.

Греки вже відчували відносну стабільність ситуації, коли 20 вересня минулого року Ціпрас і СІРІЗА знову здобули перемогу, хоча й не зібравши абсолютну більшість голосів. Відколотися від СІРІЗА ліворадикали, які заснували рух «Популярний союз» і знову зазнали поразки, не здолавши тривідсотковий бар'єр. СІРІЗА потрібна була коаліція для підтримки, і, незважаючи на протести центристів і Брюсселя, Ціпрас знову домовився з радикалами з партії «Незалежні греки» і домогся невеликої переваги в парламенті. Нова політика передбачала скорочення пенсій, підвищення податків і перегляд чинної системи соціального захисту. Люди стали висловлювати своє невдоволення політикою жорсткої економії, від якої СІРІЗА спочатку відмовлялася. Демонстрації протесту стали звичайною справою для грецької столиці.

На думку Стаматіса Гланісіса, керівництво грецького кабінету відчувало, що «вітер задмухав в інший бік». Крім того, протестувати на вулиці Афін сьогодні

виходять ті, хто ще вчора підтримував СІРІЗА: держслужбовці, дрібні чиновники, робітники, фермери та пенсіонери. Люди починають відвертатися від політики ліворадикалів, відчувши на собі негативні наслідки компромісу з Брюсселем. Через рік після приходу на політичну сцену Греції, після двох перемог на виборах і ще одного вдалого референдуму Ціпрас і СІРІЗА, схоже, потрапили в скрутне становище. Але з огляду на стійкість політика і його партії та здатність Ціпраса «пересмикувати карти на свою користь», відіграючи довіру виборців, не дивно, якщо другий рік при владі стане ще більш спекотним і для всієї Греції, і для уряду [2].

Але, тим не менш, 17 жовтня 2016 року прем'єр-міністр Греції Алексіс Ціпрас був переобраний головою партії «Коаліція радикальних лівих» (СІРІЗА). За нього віддали голоси 93,54% делегатів партійного з'їзду, повідомила виборча комісія. Брати участь в обранні голови СІРІЗА могли 2 926 делегатів. Проголосували 2 758 делегатів, з яких 2 548 віддали голоси за Ціпраса; 176 бюлетенів були заповнені, 34 – визнані недійсними.

З'їзд проходив під гаслом «3 лівими вперед до Греції, яку ми заслужили. Соціальна справедливість – Демократія – Справедливий розвиток». З'їзд обговорив програму «Ліви в 21-му столітті». Ціпрас двічі виступив на з'їзді. Він описав економічну ситуацію в країні після 20 місяців правління лівого уряду, завдання в економіці, соціальній сфері, завдання партії. Прем'єр, зокрема, зажадав від кредиторів виконання взятих ними зобов'язань щодо зменшення тягаря боргу, заявивши, що затримка неприйнятна [8].

Заслугує на увагу звернення до діяльності іспанської політичної сили «Подемос». Партія ця виникла зовсім недавно – у січні 2014 року, викристалізувавшись з іспанського аналога руху Оссуру Wall Street. Соціальну базу «Подемос» складають робітничий клас і ліви середні шари, і вона теж тиснить традиційних лівих і комуністів. Програма партії: 35-годинний робочий тиждень, вихід на пенсію в 60 років, відмова від неоліберальних реформ і заходів суворої економії, протидія диктату Німеччини та «фінансової трійки». Важлива особливість «Подемос» – її децентралізована, «мережева» організаційна структура. У партію входять люди різних поглядів; дехто вважає за потрібне відмовитися від «лякаючої» марксистської фразеології. Лідер – Пабло Іглесіас Турріон, 36 років, колись перебував у Союзі молодих комуністів Іспанії, активіст антиглобалістського руху, викладач політології та телеведучий. Його докторська дисертація, яку він захистив у 2008-му, написана на тему громадянської непокори як форми боротьби з владою [4]. Формально «Подемос» не має керівництва або центрального офісу, організовуючи свою діяльність через 400 кіл (політичних клубів), у які можуть вступити всі охочі. Кола виникли по всій країні, як колись політичні клуби у Франції перед революцією

1789 року, і кожен з них несе відповідальність за вирішення однієї конкретної проблеми. Таким чином «Подемос» залучає до політичної боротьби абсолютно всіх своїх прихильників, а не вибудовує старомодну ієрархію партійної номенклатури.

Остання виборча кампанія в Іспанії (червень 2016 року) проходила досить жваво, що було викликано, зокрема, створенням виборчого блоку «Унідос» – «Подемос». Партія «Унідос» («Об'єднані ліви») належить до найбільш лівої частини політичного спектра Іспанії: вона містить кілька політичних об'єднань, включаючи Комуністичну партію Іспанії. Створення настільки радикально лівого блоку викликало бурхливу реакцію з боку політичних опонентів. Крайній євроскептицизм партій «Подемос» і «Унідос» змусив втрутитися в справу навіть керівництво Євросоюзу, яке поспішило перешкодити створенню політичної коаліції «Унідос» – «Подемос» та Іспанської соціалістичної робочої партії [3].

У результаті виборів блок «Унідос» – «Подемос» отримав 21,1% голосів виборців, що на 3,4% менше, ніж набрав один «Подемос» за рік до цього. Проте кількість місць у нижній палаті в нього залишилося незмінним – 71 (мабуть, не всім прихильникам «Подемос» сподобався союз із комуністами).

Простежується активізація діяльності «нових лівих» і в Словенії. Так, найбільш популярною партією стала «Ініціатива за демократичний соціалізм», як і «Подемос», вона виникли всього за кілька місяців до останніх європейських виборів і мають підтримку з боку інших лівих партій Європи, таких як «Сіріза». Як і в Греції та Іспанії, передумовами створення нової лівої сили стали скорочення працівників і масове безробіття, які особливо вдарили по Словенії в 2012–2013 роках та вивели людей на вулиці. Масові протести вперше пролунали в Маріборі, потім поширилися по всій країні. Вперше з кінця 1980-х відбувся справжній демократичний вибух більш-менш спонтанних протестів. Протести були організовані не опозиційними партіями або профспілками, а різними соціальними групами, людьми з різними політичними поглядами та різних поколінь: молодими і старими, робітниками і студентами, ЛГБТ-активістами, працівниками з непостійною зайнятістю, екологами, анархістами і соціалістами. Усі ці політичні групи вимагали глибоких соціальних змін, але перш за все вони були об'єднані навколо одних і тих же політичних гасел, які були головним чином спрямовані проти керівного політико-економічного класу: «Досить! Досить з них!» (Gotov je! Gotovi so!) Протести були спрямовані проти політики жорсткої економії.

Як зазначає словенський дослідник Гал Кірн, особливість нової партії не тільки в тому, що в ній багато нових облич; ініціатива заснована на горизонтальних принципах, відмінних від тих, що асоціюються з традиційною партійною структурою. У ІДС немає посади голови – він замінений позицією координатора, який є юридичним представником і який також зайнятий

об'єднанням роботи інших координаторів (з міжнародних зв'язків, економічної програми, регіонального розширення, сільського господарства, екології тощо). Реальним політичним впливом володіє Рада, що обирається шляхом прямих виборів щорічно на з'їзді. Між з'їздами саме Рада має найбільшу владу та повноваженнями. Рада містить 31 активіста, обраного на з'їзді, і 26 делегатів місцевих відділень партії. Ідея такої структури полягає в тому, щоб зробити владу настільки розсіяною, наскільки можливо, і щоб кожен член партії мав можливість брати участь в процесі партбудівництва.

Організація місцевих ініціатив, приєднання до соціальних рухів та інших прогресивних сил повинні залишатися ключовим аспектом діяльності ІДС, тоді як з точки зору програми слід згадати принаймні кілька інших ключових пунктів, спрямованих на подолання капіталістичної кризи: відновлення і подальший розвиток якості державних послуг для всіх; введення множинних форм прямої демократії (наприклад, загальний бюджет, право на місто, електронна демократія); організація економічної демократії (наприклад, кооперативи, робоче самоврядування); економічна політика, яка прагне до екологічно сталого розвитку та повної зайнятості зі скороченням робочого дня; підвищення мінімальної зарплати до 70% відсотків від середньої зарплати; перетворення та націоналізація банків; підвищення прогресивного податку. Деякі з цих пунктів повинні бути розглянуті на місцевому та національному рівні, тоді як інші – на європейському і навіть на глобальному [1].

Щодо участі «нових лівих сил» у Європарламенті, то за результатами виборів 2014 року у фракції «Європейські об'єднані ліві / Ліві-зелені Півночі» (EUL / NGL, вона містить як членів Партії європейських лівих і «Північного альянсу зелених і лівих», так і членів окремих партій) за підсумками виборів 52 депутати. Це на 17 осіб більше, ніж було, але не дотягує навіть до передвиборчих прогнозів, які відводили їм до 67 місць [6].

На думку Поста Чарльза, два фактори визначають майбутнє «нових лівих» політичних утворень. Перший (і найважливіший) – це результат позапарламентської боротьби із жорсткою економією та приватизацією, котрий характеризує політичну свідомість і впевненість партійних активістів та широких верств робітничого класу й народних рухів. Другий – це відносна сила «войовничої меншості» робітників на місцях, активістів руху і свідомих антикапіталістичних лівих всередині цих партій, з одного боку, та сили офіційного реформізму, з іншого боку.

Ключем буде відродження раціонального ядра ленінізму: передача розподілу праці між партіями, профспілками та рухами організації радикальних і революційних активістів, які намагаються оскаржити сили офіційного реформізму в проведенні масової боротьби. Іншими словами, те, чи може

«войовнича меншість» трансформувати ці партії в організації, що оскаржуватимуть напрями всієї боротьби, як виборчої, так і позавиборчої, і те, чи здатні будуть посадовці партії профспілок підтримувати розподіл між «політикою» (вибори) та «економікою» (профспілкова боротьба), – покаже майбутнє цих партій [9, с. 180].

Отже, навіть перебуваючи в парламентській меншості, ці організації можуть, використовуючи позапарламентські «важелі» студентських, екологічних, соціальних і політичних рухів та ініціатив, відігравати активну роль в політичному житті власних країн: як протидіяти неоліберальній політиці своїх урядів, так і проводити прогресивні соціальні реформи в інтересах найманих працівників і соціально незахищених верств населення – пенсіонерів і мігрантів. Однак подібна політика поступових соціальних реформ можлива лише в основних центрах накопичення капіталу – Європейському Союзу, США та Японії, де буржуазія у своєму розпорядженні має вільний капітал для їх реалізації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кирн Г. Новая левая партия в Словении: Инициатива за демократический социализм / Г. Кирн [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://openleft.ru/?p=2412>.
2. Самантис Г. Алексис Ципрас и Сириза: год у власти / Г. Стаматис [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.euronews.com/2016/01/23/a-hard-right-turn-for-greece-s-radical-left>.
3. Желтов М.В. Испания: крах двухпартийной системы, или евроскептицизм по-пиренейски / М.В. Желтов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://izbircom.com/2016/07/05/>.
4. Королев Д. Кризис в Европе и новые европейские левые / Д. Королев [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.2000.ua/v-nomere/forum/evropa/krizis-v-evrope-i-novye-evropeiskie-levye.htm>.
5. Маркузе Г. К ситуации новых левых / Г. Маркузе [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://scepis.net/library/id_2570.html.
6. Пилаш Д. Левые в новом Европарламенте / Д. Пилаш [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://commons.com.ua/levye-v-novom-evroparlamente/>.
7. Хорват С. Новые левые партии Европы могут осуществить мечты 1968 года / С. Хорват [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.theguardian.com>.
8. Ципрас переизбран главой партии СИРИЗА [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://korrespondent.net/world/3758286-tsypras-pereyzbranhlavoi-partyy-syryza>.
9. Post C. What is left of Leninism? New European left parties in historical perspective / C. Post // Socialist Register. The Question of Strategy. – 2013. – Vol 49. – P. 175–197

Руднева А.О.

Особливості шоутизації владно-опозиційних відносин в українському інформаційному просторі

Розглянуто відносини владних і опозиційних сил крізь призму явища «шоутизації». Визначено особливості такої комунікативної взаємодії на сучасному етапі розвитку української держави. Зроблено акцент на суперечливому характері впливу політичних ток-шоу на політичну свідомість і поведінку громадян.

Ключові слова: ток-шоу, шоутизація, влада, опозиція, ЗМІ, комунікація.

Рассматриваются отношения властных и оппозиционных сил сквозь призму явления «шоутизации». Определены особенности рассматриваемого коммуникативного взаимодействия на современном этапе развития украинского государства. Сделан

акцент на противоречивом характере влияния политических ток-шоу на политическое сознание и поведение граждан.

Ключевые слова: ток-шоу, шоутизація, власть, оппозиція, СМІ, комунікація.

Investigated the features of the relations of power and the opposition in the light of the phenomenon of talk shows. The features of the communicative interaction at the present stage of development of the Ukrainian state. Emphasis is placed on the contradictory nature of the influence of political talk shows on political consciousness and behavior of citizens.

Key words: talk show, government, opposition, media, communication.

УДК 316.77:329.052(477)

Руднева А.О.,
кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри політології
Запорізького національного
університету

Сучасний глобальний інформаційний простір, що почав формуватися у світі разом із розгортанням і становленням інформаційної цивілізації, кидає виклик традиційним інститутам влади, які, своєю чергою, трансформуються, набуваючи все більше віртуального характеру. Це стосується і розподілу влади у суспільстві і боротьби за цей розподіл, який традиційно ведеться між владними та опозиційними інститутами. Наявність дієвої, не лише формально задекларованої опозиції є показником демократичності розвитку держави, а форми взаємовідносин між владою й опозицією відображають характер відносин у суспільстві: переважання конфліктних чи консенсусних взаємодій.

Особливістю XXI століття є процес медіатизації влади, перетворення її на продукт засобів масової інформації і комунікації, переміщення в так званий віртуальний, інформаційно-комунікативний простір. Результатом цих процесів є феномен шоутизації владно-опозиційних відносин. Дослідження зазначених тенденцій є особливо важливим для української держави в умовах модернізації і демократизації політичної системи, пов'язаних із нею відносин влади й опозиції, які можуть стимулювати або, навпаки, гальмувати просування нашої держави на шляху євроінтеграційних процесів.

Питанням «шоутизації», «карнавалізації», «видовищності», «перформансу» присвячені роботи зарубіжних і українських дослідників. Значний внесок був зроблений М. Бахтіним [1], Г. Дебором [3], С. Ільченком, Г. Маклюеном, С. Поцелусвим та ін. Серед українських науковців слід відмітити Ю. Голоднікову [2], яка акцентує увагу на шоутизації як процесі конструювання медіаігор; О. Косюк, що підкреслює стійку тенденцію спрямування політики до шоутизації і «майданності»;

О. Мальцеву [5], роботи якої є продовженням «концепції карнавалу» М. Бахтіна, де акцентовано увагу на поширенні «розважальної політики», що дає вихід народній енергії; Н. Островську [7], що досліджує процеси театралізації українського телевізійного простору та Д. Іванова, який пов'язує шоу із створенням політичного іміджу й символізацією політичного простору. Однак проблема вивчення процесів шоутизації в українському телевізійному просторі залишається відкритою, особливо дискусійними є питання щодо принципів, механізмів та моделей шоу-взаємодій влади й опозиції та їх впливу на аудиторію, політичну свідомість та поведінку громадян, політичну реальність загалом. У зв'язку із цим актуалізується дослідження особливостей і характеру взаємодії владних і опозиційних сил, що переміщуються в телевізійний простір та набувають форми шоу. Відповідно, метою статті є дослідження процесів «шоутизації», визначення її особливостей у владно-опозиційних відносинах в українському інформаційному просторі.

ЗМІ виступають простором комунікацій влади і суспільства, влади і опозиції. На сьогодні в Україні ЗМІ є невід'ємною складовою інформаційно-комунікативного простору, які усвідомлюються владою і суспільством як вагомий ресурс, що проникає у всі сфери буття та з великою ефективністю залучається до більшості соціальних і політичних проєктів, створюючи атмосферу реальної чи імітованої інтерактивності. Особливого значення набуває інформаційний простір, що за допомогою значного інструментарію створює принципово новий сегмент соціально-політичної реальності, відкриває нові горизонти для розвитку комунікативних взаємодій і політичної участі.

Із розвитком інформаційного простору і розширенням форм політичної участі спостерігаємо

метаморфози політичної влади та владно-опозиційних відносин, які ще пророкував Е. Тоффлер, що стають все більше «театралізованими», тобто, з одного боку, відносини політичних суб'єктів здебільшого переносяться в медійний простір, що сприяє процесу їх так званої «шоутизації», з іншого, громадяни є не тільки глядачами, а й самі стають частиною зазначених взаємодій. Шоу-технології, які застосовують у різних сферах життєдіяльності, перетворюються на засіб формування світосприйняття аудиторії.

Процес шоутизації передбачає створення інформаційного продукту – «ток-шоу», дане поняття можна розглядати як поєднання двох елементів: «ток» – розмова, діалог, бесіда, обговорення, полеміка і «шоу» – видовище, перформанс, екшн, скандал. Соціологи і політологи використовують термін «шоу» в широкому значенні – «...як принцип подання будь-якої інформації в ЗМІ, що проходить через усі жанри, стилі й канали і виявляє як свою відмінну рису стирання меж між інформуванням і розважанням медійної публіки» [7, с. 283]. У випадку політичного ток-шоу це орієнтація авторів на видовищність і розважальність інформації.

Шоу як видовище має церемоніально-ритуальний характер, представляє собою театралізовану гру із заздалегідь визначеним сценарієм і ролями акторів. І. Чайка, спираючись на концепцію М. Бахтіна, визначає ток-шоу як «карнавальну взаємодію». Дослідниця зазначає, що «участь у ток-шоу як засіб політичної участі залишається лише ілюзією. Ведучий ток-шоу виступає, якщо користуватися бахтінською методологією, в ролі блазня – карнавального короля, який на нетривалий час отримує найвищу владу над усіма учасниками карнавалу, незалежно від їх станової належності» [9, с. 308, 312]. При цьому глядачі виступають віртуальними опосередкованими учасниками шоу.

Шоу корелює із такими поняттями, як «видовище», під яким розуміється масовий вид дозвілля, організована публічна демонстрація соціально значимої поведінки. Це означає, що шоу має за мету максимальне привернення уваги, зацікавленість і залучення широкої аудиторії. У такому сенсі ми можемо розглядати шоу як своєрідне «розмовне видовище». Невипадково М. Недопитанський називає це явище «диявольським театром абсурду» [6].

Доречно згадати працю Г. Дебора «Суспільство спектаклю», в якій він акцентує увагу на перетворенні життя людини на інтегрований спектакль, «видовищний час», значну роль в якому зіграли ЗМІ. Він зазначає, що «...світ, демонстрований спектаклем, існує і не існує одночасно» [3, с. 19]. Автор підкреслює, що «...ми підписуємося на культурне споживання і купуємо спілкування як таке за допомогою різноманітних «ток-шоу» і «зустрічей із зірками». Однак чи не очевидно, що поді-

бний видовищний товар, яким нас пригощає спектакль, має настільки великий попит лише тому, що дефіцитом стала сама відповідна реальність?» [3, с. 56]. Г. Дебор послідовно доводить до висновку, що вистава – це стадія, на якій шоу стає всепоглинаючим елементом реального життя, тобто перетворення суспільства на «глядацьке» надає можливість ідеології видовищ конструювати суспільну реальність, що стало можливим завдяки новим комунікаційним технологіям.

Ще одне поняття, пов'язане з процесом шоутизації, – так звана «перформансна комунікація» (інші назви – «подієва комунікація», «перформансна комунікація», «сценарний підхід», «формування ряду подій»). Це PR-технологія, сутність якої зводиться до штучного, цілеспрямованого створення подій, ситуацій для привернення уваги громадськості. В англійській мові термін *performance* має багато значень: «вчинок», «дійство», «видовищність», «ритуальне видовище», «вистава», «спектакль», «концерт», а також «трюк» та «фокус». Засновник теорії перформансу Р. Шехнер визначає його як дію, яку демонструє одна група людей перед іншою» [4, с. 194]. Тобто для шоу, як і для перформансу, притаманним є видовищність і театралізація дійсності, в цьому значенні поняття є корелюючими, їх метою є штучне цілеспрямоване моделювання реальності.

Отже, під «шоутизацією» ми розуміємо процес конструювання визначених сценаріїв суспільно-політичного життя, метою яких є захоплення уваги аудиторії, що провокує глядачів залишатися пасивними реципієнтами, водночас це процес розгортання соціально-політичного діалогу в телевізійному просторі. Шоутизація, ця особлива технологія конструювання політичної реальності, все частіше використовується політичними суб'єктами нашої країни з метою досягнення різних цілей. Особливого звучання вона набуває у відносинах і взаємодії владних й опозиційних сил.

Загострення соціальних протиріч в українському суспільстві і боротьба політичних сил за визначення порядку денного сприяють шоутизації владно-опозиційних відносин в інформаційному просторі.

Для української держави жанр ток-шоу є свідченням політичного та ідеологічного плюралізму, демократизації інформаційного простору країни, розвитку комунікативних можливостей і форм діалогу між різними політичними суб'єктами. Програми жанру ток-шоу є невід'ємною складовою більшості всеукраїнських телеканалів: 5 канал – «Велика політика», «Досвід», «Клуб реформ», «Твоя влада», ICTV – «Свобода слова», 1+1 – «Право на владу», 112 Україна – «Чиста політика», 3S – «Шустер live», Інтер – «Чорне дзеркало», UA: Перший – «Дебати PRO», «Національні дебати»; ZIK – «Прямим текстом» тощо.

Учасники політичних ток-шоу змагаються за віртуальну владу серед глядацької аудиторії, яка за допомогою широкого інструментарію ЗМІ відчуває себе «залученою» до процесу обговорення питань у студії. Ефект присутності глядацької аудиторії виступає емоційно збуджуючим чинником, що може значно вплинути на залучення або, навпаки, відторгнення прихильників тієї чи іншої політичної сили. Як правило, в політичних ток-шоу актуалізуються гострі соціально-політичні теми, наприклад, відведення військ на Донбасі, наслідки введення візового режиму з Росією, результати мінських перемовин тощо. Це призводить, з одного боку, до залучення політично активної частини громадян до перегляду, постійної підтримки гостроти уваги протягом ефірного часу, з іншого боку, надає можливість представникам різних політичних сил висловити свою позицію з приводу тієї чи іншої проблеми, що беззаперечно буде впливати на політичні симпатії глядачів.

Великі рейтинги українських ток-шоу досягаються не згодою між учасниками дискусії, а стимулюванням конфлікту між опонентами, створенням соціального напруження, що дає право назвати владно-опозиційні відносини «політикою скандалу». Врешті-решт, конфлікт між опонентами призводить до зіткнення між українцями, розхитування суспільного устрою, виникнення економічних проблем. Деструктивний вплив політичних ток-шоу на суспільство не завжди є помітним. Проте відмітною тенденцією останнього часу є створення багатьох проектів на українському телебаченні, налаштованих на пошук конструктивних рішень виходу із системної кризи, в якій опинилась сьогодні наша держава, які передбачають залучення в студії експертів із різних галузей, журналістські розслідування тощо. Наприклад, «STOP корупції», «PrimeTime», «Re:форма» та інші.

Недостатня ефективність опозиційної діяльності в Україні позначається на особливостях шоу-взаємодії з владою в інформаційному просторі. Відповідно, можемо виділити певні особливості шоутизації владно-опозиційних відносин на сучасному етапі розвитку української держави:

1) значна кількість політичних ток-шоу на різних телеканалах, із різними форматами організації, що є свідченням розвитку свободи слова, плюралізму, демократичності в розвитку інформаційно-комунікативного простору;

2) домінування конфліктної форми взаємодії між владними та опозиційними силами як у реальному, так і в телевізійному просторі, низький рівень культури спілкування;

3) ігнорування владою опозиції, небажання йти на конструктивний діалог, співробітництво, акцентування минулого, помилок, пошук «винуватих» у критичному загостренні системної кризи в Україні;

4) загалом у шоу-відносинах влади і опозиції дві категорії отримують найбільшу вживаність

у мовленні політиків – це категорії «ми» і «вони». Таке позиціонування, на нашу думку, є свідченням відсутності прагнення до консенсусу і консолідації влади та опозиції у вирішенні значущих соціально-політичних питань. Дана особливість поглиблює фрагментованість суспільства, конфліктний характер інтересів різних груп і спільнот;

5) під час аналізу результатів діяльності того чи іншого політичного актора чи певної партії акцент робиться не на сильних чи слабких сторонах наслідків впроваджуваної політики, а, навпаки, опоненти намагаються висвітлити, як живе той чи інший кандидат, який у нього будинок, машина, літак, куди він їздить відпочивати і звідки на все це кошти. Тим самим діяльність людини як політика за професію змішується з особистим життям, що заважає й майже унеможлиблює об'єктивну оцінку професійності політика, якості його реформ і політичних дій. Усе це чинить свій вплив і на політичну свідомість громадян, які роблять висновки про того чи іншого лідера, спираючись не на показники практичної діяльності, а за рівнем матеріальних накопичень, подій із особистого життя тощо. Зазначена особливість є і наслідком, і результатом низького рівня політичної і громадянської культури українського суспільства;

6) недостатній рівень професійної компетентності політичних акторів, їх ціннісна роз'єднаність із ряду принципів питань внутрішньої і зовнішньої політики;

7) відсутність традицій опозиційної діяльності, недосконалість правової бази такої діяльності, що чинить свій вплив на механізми взаємодії влади й опозиції, на несформованість культури толерантності;

8) гостроту і високу динамічність шоу підсилюють результати соціологічних опитувань, симпатії чи антипатії учасників опитувань, емоційні реакції присутніх у студії на виступи політиків;

9) розповсюдженою є практика запрошення в студію експертів, викладачів вищих навчальних закладів, проте вони найчастіше залишаються лише глядачами і не завжди їм може надаватися слово;

10) поява ведучих, які використовують політичний гумор і сарказм у веденні шоу, що розряджає загострену чи конфліктну обстановку під час дискусії (наприклад, «Право на владу»);

11) недостатня розвиненість інститутів громадянського суспільства і відсутність досвіду громадянського контролю органів державної влади призводять до протиріч між змістом політичної діяльності правлячого класу та інтересами українського суспільства. На думку П. Кузьміна, реалії України полягають у «...низькій якості прийнятих політичних рішень, перманентній боротьбі політиків за владу, спрямованості їх до реалізації корпоративних, егоїстичних, а не суспільно значущих

інтересів, неузгодженості політичної діяльності із загальноновизнаними культурними й моральними цінностями» [8];

12) шоу-взаємодія влади й опозиції має більше розважальний, ніж просвітницький характер, часто містить елементи «легкого вирішення проблем», які ілюзорно розв'язують проблеми та кризи в Україні, проте переважно залишаються в межах ефірного часу і не втілюються в реальному житті.

Таким чином, ток-шоу як елемент розвитку демократії на сьогодні стали потужним інструментом маніпулятивних змагань. Шоутизація владно-опозиційних відносин має досить суперечливий характер у своєму впливі на суспільство. З одного боку, формує переважно «споглядальний характер» політичної участі, яка обмежується переглядом телебачення. Ток-шоу все менше виконують просвітительську роль в українському телевізійному просторі. Шоу, видовище, вистава, розвага – все це приваблює глядача, «присаджує», робить його залежним. Українці хочуть відволіктися від власних життєвих проблем і побачити, до яких сварок чи навіть бійок дійдуть обрані ж ними народні депутати. З іншого, є свідченням демократизації політичної системи, плюралізму думок. Водночас оптимізація комунікативних процесів призводить до налагодження діалогу, зворотного зв'язку, засвоєння досвіду демократичної політичної поведінки, що є елементами становлення громадянської культури влади і суспільства як невід'ємного атрибуту розвиненої демократичної української держави.

Політичне ток-шоу в українському телевізійному просторі при всьому характері його видовищності й театралізації є свідченням демократичних процесів у державі, розвитку громадянського суспільства, плюралізму суспільно-політичного життя, виступає засобом налагодження діалогу між владою і громадянами, створюючи умови розвитку «демократії участі». Перспективи подаль-

ших досліджень будуть стосуватися впливу шоутизації владно-опозиційних відносин на розвиток демократичної політичної культури українського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бахтин М.М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса / М.М. Бахтин. – М. : Худ. лит., 1990. – 543 с.
2. Голодникова Ю.А. Политическое ток-шоу как всеукраинская медиаигра / Ю.А. Голодникова // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальная коммуникация». – 2008. – Том 21(60). – № 1. – С. 268–276.
3. Дебор Г. Общество спектакля / Г. Дебор ; пер. с фр. С. Офертас, М. Якубович. – М. : Логос, 2000. – 184 с.
4. Ільницька У. Перформансна комунікація як політична технологія та складова іміджевої PR-стратегії збройних сил / У. Ільницька // Військово-науковий вісник. – 2009. – Вип. 12. – С. 189–200.
5. Мальцева О. Інформаційний простір сучасної України : політика як видовище / О. Мальцева // Схід : аналітико-інформаційний журнал. – 2009. – № 9(100). – С. 108–113.
6. Недопитанський М. Телевізійне ток-шоу: секрети популярності та виробництва / М. Недопитанський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://journalib.univ.kiev.ua/mdex.php?act=article&article=1363>.
7. Островська Н. Характерні риси і критерії моделі політичних ток-шоу / Н. Островська // Теле- та радіожурналістика. – 2014. – Вип. 13. – С. 282–290. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tir_2014_13_41.
8. Саєнко І. Опозиційна діяльність як важлива складова політичної конкуренції в умовах демократії / І. Саєнко. // Політологічні записки. – 2013. – № 7. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Polzap_2013_7_37.pdf.
9. Чайка І. Карнавальні аспекти політичного ток-шоу: соціально-філософський аналіз / І. Чайка // Гілея : науковий вісник. – К., 2010. – Випуск 34. – С. 307–314.

Співак М.В.

Державна політика інноваційного розвитку галузі охорони здоров'я в сучасних умовах

Стаття присвячена дослідженню інноваційних перетворень у галузі охорони здоров'я та їх можливостям у сучасних умовах. Розглянуті точки зору науковців на інноваційні перетворення в галузі. Згадуються причини, за яких існуюча в країні галузь не відповідає вимогам сьогодення в частині таких перетворень. З'ясовано, що, попри в цілому сформовану інституційну основу, на даному етапі розвитку ефективність функціонування інноваційної системи є низькою. Доведено доцільність застосування інноваційних економічних методів, планування та управління.

Ключові слова: інноваційний розвиток, планування й управління, інститути, організація, охорона здоров'я, політика, наука і технології.

Стаття посвящена исследованию инновационных преобразований в отрасли здравоохранения и их возможностям в современных условиях. Рассмотрены точки зрения ученых на инновационные преобразования в отрасли. Упоминаются причины, по которым существующая в стране отрасль не отвечает требованиям сегодняшнего дня в части таких преобразова-

ний. Выяснено, что, несмотря на в целом сложившуюся институциональную основу, на данном этапе развития эффективность функционирования инновационной системы является низкой. Доказана целесообразность применения инновационных экономических методов, планирования и управления.

Ключевые слова: инновационное развитие, планирование и управление, институты, организация, здравоохранение, политика, наука и технологии.

The article is devoted to innovative changes in the health care industry and their opportunities in modern conditions. The points of view of scientists on innovative transformations in the industry. Mention the reasons for which the country's industry does not meet today's requirements in relation to such transformations. Found that despite the existing institutional framework, at this stage of development the efficiency of the innovation system is low. Proved the feasibility of innovations economic methods, methods of planning and management.

Key words: innovative development, planning and management, institutions, organization, health, politics, science and technology.

УДК 321.02

Співак М.В.,
кандидат юридичних наук,
докторант Інституту держави і права
імені В.М. Корецького
Національної академії наук України

Постановка проблеми. Сьогодні, говорячи про якісні зміни в суспільстві, неможливо реалізувати стратегічне управління системою охорони здоров'я без розуміння чіткої концепції інноваційних перетворень. Регулювання системних інноваційних перетворень означає, перш за все, стратегічне планування розвитку системи охорони здоров'я, а також контроль із боку громадськості за реалізацією державної політики в даній сфері та дотриманням норм чинного законодавства з питань охорони здоров'я тими, від кого залежить майбутнє системи як соціально-спрямованої галузі. Йдеться про чітко визначені правила, з порушенням яких немає сенсу продовжувати державотворчий процес у відповідній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх років питання інноваційних перетворень у галузі охорони здоров'я стали об'єктом дослідження багатьох українських учених, серед яких, насамперед, необхідно назвати Ю. Вороненка, І. Висоцьку, Б. Галайчука, Т. Грузьєву, Д. Дячука, О. Євсєєву, Д. Карамішева, О. Корнійчука, Т. Семигіню, А. Свінціцького, В. Шевчука та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на достатньо високий рівень вітчизняних наукових розробок із проблем розвитку галузі, невирішеними залишається низка проблем щодо впровадження медичних інноваційних технологій у закладах охорони

здоров'я, інноваційних форм післядипломної підготовки організаторів охорони здоров'я, інноваційних механізмів удосконалення державного управління охороною здоров'я в умовах євроінтеграції України, обґрунтування впливу інноваційних перетворень фінансових інституцій на структурну розбудову галузі охорони здоров'я, запровадження політики здоров'язбереження.

Мета статті полягає в аналізі інноваційних перетворень галузі охорони здоров'я та дослідженні їх можливостей у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ураховуючи те, що сучасна теорія інновацій вирішальною мірою формується під впливом інституціоналізму, роль інституцій у житті організованого суспільства важко переоцінити, оскільки ключовим завданням країни в умовах трансформаційних перетворень є створення та розвиток соціального інституту, де особливе значення має охорона здоров'я. Удосконалення існуючих інструментів у галузі охорони здоров'я та створення нових продуктів і послуг стали ключовими чинниками запровадження «Загальнодержавної програми «Здоров'я – 2020: український вимір», що викликало зміни як на національному рівні, так і в цілому.

Світовий розвиток поколінь (типів) інноваційної політики та моделей інноваційного процесу можна представити таким чином. Перше покоління (середина 1950-х – середина 1980-х рр): інноваційна політика має традиційну (взуськонаправлену) плат-

форму, що ситуативно реагує на зовнішні виклики і розглядає інноваційний процес як лінійну модель, що стимулюється технологіями; як лінійну модель, що стимулюється ринком; як інтерактивно-взаємодіючу модель; як інтегровану модель. Друге покоління (кінець 1980-х – кінець 1990-х рр): інноваційна політика базується на Концепції національних інноваційних систем і розширює традиційну платформу в горизонтальному напрямку (кілька міністерств). Інноваційна політика розглядає інноваційний процес як мережеву інтегровану модель; як мережеву інтегровану модель, засновану на неявних знаннях і стратегічному навчанні. Третє покоління (початок 2000-х років і до сьогодні): інноваційна політика, в якій впровадження інновацій стимулюється урядом і ґрунтується на її горизонтальній ролі в забезпеченні стратегічних зв'язків серед міністерств та інституційних структур для забезпечення постійної діяльності та адаптації в контексті сталого соціально-економічного розвитку. Інноваційна політика розглядає інноваційний процес як мережеву інтегровану модель, що заснована на знаннях і стратегічному навчанні, в якій впровадження інновацій стимулюється урядом [1, с. 4].

Під інноваціями в охороні здоров'я В. Шевчук розуміє результат діяльності, пов'язаної з розвитком медичних технологій, наукових досягнень і передового досвіду, спрямованої на отримання якісно нової ідеї оздоровлення, лікування, управління процесами в медичній галузі, отримання нових медичних товарів, технологій або послуг і оволодіння конкурентними перевагами [2, с. 45]. А управлінську парадигму охорони здоров'я інноваційного суспільства – як сукупність прийнятих суспільством знань та методологічних підходів до вирішення проблем діяльності практичної медицини, що адекватно відображають сучасний стан системи охорони здоров'я, шляхи його розвитку в ринковій економіці, за допомогою організації медичної допомоги населенню, державного регулювання ринку медичних послуг та раціонального використання ресурсів [3, с. 32]

Представником управлінського підходу в інноваційних перетвореннях галузі є Д. Карамішев. На його думку, під інноваційними процесами в системі охорони здоров'я треба розуміти безперервний цикл пошуку та реалізації значущих напрямів, які можуть сприяти вирішенню суспільних проблем забезпечення громадян доступною та якісною охороною здоров'я та медичною допомогою. Загальна мета державного регулювання інноваційних процесів у системі охорони здоров'я – впровадження нововведень, які зумовлені потребами здійснити якісні зміни та орієнтовані на невирішені галузеві проблеми. Застосування механізмів державного регулювання інноваційних процесів у системі охорони здоров'я повинно бути спрямовано на підвищення ефективності її функціонування,

загальними критеріями якої є доступність медичної допомоги, якість медичного обслуговування та раціональне використання ресурсів за рахунок оптимізації процесу управління системою, шляхом удосконалення підходів до його складових частин: планування, організації, мотивації, контролю [4, с. 16]. Важливими інноваційними процесами є запровадження медичного страхування, забезпечення реалізації пріоритетних цільових програм боротьби із соціальними хворобами, вдосконалення системи ресурсозабезпечення та модернізації медичної галузі, створення дієвої системи стандартизації медичної допомоги, запровадження формулярної системи лікарського забезпечення закладів охорони здоров'я, перехід до організації процесу лікувально-діагностичної допомоги на засадах доказової медицини [4, с. 18].

Д. Дячук теж переконаний, що інновації в галузі повинні відбуватися ще в лікувальному закладі, де повинна бути впроваджена динамічна модель управління на основі комплексного підходу, дослідницьких потреб і практичних міркувань [5, с. 83].

Б. Галайчук вважає, що на сучасному етапі важливо еволюційно запровадити організаційно-економічний механізм управління фінансуванням діяльності у сфері охорони здоров'я відповідно до обсягу та якості наданих медичних послуг незалежно від джерел фінансування з функціональним розділенням їх вартості й ризиків за рівнем надання медичної допомоги та організаційною інтеграцією управління лікувально-профілактичних закладів із пріоритетом первинної медико-санітарної допомоги [6, с. 93].

Ю. Вороненко, Н. Гойда, Є. Латишев, В. Михальчук, І. Гусева вважають, що необхідно робити акцент на формуванні інноваційних підходів до підготовки керівників органів управління і закладів охорони здоров'я. Для цього, на їх думку, необхідно запровадження освітніх технологій, збільшення кількості фахівців, які проходять навчання за програмою післядипломної освіти, індивідуалізація процесу навчання відповідно до потреб, особливостей і можливостей слухачів, забезпечення контролю якості післядипломної освіти, популяризація ідей менеджменту охорони здоров'я [7, с. 29].

О. Євсєєва вважає, що інновації у сфері охорони здоров'я є результатом цілеспрямованої професійно організованої та керованої діяльності, що забезпечує як підвищення якості життя населення, так і розвиток установ охорони здоров'я на основі інтенсивних факторів [8, с. 95]. Одним із ключових факторів інноваційного розвитку, на її думку, є державна інноваційна та регіональна політика у сфері охорони здоров'я, що об'єднує в собі цілий спектр напрямів політики, покликаних стимулювати розвиток інноваційної діяльності: наукову, освітню, структурну, промислову, соціальну, податкову, фінансово-кредитну і т. д. [8, с. 96].

А. Свінціцький і О. Висоцька розглядають інноваційні перетворення через упровадження ефективних інноваційних моделей закладів охорони здоров'я, які повинні бути орієнтовані на потреби місцевих громад як у містах, так і в сільській місцевості. Це забезпечить покращення рівнів доступності та якості системи надання медичної допомоги, профілактики хвороб і сприятиме здоровому способу життя шляхом вдосконалення раціонального використання ресурсів системи охорони здоров'я населення України [9, с. 12].

Інноваційними напрямками розвитку системи охорони здоров'я, на думку О. Корнійчук, є створення соціально-економічних умов, які стимулювали б громадян до підтримання здорового способу життя й формування попиту на пріоритетне отримання медичної допомоги від сімейного лікаря, сприяли розвитку реального конкурентного середовища між юридичними особами – надавачами медичної допомоги. Це дозволить забезпечити належну якість та знизити вартість медичних послуг. Основними критеріями життєвості системи охорони здоров'я має стати якість і своєчасність інформування громадян про здоровий спосіб життя, шляхи профілактики захворювань і отримання якісної та доступної медичної допомоги [10, с. 23].

О. Бутенко вважає, що державну інноваційну політику правильніше розглядати як складову науково-технічної політики, метою якої є організація погодженої взаємодії важелів наукової, технічної і промислової політики [11, с. 22].

Т. Грузева переконує, що інноваційна сутність нової європейської політики полягає в запровадженні спрямовуючого стратегічного керівництва, посиленні лідерства і колективного стратегічного управління в інтересах здоров'я; активному використанні міжсекторальних стратегій, створенні нових типів партнерств, посиленні соціальної мобілізації, підвищенні узгодженості політики, інвестицій, дій всіх секторів і причетних структур під час дотримання принципу соціальної справедливості. На її думку, нову національну політику в охороні здоров'я України доцільно спрямовувати на реалізацію стратегічних пріоритетів у сфері збереження і зміцнення здоров'я, профілактику хронічних неінфекційних захворювань, мінімізацію впливу чинників ризику розвитку хвороб на основі міжсекторального підходу, створення сприятливого для здоров'я середовища, формування відповідального ставлення громадян до особистого здоров'я та мотивації населення до здорового способу життя. Також особливої уваги потребують питання оптимізації організації і фінансування медичної галузі зі створенням дієвої системи охорони громадського здоров'я, зорієнтованої на пріоритетний розвиток первинної медичної допомоги, сімейної медицини, спроможної забезпечити медичні потреби населення на рівні чинних стандартів [12, с. 31].

А. Горбань в основі інноваційних перетворень вбачає результат виконання науково-дослідних робіт, впровадження яких може істотно поліпшити структуру медичного обслуговування населення та якість надання медичної допомоги. Успіх таких перетворень можливий за умови високої конкурентоздатності отриманих наукових результатів та участі, як мінімум, двох типів основних суб'єктів відносин – це організації-розробники інноваційної продукції та організації, що використовують (впроваджують) цю продукцію [13, с. 4].

На думку Г. Апанасенка, особливість вітчизняної ситуації в галузі державного управління інноваційною діяльністю щодо охорони здоров'я полягає в тому, що сучасна медицина, поставивши перед собою мету досягнення здоров'я, займається виключно хворобою. Саме тому використання досягнень медицини в охороні здоров'я йде шляхом вдосконалення лікувально-діагностичних заходів. Цей шлях простежується протягом всієї історії розвитку охорони здоров'я. Основні кошти, які виділяються бюджетом з охорони здоров'я, йдуть саме на лікування хворих. Але цей шлях, як виявилось, відіграє мізерну роль у загальному комплексі факторів, які визначають стан здоров'я населення [14, с. 16].

В Україні, хоча і зроблено чимало у вирішенні проблеми побудови ефективної соціальної політики, залишається ще багато невирішених питань. І головною проблемою на сьогодні є відсутність зважених дій щодо формування інноваційної економіки, яка впливає на інноваційні перетворення в галузі охорони здоров'я. Крім економічних методів, слід указати і на доцільність застосування інноваційних методів планування та управління.

Крім того, все це ускладнюється існуючою непрозорістю та надмірною складністю програм соціально-економічного та інноваційного розвитку.

Аналіз наукових публікацій показує, що термін «інновація» і «інноваційна політика», або «перетворення» і «інноваційні перетворення» почали використовувати в Україні нещодавно як самостійно, так і для розкриття близьких за змістом понять: «науково-технічна політика», «науково-технологічна політика» тощо. На нашу думку, в межах даного дослідження слід говорити про державну політику інноваційного розвитку галузі охорони здоров'я. Тож під державною політикою інноваційного розвитку галузі охорони здоров'я слід розуміти створення та планомірне здійснення ієрархічно побудованими органами державної влади комплексу заходів, спрямованих на досягнення розширеного відтворення галузі, за якого зростання показників стану здоров'я і його збереження досягається не шляхом збільшення витрат ресурсів, а переважно за рахунок інноваційного розвитку, тобто активного використання нових знань та їх матеріалізованих результатів, макси-

мального використання і прискореного освоєння наукомістких технологій.

Також у межах даної публікації слід відмітити те, що в науці існують різні погляди стосовно ролі держави в інноваційному процесі галузі охорони здоров'я. Перший: інновації є суто ринковим процесом. Держава визначає лише загальні правові норми цієї діяльності та спостерігає за їх дотриманням, не втручаючись безпосередньо в інноваційний процес. Друга, протилежна концепція: ринок цікавлять лише поточні корисні інтереси, він не може взяти на себе перспективні інноваційні завдання. Основним інноватором є держава, яка визначає стратегічні цілі й склад інновацій, концентрує необхідні для цього кошти, фінансує діяльність інноваторів – осіб та організацій – і жорстко контролює результати інноваційної діяльності. Ми вважаємо, що найбільш прийнятною для галузі охорони здоров'я є напрямок інтегральної концепції. Отже, третя, інтегральна концепція поєднує переваги двох попередніх та ліквідує властиві їм недоліки. Основними інноваторами поліпшуючих інновацій є вчені, підприємці, інноватори організації. Держава приймає на себе функції розробки перспективної інноваційної стратегії, вибору пріоритетів, прямої і опосередкованої підтримки базисних інновацій, які визначають технологічний рівень і конкурентоспроможність економіки, її місце у світовому технологічному й економічному просторі та здатність вплинути на політику здоров'язбереження.

Наступні розвідки доцільно спрямувати в напрямку інноваційних перетворень, що забезпечують здоров'язбережну функцію галузі охорони здоров'я.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Власенко О. Еволюція інноваційної політики та інноваційних процесів в умовах переходу традиційної економіки до економіки знань / О. Власенко // Актуальні проблеми державного управління. – 2013. – Вип. 2. – С. 3–6.
2. Шевчук В.В. Еволюція поняття «Інновація» у контексті модернізації державного регулювання розвитку системи охорони здоров'я України. Наукові праці. Державне управління. Випуск 214. Том 226. – С. 44–49.
3. Шевчук В.В. Підходи до реалізації механізмів державного регулювання інноваційного розвитку системи охорони здоров'я України / В.В. Шевчук // Нау-

кові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Сер. : Державне управління. – 2014. – Т. 235, Вип. 223. – С. 128–132.

4. Карамишев Д.В. Державне регулювання інноваційних процесів у системі охорони здоров'я : автореф. дис... д-ра наук держ. упр. : 25.00.02 / Д.В. Карамишев ; Донец. держ. ун-т упр. – Донецьк, 2007. – 36 с.

5. Дячук Д.Д. Оцінка підходів до розробки та використання інноваційних моделей удосконалення діяльності закладів охорони здоров'я / Д.Д. Дячук // Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. – 2012. – № 3. – С. 75–85.

6. Галайчук Б.В. Інноваційний механізм удосконалення державного управління охороною здоров'я в умовах євроінтеграції України / Б.В. Галайчук // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Сер. : Державне управління. – 2012. – Т. 181, Вип. 169. – С. 93–97.

7. Вороненко Ю.В. Інноваційні форми післядипломної підготовки організаторів охорони здоров'я в Україні: перший досвід / Ю.В. Вороненко, Н.Г. Гойда, Є.Є. Латишев, В.М. Михальчук, І.В. Гусєва // Сучасні медичні технології. – 2013. – № 2. – С. 27–29.

8. Євсєєва О.О. Інноваційний розвиток системи охорони здоров'я регіону / О.О. Євсєєва // Бізнес Інформ. – 2013. – № 2. – С. 94–100.

9. Свінціцький А.С. Актуальні питання щодо впровадження медичних інноваційних технологій у закладах охорони здоров'я / А.С. Свінціцький, О.І. Висоцька // Практикуючий лікар. – 2015. – № 1. – С. 7–13.

10. Корнійчук О. Інноваційні складові розвитку системи охорони здоров'я України / О. Корнійчук // Економіст. – 2015. – № 1. – С. 22–23.

11. Бутенко О.А. Формування державної інноваційної політики / О.А. Бутенко // Інвестиції: практика та досвід. – 2009. – № 1. – С. 21–24.

12. Грузєва Т.С. Інноваційна сутність та стратегічний і практичний потенціал нової європейської політики «здоров'я – 2020» / Т.С. Грузєва // Вісник проблем біології і медицини. – 2014. – Вип. 3(1). – С. 25–33.

13. Горбань А.Є. Підходи до розробки автоматизованої системи одержання інформації про інноваційну діяльність в сфері охорони здоров'я України / А.Є. Горбань // Актуальні проблеми сучасної медицини. – 2016. – Т. 16, Вип. 1. – С. 264–272.

14. Апанасенко Г.Л. Валеологія – перші досягнення / Г.Л. Апанасенко // Валеологія. – 2006. – № 1, 2. – С. 16–17.

Хорошилов О.Ю.

Політика історичної пам'яті як складова частина процесу національного будівництва: досвід застосування естетичного інструментарію

Стаття присвячена дослідженню феномену історичної пам'яті як складника національної ідентичності модерних спільнот. Автор робить основний наголос на ефективності застосування інструментарію політичної естетики у творенні колективних паттернів сприйняття та інтерпретації соціальної дійсності. Проаналізований процес корекції історичної пам'яті в сучасній Україні.

Ключові слова: історична пам'ять, національне будівництво, політичний дискурс, політична естетика, політична соціалізація.

Статья посвящена исследованию феномена исторической памяти как составляющей национальной идентичности современных общностей. Автор делает основной акцент на эффективности применения инструментария политической эстетики в создании коллективных паттернов

восприятия и интерпретации социальной действительности. Проанализирован процесс коррекции исторической памяти в современной Украине.

Ключевые слова: историческая память, национальное строительство, политический дискурс, политическая эстетика, политическая социализация.

The article is dedicated to the problem of phenomenon of historical memory, as a part of national identity of modern communities. The author lays special emphasis on effectiveness of using of political aesthetics tools during the creation of collective patterns of perception and interpretation of social reality. The breakdown of the process of correction of historical memory in modern Ukraine was done.

Key words: historical memory, national building, political discourse, political aesthetics, political socialization.

УДК 32.019.51:37

Хорошилов О.Ю.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Інституту соціальних наук
Одеського національного університету
імені І.І. Мечникова

Проблематика культурних складників процесу національного будівництва традиційно характеризується наявністю сталого інтересу з боку представників різних напрямів і шкіл зарубіжного та вітчизняного суспільствознавства. Природним результатом цього стала розробка декількох конкуруючих пояснювальних систем, кожна з яких надає різну пріоритетність сценаріям культурної еволюції (К. Гірц, Е. Сміт) та соціального інжинірингу (Б. Андерсон, К. Калхун) у генезисі/творенні національних спільнот сучасності. Важливою новацією, що поглибила рівень наукового дискурсу, слід вважати звернення вчених до вивчення феномену історичної пам'яті. Сутність цієї важливої складової частини національної ідентичності з використанням специфічного аналітичного інструментарію досліджували представники соціології (М. Хальбвакс, Ж. Тоценко), філософії (М. Фуко), історії (О. Міллер, Н. Яковенко), політології (Й. Розен, Ю. Шаповал) тощо.

Маючи відверто міждисциплінарний характер, сфера наукових досліджень феномену історичної пам'яті набуває особливої актуальності та складної значущості стосовно політій регіону Центральної та Східної Європи, соціуми яких пройшли болісні процеси реконструкції архітектоніки колективної ідентичності (або досі перебувають у них), потребують винайдення формул національної інтеграції/реінтеграції, заклопотані розробкою чи вдосконаленням інструментарію політичної соціалізації молоді тощо.

Метою статті є виявлення ефективності застосування інструментарію політичної естетики в

справі творення цілісної системи національної ідентичності, корекції історичної пам'яті великої соціальної спільноти, примиренні її конфліктних інваріантів тощо.

Завданням пропонованої статті слід вважати аналіз досвіду застосування естетичного інструментарію в арсеналі «м'яких технологій» корекції історичної пам'яті політичних спільнот.

Добре відомий інтелектуалам і звичний для «пересічних» громадян світ національних держав розпочав свою історію з Аугсбурзького миру 1555 р., який встановив провідний принцип життя нових політичних систем: «Quius regio – eius religio» («Чия влада – того і віра»). Відповідно до цього принципу (та його більш пізніх модифікацій) уряди незалежних європейських політій набули монопольного права визначати культурний облік «свого» населення.

Підкоряючись загальній логіці розвитку індустріальної цивілізації, політичні еліти були вимушені не лише проводити реформи з уніфікації та стандартизації матеріального виробництва, але й вдаватися до аналогічних аспірацій у сфері виробництва духовного, змінюючи саму політичну формулу існування людських спільнот (народний суверенітет замість феодалного підданства) у межах встановлених кордонів і конструюючи образ «Вітчизни» у свідомості нових «носіїв влади». Посталий в результаті системних заходів із творення колективних політичних ідентичностей дискурс націоналізму (за слушним зауваженням К. Калхуна) апелював до «народу» – єдиного джерела легітимності чинних

режимів, потребуючи одночасного «оформлення» цього суб'єкта легітимачії як на рівні офіційних практик представників панівного класу, так і на рівні буденних, комунітарних інтеракцій населення конкретних країн [3, с. 24].

Завдання ускладнювалося тим, що це населення досить часто не характеризувалося ані бажаним (для панівної еліти) рівнем культурної гомогенності, ані належним рівнем розвитку політичної свідомості для «якісного» споживання таких абстрактно-теоретичних конструктів, як суверенітет, парламентаризм, республіканізм тощо. Не менш складним виявилось завдання переконати представників різностатусних соціальних прошарків і станів у тому, що відтепер (точка відліку в кожному «національному випадку» була своя) вони являють собою глибоке та нестратифіковане братство.

Ці об'єктивні труднощі націєтворення стимулювали панівні еліти європейських країн вибудувати свою комунікацію з народними масами на основі складного міксту «раціональних» ідеологем та емоційно-афективних міфологем, багато з яких позичалися з минувшини примордіальних спільнот – попередниць модерних націй. У справі творення колективних ідентичностей населення нових політій на допомогу керівним колам прийшли представники культурних еліт, адже саме митці з їхнім відверто естетично-образним типом сприйняття дійсності, виявили найбільшу ефективність в процесі творення «уявлених спільнот» європейських націй [1, с. 46].

Навіть в період Раннього модерну інтелектуалами новонароджуваних національних держав робилися небезуспішні спроби сформувані єдині зразки історичної пам'яті для індивідів, які ще нещодавно належали до різних етнолінгвістичних і регіональних спільнот. Яскравим прикладом такого одночасного поєднання ретроспективних і перспективних елементів невербального політичного дискурсу за допомогою естетичних засобів слід вважати образ Маріанни (символ Французької республіки), створений та поширений у свідомості народу завдяки діяльності митців романтичного напрямку (серед інших, зокрема, – Е. Делакруа). Прикметно, що саме цей образ сполучав у своїй семантиці і елементи модерності (фрїгійський ковпак як символ свободи, рівності та братерства), і апеляцію до глибинного історичного кореня французької нації (згадки про боротьбу кельтів проти Римської імперії). Аналогічних успіхів у творенні колективних образів-уявлень (ядерних елементів систем національних ідентичностей) досягли митці періоду Романтизму й у інших країнах (Г. Гейне, І. Фїхте, І. Котляревський, Т. Шевченко тощо) [6, с. 47].

Довівши свою ефективність у ролі «м'якої» технології національної інтеграції доби Раннього модерну, естетика мистецтва надійно увійшла до арсеналу культурної політики держав Зрілого та

Пізнього модерну, досить часто будши в ролі соціального анальгетика, вживаного для подолання шоківих наслідків внутрішніх суперечок і конфліктів, лікування «поранень» колективної пам'яті тощо. Яскравими прикладами такого вдалого «терапевтичного» застосування політичної естетики, на думку автора статті, є меморіали Арлінгтонського кладовища в США та (більш предметно) «Долини загиблих» в Іспанії. Обидва створено на вшанування жертв громадянської війни, причому іспанський меморіал із самого початку свого заснування (1940 р.) розглядався як символічний засіб громадянського примирення та символ подолання ідеологічних розбіжностей в ім'я нації.

Варто окремо зазначити, що, незважаючи на беззаперечно потужний вплив на свідомість відвідувачів, такі пам'яткі «громадянської релїгії» лише певним чином сприяють процесу корегування колективної історичної пам'яті та не знімають із порядку денного необхідність проведення системної політики національного примирення, що виходить за межі власне політичної естетики. Так, у разі зі згаданою вже Іспанією слід вказати на те, що напружена дискусія щодо громадянської війни першої третини минулого столїття продовжувалася в цій країні й на початку 2000-х рр., свідченням чого є ухвалення «Закону про національну пам'ять» (2007 р.).

Доцільно окремо акцентувати увагу на маловивченій проблемі впливу естетики архїтектури на формування особливостей політичного світогляду членів національної спільноти. Загальна стилїстика будівель, елементи декору, пропорції окремих елементів споруд та їх гармонія з простором вулиць, площ, парків тощо не лише створюють середовище для життя людей, але й доносять до них (будучи своєрїдними невербальними засобами та каналами інформації) основні змістовні ідеї того політико-антропологічного проекту, який реалїзується панівним класом у конкретному національному просторово-часовому континуумі. У цій «полїтичній семантиці» поселенських (переважно урбанїстичних) просторів людина відчуває свою «вбудованість» у життя єдиної громади «національного полісу», вводиться до контексту системи колективних цінностей, набуває компетентності щодо стилїстики відносин «панування – підкорення» у своєму суспільстві тощо [7, с. 12]. Недаремно саме в просторі населених пунктів облаштовуються «сакральні місця» національного колективу, покликані підкрїплювати існування єдиної «уявної спільноти» матеріалізованими образами її героїв, мудреців і мучеників.

У символїчному виробництві сучасних європейських націй у межах політики корегування історичної пам'яті важливе місце посїдає кїнематограф. Створена ним «їлюзорна реальність» формує в аудиторії ефект причетності до існування великої

«ми-групи», дає колективному споживачу культурного продукту можливість пережити минулі випробування своєї спільноти «ще раз», відчуті «дух епохи», у якому розгорталися ті чи інші події, пробачити минулі гріхи чи попросити пробачення за те, що було скоєне, або, навпаки, переграти історію наново, досягнути символічного (хоч і уявного) реваншу. Варто окремо наголосити також і на тому, що завдяки своїй патетиці, метафоричності, гіперболізації тощо цілком сучасний художній інструментарій кінематографу створює дискурс, який за глибиною та ефективністю впливу на масову свідомість може бути ототожнений із міфологічними наративами доіндустріальної цивілізації. Так само, як і їхні досучасні попередники, витвори кінематографу не претендують на об'єктивність і науковість. Навпаки, йдеться про т. зв. «історичну правду» – суб'єктивну колективну претензію на монопольне володіння аксіоматичними судженнями з приводу правоти (переважно своєї) і помилок (переважно чужих).

Важлива мета кінематографічних «оповідань» – примирити різні «історичні правди» в межах однієї спільноти, впорядкувати хаос індивідуальних і колективних інтерпретацій минувшини і таким чином довести існування того бажаного стану «єдності в багатоманітності», до якого прагнуть усі без винятку національні політії сучасності.

Цілком зрозуміло, що ці широкі можливості, які надає кінематограф панівним елітам для духовного виробництва у сфері історичної пам'яті, використовуються ними по-різному, залежно від конкретних національних умов та інтерпретацій «політичної доцільності». Так, наприклад, творення відповідних художніх стрічок у Німеччині розглядається як складова частина болісного процесу денацифікації, можливість досягнення спокути за колективний гріх, але одночасно – як шанс довести світові, що трагедія Другої світової війни – це також і трагедія німців (показовою в цьому сенсі є сюжетна лінія воєнно-історичної драми «Наші матері, наші батьки»).

У країнах регіону Східної Європи (за визначенням Р. Брюейкера – регіону «країн, що націоналізуються») кінематограф також виконує роль важливого засобу в лікуванні ран історичної пам'яті [2, с. 114]. Такі стрічки, як «1944» (Естонія), «Імена в граніті» (Фінляндія – Естонія), «Залізна сотня» (Україна) розповідають глядачеві про сторінки національної історії, які ще нещодавно були заборонені. Ці художні оповідання, окрім власне естетичних функцій, виступають в ролі засобів політичної соціалізації молодого покоління країн, що спромоглися відновити/відстояти свою незалежність.

Звертаючись до власне української практики використання засобів естетичного впливу на масову свідомість у справі корегування історичної

пам'яті, слід зазначити перш за все тривалу відсутність розуміння з боку вітчизняного політичного класу цінності цього інструментарію та, відповідно, проведення системної політики в зазначеній сфері. Є всі підстави констатувати той факт, що весь початковий період суверенізації України (з 1991 р. по приблизно 2004 р.) сфери історичної пам'яті та естетичного виробництва не розглядалися політичною елітою як такі, що заслуговують на увагу.

В галузі політичної естетики українському суспільству пропонувалася еkleктика елементів козацького бароко (передусім в архітектурі пам'яток «громадянської релігії» країни), сталінського ампіру та пізньорадянського соціалістичного реалізму (в інтер'єрі та екстер'єрі будівель органів державної влади). Відповідно, і сфера конструкції/реконструкції історичної пам'яті сприймалася представниками панівних кіл як галузь діяльності маргінальних митців, що не обіцяє відчутних дивидентів у ближньо- та середньотерміновій перспективах. Ситуація ускладнювалася ще й співіснуванням в культурному просторі новопосталої країни моделей історичної «контрапам'яті» (у термінології М. Фуко), які мали до того ж і відчутну вікову прив'язку та регіональну локалізацію [4, с. 154]. Систематичне використання цих моделей в процесі політичної мобілізації різних груп електорату перешкоджало процесам консолідації громадянського суспільства та національної інтеграції населення країни.

Незважаючи на те, що включення проблематики історичної пам'яті до політичного порядку денного країни відбулося ще в 2004 р., процеси та техніки комеморації й досі здійснюються переважно в парадигмі суто адміністративних («жорстких») технологій. За минулі роки було засновано Інститут національної пам'яті, розпочато процеси розсекречування архівних фондів та форсованої декомунізації. Проте поряд із цим системної політики у сфері відповідного духовного виробництва досі не проводиться. Зокрема, згаданий вище художній фільм «Залізна сотня», знятий за підтримки Міністерства оборони України, є чи не поодиноким випадком участі державних інститутів у сфері корегування історичної пам'яті з використанням естетичного інструментарію, а нещодавня заборона демонстрації в Києві польської стрічки «Волинь» свідчить у тому числі про неготовність українського політичного класу до участі в складному діалозі «історичних правд» сусідніх народів.

Спостерігаються й перекося в процесі корегування історичної пам'яті вітчизняної політичної спільноти. На тлі згаданого процесу декомунізації відбувається своєрідна рецепція тематики та героїки сторінок національно-визвольного руху середини ХХ століття (як окремих подій, так і постатей, що в недалекому минулому мали статус «стигматизованих» у свідомості окремих вікових і регіо-

нальних груп). Але суцільна анігіляція радянського минулого, його девальвація в оціночних судженнях молодій генерації українців залишає своєрідну ментальну лауну в поясненні того, що відбувалося на більшій частині території країни протягом більш ніж семи десятиріч. Виключно негативне подання такого значного (у хронологічному та змістовному вимірах) періоду колективної минувшини навряд чи позитивно вплине на національну ідентичність сучасного українства.

Варто згадати й про естетичний складник процесу декомунізації. Демонтаж пам'ятників і особливо символики радянської доби залишає по собі стерильний у семантичному розумінні простір населених пунктів України. Спроби поспіхом заповнити його завершуються розміщенням у соціальному просторі територіальних громад відверто кітчевих і низьковартісних «витворів» мистецтва, які не здійснюють соціалізуючого впливу на молоду генерацію України, не виконують легітимуючої функції щодо наявних політичних інститутів. Аксіоматичним здається твердження, що процес оновлення «семантичного простору» територіальних громад української поліції повинен відбуватися у цивілізований спосіб із застосуванням інститутів і процедур місцевої прямої демократії, здійснюватися на консенсусних засадах у взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Як наслідок, процедури комеморації та їх безпосередні наслідки будуть сполучати у собі як загальнонаціональний контекст корегування історичної пам'яті, так і його «регіональну поліфонію».

Цим врешті-решт встановлюватиметься лейтмотив формування загальнонаціональної ідентичності, формула якого свого часу була запропонована фундатором українського консерватизму В.К. Липинським: «Щоб бути українцями і щоб була Україна, тримаймося кожен своїх традиційних основ, а одночасно на ґрунті своєї традиційної культури змагаймо до гармонійного наближення до себе наших земляків... Не перетягаймо їх силоміць до себе, а себе наближаємо до них» [5].

Інтегральними висновками до статті слід вважати таке. Інструментарій естетики посідає важливе місце серед «м'яких технологій» формування загальнонаціональної ідентичності загалом і корегування історичної пам'яті спільноти зокрема. Витвори мистецтва, включені до загальнополітичного контексту або присвячені конкретним подіям колективного минулого, створюють потужний канал невербальної політичної інформації, яка завдяки емоційно-образній формі подачі добре асимілюється свідомістю учасників суспільної взаємодії.

Завдяки цілеспрямованому використанню артефактів естетичного виробництва, здійснюваного як окремими індивідами, так і соціальними групами, вдається достатньо ефективно «антропологізувати» абстрактно-теоретичний офіційний дискурс національної держави, сформувати полістилістичну культурну традицію політичної спільноти, примирити моделі «історичної контрапам'яті» різних соціальних груп тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти: міркування щодо походження й поширення націоналізму / Б. Андерсон ; пер. з англ. В. Морозов. – Вид. 2-ге, переробл. – К. : Критика, 2001. – 272 с.
2. Брюбейкер Р. Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання у новій Європі / Р. Брюбейкер. – Львів : Кальварія, 2006. – 280 с.
3. Калхун К. Націоналізм / К. Калхун – М. : Издательский дом «Территория будущего», 2006. – 288 с.
4. Коник А. «Історична пам'ять» та «політика пам'яті» в епоху медіа культури / А. Коник // Вісник Львівського університету. – Серія Журналістика. – 2009. – Вип. 32. – С. 153–163.
5. Липинський В.К. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / В.К. Липинський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://diasporiana.org.ua/ideologiya/243-lipinskiy-v-listido-brativ-hliborobiv/>.
6. Націоналізм: антологія / [упор О. Проценко, В. Лісовий]. – К. : Смолоскип, 2000. – 872 с.
7. Негус К. Креативность. Коммуникация и культурные ценности / К. Негус, М. Пикеринг. – пер. с англ. – Х. : Изд-во Гуманитарный центр, 2011. – 300 с.

Шедяков В.Е.

Всемирная децентрация и тенденции сепаратизма сквозь призму постглобализма

Анализируются общие основания сепаратизма и его особенности в постглобальном состоянии ойкумены. Демонстрируется его связь с процессами всемирной децентрации. Изучаются особенности реактуализации региональной геостратегии.

Ключевые слова: сепаратизм, децентрация, постглобальное состояние политических отношений.

Аналізуються загальні підстави сепаратизму та його особливості в постглобальній стані ойкумени. Демонструється його зв'язок із процесами всесвітньої

децентрації. Вивчаються особливості реактуалізації регіональної геостратегії.

Ключові слова: сепаратизм, децентрація, постглобальний стан політичних відносин.

The general grounds of separatism and its features in the Post-Global condition of ecumene are analysed. Its relationship with the processes of all-world decentration is demonstrated. The specialities of regional geostrategy's re-actualization are examined.

Key words: separatism, decentration, Post-Global condition of political relations.

УДК 1.000.165.6

Шедяков В.Е.,
доктор социологических наук,
независимый исследователь

История сепаратистских и контрсепаратистских процессов и действий полна драматизма и противоречий. Сегодня, когда Великобритания уходит из Европейского Союза (и ей пытаются последовать другие страны), а в ней, в свою очередь, усиливаются процессы отделения Шотландии, Ольстера, даже и Лондона, – соотношение тенденций слияния / обособления при усилении черт постглобальности в состоянии международных отношений опять закономерно привлекает внимание теоретиков и практиков. Вместе с тем участники исторических процессов часто предпочитают рядиться в одежды иных веков: так, герои Французской революции отсылали к Древней Греции и Риму, английской – выбирали библейские сюжеты... Однако имитационно-подражательные действия и формы политического устройства при новых исторических вызовах скрывают иное содержание, нежели в оригинально-инновационных моделях, умножая карнавальность происходящего и иррационально-превращённые уровни общественной жизни. Уподобление не всегда замещает создание своего, но часто сковывает историческое творчество, оборачивается не столько краткосрочной «экономией» и лаконичностью отсылок к примеру, сколько долгосрочной деструкцией своего культурно-цивилизационного мира, вызреванием в нём чужеродных элементов. Соответственно, продуктивно изучать сравнительные преимущества и недостатки не только форм, но и подходов, принципов.

Основания и разновидности сепаратизма, характер порождаемых им исторических вызовов изучаются такими исследователями, как В. Дергачёв, Е. Соловьёв, В. Соболев, их специфика на фоне отношений центра и регионов – И. Рассохой, в контексте процессов децентрации – Х. А. фон Хайеком, а тенденций постглобализма – Дж. Куртом.

Рассмотрение сепаратизма как социокультурного явления в среде, создаваемой эпохой постглобализма, – задача статьи.

Сепаратизм имеет объективные и субъективные аспекты. Его наиболее общее основание коренится в отличиях формального государственного деления как от более фундаментальных базовых ценностно-смысловых объединений, так и более гибких актуальных социально-экономических образований [1–3]. Вместе с тем на протяжении истории его силу пытались активно использовать в своих интересах. Подчас сложные конфигурации объективных и субъективных, внутренних и внешних, закономерных и случайных факторов складываются в причудливые повороты трансформаций, сочетания центробежных и центростремительных волн истории. Некоторые из них более изучены (как, например, сепаратистские действия выходцев из Западной Европы после уничтожения исторически исконного населения Северной Америки), другие – менее (наподобие истории Биафры – этнически обособленного богатого нефтью региона Западной Африки). В результате их огромные территории, заселённые белгами, сводятся к сравнительно небольшой Бельгии, а могучая держава Люксембургской династии рождает крохотный Люксембург. Спротивление Бургундии или же Бретони французской унификации не увенчалось успехом, тогда как Порту осталось независимым. Племена баварцев вошли в состав более крупного объединения, а Австрия сохранила государственность. Франция и Германия / Австрия попеременно «освобождали» Итальянские государства от влияния друг друга. В Новом свете в Североамериканских штатах местное население безжалостно уничтожалось, тогда как в государствах Южной Америки наряду с этим процессом происходило и слияние пришлого и автохтонного элементов. При этом «...Соединённые Штаты Америки дали миру ... ярчайший пример территориального (то есть внеэтнического) сепаратизма» [4, с. 9].

В существующей исследовательской номенклатурно-терминологической традиции авторы

изучили и классифицировали ряд базовых подходов к проблеме сепаратизма регионов в суверенных независимых государствах: «пассивный», «подавление», «автономизация», «отделение», с особенностями их применения в разных ситуациях. При этом ценностная оценка происходящего в каждом конкретном случае часто отражает политико-идеологическую ориентацию автора. Как известно, в 90-е гг. 20 века представители регионов, лишённых государственности, как и представительства в ООН, создали Организацию Непредставленных Народов, перейдя от связей на двусторонней основе к стратегическим альянсам.

Децентрация культуры, знаний, опыта всегда были важнейшими условиями не только саморегулирования общества, но и его выживания и развития. Однако постглобальное состояние ойкумены с постсовременными моделями жизнеустройства и необходимостью формализации самоидентичности народа превращают этот процесс в важнейшую тенденцию, которая может дополнительно подпитывать тренды сепаратизма [5–7].

В условиях доминирования в ойкумене бинарного противостояния социально-политические силы, выступавшие за единство, получали помощь от одного лагеря, тогда как защищавшие право на самоопределение – другого. После деструкции Организации Варшавского договора и СССР Запад активно фиксировал свою победу как собственно в странах Восточного блока, так и в прочих частях мира: потенциальных конкурентах или же объектах возможной заинтересованности, в том числе при поддержке сепаратистских движений. Западный блок, освоивший империалистические формы капиталистических принципов жизнеустройства на основе плутократии, и Восточный блок, с социалистическими формами воплощения коммунистических принципов идеократии, состязались на всех основных осях достижений. На пространствах СССР сепаратистские движения рядились в разные одежды и скрывались под личинами движений то за «республиканский хозрасчёт и особые условия хозяйствования», то за «национально-культурную автономию» и т.п.

Дополнительный толчок усилению тенденций сепаратизма обеспечила специфическая природа постглобализма, когда на смену современных (в вариантах как империализма, так и социализма) восприятий желательности единообразия и стандарта стало приходить понимание ценности сохранения культурно-цивилизационными мирами своей идентичности, в том числе и для поиска собственной модели и ниши хозяйственного преуспеяния. В умном обществе постсовременности каждый делает свой выбор, и никто никому ничем не обязан; принуждение же расценивается как несправедливое и в конечном итоге неэффективное, что значимо отражается на

характере общественных трансформаций и важно для выбора стратегии постмодернизации. При этом полиструктура мирохозяйственных связей как целостность, основанная на выработанных и взаимоприемлемых нормативах отношений, а вовсе не блок из идентичных атомов-элементов, приобретает вид формируемой действительности. Исчезает понятие периферийной культуры: они равноценны и равноправны. Соответственно, ни одна система ценностей в постмодерных моделях развития уже не может рассматриваться как единственно возможная для человечества. А когда нет стабильной внешней опоры в виде общей идеологии, единой культуры, общепризнанной науки, тогда следует быть терпимым ко всему, признавать право на существование непохожего. В этом контексте и само понятие развития нуждается в обновлении: кроме стабильного и сбалансированного роста, оно должно ориентироваться на такие максимумы, как солидарность, свобода выбора, убеждений и слова, терпимость. Соответственно, необходимо переходить от привычки к навязыванию глобальных стандартов крайне разнородным культурно-ценностным мирам к ориентации на культивирование собственных условий продуктивности и долговременной стабильности жизнедеятельности. Вместе с тем заведомо должны быть исключены стратегии социально-экономического оздоровления, несущие риски уменьшения корзины прав и свобод человека, ухудшения качества жизни широких слоёв или демографических показателей.

Усиление роли отдельных идентичностей и региональной геостратегии – характерная примета постглобальности ойкумены. В частности, постглобальное состояние международных отношений – это использование достижений и возможностей глобализации, интеграции и интернационализации при обособлении культурно-цивилизационных миров (макрорегионов), их борьбе за сохранение самоидентичности и активном противодействии попыткам навязать общие шаблоны. Благодаря развитию, с одной стороны, процессов конкуренции, отторжения, антагонизма, а с другой, – партнёрства и взаимодействия, на основе комплиментарности базовых ценностно-смысловых комплексов культурно-цивилизационных миров складываются геостратегические конфигурации.

Постглобализация мира связана с разрушением прежнего миропорядка и созданием нового. В этот период осуществление скачка в геостратегическом позиционировании связано по преимуществу с управлением состоянием хаоса, гибким управлением в «стабильной нестабильности» внутренних и внешних процессов и эффективным стимулированием поведения, событий и процессов [8–10]. Разумеется, сам процесс преобразований может происходить с большими или меньшими

эксцессами. Важно, чтобы он не стал отказом от модерна, контрмодерном, а расширил ресурсно-методологическую базу жизнедеятельности и развития каждого именно при интеграции созидательных потенциалов, в том числе и модерна, и традиции [11–17]. Крайне существенно, чтобы поле социального и индивидуального творчества возрастало, а качество жизни – увеличивалось. И здесь исследователи призывают к воплощению принципов гуманизма: «Ясно одно: ни «борьба с империализмом», ни пресловутая «территориальная целостность», ни даже так называемое «национальное единство» не могут быть оправданием тем потокам человеческой крови, которыми была залита в конце 60-х годов долина африканской реки Нигер и которых могло бы не быть, если бы человеческая жизнь ставилась хоть чуточку выше упомянутых «ценностей» [18, с. 14; см, также, 19–21]. Между тем существуют два мощных приоритета общественного развития и основания для показателей прогресса. Во-первых, жизнь человека, её качество и продолжительность. Во-вторых, достижения цивилизации, культурное наследие. Что касается первого, то это направление фиксируется, прежде всего, корзиной социально-экономических, политических и др. прав человека, его уверенностью в завтрашнем дне, возможностями самореализации и тому подобное. При этом в процессе социогенеза происходит не только трансформация роли элементов и целостности ценностно-смысловых комплексов, но и их обогащение. Так, безотлагательное требование развёртывания начал свободы и плюральности, свойственное постсовременности, входит в число приобретений человечества в его развитии. Вместе с тем из каждого вида модели (традиционной, современной, постмодерной) развития конкретный культурно-цивилизационный мир может получить свою конкретику, в соответствии как с глубинными пластами своих ценностно-смысловых комплексов, так и с динамикой трансформации. Обеспечение растущего поля доминирования гуманизма, толерантности, политкорректности, права человека на собственное мнение, свободу слова и т.п. выступает насущной задачей стабильного политического и социально-экономического развития, реактуализируя ресурсы децентрации.

Одновременно успех проведения постмодернизации общественных отношений определяющим образом зависит от умения поддерживать баланс интересов, уровней преобразований при сохранении созидательного вектора трансформаций. Когда действительно кардинально изменяются условия, необходимо развиваться всей регулятивной системе, в частности, с освоением всего диапазона использования нормотворческой и регулятивной функций социокультурного капитала. Впрочем, задача нового Sturm und Drang («Бури и

натиска») должна решаться в условиях пересечения ресурсных баз и методологий социально-политических постмодерна, модерна и архаики. Причём для осуществления проектов «рефлексивной модернизации» нужны качественно новые модели участия в глобальной конкуренции, эффективное владение которыми требует более полного использования творческих возможностей людей и соответствующих трансформаций регулятивной системы. Ведь несмотря на определённые дополнительные сложности, воплощение конкретных форм оптимальной реализации социально-экономических и политических интересов общества предполагает широкое применение алгоритмов децентрации сценарного, проектного и вариативного подхода к перспективам развития. Одновременно в условиях инверсионного развития (если не гражданское общество создает государство, а государство обеспечивает функционирование гражданского общества) развитая и структурированная общественность предполагает определённый уровень социальных, экономических и правовых общественных гарантий.

Выводы. На макроуровне социальных отношений всё отчётливее становится тот факт, что полиструктура культурно-цивилизационных миров, основанная на общеприемлемых нормах отношений, а вовсе не блок тождественных атомов-элементов, подогнанных архитекторами событий под подразумеваемую ими цель, – картина действительности. При этом старые лидеры заинтересованы в сохранении социального порядка, деградирующая часть периферии выступает объектом манипулирования, а не субъектом истории. Культурная и историческая разнородность мира возросла. Вырастают новые лидеры. Страны с «закрытыми» социумами не только конкурируют «на равных», но и во многом сами навязывают критерии прогресса. Разница социальных потенциалов скапливается в региональных центрах, в полупериферийной зоне интенсивного диалога, на грани миров; здесь – возможности позитивных мутаций. Уже переформатирование открывает возможность разнообразия комбинаций социальных институтов. Более того, успешное использование особенностей постмодерной культуры удастся скорее организациям и государствам, обрастающим сонмом различных плохо структурируемых, но эффективных образований. Одновременно глобализация европейских норм и институтов происходит в условиях, когда Европа сама меняется коренным образом. При этом стоящие перед человечеством проблемы вовсе не привели к осознанному единству интересов и действий. Реальная культурная и историческая разнородность возросла, а жизнеспособность каждого культурно-цивилизационного мира определяется готовностью отстаивать свою идентичность и

самобытность. Всё активнее заявляет о себе процесс изменений, предусматривающих сосуществование, пересечение и резонирование различных тенденций развития, среди которых на сегодня ни одна не может претендовать на исключительное значение, что позволяет, не испытывая вреда, абстрагироваться от других. Соответственно, характеристика социального капитала всякого общества самого по себе не является полной, а ограничение анализа рассмотрением только его трансформаций не позволяет оценить значение для постсоветских стран «проекта европеизации». Постглобализация же вызывает существенную трансформацию личности (на ментальном, психологическом уровнях), а потому население каждого культурно-цивилизационного мира нуждается в разработке и последовательном осуществлении системы эффективной защиты от тех процессов, которые способны нанести ущерб хозяйственным комплексам и сознанию иных культурно-цивилизационных миров. Таким образом, соборность обеспечивается как обеспечением гармонии интересов социальных групп, так и формированием положительного вектора развития общества, нуждаясь в инфраструктуре и мерах своей защиты.

Проведение последующих научных разведок должно включать изучение компаративного аналитического материала, позволяющего отслеживать разнообразие аспектов подготовки и осуществления постглобальных преобразований.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Соловьёв Е.А. Сепаратизм и современная международная политика / Е.А. Соловьёв // Бизнес Информ. – 1995. – № 9-10 (133-134). – С. 8–10.
2. Соболев В.М. Современный сепаратизм / В.М. Соболев // Бизнес Информ. – 1995. – № 19-20 (133-134). – С. 10–14.
3. Шедяков В.Е. Постглобальный сепаратизм в контексте задач новой модернизации / В.Е. Шедяков // *Economic Development Strategy in Terms of European Integration: Proceedings of the International Scientific-Practical Conference.* – Aleksandras Stulginskis University, Business and Rural Development Management Institute. – Kaunas, Lithuania, May 27, 2016: Baltija Publishing. – P. 45–48.
4. Соловьёв Е.А. Из истории сепаратизма: Соединённые Штаты Америки (начало) / Е.А. Соловьёв // Бизнес Информ. – 1995. – № 21-22 (145-146). – С. 9–10.
5. Шедяков В.Е. Демократичні інститути в контексті завдань збереження розвитку самобутніх народних цінностей / В.Е. Шедяков // Вісник Одеського національного ун-ту. – 2012. – Т. 17. – Вип. 2(16). Соціологія і політичні науки. – С. 26–34.
6. Kurth J. Toward the Postmodern World / J. Kurth // *Dialogue.* – 1993. – №. 2. – P. 8–13.
7. Шедяков В.Е. Формування нового проекту розвитку суспільства та збереження ідентичності народу, його базових цінностей / В.Е. Шедяков // *Політологічний вісник.* – 36-к наук. праць: На замовлення Політологічного центру при КНУ ім. Тараса Шевченка, 2011.– Вип. 54.– С. 221–231.
8. Шедяков В.Е. Постглобальный мир: тенденции сепаратизма и региональная геостратегия / В.Е. Шедяков // *Ruxes.* – 2016. – № 3(3). – С. 79–89. [Электронный ресурс] – Режим доступа : [ruxis-journal_3\(3\)](http://ruxis-journal.ru).
9. Шедяков В.Е. Рефлексивная постсовременная модернизация и рефлексия постсовременной модернизации / В.Е. Шедяков // *ВУЗ. XXI век.* – 2012. – № 2. – С. 50–73.
10. Шедяков В.Е. Від децентрації культури та знань до балансу у владі та управлінні / В.Е. Шедяков // *Соціальні та політичні конфігурації модерну: політична влада в Україні та світі : Матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф.* – Київ, 2015. – С. 316–318.
11. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун. – М. : Прогресс, 1977. – 300 с.
12. Arendt H. *On Revolution* / Hannah Arendt. – N. Y. : Penguin, 1987. – 356 p.
13. Рейнгольд Говард Умная толпа: новая социальная революция / Говард Рейнгольд. – М. : ФАИР ПРЕСС, 2006. – 416 с.
14. Way L. The real causes of the color revolutions / Lucan Way // *Journal of Democracy Volume.* – 2008. – № 3. – P. 56–69.
15. Концепт «революция» в современном политическом дискурсе / Под ред. Л.Е. Бляхера, Б.В. Межуева, А.В. Павлова. – СПб. : Алетейя, 2008. – 360 С.
16. Эллюль Ж. Другая революция / Ж. Эллюль // Новая технократическая волна на Западе. – М. : Прогресс, 1986. – С. 147–152.
17. Межуев Б. Революция – в сторону от Равенства и Свободы / Б. Межуев // *Логос* [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.logosjournal.ru>.
18. Соловьёв Е.А. Из истории сепаратизма: Биафра / Е.А. Соловьёв // Бизнес Информ. – 1995. – № 13-14 (137-138). – С. 11–14.
19. Шедяков В.Е. Регионы и постмодерн: совместимы ли права человека и национальное возрождение? / В.Е. Шедяков // *Интеграция 21 век.* – 1996. – № 3. – С. 11–13.
20. Хардт М. Множество: война и демократия в эпоху империи / Майкл Хардт, Антонио Негри. – М. : Культурная революция, 2006. – 559 с.
21. Эллюль Ж. Индивид и масса / Ж. Эллюль [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.academia.edu/8758180>.

Шелемба М.М.

Електоральний вибір на парламентських виборах 2014 р.

Стаття націлена на дослідження впливу факторів та особливостей електорального вибору України в 2014 р. Було проаналізовано структуру електорального вибору під час парламентських виборів 26 жовтня 2014 р. за регіонами та загалом по Україні. Виявлено дію основних факторів впливу, які були визначальними для електорального вибору населення в регіонах України. Систематизовано основні регіони, які продемонстрували максимальну та середню підтримку тих або інших політичних сил, а також здійснено оцінку впливу основних факторів на виявлення електоральних переваг партіям (політичним силам).

Ключові слова: електоральний вибір, фактор «ментальність», фактор «рівень життя населення», електоральні переваги, політичні сили, політичні партії, регіони.

Стаття нацелена на исследование влияния факторов и особенностей электорального выбора Украины в 2014 г. Была проанализирована структура электорального выбора во время парламентских выборов 26 октября 2014 по регионам и в целом по Украине. Выявлено действие основных факторов влияния, которые были определяющими для электорального выбора населения в регионах Украины.

Систематизированы основные регионы, которые продемонстрировали максимальную и среднюю поддержку тех или иных политических сил, а также осуществлена оценка влияния основных факторов на выявление электоральных предпочтений партиям (политическим силам).

Ключевые слова: электоральный выбор, фактор «ментальность», фактор «уровень жизни населения», электоральные предпочтения, политические силы, политические партии, регионы.

The article is aimed at research of influence of factors and features of electoral choice of Ukraine in 2014 the structure of electoral choice. Was analyzed during parliamentary elections on October, 26 in 2014 after regions and on Ukraine on the whole. The action of basic factors of influence, that were qualificatory for the electoral choice of population in the regions of Ukraine, is educed. Basic regions that showed maximal and middle support of those or other political forces are systematized, the estimation of influence of basic factors is also carried out on the exposure of electoral advantages to parties (to political forces).

Key words: electoral choice, factor "mentality", factor "standard of population living", electoral advantages, political forces, political parties, regions.

УДК 342.845:342.531.3

Шелемба М.М.,
доцент кафедри
міжнародних студій
та суспільних комунікацій
Ужгородського національного
університету

Формування досвіду електорального вибору в Україні відбувалось з огляду на еволюцію виборчих процесів, під впливом політичного, національно-патріотичного виховання та соціально-економічного розвитку країни.

Електоральний вибір в Україні із самого початку історії незалежних виборів, у тому числі парламентських, був побудований на певних національних особливостях і не здійснювався виключно під впливом одного фактору. Однак, зважаючи на різний національний склад регіонів України, структура вибору та вплив основних факторів, які його визначали, мали певні відмінності.

Недостатньо високий рівень життя в певних регіонах країни як один із факторів впливу не завжди був визначальним, оскільки населення деяких західних регіонів із низьким рівнем життя здійснювали свій електоральний вибір не на користь партій, які пропагували покращення добробуту, а на користь тих політичних сил, які декларували посилення демократизації суспільства, незалежність і розвиток національної ідеї.

Проблеми методологічного забезпечення досліджень електорального вибору висвітлені в працях низки вітчизняних та іноземних авторів, серед яких В.П. Березинський [2], К.П. Боришполець [3], О.В. Ключев [8], Ю.В. Дзядик [5], А.В. Єхнич [7], Р.В. Євстифеев [6], М.В. Гришин [4], А.С. Ахременко [1], В.Ф. Ковров [9], Дж.С. Бенкс [12], Д. Блек

[13], К. Ерроу [11], М. Фіоріна [14], Е. Кемпбелл [15] тощо.

На сьогодні існують певні практичні дослідження електорального вибору в Україні, але відсутній системний підхід до його оцінки в регіонах, аналізується переважно або певний регіон, або країна узагальнено за регіонами. Не виділяють основні фактори, які здійснили переважний вплив на той чи інший вибір населення кожного з регіонів країни. Особливої актуальності набуває дослідження основних факторів впливу та їх зв'язок зі структурою електорального вибору в регіонах України в сучасних умовах.

Мета статті – дослідження впливу факторів та особливостей електорального вибору під час парламентських виборів в Україні в 2014 р.

Дослідження електорального вибору під час парламентських виборів в Україні в 2014 р. здійснено з урахуванням основних факторів, серед яких фактор «ментальність», представлений мовним, етноконфесійним та конформістським складниками, і фактор «рівень життя населення регіону (області)». Зазначені фактори визначаються з використанням як кількісним, так і якісних методів дослідження.

Парламентські вибори відбувались 26 жовтня 2014 р. Прохідний бар'єр для партій було встановлено на рівні 5% від числа виборців, які взяли участь у голосуванні в Україні. У парламентських виборах 26 жовтня 2014 р. взяли участь 25 регіонів

України (згідно з територіальним поділом України), у т. ч. м. Київ; не брали участь у виборах АР Крим і м. Севастополь, окуповані Російською Федерацією.

У табл. 1 представлені результати голосування по партіях, які пройшли до Верховної Ради в Україні 26.10.2014 р.

Таблиця 1

Результати голосування по партіях, які пройшли до Верховної Ради в Україні 26.10.2014 р. [11]

Політична сила	%	голосів
Політична партія «Народний фронт»	22,14	3 487 766
Партія «Блок Петра Порошенка»	21,81	3 437 078
Політична партія «Об'єднання «Самопоміч»	10,97	1 729 131
Політична партія «Опозиційний блок»	9,43	1 486 195
Радикальна партія Олега Ляшка	7,44	1 173 060
Політична партія «Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	5,68	894 757

За результатами виборів [11] (табл. 1) до Верховної Ради України в 2014 р. пройшло шість партій (блоків), серед яких політична партія «Народний фронт» (3 487 766 голосів, 22,14%), партія «Блок Петра Порошенка» (3 437 078 голосів, 21,81%), політична партія «Об'єднання «Самопоміч» (1 729 131 голос, 10,97%), політична партія «Опозиційний блок» (1 486 195 голосів, 9,43%), Радикальна партія Олега Ляшка (1 173 060 голосів, 7,44%), політична партія «Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» (894 757 голосів, 5,68%).

Загалом структура підтримки політичних сил під час парламентських виборів в Україні в 2014 р. мала свої особливості в окремих макрорегіонах країни. У табл. 2 представлено рейтинги політичних сил, які пройшли до Верховної Ради України в 2014 р., серед населення в макрорегіонах. Представлені рейтинги розраховувались за 100-бальною шкалою. Відповідно, враховувалось, що 100 балів – це максимальний рейтинг підтримки політичної сили у відповідності до результатів електорального вибору.

За результатами табл. 2 можемо констатувати, що макрорегіоном із найбільшим рейтингом політичної сили за рівнем підтримки в Україні був захід України, де, зокрема, партія «Блок Петра Порошенка» мала рейтинг 31,7. Друге місце посів Донбас: рейтинг політичної партії «Опозиційний блок» в цьому макрорегіоні склав 27,2, третє місце належало центру України з рейтингом політичної партії «Народний фронт» 27,1.

Слід зауважити, що цей рейтинг демонструє певні зрушення електорального вибору населення порівняно з попередніми виборами до Верховної Ради. А саме населення сходу України в 2014 р. загалом надало найбільшу перевагу політичним

силам із демократичним орієнтиром, які декларують поширення національного розвитку.

Таблиця 2

Рейтинги політичних сил, які пройшли до Верховної Ради України в 2014 р., серед населення в макрорегіонах [10]

Політична сила	Захід України	Центр України	Південь України	Схід України	Донбас
Політична партія «Народний фронт»	22,4	27,1	24,5	17,8	13,8
Партія «Блок Петра Порошенка»	31,7	22,4	12,5	12,5	8,7
Політична партія «Об'єднання «Самопоміч»	16,3	14,1	9,9	12,2	6,5
Політична партія «Опозиційний блок»	0,7	2,4	11,6	21,3	27,2
Радикальна партія Олега Ляшка	5,7	7,7	4,8	5,6	6,4
Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	4,5	6,1	5,1	6,2	2,3

Деякі політичні аналітики вказують, що під час цих парламентських виборів спостерігались певні особливості електорального вибору населення залежно від типів населених пунктів проживання. У табл. 3 представлено рейтинги політичних сил, які пройшли до Верховної Ради України в 2014 р., серед населення залежно від типів населених пунктів проживання. Цей рейтинг дослідниками [10] був сформований за даними виборчих дільниць.

За результатами рейтингу зауважимо, що:

- в обласних центрах найбільший рейтинг мала партія «Блок Петра Порошенка» – 21,9;
- у містах з населенням 100 тис. осіб та більше – партія «Блок Петра Порошенка» – 18,9;
- у містах з населенням від 50 до 100 тис. осіб – партія «Блок Петра Порошенка» – 20,6;
- у містах з населенням від 20 до 49 тис. осіб – політична партія «Народний фронт» – 22,9;
- у містах з населенням менше ніж 20 тис. осіб – партія «Блок Петра Порошенка» – 28,3;
- у селищах міського типу – партія «Блок Петра Порошенка» – 24,1;
- у селах – політична партія «Народний фронт» – 26,1.

Отже, аналіз представленого рейтингу свідчить, що найбільшу підтримку в різних типів населених пунктів проживання населення надало партії «Блок Петра Порошенка» та партії «Народний фронт».

Таблиця 3

Рейтинги політичних сил, які пройшли до Верховної Ради України в 2014 р., серед населення в залежності від типів населених пунктів проживання [10]

Політична сила	Обласні центри	Міста з населенням 100 тис. осіб та більше	Міста з населенням від 50 до 100 тис. осіб	Міста з населенням від 20 до 49 тис. осіб	Міста з населенням менше ніж 20 тис. осіб	Селища міського типу	Села
Політична партія «Народний фронт»	17,3	16,3	17,1	22,9	23,8	22	26,1
Партія «Блок Петра Порошенка»	21,9	18,9	20,6	19,1	28,3	24,1	25,5
Політична партія «Об'єднання «Самопоміч»	18,7	13,7	15	17,1	13,7	12,1	8,1
Політична партія «Опозиційний блок»	8,3	18,1	13,4	4,8	4,9	7,4	4,8
Радикальна партія Олега Ляшка	3,5	5,1	6,5	5,8	6,4	8,9	9,1
Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	5,3	4,2	4	6,4	3,4	5	6,4

Проведене дослідження електоральної географії парламентських виборів 2014 р. відбиває загальні тенденції електоральних переваг населення. При цьому вибір населення здійснювало під дією факторів впливу. Розглянемо взаємозв'язок цих факторів та електорального вибору населення.

Дослідження показало, що регіонами з максимальним рівнем електоральної підтримки партій під час виборчої кампанії 2014 р. були:

– Донецька область (з підтримкою політичної партії «Опозиційний блок» – 38,69% голосів), Луганська область (з підтримкою політичної партії «Опозиційний блок» – 36,59% голосів), Харківська область (з підтримкою політичної партії «Опозиційний блок» – 32,16% голосів). Ці області під час попередніх виборчих кампаній підтримували Комуністичну партію України та Партію регіонів. Складна політична ситуація в країні в 2014 р. обумовила те, що скоротилась кількість регіонів, які підтримували партії, не орієнтовані на національно-демократичний розвиток (Комуністичну партію України та Партію регіонів – попередника політичної партії «Опозиційний блок»). Рівень підтримки цієї партії в зазначених регіонах є високим,

але в 2006–2012 рр. рівень підтримки Партії регіонів (попередника) був майже в два рази вищим). У зазначених регіонах відповідно до даних факторного аналізу переважний вплив мав фактор «рівень життя населення»;

– Вінницька область (з підтримкою партія «Блок Петра Порошенка» – 37,45% голосів). Населення цього регіону під час попередніх виборчих кампаній 2006–2007–2012 рр. основну перевагу надавало «Блоку Юлії Тимошенко», який був попередником політичної партії «Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина». Населення регіону надало найбільшу перевагу в 2014 р. Партії, курс якої, як і курс політичної сили Ю. Тимошенко, орієнтований на національно-демократичний розвиток держави, а також важливу роль зіграв сам Президент Петро Порошенко, який свою політичну кар'єру будував у цьому регіоні. За результатами факторного аналізу в цьому регіоні на вибір основний вплив здійснював фактор «ментальність»;

– Івано-Франківська область (з підтримкою політичної партії «Народний фронт» – 37,48% голосів), Тернопільська область (з підтримкою політичної партії «Народний фронт» – 36,5% голосів), Волинська область (з підтримкою політичної партії «Народний фронт» – 33,22% голосів), Львівська область (з підтримкою політичної партії «Народний фронт» – 33,03% голосів), Чернівецька область (з підтримкою політичної партії «Народний фронт» – 32,39% голосів). Згідно з даними факторного аналізу, в цих регіонах на вибір основний вплив здійснював фактор «ментальність».

За результатами нашого дослідження, регіонами із середнім рівнем електоральної підтримки партій під час виборчої кампанії 2014 р. були:

– Дніпропетровська область (із середнім рівнем підтримки політичної партії «Опозиційний блок» – 24,27% голосів, партії «Блок Петра Порошенка» – 19,48% голосів). Середній рівень підтримки цих партій пов'язаний із майже однаковим впливом факторів, і для цього регіону вибори 2014 року стали переломними, тому що він завжди вважався малоорієнтованим на націонал-демократичні сили, але події 2014 року та роль голови Дніпропетровської ОДА І.В. Коломойського спричинили такий результат;

– Житомирська область (із середнім рівнем підтримки політичної партії «Народний фронт» – 26,39% голосів, партії «Блок Петра Порошенка» – 23,03% голосів). Також суттєва підтримка була надана трьом партіям демократичного орієнту (Радикальній партії Олега Ляшка – 10,63% голосів, ПП «Об'єднання «Самопоміч» – 9,12% голосів, політичній партії «Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» – 6,52% голосів), і незначна підтримка – ПП «Опозиційний блок», 3,3% голосів.

– Закарпатська область (із середнім рівнем підтримки партії «Блок Петра Порошенка» – 28,05%

голосів, політичної партії «Народний фронт» – 25,63% голосів). Суттєва підтримка в Закарпатській області була надана трьома партіями демократичного орієнтуру (Радикальній партії Олега Ляшка – 6,83% голосів, ПП «Об'єднання «Самопоміч» – 9,63% голосів, політичній партії «Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» – 5,12% голосів), і незначна підтримка – ПП «Опозиційний блок», 2,41% голосів. У Закарпатті другий результат по всій Україні отримала партія «Блок Петра Порошенка», що є результатом діяльності в області В.І. Балоги, який фактично забезпечив цей результат;

– Кіровоградська область (із середнім рівнем підтримки партії «Блок Петра Порошенка» – 21,73% голосів, політичної партії «Народний фронт» – 23,66% голосів). Суттєва підтримка в Кіровоградській області була надана трьома партіями демократичного орієнтуру (Радикальній партії Олега Ляшка – 11,67% голосів, ПП «Об'єднання «Самопоміч» – 7,9% голосів, політичній партії «Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» – 8,34% голосів), і найменша підтримка – ПП «Опозиційний блок», 7% голосів;

– Полтавська область (із середнім рівнем підтримки партії «Блок Петра Порошенка» – 23,24% голосів, політичної партії «Народний фронт» – 23,33% голосів). Суттєва підтримка в Полтавській області була надана трьома партіями демократичного орієнтуру (Радикальній партії Олега Ляшка – 10,85% голосів, ПП «Об'єднання «Самопоміч» – 9,22% голосів, політичній партії «Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» – 6,22% голосів), і найменша підтримка – ПП «Опозиційний блок», 5,33% голосів;

– Рівненська область (із середнім рівнем підтримки партії «Блок Петра Порошенка» – 24,21% голосів, політичної партії «Народний фронт» – 29,31% голосів). Суттєва підтримка в Рівненській області була надана трьома партіями демократичного орієнтуру (Радикальній партії Олега Ляшка – 7,91% голосів, ПП «Об'єднання «Самопоміч» – 11,08% голосів, політичній партії «Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» – 6,65% голосів), і найменша підтримка – ПП «Опозиційний блок», 1,75% голосів;

– Сумська область (із середнім рівнем підтримки партії «Блок Петра Порошенка» – 25,09% голосів, політичної партії «Народний фронт» – 21,81% голосів). Суттєва підтримка в Сумській області була надана трьома партіями демократичного орієнтуру (Радикальній партії Олега Ляшка – 10,61% голосів, ПП «Об'єднання «Самопоміч» – 8,28% голосів, політичній партії «Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» – 7,19% голосів), і найменша підтримка – ПП «Опозиційний блок», 4,64% голосів;

– Херсонська область (із середнім рівнем підтримки партії «Блок Петра Порошенка» – 22,26%

голосів. Інші партії мали меншу підтримку, хоча найбільший вибір представлений основними демократичними партіями);

– Хмельницька область (із середнім рівнем підтримки партії «Блок Петра Порошенка» – 24,98% голосів, політичної партії «Народний фронт» – 26,09% голосів). Суттєва підтримка в Хмельницькій області була надана трьома партіями демократичного орієнтуру (Радикальній партії Олега Ляшка – 9,33% голосів, ПП «Об'єднання «Самопоміч» – 10,39% голосів, політичній партії «Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» – 7,65% голосів), і найменша підтримка – ПП «Опозиційний блок», 2,23% голосів;

– Черкаська область (із середнім рівнем підтримки партії «Блок Петра Порошенка» – 22,5% голосів, політичної партії «Народний фронт» – 26,79% голосів). Суттєва підтримка в Черкаській області була надана трьома партіями демократичного орієнтуру (Радикальній партії Олега Ляшка – 10,05% голосів, ПП «Об'єднання «Самопоміч» – 9,83% голосів, політичній партії «Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» – 6,44% голосів), і найменша підтримка – ПП «Опозиційний блок», 2,76% голосів;

– Чернігівська область (із середнім рівнем підтримки партії «Блок Петра Порошенка» – 21,46% голосів. Інші партії мали меншу підтримку, хоча найбільший вибір представлений основними демократичними партіями).

Згідно з даними факторного аналізу в цих регіонах, на вибір основний вплив здійснював фактор «ментальність», і це забезпечило те, що загальну перевагу в регіоні отримали демократичні партії.

Також середній рівень середній рівень електоральної підтримки партій під час виборчої кампанії 2014 р. продемонстрували:

(з середнім Запорізька область (із середнім рівнем підтримки ПП «Опозиційний блок» – 22,18% голосів). Менша, але суттєва підтримка була надана партіям демократичного орієнтуру. Зважаючи на те, що в регіоні на вибір основний вплив здійснював фактор «рівень життя населення», зазначена партія мала значну підтримку в регіоні, але те, що вона отримала середній рівень підтримки, пов'язане з тим, що в регіоні раніше значний рівень підтримки належав також Комуністичній партії України;

– Київська область (із середнім рівнем підтримки політичної партії «Народний фронт» – 28,25% голосів, партії «Блок Петра Порошенка» – 24,28% голосів). У регіоні на електоральний вибір впливали два досліджувані фактори, і це підтверджує досить високу підтримку демократичних партій;

– Миколаївська область (із середнім рівнем підтримки партії «Блок Петра Порошенка» – 19,63% голосів), інші партії мали меншу підтримку. У регі-

оні на електоральний вибір впливали два досліджувані фактори, і це підтверджує недостатньо високу підтримку як демократичних партій, так і опозиційної партії;

– Одеська область (із середнім рівнем підтримки партії «Блок Петра Порошенка» – 20,64% голосів), інші партії мали меншу підтримку. На вибір основний вплив здійснював фактор «рівень життя населення», і це обумовило середній рівень підтримки демократичної партії, яка більшою мірою орієнтована на розвиток демократичних цінностей країни;

– м. Київ (із середнім рівнем підтримки партії «Блок Петра Порошенка» – 23,95% голосів, ПП «Об'єднання «Самопоміч» – 21,39% голосів), інші партії мали меншу підтримку. На вибір основний вплив здійснював фактор «рівень життя населення», і це обумовило середній рівень підтримки демократичних партій, які насамперед орієнтовані на розвиток демократичних цінностей країни.

Проведене дослідження дає підстави констатувати, що в регіонах найбільшу підтримку під час виборчої кампанії 2014 р. мала політична партія «Народний фронт», яка отримала 22,14% голосів. Максимальний рівень підтримки був представлений в Івано-Франківській області (37,48% голосів), Тернопільській області (36,5% голосів), Волинській області (33,22% голосів), Львівській області (33,03% голосів), Чернівецькій області (32,39% голосів). Слід зазначити, що на вибір населення регіонів найбільший вплив здійснював фактор «ментальність». Також значна підтримка партії (вище 20% голосів) була продемонстрована в Київській області (28,25% голосів); у цьому регіоні на вибір впливали два досліджувані фактори, що підтверджує не такий високий рівень підтримки порівняно з іншими областями.

Відповідно до результатів партія «Блок Петра Порошенка» посіла друге місце в українському парламенті під час виборчої кампанії 2014 р. і отримала 21,81% голосів. Хоча в цілому партія займає перше місце в парламенті країни, в регіонах не було продемонстровано достатньої підтримки. А саме найбільшу підтримку надала тільки Вінницька область (37,45% голосів). У цьому регіоні значним був вплив фактору «ментальність».

Згідно з даними аналізу, політична партія «Об'єднання «Самопоміч» посіла третє місце в українському парламенті (10,97% голосів), Радикальна партія Олега Ляшка – п'яте місце (7,44% голосів). Це нові політичні сили демократичного орієнтування. Політична партія «Об'єднання «Самопоміч» націлене на єднання нації, об'єднання громадян, підвищення військової незалежності, забезпечення самоорганізації громадян України. Радикальна партія Олега Ляшка пропагує військове зміцнення країни, захист територій, відродження села та радикальні зміни тощо. Ці партії завдяки своїм політичним програмам гарантували

громадянам реалізувати та отримати власні очікування від нової влади.

Дослідження показало, що найвищий рівень підтримки, але не високий порівняно з іншими партіями політична партія «Об'єднання «Самопоміч» отримала в м. Києві (21,39% голосів). На вибір у м. Києві основний вплив здійснив фактор «рівень життя населення». На нашу думку, це можна пояснити тим, що партія пропагує забезпечення самоорганізації громадян, захист підприємництва тощо, які актуальні для міста, а також участь цієї політичної сили у місцевих виборах до Київської міської ради.

Можна зазначити, що рівень підтримки партії Олега Ляшка по регіонах був середнім або низьким. Слід відзначити, що підтримка цієї партії, незважаючи на її проукраїнські інтереси, була однаковою в західних, центральних, східних, південних і північних регіонах. Підтримка була переважно забезпечена суб'єктивним ставленням до лідера партії.

Дослідження електорального вибору свідчать, що політична партія «Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» порівняно з 2012 р. суттєво втратила свої позиції в українському парламенті та посіла шосте місце (5,68% голосів). Партія не мала високої підтримки в регіонах. Низька підтримка партії була надана регіонами із переважаючим впливом як фактору «рівень життя», так і фактору «ментальність».

Результати структури електорального вибору свідчать, що політична партія «Опозиційний блок» посіла четверте місце в українському парламенті (9,43% голосів). Партія складалася з різних політичних сил, зокрема Партії розвитку України, партій «Центр» (керівник – В. Рабінович), «Нова політика», «Державний нейтралітет», «Україна – Вперед!» і «Трудова Україна». Партію у Верховній Раді України представляють деякі лідери колишньої Партії регіонів, яка вже не представлена окремою політичною силою і не висувалась до парламенту під час виборчої кампанії 2014 р. За даними дослідження, максимальну підтримку партії надано в Донецькій області (38,69% голосів), Луганській області (36,59% голосів), Харківській області (32,16% голосів). У цих регіонах значним був вплив фактору «рівень життя населення».

Зробимо висновки. Дослідження історії виборів до Верховної Ради України, вивчення статистики та оцінка основних факторів впливу дає підстави констатувати, що ці вибори вплинули на зміну структури електорального простору держави, а нові політичні сили частково зменшили наявну впродовж багатьох років поляризацію суспільства в регіонах, дали поштовх розвитку єднання та консолідації громадян країни. Також результати виборів дали можливість спростувати стереотипні підходи, які передбачали, що населення західних регіонів України підтримує тільки ті політичні сили,

які декларують націоналістичні погляди. Це, на нашу думку, великою мірою стало можливим також завдяки певному зменшенню тиску адміністративного ресурсу, який часто використовувався під час виборів в Україні.

Використані в дослідженні основні фактори електорального впливу в регіонах (фактор «ментальність» і фактор «рівень життя») можуть використовуватись і в перспективних дослідженнях майбутніх виборчих кампаній, хоча зміни політичної, соціально-економічної ситуації передбачають їх заміну, представлення в іншому складі та виявлення нових факторів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ахременко А.С. Структуры электорального пространства : [монография] / А.С. Ахременко. – М. : Издательство «Социально-политическая мысль», 2007. – 320 с.
2. Березинський В.П. Транзитивні особливості формування електорального простору сучасної України : автореф. дис. ... канд. політ. наук / В.П. Березинський. – Д., 2005. – 20 с.
3. Боришполец К.П. Методы политических исследований : [учеб. пособие] / К.П. Боришполец. – М. : Аспект Пресс, 2005. – 221 с.
4. Гришин Н.В. Динамика электоральных предпочтений населения Юга России: сравнительное исследование : [монография] / Н.В. Гришин. – М. : Издательство «Социально-политическая Мысль», 2008. – 182 с.
5. Дзядик Ю.В. Образ України у електоральному просторі: динаміка, константи, прогноз / Ю.В. Дзядик [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vs.irtc.org.ua/~dzyadyk/vyb/Dzyadyk-2009-11-17.pdf>.
6. Евстифеев Р.В. Мелодии электоральных пространств. Политический процесс и электоральные предпочтения избирателей (Владимирская область, 1999–2009 гг.) / Р.В. Евстифеев. – Владимир : Собор, 2009. – 192 с.
7. Єхнич А.В. Основні напрями теоретико-прикладного аналізу електорального простору / А.В. Єхнич. // Політологічні записки. – 2011. – № 4. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Polzap_2011_4_21.pdf.
8. Ключев О.В. Електоральний простір у контексті трансформаційних змін в українському суспільстві : дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 / О.В. Ключев. – Донецьк, 2012. – 193 с.
9. Ковров В.Ф. Теоретико-методологический анализ электорального поведения: социологический аспект : [монография] / В.Ф. Ковров. – М. : Издательство «Палеотип», 2007. – 188 с.
10. Парламентські вибори – 2014: підсумки і роздуми про майбутнє [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/upload/1415269995_file.pdf.
11. Позачергові вибори народних депутатів України 26 жовтня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua/vnd_2014/.
12. Banks J.S. Probabilistic voting in the spatial model of elections: the theory of office-motivated / J.S. Banks. – Rochester, 2003. – 38 p.
13. Black D. The Theory of Committees and Elections / D. Black, R.A. Newing. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1958. – 457 p.
14. Fiorina M. Retrospective Voting in American National Elections / M. Fiorina. – New Haven : Yale University Press, 1981. – 586 p.
15. The American Voter / [A. Campbell, P.F. Converse, W.E. Miller, D.E. Stokes]. – N. Y., 1964. – 320 p.

Широв М.А.

Торговые отношения и внешняя политика Туркменистана

В статье исследуется взаимозависимость торгово-экономических отношений и внешней политики Туркменистана после обретения независимости. Анализируется влияние статуса постоянно нейтрального государства на формы международного экономического сотрудничества и диверсификацию реципиентов энергоносителей. Рассмотрена динамика взаимоотношений с основными торговыми партнерами (Китай, Россия, Турция) и перспективы их дальнейшего развития с учетом необходимости сохранения суверенной внешней политики. Подчеркнута роль Туркменистана как транзитной страны на торговом пути между Востоком и Западом.

Ключевые слова: внешняя политика, торговые отношения, энергоносители, диверсификация, постоянно нейтральное государство, безопасность.

У статті досліджується взаємозалежність торгівельно-економічних відносин та зовнішньої політики Туркменістану після набуття незалежності. Аналізується вплив статусу постійно нейтральної держави на форми міжнародного економічного співробітництва та диверсифікацію реципієнтів

енергоносіїв. Розглянута динаміка взаємовідносин з основними торгівельними партнерами (Китай, Росія, Туреччина) та перспективи їхнього подальшого розвитку з огляду на необхідність збереження суверенної зовнішньої політики. Підкреслена роль Туркменістану як транзитної країни на торгівельному шляху між Сходом та Заходом.

Ключові слова: зовнішня політика, торгівельні відносини, енергоносії, диверсифікація, постійно нейтральна держава, безпека.

The article investigates the interdependence of trade, economic relations and foreign policy of Turkmenistan since independence. The influence of the status of a permanently neutral state in the form of international economic cooperation and diversification of energy recipients is analyzed. The dynamics of relations with major trading partners (China, Russia, Turkey), and the prospects for their further development, taking into account the need to preserve the sovereign foreign policy. The role of Turkmenistan as a transit country on the trade route between the East and the West.

Key words: foreign policy, trade relations, energy diversification, permanent neutral state security.

УДК 351.86 (746.1.)

Широв М.А.,
аспирант кафедры
социально-гуманитарных
дисциплин и иностранных языков
Европейского университета

Постановка проблемы. После провозглашения Генеральной Ассамблеей ООН постоянно нейтрального статуса Туркменистана в декабре 1995 г. страна на международной арене действовала чрезвычайно взвешенно и осторожно. Многосторонние контакты были сокращены, а в некоторых случаях практически прекращены в пользу развития двухсторонних отношений. При этом Ашгабат пытался избежать критической зависимости от других государств в поставке энергоносителей, которые на сегодня являются его основным богатством.

По результатам, изложенным в статистическом обзоре British Petroleum (BP) (июнь 2015 г.), страна занимает стабильно четвертое место в мире по разведанным запасам газа, которые составляют 17,5 трлн. куб. м. [1], уступая лишь Катару (24, 5 трлн. куб. м.), России (32, 6 трлн. куб. м.) и Ирану (34 трлн. куб. м.). Однако, как выяснилось по данным независимого аудита, резервы Галкынышского месторождения – второго в мире по объему запасов вместе с месторождением Яшлар – оцениваются в 26,2 трлн. куб. м., и после обнаружения нового газового месторождения Гаракель национальные резервы могут возрасти до 27,4 трлн. куб. м. [2].

Статус постоянно нейтрального государства предоставляет Ашгабату дополнительные возможности отказаться от вовлечения в военно-политические союзы, ограничивающие его суверенные возможности. В таких условиях развитие

внешних торгово-экономических связей во многих отношениях подчинено внешней политике страны и становится жизненно необходимым.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблемы развития многосторонних и двухсторонних отношений стран центрально-азиатского региона с основными субъектами мировой политике исследовали Е. Войко, Т. Джумаев, И. Звягельская, Р. Изимов, Ф. Индео, Ш. Кадыров, А. Казанцев, В. Корзун, Е. Кузьмина, В. Панфилова, А. Султангалиева, М. Тюльпаков, К. Хас, Б. Хейфец и многие другие.

Формулирование целей статьи. Мы ставим задачу рассмотреть эволюцию торгово-экономических отношений Туркменистана через призму его внешнеполитических приоритетов и статуса постоянно нейтрального государства.

Изложение основного материала. Становление государственной независимости Туркменистана происходило в сложных социально-экономических условиях, вызванных необходимостью ликвидации тяжёлых последствий распада СССР, а также устранения перекосов, возникших в экономике в связи с её сырьевой направленностью. Но постепенно ситуация начала выправляться.

Важным элементом последующих экономических преобразований в Туркменистане стало введение в ноябре 1993 г. национальной валюты, заложившее основу для проведения независимой финансовой и кредитной политики. Также был принят ряд важнейших экономических законов,

регулирующих вопросы собственности, развития предпринимательства, занятости населения и др.

Судьбоносное значение имело принятие Туркменистаном статуса постоянно нейтрального государства по решению генеральной Ассамблеи ООН в декабре 1995 г. В комплексе с другими мерами это позволило улучшить финансово-экономическую обстановку и в достаточной мере использовать природный и экономический потенциал страны.

Но проведение самостоятельной и суверенной политики требовало освобождения от советского наследия и значительной экономической зависимости, прежде всего от РФ. На это потребовалось время. Еще в 2007 г. доля стран в торговом обороте Туркменистана распределялась следующим образом: Россия – 36,3%, Иран – 14,2%, Турция – 9,7%, Италия – 7,5%, США – 3,6%, Китай – 3,4%, ОАЭ – 3,4%, Украина – 2,5% [3, с. 40].

Ашгабату было крайне необходимым диверсифицировать поставку энергоносителей за счет усиления позиций других стран, прежде всего Китая, чему во многом способствовал небывалый экономический подъем Поднебесной. При этом торгово-экономические отношения с Россией продолжают сокращаться. По данным ФТС России, в 2015 г. объем взаимной торговли без учета поставок в Россию туркменского газа по сравнению с 2014 г. снизился в ценовом выражении на 20,8% и составил 987,2 млн. долл. США. Российский экспорт в Туркменистан сократился на 21,0% и составил 913,7 млн. долл. США, а импорт из Туркменистана уменьшился на 19,1 % и составил 73,5 млн. долл. США [4, с. 11]. По объёму внешнеторгового оборота с Туркменистаном по итогам 2015 г. Российская Федерация заняла третье место (после Китая и Турции). Россия остается в числе четырех основных торговых партнеров Туркменистана (включая Иран).

Нельзя не отметить стремительное возрастание торгово-экономических связей Туркменистана и Турции. Еще недавно (2001–2006 гг.) они были слабыми из-за крайне жесткой изоляционистской политики Ашгабата, а также отрицательного опыта некоторых турецких бизнесменов в стране [5, с. 195]. Сегодня Турция представляет одно из главных стратегических направлений в многовекторной внешней политике, проводимой президентом Туркменистана Г. Бердымухамедовым, чему способствуют многовековые культурные, экономические, языковые и религиозные связи. В стране работает более 600 турецких фирм и компаний, а двусторонний товарооборот в 2015 г. превысил 6 млрд. долл. США [6].

Но планы двух сторон еще более амбициозны. Турецкие компании занимаются туркменскими проектами с оценочной стоимостью в 42 млрд. долл. США. Это политическое событие привело

к подписанию ряда соглашений и меморандума о взаимопонимании в целях содействия сотрудничеству в области торговли и экономики, транспорта, внешней политики, культуры, образования, энергетики [7, с. 1]. В частности, предполагается строительство международного морского порта в городе Туркменбаши и международного аэропорта в столице Ашхабада. Особое значение имеет развитие каспийского порта, что позволит Туркменистану увеличить энергетический и текстильный экспорт в Европу, через Азербайджан и Турцию, а также выполнять роль экономического хаба между азиатскими и европейскими рынками, в качестве одной из главных артерий на современном Шелковом пути. Кроме того, он предназначен для реализации возможностей трансрегиональной железнодорожной линии, соединяющую Баку, Тбилиси и Карс (Восточная Турция) [8].

Таким образом, энергетическое сотрудничество с Турцией и Азербайджаном позволит Ашхабаду разработать новый альтернативный маршрут экспорта товаров на запад, поставляющий природный газ на рынок ЕС, что в значительной степени уменьшит зависимость от экспорта в Китай.

Участие Туркменистана в рамках проекта Транс-анатолийского газопровода (TANAP), направленного на доставку 16 млрд. кубометров азербайджанского газа в Европу через Турцию, к 2019 г. будет способствовать и повышению роли Анкары как стратегического центра транзита для импорта газа в ЕС. Ухудшение отношений между Турцией и Россией, связанное с войной в Сирии, будет влиять на политическую волю Анкары, направленную на углубление энергетических отношений с Туркменистаном с тем, чтобы компенсировать потенциальную остановку импорта российского газа, на долю которого приходится 50% от общего объема импорта.

Очень важным также представляется строительству газопровода Туркменистан–Афганистан–Пакистан–Индия (ТАПИ) в Индию. Его стоимость оценивается в 10 млрд. долл., а мощность – 33 млрд. куб. м. И по оценкам экспертов по безопасности, может стабилизировать ситуацию в регионе и облегчит проблему дефицита энерго-ресурсов. США публично приветствовали начало реализации проекта, однако пока отказались обеспечивать его безопасность. Однако специалисты считают невозможным реализацию проекта без США, а потому демонстративное дистанцирование Вашингтона от ТАПИ не более чем игра или поза [9].

Одним из наиболее важных вопросов туркменской внешней политики являются на современном этапе отношения с КНР. Благодаря усилению энергетических связей, а точнее поставкам туркменского газа в Китай в больших объемах, Поднебесная стала для Туркменистана главным торгово-

экономическим партнером. Сегодня наблюдается расширение присутствия китайского капитала в туркменской экономике. Вслед за инвестициями в энергетику китайские компании стали принимать участие в финансировании проектов в несырьевых секторах.

По мере углубления китайско-туркменских отношений у Ашхабада появляются объективные опасения по поводу попадания в сильную зависимость от КНР. Фактически Туркменистан, как и граничащие с Китаем другие центрально-азиатские страны, стал ощущать на себе мощное китайское влияние. Учитывая это, туркменские власти принимают меры по диверсификации путей и списка покупателей своих энергоресурсов [10].

На данный момент функционируют 3 ветки газопровода «Туркменистан-Китай», а общий объем поставляемой по этой трубе в Китай газа достиг около 30 млрд. куб. м. в год. С начала эксплуатации газопровода было поставлено значительное количество природного газа. Так, к примеру, если к 31 августа 2013 г. Туркменистан поставил в КНР 60 млрд. 645 млн. куб. м, то по состоянию на 19 мая 2016 г. суммарный объем поставленного из Туркменистана в Китай природного газа достиг 138,6 млрд. кубометров.

Еще в сентябре 2013 г. лидеры Китая и Туркменистана договорились о строительстве 4-й нитки – D. Однако сегодня этот проект фактически заморожен. Вместе с тем Пекин всячески стремится удержать доминирующее положение в списке импортеров туркменского газа. Для этого они всячески препятствуют реализации проекта строительства газопровода, не без оснований полагая, что его главным бенефициаром являются США.

Именно Вашингтон больше всех заинтересован в ТАПИ, поскольку через реализацию данной инициативы США получают сразу несколько козырей. С одной стороны, запуск ТАПИ усложняет реализацию проекта трубопровода Иран-Пакистан, тем самым Вашингтон блокирует возможности диверсификации экспорта иранского газа. Помимо этого, имелись планы по подключению к газопроводу Иран-Пакистан еще и Китая. Исходя из этого, США и лоббируемый ими ТАПИ бьет и по интересам Пекина.

В обратном случае, если Поднебесная станет практически чуть ли не монопольным покупателем туркменского газа, это может поставить Ашхабад в ситуацию, когда Пекин открыто будет диктовать ему условия и цены на туркменский газ.

Слабо развиваются внешнеэкономические связи Ашгабата с соседними республиками бывшего СССР. В частности, доля Туркменистана в товарообороте Казахстана составляет 0,4%, а удельный вес Казахстана во внешнеторговом обороте Ашгабата – чуть выше 1,6%. Низкий объем сотрудничества между двумя странами обуслов-

лен, прежде всего, сходством их статей экспорта, в котором преобладают природные энергетические ресурсы (нефть – у Казахстана, газ – у Туркменистана). Поэтому основными торговыми партнерами Туркменистана стали такие страны, как Китай – 43,7%, Турция – 13,6%, ЕС – 11,6%, основные потребители энергетических ресурсов. Преобладающей статьей экспорта Туркменистана является природный газ – 78%, и его большая часть экспортируется в КНР – 69,7% (2015 г.), хотя это меньше, чем год назад – 78% [11, с. 60], что свидетельствует о последовательной политике Ашгабата в диверсификации поставок энергоносителей.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. В дальнейших исследованиях предполагается проанализировать развитие топливно-энергетического комплекса Туркменистана, поскольку приоритетом энергетической стратегии Туркменистана будет смещение акцента от экспорта сырья (природного газа и нефти) к экспорту готовой продукции за счет модернизации нефтехимической промышленности и строительства газоперерабатывающих и нефтеперерабатывающих заводов. В значительной мере этому будет способствовать статус Туркменистана как постоянно нейтрального государства.

ЛИТЕРАТУРА:

1. British Petroleum, BP Statistical Review of World Energy 2015, BP, p. 20 [Электронный ресурс] – Режим доступа URL : <https://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/statistical-review-2015/bp-statistical-review-of-world-energy-2015-full-report.pdf>.
2. Turkmenistan Heading Towards World Gas Markets, Oil&GasEurasia, November 19, 2015 [Электронный ресурс] – Режим доступа URL : <https://www.oilandgaseurasia.com/en/news/turkmenistan-heading-towards-world-gas-markets-~HEAD=pobj11>.
3. Оценка воздействия торговли на человеческое развитие. Туркменистан / Региональное Бюро ПРООН по странам Европы и Содружества Независимых Государств, 2010. – 88 с.
4. Бизнес-путеводитель по Туркменистану / Министерство экономического развития Российской Федерации, Департамент координации, развития и регулирования внешнеэкономической деятельности, 2016. – 42 с.
5. Vilmer J.B. Turkmenistan. / Jean Baptiste Vilmer – CNRS Editions, Paris, 2010. – 210 pp.
6. Панфилова В. Ашхабад рассчитывает на инвестиционную активность Турции / В. Панфилова // Вестник Кавказа, 12 февраля 2016. – [Электронный ресурс] – Режим доступа URL : <http://vestnikkavkaza.net/analysis/Ashkhabad-counts-on-Turkey%E2%80%99s-investment-activity.html>.
7. Indeo F. Turkmenistan and Turkey: a profitable strategic partnership / FabioIndeo – Central Asian Bureau for Analytical Reporting, 8 October 2016. – 5 pp.
8. Rejepova T. Turkmenistan and Turkey Launch Construction of International Port / Tavus Rejepova //

Central Asian Caucasus Analysts, August 21, 2013. – [Електронний ресурс] – Режим доступу URL : <http://www.cacianalyst.org/publications/field-reports/item/12798-turkmenistan-and-turkey-launch-construction-of-international-port.html>.

9. Панфилова В. Туркменский газ – под контролем США / В. Панфилова // Независимая газета – 15.12.2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу URL: http://www.ng.ru/cis/2015-12-15/1_turkmen.html.

10. Изимов Р. Китай и Туркменистан: региональное измерение / Руслан Изимов // Central Asian Bureau for Analytical Reporting, 25 October 2016. – 5 с.

11. Султангалиева А. Казахстан и его соседи: возможности и ограничения / А. Султангалиева // Институт мировой экономики и политики при Фонде Первого Президента Республики Казахстан – Лидера Нации. – Астана – Алматы, 2016 г. – 72 с.

Щедрова Г.П.

Політичні ризики: сутність і специфіка в Україні

У статті аналізуються сутність, елементи, риси ризиків у політичній сфері. Визначені чинники, які зумовлюють серйозні стратегічні ризики для політичної системи сучасної України. Названі основні стратегічні ризики в різних сферах сучасного українського суспільства.

Ключові слова: ризик політичний, ризик стратегічний, політика, політична система, політичне рішення.

В статье анализируются сущность, элементы, особенности рисков в политической сфере. Определены факторы, которые детерминируют серьезные стратегические риски для политической

системы современной Украины. Названы основные стратегические риски в различных сферах современного украинского общества.

Ключевые слова: риск политический, риск стратегический, политика, политическая система, политическое решение.

The article analyzes the nature, elements and characteristics of risks in the political sphere. The factors that cause serious strategic risks to the political system of modern Ukraine are defined. The major strategic risks in different areas of modern Ukrainian society are considered.

Key words: political risk, strategic risk, policy, political system, political decision.

УДК 323.17

Щедрова Г.П.,
доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політології,
соціології та гуманітарних наук
Дніпропетровського університету
імені Альфреда Нобеля

Політика є плацдармом для боротьби, конкуренції та розподілу ресурсів. Ці чинники зумовлюють можливість нелінійного розвитку, непередбачуваних змін, значні політико-соціальні втрати. Сама природа політики як діяльності, що спрямована на отримання та збереження влади, а також погодження інтересів різних соціальних груп, робить її сферою ризиків. Тобто венчурність є одним із основних атрибутів суспільно-політичної діяльності, особливо в країнах, що розвиваються.

Політична система України на трансформаційному етапі характеризується несталістю, нестабільністю, кризовими явищами, що впливають і на інші суспільні сфери. Для того, щоб приймати коректні політичні рішення, необхідно орієнтуватися в можливих змінах, імовірних наслідках і витратах. Вивчення, аналіз і прогнозування стратегічних, зокрема політичних, ризиків є необхідним елементом сучасної ефективної політичної діяльності в Україні, що визначає актуальність даної тематики.

Інтерес до проблеми політичних ризиків пов'язаний з економічною сферою та з'явився на початку 1950-х рр. у зв'язку з оцінюванням інвестиційного клімату певних країн. Значний внесок у теорію політичних ризиків зробили такі вчені, як М. Алле, В. Вестон, Е. Грем, Д. Канеман, Ч. Кеннеді, М. Ліч, Г. Марковіц, Д. Стігліц, Д. Фрей, М. Харді, Дж. Шоуен та ін. У своїх працях дослідники розглядають поняття політичних ризиків, їх значення для розвитку суспільства, методи дослідження та прогнозування політичних ризиків.

В українській науці проблематика політичних ризиків вивчається такими дослідниками, як Д. Демченко, О. Кіндратець, А. Колодій, В. Кривошеїн, М. Михальченко, А. Моїсеєва, О. Шкурко. Вони аналізують сутність, природу, рівні та типи політичних ризиків, удосконалюють методологію дослідження політичних ризиків, стратегії управління останніми, особливості прояву політичних ризиків в українському суспільстві, їх вплив на

розвиток політичної системи та побудову іміджу держави. При цьому проблема політичних ризиків недооцінена як в українській науці, так і в політичній дійсності. На сучасному етапі необхідне переосмислення ролі стратегічних ризиків у політиці та інших сферах суспільства, їх синергетичний аналіз і прогнозування, а також визначення основних політичних ризиків в українському суспільстві та способів їх врегулювання.

Виходячи з вищевикладеного, метою роботи є дослідження сутності ризиків у політичній сфері, специфіки політичних ризиків, їх впливу на розвиток політичної системи суспільства сучасної України.

У визначенні сутності терміну «політичний ризик» серед більшості науковців не склався консенсус, і дискусії щодо його складових частин, рис, специфіки прояву все ще тривають. Різниця у трактуваннях пов'язана з визначенням суб'єктів політичного ризику, джерел його виникнення та рівнями його аналізу. Однак, незважаючи на це, в основі політичного ризику завжди лежить аспект публічних дій, які створюють перешкоди для міжнародного бізнесу в країні з переважно негативними наслідками для останнього [11].

Під політичним ризиком часто розуміють імовірність фінансових втрат у результаті впливу несприятливих політичних чинників у країні. Дослідження політичного ризику пов'язані з вимірюванням та оцінюванням його наслідків для ведення міжнародного бізнесу та інвестиційної привабливості країни. Провідні рейтингові агентства та експерти оцінюють кредитоспроможність країни (індекс журналу «Institutional Investor», рейтинг агенції «Euromoney»), політичну стабільність, ставлення до іноземних інвестицій, рівень девальвації, платіжний баланс, темпи економічного зростання, витрати на заробітну плату, продуктивність праці, інфраструктуру тощо («Business Environment Risk Index» (BERI)), очікувані збитки ризиків, які виражені в доларах США (The Oxford Analytica Willis VAPOR (Value at Political Risk), прозорість і відкри-

тість інформації, політико-управлінської системи, управління зовнішніми ризиками (Standard & Poors Rating Services) тощо.

Політичний ризик також описують як ризик урядових дій, що можуть посилити негативний вплив небажаних результатів у процесі реалізації урядових проектів і процесів реформування. Політичним ризиком у такому разі визначають зміни у законодавстві, затримки в ухваленні необхідних законів, рівень корупції, безпеку та кредитоздатність підприємств [13, с. 191]. Серед факторів, що свідчать про загрозу виникнення політичного ризику, варто також виділити труднощі відкриття та підтримки нового бізнесу, судову непевність, експропріацію та націоналізацію, міжнародні санкції, бюрократичні затримки, непрозорість контрактів і тендерів, підвищення протестного компонента політичної дійсності.

Теорія політичних рішень розглядає політичний ризик як імовірність помилки або успіху в ситуації з кількома альтернативами, як ситуацію непевності вибору в прийнятті рішення, трактуючи останній як вірогідність несприятливих наслідків політичних рішень, прийнятих в умовах невизначеності, дефіциту ресурсів (часу, інформації тощо), що веде до збитків для учасників політичних дій та ймовірності здійснення небажаних подій. Зміст поняття «політичний ризик», таким чином, може бути розкритий через модифікації певних ситуацій політичного ризику: вибір альтернативи на основі об'єктивних імовірностей отримання можливого результату (наприклад, статистичні дослідження); імовірність настання очікуваного результату на основі суб'єктивних оцінок; урахування співвідношення як об'єктивних, так і суб'єктивних імовірностей [4, с. 578].

Слід зазначити, що політичний ризик існує як на стадії вибору політичного рішення (плану дій), так і на стадії його реалізації. І в тому, і в іншому разі політичний ризик задає модель зняття суб'єктом політичної діяльності невизначеності способом практичного розв'язання суперечності при неясному (альтернативному) розвитку протилежних тенденцій у конкретних політичних обставинах.

У явищі політичного ризику визначають такі елементи: можливість відхилення від припустимої мети, заради якої здійснюється обрана альтернатива; ймовірність отримання бажаного результату; відсутність упевненості в досягненні поставленої мети, заради якої здійснюється обрана альтернатива; можливість настання несприятливих наслідків (матеріальний або фізичний збиток, захворювання, смерть тощо) під час здійснення певних дій в умовах невизначеності для суб'єкта, який йде на ризик; матеріальні, екологічні, морально-ідеологічні та інші втрати, пов'язані зі здійсненням обраної в умовах невизначеності альтернативи; очікування небезпеки, невдачі внаслідок вибору альтернативи та її реалізації [3, с. 151].

Політичний ризик може бути визначений і як комплекс внутрішньодержавних та міжнародних, конфліктних та інтеграційних подій і процесів, які мають привести до змін в урядовій політиці всередині країни або в інших країнах, що може вилитися в несприятливі умови або додаткові можливості. Специфічність і відмінність його полягає в непередбачуваності протікання через складність і динамічність розвитку людських спільнот, невизначеність політичного середовища та у високій вірогідності катастрофічних наслідків.

Політичні ризики можуть виникнути і в тих суспільствах, де умови для здійснення реформ, втілення урядових проектів, ведення бізнесу протягом багатьох років зберігають свою стабільність. Так, результати референдуму у Великобританії щодо виходу країни з Європейського Союзу в 2016 р., наслідки швейцарського референдуму для ЄС проти масової імміграції в 2014 р., зниження безпеки інвесторів у Бельгії, Люксембургу, Кіпру, Ірландії, Угорщини і Польщі (водночас, наприклад, у Німеччині та Іспанії зона політичного ризику має заспокойливий характер), можливість загострення прояву політичного ризику у всіх країнах Східної Європи привели до загального зниження суверенного рейтингу рекордної кількості країн. За даними «Fitch Ratings» кредитоспроможність зменшилась у 14 країн, у 16 за оцінкою Standard & Poor's, у 24 за рейтингом Moody's. Загальний бал ризику у 97 з 186 країн було знижено й експертами ризику Euromoney. Політичний ризик збільшився у 88 країн і продовжує зберігати тенденцію до поширення з менш розвинених країн в більш розвинені країни промислово розвиненого світу. Середня оцінка ризику країни впала до 42,7 з максимальних 100 пунктів, залишаючись набагато нижче 50 пунктів з початку світової фінансової кризи 2007–2008 рр. [9].

І навпаки, у країнах, де управління здійснюється недемократичними методами, можна побачити різке поліпшення умов для ведення бізнесу. Тому іноді входження в ризиковану країну є настільки прибутковим, що деякі компанії прораховують можливі втрати та можуть домовлятися про умови компенсації. Проте варто наголосити, що правова система таких країн не гарантує іноземним компаніям повернення вкладених коштів.

Складовими частинами політичного ризику, аналіз яких дозволяє констатувати та оцінювати венчурний характер політичної дійсності, є примус у здійсненні влади; рівень впливу на суспільство радикальних політичних сил; рівень громадських заворушень, страйків, демонстрацій; порушення правопорядку, масштаб антиконституційних дій, делегітимація політичного режиму, криза системи державного управління, сепаратизм, ступень етнічних, релігійних, расових, соціальних відмінностей, суперечностей, конфліктів; прояви соціальної нерівності; стиль мислення осіб, які при-

ймають рішення в політиці (рівень націоналізму, корупції, непотизму) тощо. Потрібно розуміти, що політичні ризики виникають через вплив результатів виборів, корупційну діяльність, проведення реформ, ставлення населення до політики уряду, до самих політиків тощо. У сукупності всі ці чинники посилюють політичну нестабільність країни.

Дослідники виділяють два рівні політичного ризику: макро- і мікрорівні. Макроризик належить до несприятливих дій, які будуть здійснювати вплив на діяльність всіх іноземних фірм (експропріація, валютні та торгові обмеження, зміни в податковому законодавстві, революції), тоді як мікроризик відноситься до несприятливих дій, які впливають тільки на певну галузь економіки чи бізнесу (корупція) [12].

Вважаємо також доцільним виокремити категорії «політичний ризик» та «ризик у політиці». Так, політичний ризик – це ризик, який зумовлює вірогідність несприятливих наслідків для економічної, соціальної та іншої діяльності від політико-адміністративних акцій, інтеракцій, подій, рішень. У свою чергу, ризик у політиці характеризуємо як вірогідність несприятливих наслідків діяльності в політичній сфері виключно для суб'єктів політики. Зрозуміло, що такий поділ є досить умовним, якщо брати до уваги політизацію всіх сфер суспільства.

Вивчення теорії політичних ризиків дає змогу проаналізувати венчурні риси української політичної системи суспільства. Специфіка державотворення української державності, а саме трансформаційний етап розвитку держави, відсутність сталого розвитку суспільства та соціально-політичного порядку, наявність конфронтаційного типу взаємодії між суб'єктами політичної та суспільної діяльності, домінування маніпулятивних технологій у суспільно-політичній і культурних сферах (зокрема, це стосується мовного питання, національної ідентичності, історичних фактів) зумовлює високий рівень ризикованості політичної сфери.

Поряд із цим підвищення цієї ризикованості посилюється рядом чинників.

1. Невизначеність в основних ідеях соціально-політичного розвитку, відсутність єдності в українському суспільстві. Так, результати соціологічного дослідження 2016 р. щодо суспільно-політичних настроїв населення України свідчать про впевненість більшості респондентів щодо руху країни в неправильному напрямі (69,8%). І тільки 20,4% опитаних вважають, що Україна обрала вірний шлях політичного та соціально-економічного розвитку. Така ситуація пов'язана зі зростанням рівня недовіри до органів державної влади, представників політичної еліти. Особливо це стосується парламенту (довіряють 8,5% і не довіряють 87,6% респондентів), уряду (довіряють 9,6% і не довіряють 86,2% опитаних), суддівської системи (судам не довіряють 89,3% опитаних, довіряють – 4,7%,

прокуратурі не довіряють 85,5% українців і довіряють – 6,4%). Водночас варто наголосити, що найбільшим рівнем довіри користуються місцеві органи влади (42,6%), волонтери (71,3%), громадські організації (49,2%) [7].

2. Високий рівень соціальної нерівності. Соціальна політика розвинених країн спрямована на мінімізацію розриву в доходах населення, і стабільним вважається суспільство, у якому частка середнього класу в структурі населення не нижча за 70%. За рейтингом Global Wealth Report 2015 р., який щорічно складає міжнародна страхова група Allianz SE, Україна займає лише 48-му позицію з 53. Згідно з рейтингом, на кожного українця припадає 1 037 євро чистих фінансових активів. У рейтингу Україна розташована поряд з Колумбією й Індією, де фінансові активи на душу населення становлять 1083 і 921 євро відповідно. Найбагатшою серед 53 країн світу виявилася Швейцарія (157 446 євро), найбіднішою – Казахстан (406 євро). Водночас за рейтингом людського капіталу The Human Capital Report у 2015 р. Україна піднялась з 63-го місця на 31-ше місце серед 124 оцінюваних країн [1].

3. «Політична бідність». Поняття «політична бідність» уперше використав Дж. Бохман для визначення нездатності деяких груп громадян брати участь у демократичному процесі, що робить їх вразливими перед наслідками рішень, які приймає влада. На думку Дж. Бохмана, поріг «політичної бідності» проходить по лінії здатності/нездатності тієї чи іншої групи ініціювати обговорення суспільних проблем, які зачіпають її інтереси. Політична бідність існує не тільки в авторитарних чи транзитивних державах; у розвинених демократичних країнах також є люди, вилучені з політичного процесу. Це представники андеркласу. Андеркласом називають «пасивних бідних» – тих, хто відмовляється брати участь у політичному процесі (не голосують на виборах, не беруть участі в організаціях громадянського суспільства). Основними рисами андеркласу вчені називають бідність, економічну залежність від держави, патерналізм, депривацію, незалученість до соціальних мереж і панівної культури. Тому є очевидним, що і демократичне, плюралістичне суспільство породжує багато ризиків. Деякі з них можна назвати ризиками невизначеності. Однак у країнах, де демократія розвинута, ця невизначеність не є абсолютною [2].

4. Домінування стратегії геополітичної невизначеності протягом більш ніж 20 років незалежності, посилення впливу іноземних агентів, розгортання воєнних дій на сході України, анексія АР Крим Російською Федерацією, які істотно впливають на стан національної безпеки та життєдіяльності країни.

Усі ці чинники зумовлюють стратегічний характер політичних ризиків сучасної України. Стра-

тегічні ризики – це такі вірогідності виникнення несприятливих подій та збитків, що визначають істотне зниження рівня захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства й держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. Стратегічні ризики можна класифікувати за основними сферами життєдіяльності: стратегічні ризики в політичній та геополітичній, економічній, соціальній, екологічній, науково-технічній сферах.

Так, політичні ризики набули стратегічного характеру в період трансформації політичної системи суспільства, зміни державного устрою та характеру економіки. Серед стратегічних політичних і геополітичних ризиків сучасного українського суспільства можна виокремити такі:

- подальше зростання військової загрози, зменшення обороноздатності;
- втрата територіальної цілісності, внутрішні політико-соціальні конфлікти;
- поглиблення в маніпулюванні громадською свідомістю щодо мовного питання та національної ідентичності;
- збільшення геополітичного впливу іноземних держав;
- повне нівелювання інтересів української держави на геополітичному просторі, подальша дестабілізація і, як наслідок, зменшення демократичних тенденцій та повернення до авторитаризму;
- зростання сепаратизму, тероризму та політичного екстремізму.

На жаль, на основі оцінки останнього політичного ризику рейтинг The Global Terrorism Index 2015 р. визначив Україну (12-те місце з 162) як країну з підвищеною терористичною активністю. У порівнянні з 2014 р. Україна в рейтингу опустилася відразу на 39 сходинок [1].

В економічній сфері для сучасної України зону посилення стратегічних ризиків складають подальше поглиблення економічної та фінансової кризи, залежність від Міжнародного валютного фонду, іноземних держав, зростання зовнішнього боргу, зниження обсягів сільськогосподарського виробництва, виробничого потенціалу, криміналізація та корупція в економіці, «злиття» політичної та економічної сфер, зниження інвестиційної активності. Усе це, за оцінками VAPOR, може призвести до втрат України в інвестиціях на рівні 34 доларів на кожні 100.

Найбільш стабільними щодо політичних ризиків залишаються Сполучені Штати Америки та Великобританія, а найменш привабливою для інвесторів визначено Північну Корею [6]. Занепокоєння викликають результати рейтингу економічної свободи, що складений американським дослідним центром The Heritage Foundation, де враховуються такі показники, як рівень корупції, свобода праці та торгівлі, підприємництво, податковий тягар тощо. Україна в рейтингу економічної свободи країн

світу 2015 р. посіла 162 місце з 178, за рік втрапивши сім позицій. Відповідно до рейтингу Україна входить до групи країн з невільною економікою, опинившись між М'янмою (161 місце) і Болівією (162 місце) [1].

Стратегічними ризиками в соціальній сфері сучасного українського суспільства можна назвати зниження рівня життя, зменшення середнього класу, нерівномірний розподіл ресурсів, маргіналізація та люмпенізація неадекватної кількості населення, духовна криза. Наразі релігійне життя в Україні як на внутрішньому, так і на зовнішньому рівні тісно пов'язане із загальнополітичними питаннями. Церкви та релігійні організації України шляхом спільних заяв і зустрічей з керівництвом держави демонструють бажання прямо впливати на ключові політичні процеси в Україні. А обговорення головами всесвітніх церков таких важливих тем, як відсутність єдності українського православ'я та війна на сході, вказує на високий ступінь значущості проблеми, яка й надалі буде потребувати свого рішення.

Серед стратегічних ризиків у науково-технічній сфері сучасного українського суспільства визначаємо такі:

- відтік наукового потенціалу держави за кордон або в інші сфери діяльності через брак фінансування;
- старіння кадрів;
- інформаційна незахищеність суспільства;
- невідповідність науково-технічних та інформаційних технологій світовому розвитку.

Так, у світовому рейтингу розвитку інформаційно-комунікаційних технологій Україна посіла 79 місце з 169, опустившись на шість позицій у порівнянні з 2014 роком [1].

Водночас про підвищення ймовірності подолання політичних ризиків та їхньої нейтралізації з можливостями створення додаткових можливостей свідчить ряд фактів. По-перше, згідно з даними рейтингу ведення бізнесу Doing Business, який щорічно складає Світовий банк, Україна поліпшила свої позиції на чотири пункти, піднявшись з 87-го на 83-тє місце [8].

По-друге, країна в рейтингу свободи засобів масової інформації Freedom of the Press 2015 р., який щорічно складає неурядова організація Freedom House, піднялася зі 139-го на 125-те місце. Україна належить до частково вільних країн, поряд з Македонією і Бутаном (також зайняли 125 позицію) [10]. За індексом глобальної конкурентоспроможності The Global Competitiveness Index GCI Україна також демонструє певні покращення (4,03) [5].

По-третє, ухвалення Стратегії-2020, ряду необхідних законів щодо протистояння корупції, втілення децентралізації, досягнення демократичних стандартів ведення бізнесу, встановлення

контролю з боку політичної еліти над політичною ситуацією та збереження держави в нинішніх кордонах, забезпечення стабільного функціонування основних сфер життєдіяльності суспільства в умовах війни сприяють зменшенню венчурності здійснення країною курсу європейського демократичного транзиту.

Таким чином, окреслені стратегічні ризики є досить значними в усіх сферах життєдіяльності суспільства, зокрема політичній. При цьому заострення факторів ризику на сучасному етапі дає змогу прогнозувати найвищу вірогідність негативних результатів і наслідків. Специфікою стратегічних ризиків в Україні є системність і залежність від політичної кон'юнктури та прийняття рішень політичною елітою.

Для ефективного управління стратегічними ризиками необхідна синергетична схема вивчення, прогнозування та управління ризиками, наприклад, науково-дослідна програма управління стратегічними ризиками українського суспільства, яка буде реалізовуватися на державному та громадському рівнях. Адже, незважаючи на окреслені значні ризики, українська держава має потенціал для забезпечення ефективного розвитку та зайняття належного місця в світі: географічне положення, значну кількість природних ресурсів, людський потенціал, адекватний рівень освіти, культурну та політичну спадщину. Тому за умови належної політичної та громадської діяльності стратегічний розвиток України буде ефективним.

Перспективами подальших досліджень є визначення пріоритетності стратегічних ризиків, а також вивчення механізмів управління ризиками.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Итоги 2015 года: позиции Украины в 15 мировых рейтингах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ubr.ua/ukraine-and-world/society/itogi-2015-goda-pozicii-ukrainy-v-15-mirovyh-reitingah-369466>.
2. Кіндратець О. Ризики українського суспільства [Електронний ресурс] / О. Кіндратець // Віче. – 2009. – № 17. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1623>.
3. Кривошеїн В.В. Політична ризикологія: епістологічний статус, предметна сфера, аналітичні інструменти : [монографія] / В.В. Кривошеїн. – Дніпропетровськ : Інновація, 2009. – 314 с.
4. Кривошеїн В.В. Ризик політичний / В.В. Кривошеїн // Політологія : [навч. енцикл. словник-довідник для студ. ВНЗ I – IV рівнів акред.] / [за ред. Н.М. Хоми]. – Львів : Новий світ – 2000, 2014. – С. 577–579.
5. Оцінюючи Україну: місце серед 40 найкращих країн за індексом глобальної конкурентоспроможності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://voxukraine.org/2016/02/16/evaluating-ukraine-top-40-of-the-global-competitiveness-index-ua>.
6. Сайт Oxford Analytica VAPOR (Value at Political Risk) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oxan.com/services/subscription-analysis/vapor-value-at-political-risk>.
7. Сайт Інституту Горшеніна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://institute.gorshenin.ua/>.
8. Doing Business 2016. Measuring Regulatory Quality and Efficiency. Economy Profile 2016. Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/~media/giawb/doing%20business/documents/profiles/country/UKR.pdf>.
9. Euromoney Country Risk survey results H1 2016: Global risk hits new high as Brexit adds to China and EM concerns [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.euromoney.com/Article/3568824/Category/10402/ChannelPage/207399/Euromoney-Country-Risk-survey-results-H1-2016-Global-risk-hits-new-high-as-Brexit-adds-to-China-and.html?copyrightInfo=true>.
10. Freedom House. Ukraine. Report. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2016/ukraine>.
11. Leitner J. Political risks in post-soviet markets. A theoretical approach [Електронний ресурс] / J. Leitner, H. Meissner. – Режим доступу : http://ffhoarep.fh-ooe.at/bitstream/123456789/598/1/105_348_Leitner_FullPaper_en_Final.pdf.
12. Sottillotta C.E. Political Risk: Concepts, Definitions and Challenges / C.E. Sottillotta // Working Paper Series. – Rome : LUISS School of Government, 2013. – 25 p.
13. Wong S. Political risk: analysis of the key contract clauses in China's BOT project / S. Wong, R. Tiong, S. Ting, D. Ashley // Journal of Construction Engineering and Management. – 1999. – May/June. – P. 190–197.

Юсифзаде А.М

Свободные и честные выборы – важнейшее условие демократии

Автор статьи, выступая за дальнейшее совершенствование демократической избирательной системы, ссылается на неукоснительное соблюдение Закона, а также на выполнение требования уважения института международных и национальных наблюдателей и четкого контроля всей выборной процедуры.

Ключевые слова: политическая активность, голосование, верховенство Закона, наблюдатели, деятельность СМИ.

Автор статті, виступаючи за подальше вдосконалення демократичної виборчої системи, посилається на неухильне дотримання Закону, а також на виконання

вимоги поваги інституту міжнародних і національних спостерігачів і чіткого контролю всієї виборчої процедури.

Ключові слова: політична активність, голосування, верховенство Закону, спостерігачі, діяльність ЗМІ.

The author, speaking for the further improvement of the democratic electoral system, refers to the strict observance of the law, as well as on the implementation of the requirements of respect for the institution of international and national observers and precise control of the entire electoral process.

Key words: political activism, voting, rule of law, observers, media activities.

УДК 1.000.165.6

Юсифзаде А.М.,
доктор политических наук,
доцент кафедры
общественных дисциплин
Азербайджанской государственной
нефтяной академии

Постановка проблемы. Важнейшим элементом демократии являются выборы народных представителей в различные уровни властных структур. Если воля народа подвержена давлению, голосование – фальсифицировано, нет свободы и чистоты в выборах, – то это уже другая форма правления, не имеющая отношения к демократии. Проблема свободных и честных выборов в современный период является актуальной, потому что человек XXI века, где бы он ни жил, не может находиться в зависимости, рабстве. Провозглашая собственную волю, хотя бы тайным голосованием в период выборных кампаний, мы сами определяем свою судьбу и судьбу своих потомков. Недаром демократия вылилась в глобальный процесс и, помимо Основных Законов государств (конституций), регулируется международными, общечеловеческими Законами.

Оценка состояния литературы. Свободные и честные выборы являются важнейшим институтом демократии. Проблема соблюдения демократических принципов – свободы, честности, прозрачности выборов – всегда находилась в поле науки и исследователей: Дж. Нагеля, Дж. Бьюкенена, Э. Даунса, Д.С. Блэка, М. Дюверже, Р. Каца, А. Кемпбелла, Э. Лейкмана и Д. Ламберта, Ф. Хауса, А.С. Ахременко, Г. Голосова, А.И. Соловьева, П. Жовниренко, В. Мартынюка, М.Н. Алескерова, А.Ф. Дашдамирова и других. Без их неопределимого вклада в теоретическую базу эмпирическое обоснование парадигмального развития научного познания технологий избирательных кампаний было бы невозможным.

Цель и задачи исследования. Целью настоящего исследования является демонстрация постоянной необходимости совершенствования процедурной работы выборной системы, которая выступает в неразрывной увязке с общим развитием мира и демократии. В соответствии с целью решаются задачи: показать важность неукоснительного соблюдения свободы, честности,

прозрачности при проведении выборов; необходимость устранения нарушений, отклонений от установленного Законом порядка проведения выборов; неукоснительное выполнение требования уважения института международных наблюдателей и уважительного отношения к процедуре контроля выборов.

Метод и методология. Применяя следующие методы: исторический, эмпирический, институциональный, структурно-функциональный, сравнительный, нормативно-ценностный и другие, – в статье автор проводит исследование процедуры выборов, осуществляет выявление их свободы, честности и прозрачности. В методологии познания реальности проведения выборов соблюдались принципы и подходы историзма и объективности.

Основное содержание. Ключевым элементом демократии являются свободные и честные выборы, независимо от того, на каком уровне правления они проводятся: президентском, парламентском, представительном, исполнительном, местных органов власти, партийном, профсоюзном, в добровольно организованных ассоциациях. Вся выборная палитра открывает перед резидентами широкие возможности для проявления политической активности и влияния на государственные и общественные дела.

В соответствии с Избирательным Кодексом Азербайджанской Республики от 2003 г. политически активным, имеющим право участвовать в предвыборной / предрепрезентивной агитации, принимать участие в выборах и наблюдать за их ходом, участвовать в избирательных действиях, связанных с подготовкой референдума, а также участвовать в голосовании на референдуме и наблюдать за его ходом, является каждый гражданин, достигший 18-ти летнего возраста [10].

То есть каждый гражданин с 18-ти лет обладает правом выражать свою гражданскую позицию и влиять на дальнейшее развитие своей страны. Правда, для этого необходимо соблюде-

ние важнейшего условия демократии – организации свободных и честных выборов. Чистота выборов должна пронизывать всю организационную систему, начиная с подготовительной работы и агитационного периода, далее проникая в процедуры голосования, опроса на выходе («exit polls»), подсчета голосов и заканчивая этапом определения результатов выборов избирательной комиссии. Безусловно, весь этот механизм, с его свободой, честностью и прозрачностью, всегда вызывал исследовательский интерес, начиная с конца XVIII века, с периода образования Соединенных Штатов Америки и появления в них ступенчатой системы выборов. Ведь именно в США впервые возникла идея о единой великой демократической республике с провозглашением первой декларации прав человека [14, с. 21].

С тех пор проблема свободы и честности в процессе избирательных кампаний, являющихся важнейшим институтом демократии, находилась в числе наиболее исследуемых специалистами и учеными.

Дж. Нагель в целом определил политическое участие, назвав его действиями, посредством которых рядовые члены политической системы влияют или пытаются влиять на результаты ее деятельности [18, с. 1–3]. Дж. Бьюкенен, как представитель вирджинской школы, представил аналогию экономической деятельности с политической: «Политики действуют так же, как и предприниматели. Они руководствуются своими частными интересами, например, стремлением получить максимум голосов, обеспечить максимум власти и влияния» [19, с. 156–169]. Э. Даунс определил избирателя, осуществляющего свой политический выбор, как рационально мыслящего индивида, осознанно, в соответствии с собственными интересами и потребностями, а не под давлением обстоятельств внешней среды [13, с. 33].

Д. Блэк в конце 1940-х гг. XX века открыл условие устойчивого равновесия в коллективном выборе: «Если индивидуальные предпочтения являются одновышними, то устойчивую коллективную поддержку получает альтернатива, наиболее предпочитаемая медианным избирателем» [21, с. 185–198]. М. Дюверже представил гипотезу о связи между числом партий в стране с ее избирательной системой: «Принцип простого большинства и выборы, предусматривающие только одну баллотировку, приводят к возникновению двухпартийной системы» [22, с. 21–22]. Р. Кац выявил корреляцию между размерами округов и избирательной системой, с одной стороны, и образом действий политических партий, с другой [23, с. 5]. Проблеме раздельного голосования посвятил свои работы Э. Кемпбелл [20, с. 418]. Э. Лейкман и Дж. Д. Ламберт исследовали мажоритарную и пропорциональную избирательные системы

[12, с. 90]. А.С. Ахременко выявил средний уровень голосования «против всех» [3, с. 97–111]. Г.В. Голосов определил влияние экономических условий на выбор некоторых политических партий [5, с. 44–56]. А.И. Соловьев раскрыл основные избирательные технологии, включая информационное обеспечение [17, с. 560]. П. Жовниренко периодическое совершенствование выборной системы, определил как «позитивный процесс, свидетельствующий о сохранении и развитии демократических ценностей [7]. В. Мартынюк раскрыл идеологическое значение, политику и практику в процедуре выборов [15]. М.Н. Алескеров выявил влияние оппозиции на демократическое проведение выборов [2]. А.Ф. Дашдамиров определил влияние на политический процесс национального самосознания, функционирующего как на уровне общности, так и на уровне личности [6, с. 11–12].

Без неопределимого вклада приведенных ученых и других ценных разработок в теоретическую базу эмпирическое обоснование парадигмального развития научного познания технологий избирательных кампаний была бы невозможной.

Однако вместе с развитием мира и демократии процедурная работа выборной системы постоянно находится в стадии нового поиска, потому что требует совершенствования, устранения недостатков, нарушений.

В некоторых объектах организация проведения выборов, в особенности в начальный постсоветский период, была построена таким образом, что говорить о демократичности избирательной системы с ее принципами прозрачности и честности было довольно сложно, имели место взятки, давление на избирателей, нарушение избирательного кодекса, финансовые растраты и другие противозаконные деяния.

В отношении процедуры голосования следует отметить, что в мире нет такой универсальной рекомендации, которая в равной степени соответствовала бы всем странам, независимо от их политической системы. Никакая международная организация и правовая норма не может быть настоятельно рекомендованной, если действие ее будет ущемлять права человека в частности и народа в целом. Каждое суверенное государство самостоятельно определяет предпочтительную ему систему голосования и её периодичность.

В период подготовительной работы и агитационного периода недопустимо создавать черный пиар своему сопернику. Во время голосования недопустимы нарушения тайны голосования, подтасовка голосов, подмена бюллетеней для голосования при подсчете голосов избирателей и.д.

Финансовые растраты объясняются связью со стратегическими денежными вложениями на проведение предвыборной кампании от политических партий и кандидатов на выборные должности.

В соответствии с национальными законодательствами во многих странах установлен верхний предел финансовых вложений от политических партий на избирательную кампанию в пользу своих кандидатов, превышение которого влечет за собой определенные санкции. Однако на практике нередко случаются ситуации, когда кандидаты от политических партий, руководствуясь желанием победить во что бы то ни стало, нарушают установленный порядок.

В целях устранения нарушений во время проведения выборов и регулирования выборной организации необходимо неукоснительное подчинение правовому порядку, определяющему верховенство закона над демократией. В Азербайджанской Республике, отличающейся от других республик бывшего СССР ценным демократическим опытом, имевшим место в истории страны (1918–1920 гг.), порядок голосования, входящий в механизм избирательной системы, регулируется Основным Законом – Конституцией, Избирательным кодексом Азербайджанской Республики и Законом «О выборах Президента Азербайджанской Республики», Законом «О статусе муниципалитетов» и другими нормативно-законодательными документами.

Соответственно, в Конституции Азербайджанской Республики, в разделе 1.И., говорится, что «...народ Азербайджана осуществляет свое суверенное право непосредственно путем всеобщего голосования – референдума, а также посредством своих представителей, избранных на основе всеобщего, равного и прямого избирательного права путем свободного, тайного и личного голосования» [11].

В этом же контексте в вводной части Избирательного кодекса Азербайджанской Республики (принят 27 мая 2003 г. № 461-II-Q) читаем: «Основу государственной власти в Азербайджанской Республике составляет воля азербайджанского народа, проявляющаяся в свободных и регулярно проводимых выборах, путем тайного и личного голосования на основе равного и прямого избирательного права...» [10].

Избирательным Кодексом определяются правила организации всеобщего голосования – референдума, проведения выборов Президента Азербайджанской Республики [7]. Азербайджанское государство гарантирует гражданам защиту принципов и норм их избирательного права для того, чтобы они могли свободно проявлять свое волеизъявление при делегировании своей власти депутатам в Милли Меджлис (парламент) [17]; а также в муниципалитеты [9].

Законы Азербайджанской Республики соответствуют Всеобщей декларации «О критериях свободных и справедливых выборов», принятой в Париже 26 марта 1994 года на 154-й сессии Совета Межпарламентского союза. «В любом государстве

полнота власти может проистекать только из волеизъявления народа, выраженного на подлинных, свободных и справедливых выборах, организуемых через регулярные периоды на основе всеобщего равного и тайного голосования», – говорится в ней [4, с. 813].

Все политические и гражданские права ориентированы на свободное волеизъявление граждан, которое может остаться теоретической нормой без наличия открытой и прозрачной системы выборной организации.

Для преодоления вышеприведенных проблем, наиболее часто возникающих в избирательном процессе и угрожающих легитимности проводимых выборов, Парламентская ассамблея призвала государства-члены Совета Европы осуществлять действия, ориентированные на свободу политических дискуссий в СМИ, транспарентность и плюрализм всех СМИ, а также равный доступ всех кандидатов и политических партий к общественным СМИ и беспристрастность таковых. А также на правильное планирование избирательных участков при проведении голосования; обеспечение публичного подсчета и правильного регулирования дистанционного голосования. Парламентская ассамблея рекомендовала государствам-членам Совета Еврообеспечения приглашать на выборы международных наблюдателей, национальных наблюдателей, в том числе от гражданского общества, в соответствии с Декларацией глобальных принципов непартийного наблюдения и мониторинга выборов общественными организациями и Кодексом поведения непартийных общественных наблюдателей за выборами.

Последние приведенные нами пункты соответствуют рекомендуемым нормам для проведения выборов, принятым Европейской комиссией за демократию через право на 52-й сессии (Венеция, 18-19 октября 2002 г.). «Государствам необходимо сделать процедуру наблюдения максимально широкой как на национальном, так и на международном уровне» [16].

Кроме того, в целях недопущения пристрастности со стороны власти необходим контроль, в котором ведущую роль выполняют международные наблюдатели.

Наблюдатели вправе присутствовать на избирательных участках с момента начала работы участковой комиссии в день голосования, а также в дни досрочного голосования и до получения сообщения о принятии вышестоящей комиссией протокола об итогах голосования, а равно при повторном подсчете голосов избирателей. Принцип независимости наблюдателей обеспечивается, в первую очередь, законодательным ограничением на назначение в их качестве выборных должностных лиц, депутатов, высших должностных лиц субъектов Азербайджанской Республики, глав местных адми-

нистрацій, лиц, находящихся в их непосредственном подчинении, судей, прокуроров, членов комиссий с правом решающего голоса.

Деятельность наблюдателей является предметом не только законодательного регулирования, но и правоприменительной практики в виде многочисленных постановлений ЦИК, разъясняющих порядок деятельности данных лиц на выборах.

Следует отметить, что с каждым годом осуществление общественного контроля за избирательным процессом упрощается, выборы становятся более открытыми и прозрачными за счет того, что в избирательный процесс активно внедряются технические средства. Так, в целях обеспечения открытости и гласности в деятельности избирательных комиссий, начиная с 2012 г., в азербайджанском избирательном процессе используется система видеонаблюдения и трансляции выборов. Данная система выстроена из средств видеонаблюдения и трансляции изображения, устанавливаемых в помещениях для голосования, а также средств записи и хранения видеoinформации и средств обработки данных видеотрансляций, устанавливаемых в региональных центрах обработки данных Министерства связи и массовых коммуникаций Азербайджанской Республики для дальнейшей передачи изображения на соответствующий сайт.

Заключение и выводы. Все политические и гражданские права ориентированы на свободное волеизъявление граждан, которое может остаться теоретической нормой без наличия открытой и прозрачной системы выборной организации. В настоящее время в Азербайджане проводится работа по формированию структуры и содержания интернет-портала Центральной Избирательной Комиссии, чтобы он позволял не только осуществлять масштабное информирование общества о ходе выборов разного уровня, но и способствовать формированию правовой культуры азербайджанского избирателя.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Юридичний URL //: HTTP: wwwtaxes.gov.az/ додавання / Bill / 2011 mecellelerseckimecellesiruspdf. Дата звернення: 19 июня 2016.
2. Алеськеров М. Опозиція прагне перешкодити демократичному проведенню виборів / М. Алеськеров [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.trend.az/azerbaijan/poli-tics/763020.html//](http://www.trend.az/azerbaijan/poli-tics/763020.html/) 6 листопада 2005 (дата звернення 3 липня 2016 г.).
3. Ахременко А.С. Голосування «проти всіх» на російському регіональному тлі / А.С. Ахременко // Вісник Московського університету. Сер. 12: Політичні науки. – № 5. 2001. – С. 97–111.
4. Загальна декларація «Про критерії вільних і справедливих виборів» / Міжнародні договори і акти. Розділ 9 (811-854). – С. 813.
5. Голосів Г.В. Поведінка виборців у Росії: Теоретичні перспективи і результати регіональних виборів 1996 року / Г.В. Голосів // Поліс. – 1997. – № 4. – С. 44–56.
6. Дашдаміров А.Ф. Національні моменти індивідуального самосвідомості : дис. на здобуття уч. ст. канд. філософ. Наук / А.Ф. Дашдаміров ; М. : Ін-т етнографії АН РСР, 1978. – С. 11–12.
7. Лавриненко П. Зміни до закону про місцеві вибори занурять опозиційні сили в «міжусобні війни» Жовриненко / П. Лавриненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bagnet.org/news/society/63557> (дата звернення: 16 июля 2016).
8. Закон «Про вибори Президента Азербайджанської Республіки» № 143-XII, 26 червня, 1991 р.
9. Закон «Про статус муніципалітетів» (ст. 3.3) / (ухвалено 2 липня 1999 № 698-ІГ) // Газета «Бакинський робітник» від 11 серпня 1999 року. – № 152 / (с) Qanun.tk 2
10. Выборчий Кодекс Азербайджанської Республіки // GIII, ст.12.1. № 461-ІІQ, 2003 27.05
11. Конституція Азербайджанської Республіки // Збірник законодавств Азербайджанської Республіки. – 31 липня 1997 року. – № 1. «Vnesh Expert Service».
12. Лейкман Е., Ламберт Дж. Д. Дослідження мажоритарної і пропорційної виборчих систем / Е. Лейкман, Дж. Ламберт. – М. : ІЛ, 1958. – С. 90
13. Мангейм Дж. Б. Політологія. Методи дослідження. / Дж. Мангейм, Р. Річ. – М. : Весь світ, 1997. – 544 с.
14. Маркс К. і Ф.Енгельс / К. Маркс, Ф. Енгельс // Соч., т. XIII, ч. I. – С. 21
15. Мартинюк В. Відкрита електронна газета / В. Мартинюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : HTTP: // форум msk.org/material/news/8650.html (дата звернення: 16 июля 2016 г.).
16. Звід рекомендованих норм при проведенні виборів. керівні принципи і пояснювальну доповідь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cikrf.ru/> Міжнародний / Docs / parlamassrushtml (дата звернення 11.01.2014).
17. Соловйов А.І. Політологія: Політична теорія, політичні технології / А.І. Соловйов. – М. : Аспект Пресс, 2006. – 560 с.
18. Nagel J.N. Участь / Nagel J.N. – N.Y., 1976. – P. 1–3.
19. Б'юкенен Ж.М. Межі свободи / Ж.М. Б'юкенен. – Chicago.-L., 1975. – 380 p.
18. Campbell A. Пульсація і зниження: А. Study виборчого зміни / А. Campbell // Громадська думка. – 24/3. – 1960. – 418 с.
19. Коуз Р.Х., Д. Чорний / Р.Х. Хоуз, Д. Чорний // Нариси з економіки та економістів. – Чикаго : Університет Чикаго Прес, 1994. – С. 185–198.
20. Дюверже М. Політичні партії: їх організації і діяльності в сучасній державі / М. Дюверже. – North.-N.Y., 1954. – P. 21–22.
21. Кац Р., Майр П. Зміна Моделі партійної організації і партійної демократії: Виникнення Картель партії / Р. Кац, П. Майр // Журнал партійної політики. – Vol. 1. – №1. – 1995. – С. 5–2.

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Колісніченко Р.М.

Медичні та самоідентифікаційні якості глобалістичної свідомості

УДК 32:316.64+613/614

Колісніченко Р.М.,
кандидат політичних наук,
доцент, директор
Кіровоградського інституту
ПАТ ВНЗ «Міжрегіональна Академія
управління персоналом»

Здійснено аналіз типології глобалістичної свідомості за ставленням до розвитку системи охорони здоров'я, значення і особливостей формування глобальних самоідентифікацій населення вісімнадцяти країн світу на основі аналізу даних соціологічного опитування, проведеного компанією «GlobeScan».

Ключові слова: глобалістична свідомість, медицина, самоідентифікації.

Осуществлен анализ типологии глобалістического сознания по отношению к развитию системы здравоохранения, значения и особенностей формирования глобальных самоидентификаций насе-

ния восемнадцати стран мира на основе анализа данных социологического опроса, проведенного компанией «GlobeScan».

Ключевые слова: глобалістическое сознание, медицина, самоидентификации.

The analysis of the typology of globalist consciousness in relation to the development of the health system, the values and characteristics of the formation of self-identifications global population of eighteen countries of the world on the basis of the analysis of the data of a sociological survey conducted by «GlobeScan».

Key words: globalist consciousness, medicine, self-identification.

Постановка наукової проблеми. Імперативною умовою забезпечення фізичного здоров'я людства є розв'язання медичної проблеми, що на глобальному рівні постає у вигляді високої смертності, особливо серед дітей і матерів, поширення тяжких хвороб, таких як СНІД, туберкульоз, розповсюдження епідемії смертельно небезпечних мутованих вірусів інфекційних та інших захворювань. Розв'язання медичних, екологічних та багатьох інших глобальних проблем вступає в тісний взаємозв'язок з ідентифікаційними характеристиками глобалістичної свідомості людства, що здійснюють важливий вплив на усвідомлення необхідності спільного глобального подолання світових викликів на основі об'єднання зусиль усіх країн і народів.

Аналіз останніх досліджень. Особливості розвитку світової системи охорони здоров'я, загальнопланетарні медичні тенденції досліджували О. Устінов, П. Червяк, експерти Організації Об'єднаних Націй, інші дослідники [4; 7; 8]. Самоідентифікаційні особливості політичної свідомості людства постали предметом досліджень О. Бабкіної, В. Горбатенка, Л. Нагороної, Ф. Фукуями, С. Хантінгтона, інших вчених [2; 3; 5; 6]. Проте медичні та самоідентифікаційні характеристики глобалістичної свідомості, взаємозв'язки між ними залишаються недостатньо вивченими.

Метою статті є аналіз медичних та самоідентифікаційних якостей глобалістичної свідомості. До цілей статті належить послідовне дослідження еталонного ставлення населення до глобальних медичних проблем, способів їх розв'язання, особливостей світової трансформації глобальних самоідентифікацій у контексті розвитку глобалістичної свідомості людства.

Виклад основного матеріалу. Серед основних чинників змін стану здоров'я людини, поряд

із екологічними умовами, способом життя і спадковістю, важливу роль відіграє існуюча система охорони здоров'я. Охорона здоров'я являє собою систему соціально-економічних і медичних заходів, що мають за мету зберегти та підвищити рівень здоров'я кожної окремої людини і населення в цілому [8, с. 561]. Під системою охорони здоров'я прийнято розуміти сукупність усіх організацій, інституцій і ресурсів, головною метою яких є зміцнення, підтримка чи відновлення здоров'я [4].

Під глобалістичною свідомістю розуміють специфічну форму суспільної свідомості, що охоплює відображення глобальних проблем людства [1]. Залежно від ставлення до розвитку системи охорони здоров'я доцільно виділити нейтральний, архаїчний та універсальний типи глобалістичної свідомості. Представники нейтральної глобалістичної свідомості не мають інтересу до глобальних медичних проблем, байдуже ставляться до способів їх вирішення, а отже, здійснюють найменш дієвий вплив на трансформацію світової системи охорони здоров'я.

Архаїчний тип глобалістичної свідомості відрізняється позитивним ставленням до збереження в існуючому вигляді чи звуження діючої у світі мережі закладів охорони здоров'я, системного фінансування більшості з них виключно за рахунок коштів державних бюджетів. В якості основних аргументів на користь недоцільності збільшення кількості медичних закладів на планеті використовується одвічне прагнення до економії коштів, а також статистичні данні щодо глобальних успіхів людства у сфері охорони здоров'я, що трактуються цілком достатніми.

Зокрема, увага звертається на те, що в період з 1990 р. по 2015 р. відсоток смертності серед живонароджених дітей зменшився удвічі: з 9% до 4,3%.

На фоні зростання чисельності населення в регіонах, що розвиваються, коефіцієнт смертності дітей віком до 5 років у світі знизився з 12,7 млн. до 6 млн. осіб. Протягом 2000–2013 рр. питома вага дітей, охоплених вакцинацією проти кіру, зросла з 73% до 84%, у результаті чого кількість випадків захворювань на кір знизилася на 67% [7; 5].

Кількість родів, проведених під наглядом кваліфікованого медичного персоналу, зросла з 59% у 1990 р. до 71% у 2014 р., що стало причиною значного зменшення показників смертності серед матерів. Так, коефіцієнт материнської смертності впродовж 1990–2013 рр. скоротився на 45%: з 3,8% до 2,1%. За цей час рівень захворюваності на туберкульоз зменшився на 41%, а коефіцієнт смертності від цього захворювання – на 45%. У період з 2000 до 2013 рр. кількість нових випадків ВІЛ-інфікування зменшилася на 40%: з 3,5 млн. до 2,1 млн. людей. Протягом 2000–2015 рр. захворюваність на малярію скоротилася на 37%, а смертність від цієї недуги – на 58% [7; 6].

Негативне ставлення до розвитку страхової форми світової медицини може бути пов'язане з бідністю населення, яке не має фінансової можливості сплачувати страхові внески. У найбідніших країнах світу, де панує злиденність, голод, відсутність елементарного соціального забезпечення запровадження медичного страхування, невідмінно зіштовхнеться з неабиякими труднощами соціально-економічного характеру. Населення країн, що розвиваються, де історично склалася традиційно функціонуюча система державних медичних закладів, може не сприйняти принципи роботи страхової медицини з використанням приватних інвестицій.

Проте аргументи представників архаїчного типу глобалістичної свідомості виглядають не достатньо переконливими, адже рівень охорони здоров'я людства перебуває в стані, далекому від бажаного, глобальні медичні проблеми залишаються невирішеними і потребують активізації діяльності світової спільноти з метою подальшого розвитку світової медицини. Відсутність у багатьох людей можливості скористатися простими і ефективними видами медичної допомоги системно призводить до втрати життя. Станом на сьогодні у світі щоденно продовжують помирати 16 тис. дітей віком до 5 років, переважно через причини, які можна було усунути: пневмонія, діарея, малярія та ін. Відчутний вплив на показники смертності дітей здійснює рівень матеріального забезпечення їх батьків. Частка смертей дітей із бідних сімей майже вдвічі перевищує дитячу смертність у заможних родинах, що свідчить про потребу підвищення рівня життя населення й скорочення соціальної нерівності. Втім, основним фактором виживання дітей є рівень освіченості їх матерів. У дітей, мати яких мають середню чи вищу освіту, майже втричі

більше шансів вижити, ніж у дітей, мами яких такої освіти не мають. Це доводить необхідність підвищення рівня освіти населення, розширення освітніх можливостей жінок, залучення лікувально-профілактичних закладів до активної просвітницької діяльності [7, с. 32–34].

Щодня під час вагітності чи пологів у світі помирають близько 800 жінок, понад 80% яких мешкають у країнах Африки, південніше Сахари та Південної Азії. При цьому лише 51% країн володіє достовірними даними щодо причин материнської смертності. У цілому в регіонах, що розвиваються, коефіцієнт материнської смертності приблизно в 14 разів вищий, ніж у розвинених країнах, що свідчить про переважання соціально-економічних чинників серед причин смертей матерів. Так, понад чверть родів у світі відбуваються без нагляду медичного персоналу. Лише половина вагітних жінок планети отримують необхідний дородовий нагляд (4 консультації). Очевидною є потреба розширення кола людей, особливо жінок, охоплених якісним медичним обслуговуванням, оскільки більшість випадків материнських смертей можливо уникнути шляхом забезпечення кваліфікованого нагляду під час вагітності, фахової допомоги під час пологів та догляду в перші тижні після народження дитини [7, с. 38–39].

Повне й достовірне уявлення про ВІЛ мають менше 40% молоді у віці від 15 до 24 років, що мешкають в Африці південніше Сахари, де СНІД залишається головною причиною підліткової смертності. У 2013 р. через причини, пов'язані зі СНІДом, близько 17,7 млн. неповнолітніх дітей втратили одного чи обох батьків. Того ж року в країнах, що розвиваються, антиретровірусну терапію отримували лише 36% з 31,5 млн. ВІЛ-інфікованих людей. Все це є переконливим доказом доцільності посилення різнопланової боротьби людства з поширенням ВІЛ-інфекцій, запобігання їх летальних наслідків [7, с. 44–47].

Найбільш летальними у світі вважаються серцево-судинні та онкологічні захворювання. Єдиним ефективним способом боротьби з ними є системне вчасне медичне обстеження населення, виявлення хвороб на ранніх стадіях розвитку, коли їх лікування має найбільшу ефективність. Професійну діагностику можливо здійснити виключно за умов наявності ефективно діючої розгалуженої мережі профільних медичних закладів, тісного глобального співробітництва, інвестування в розвиток медичних досліджень і медичної науки в цілому.

У 2015 р. 214 млн. осіб захворіли на малярію, 472 тис. з них пішли з життя. Поширення цієї хвороби пов'язано з недостатністю проведених профілактичних, діагностичних й лікувальних заходів. Так, діагностичне тестування на малярію щороку отримують лише 20% дітей, що мають ознаки лихоманки. У регіонах з високим ризиком зара-

ження на малярію вкрай актуальним залишається необхідність додаткового встановлення антимаєтких сіток, розпилення інсектицидів у середні приміщення, діагностика й комбінована терапія населення, профілактичне лікування вагітних жінок тощо [7, с. 47].

Протягом 2012–2013 рр. рівень захворюваності на кір зріс з 227700 до 279000 випадків. Хвилеподібне поширення кіру має місце через обмежене фінансування й недостатню боротьбу людства з цією недугою. Не дивлячись на те, що вакцинація проти кіру є дешевою, безпечною і ефективною, щороку необхідної вакцини не отримують понад 20 млн. немовлят, переважно з незабезпечених сімей, що мешкають у важкодоступних місцевостях. За цих умов не виникає сумнівів у необхідності додаткових інвестицій в програми з боротьби проти кіру, що можуть бути реалізовані силами фахівців медичних закладів [7, с. 36].

Важливою проблемою залишається поширення атипових інфекційних захворювань. Лихоманка «Ебола» у 2014–2015 рр. забрала життя в понад 11 тис. людей, спричинила масове припинення роботи навчальних закладів, зменшення обсягів виробництва, економічний спад й величезні матеріальні збитки. Для запобігання поширення подібних хвороб людство має бути готове до подібних викликів на глобальному рівні [7, с. 51].

Вищенаведені дані доводять гостру потребу збільшення обсягів міжнародних інвестицій у розвиток охорони здоров'я, посилення боротьби людства зі смертельними хворобами, збільшення кількості лікувально-профілактичних закладів, підвищення ефективності їх роботи. Саме такі дії підтримують представники універсальної глобалістичної свідомості, що виступають за розширення мережі медичних закладів до рівня охоплення кваліфікованими медичними послугами всього населення світу, активізацію їх профілактичної й медично-просвітницької діяльності, залучення приватних інвестицій до державних медичних установ, функціонування лікувальних закладів приватної форми власності та переведення світової медицини на страхову основу.

Втілення в життя наведених пропозицій відкриє можливості для принципово нового етапу світового медичного розвитку: 1) доступності медичних послуг для всього народонаселення, незалежно від матеріального чи соціального становища; 2) формування конкурентних відносин між медичними установами, що сприятиме зниженню рівня їх корумпованості та зростанню якості медичних послуг; 3) здійснення чіткого контролю за дотриманням прав пацієнтів із боку страхових компаній, що слугуватиме одним із запобіжних заходів для неадекватного призначення лікарем зайвих медичних призначень, непотрібних ліків чи надання неякісних медичних послуг в інших формах; 4) систе-

матичного проходження громадянами медичного обстеження як обов'язкової умови страхування сприятиме вчасному попередженню захворювань і загальному оздоровленню населення.

Між тим універсальну глобалістичну свідомість слід поділяти на приватницький, приватно-соціальний та соціальний підтипи. Носії приватницької глобалістичної свідомості вважають за доцільне користування більшістю населення послугами приватних страхових компаній для отримання якісного медичного обслуговування за бажанням (за зразком США). Приватно-соціальний тип глобалістичної свідомості характеризується позитивним ставленням до ідеї запровадження обов'язкового медичного страхування для всіх громадян та сплати ними диференційованих страхових внесків залежно від розміру доходів за умов припинення фінансуванні більшої частини медичних закладів за рахунок коштів державного бюджету (за прикладом Німеччини). Погляди представників соціальної глобалістичної свідомості відрізняються від ідей носіїв приватно-соціального типу тим, що вони наголошують на необхідності поєднання обов'язкового медичного страхування з державним фінансуванням медичних установ (за зразком Англії, Швеції).

В умовах фінансової нестабільності та низького рівня доходів громадян країн, що розвиваються, припинення бюджетного фінансування системи охорони здоров'я, її переведення на виключно приватну основу може призвести до різкого зменшення кількості медичних закладів та позбавлення переважної більшості населення світу доступу до медичного обслуговування. Цим пояснюється недоцільність реалізації ідей представників приватницької та приватно-соціальної глобалістичної свідомості. За таких умов найбільш оптимальним варіантом реформування світової системи охорони здоров'я виявляється втілення в життя пропозицій носіїв соціальної глобалістичної свідомості, що дасть можливість зберегти й розширити мережу діючих державних медичних установ та підвищити якість медичних послуг, доступних для всього населення.

При цьому соціальну глобалістичну свідомість слід поділяти на соціально-підтримуючу, яка характеризується прагненням до залучення на потреби медицини загальнообов'язкових страхових внесків роботодавців і населення за рахунок існуючого обсягу державних податків і відрахувань, та соціально-фіскальну, представники якої пропонують додавати обсяг обов'язкової медичної страховки до існуючого розміру фіскальних відрахувань. Реалізація пропозицій носіїв соціально-фіскальної глобалістичної свідомості неодмінно призведе до збільшення загального податкового навантаження на юридичних та фізичних осіб, що спричинить зростання тіньового сектору економіки, погіршення

інвестиційних умов, збіднення соціально незахищеного населення, посилення світової матеріальної нерівності і масового невдоволення.

Введення ж обов'язкових страхових платежів у межах існуючих податків дещо зменшить обсяг грошових надходжень до державних чи місцевих бюджетів, проте не матиме ознак додаткового фінансового тягаря для підприємств і населення, водночас, за рахунок залучення приватних інвестицій і посилення конкуруючих умов, сприятиме значному зростанню якості медичного обслуговування. Реалізація такої стратегії глобального розвитку охорони здоров'я здатне забезпечити подальше стрімке просування людства у подоланні глобальних медичних проблем, на підставі чого соціально-підтримуючу глобалістичну свідомість слід віднести до гуманізаційної.

Поряд із медичними характеристиками глобалістичної свідомості важливе значення для подолання медичних та інших глобальних викликів мають самоідентифікаційні якості глобального мислення. Самоідентифікація є співвідношенням чи ототожнення себе індивідом з реальними чи уявними групами людей, яких він вважає «своїми», чії норми, цінності і соціальні ролі є для нього референтними та еталонними [2, с. 37].

Основою суспільного зацікавлення в дієвому розв'язанні сучасних проблем глобального характеру може бути виховання глобального патріотизму як почуття любові до всієї планети, що формується паралельно з патріотизмом державним. Невід'ємною ознакою глобального патріотизму є відповідальне ставлення до світових процесів, турботливе відношення до всього людства, природного світу, усіх його тісно пов'язаних між собою частин, прагнення до гармонійного, справедливого задоволення потреб усіх народів і соціальних груп.

Одним із проявів патріотичного відношення до планети є самоідентифікаційні характеристики людського мислення, усвідомлення себе частиною глобальної людської спільності зі спільними проблемами та інтересами. Глобальний патріотизм не передбачає обов'язкового домінування глобальних самоідентифікацій над національними, адже світовий та національний ідентифікаційні рівні розвиваються паралельно, як правило, не вступаючи в суперечність між собою, патріотичне ставлення до взаємопов'язаного світу не має імперативним наслідком послаблення любові до своєї нації чи країни.

Разом із тим домінування глобальних ідентифікацій в політичній культурі людства здатне виступати основою для категоричного засудження загарбницьких воєн, фінансово-економічних експансій, вкрай нерівномірного розподілу світових ресурсів та будь-яких інших проявів намагання певної країни задовольнити свої політичні, економічні та інші потреби шляхом неспра-

ведливого нехтування національними інтересами інших країн, порушення їх суверенітету і міжнародного права. Переважання глобальних ідентифікацій закладає підвалини пріоритетності глобальних інтересів людства над національними інтересами певної країни, що створює передумови для рівномірного, об'єктивного врахування потреб усіх народів в ході врегулювання глобальних процесів. Таким чином, розвиток ідентифікацій глобального рівня сприяє посиленню мотивацій людства до справедливого розв'язання світових проблем.

Із метою вивчення особливостей глобальної самоідентифікації народів світу міжнародною консалтинговою компанією «GlobeScan» на замовлення всесвітньої служби «BBCWorldService» у період з 2 грудня 2015 р. до 15 квітня 2016 р. було проведено усне соціологічне опитування 20823 дорослих громадян вісімнадцяти країн: Бразилії, Великобританії, Гани, Греції, Індії, Індонезії, Іспанії, Канади, Кенії, Китаю, Мексики, Нігерії, Німеччини, Пакистану, Перу, Росії, США та Чилі. На запитання «Чи погоджуєтесь з твердженням, що Ви скоріше є громадянином світу, ніж громадянином своєї країни?» відповіді загальної сукупності респондентів розподілилися наступним чином: «Повністю погоджуюся» – 22%, «Скоріше погоджуюся» – 29%, «Скоріше не погоджуюся» – 23%, «Повністю не погоджуюся» – 20% і не визначилися з відповіддю 6% опитаних. Як бачимо, більшість (51%) респондентів тією чи іншою мірою ідентифікують себе переважно як громадяни світу, відводячи другорядну роль громадянству держави [9].

На підставі аналізу даних серії соціологічних опитувань, що проводяться «GlobeScan» починаючи з 2001 р., фахівці цієї організації дійшли висновку, що 2016 рік виявився першим роком, коли глобальна самоідентифікація більшості опитаних почала переважати над ідентифікацією державною [9]. Поява такої переваги може бути пояснена тенденційним посиленням глобальних, спільних для всього світу небезпек, таких як погіршення світової екологічної ситуації, відчутні кліматичні зміни, поширення бідності, соціальних, воєнних та інших загроз. Зростаюча відчутність негативного впливу глобальних негараздів на повсякденному житті мільйонів людей мотивує їх до пошуку шляхів об'єднання зусиль на глобальному рівні задля подолання спільних світових труднощів, що сприяє якісному розвитку глобалістичної свідомості, політичної культури населення, формуванню відповідних глобальних переконань та ідентифікацій.

Окрім того, до чинників посилення загальнопланетарних ідентифікацій слід віднести сучасні процеси глобалізації, розвиток світових комунікаційних зв'язків, широке поширення ідей глобалізму. У цілому зростання глобальних ідентичностей є переконливим свідченням тенденційного підви-

щення інтересу людства до глобальних подій і проблем, що є однією з першочергових ознак гуманізаційної глобалістичної свідомості, невід'ємною умовою становлення високорозвиненої політичної культури.

Між тим спостерігається істотна різниця самоідентифікаційного сприйняття між населенням заможних і бідних країн. Згідно з результатами опитування питома вага «глобальних громадян» у Бразилії, Індії, Індонезії, Кенії, Китаї, Нігерії і Росії складає 56% респондентів, тоді як аналогічний показник у країнах-членах Організації економічного співробітництва і розвитку (Великобританії, Іспанії, Канаді, Мексиці, Німеччині, США та Чилі) є на 14% меншим і становить усього 42% опитаних. Зазначений контраст ще більше посилюється з врахуванням нетипово низького для першої групи країн, найменшого у світі відсотка глобально ідентифікованого населення Російської Федерації (24%), що, очевидно, зумовлено потужною пропагандистською діяльністю в країні, спрямованою на виховання різко негативного ставлення до будь-яких глобальних альтернатив державній ідентифікації, без якої побудова імперської ідеології виявляється неможливою. При цьому найвищий ступінь формування глобального суспільства зафіксовано в Нігерії та Китаї: відповідно 73% та 71% респондентів [9].

Значний розрив між рівнями поширення глобальних ідентифікацій в окреслених групах країн, вірогідно, пояснюється регіональною специфікою сприйняття різноманітних видів глобальних проблем, груповими відмінностями ступенів зацікавленості в їх справедливому розв'язанні. Від наслідків загострення глобальних негараздів найбільше страждають економічно слабкі, залежні від міжнародної підтримки країни, які найчастіше виявляються жертвами глобальних економічних диспропорцій, воєнної агресії, мають низькі показники соціального розвитку, вкрай обмежені фінансові можливості для здійснення ефективної екологічної політики. Громадяни цих країн найбільше зацікавлені в гармонізації світового економічного розвитку, справедливому розподілі світового та національного багатства, забезпечення миру, збереження навколишнього середовища.

Натомість мешканці розвинених держав мають слабшу вмотивованість у вирівнюванні перегинів розвитку глобальної економічної системи, оскільки існуючий світовий економічний порядок стабільно забезпечує їх матеріальний добробут на рівні значно вищому, ніж у країнах, що розвиваються. Відтак досягнення глобальної соціальної справедливості у вигляді забезпечення рівномірного соціально-економічного розвитку всіх регіонів планети має для громадян заможних держав набагато менше значення, ніж для населення економічно слабких країн, що й стає причиною порівняно низького

інтересу мешканців країн ОЕСР до низки світових диспропорцій і звуженості ареалу глобальної ідентифікації.

Протягом останніх семи років досить чітко простежується тенденція до посилення різниці в сприйнятті себе громадянами світу між населенням розвинених країн і країн, що розвиваються. Упродовж 2009–2016 рр. питома вага переважно глобально ідентифікованих громадян серед респондентів перелічених країн ОЕСР зменшилася з 48% до 42%, тоді як у згаданих семи країнах, що не належать до цієї міжнародної організації, аналогічний показник протягом зазначеного періоду збільшився з 45% до 56% опитаних [9].

Якщо зростання популярності глобального громадянства в бідних країнах має вищеописані загальні причини, то коріння зворотного процесу, що відбувається в заможних державах, скоріше за все, лежить у площині загострення окремих видів глобальних негараздів, що протягом семирічного періоду болісно відбивалися на умовах життя громадян цих держав. Світова фінансово-економічна криза 2008–2009 рр., що потягла за собою масове банкрутство фінансових установ, різкий спад промислового виробництва, поширення безробіття, падіння доходів населення, змусила багатьох громадян країн «золотого мільярду» переорієнтувати зовнішньополітичні прагнення з надання допомоги бідним країнам на захист власних економічних інтересів. Негативні наслідки масової міграції мешканців авторитарних країн Африки до європейського континенту, інтенсифікація терористичних атак спричинили внутрішнє бажання європейців певною мірою відгородитися від зовнішніх джерел небезпеки і нестабільності. Очевидно, саме тому в суспільній свідомості населення розвинених країн популярність глобального громадянства поступається місцем переконливому домінуванню громадянства національного.

У межах даного опитування на пропозицію обрати один із п'яти варіантів ідентичностей 52% респондентів найбільш важливим критерієм самоідентифікації назвали громадянство своєї країни, 17% – громадянство світу, 11% – членство у місцевій громаді, 9% – приналежність до певної релігії, 8% віддали перевагу приналежності до своєї раси або культури [9].

Як бачимо, на відміну від відповідей на попереднє запитання, цього разу більшість респондентів ідентифікують себе як громадяни країни, в той час як світове громадянство обрали лише близько 1/6 опитаних. Значні відмінності у відповідях на майже однакові за змістом, але різні за формою запитання свідчать про відсутність стійкої, впевненої визначеності респондентів щодо питань глобальних ідентифікацій.

Не слід забувати і про те, що зазначенні відмінності можуть бути пов'язані з розпорошенням

відповідей опитуваних серед більшої кількості їх варіантів. До того ж, збільшення варіантів відповідей з двох до п'яти певним чином ускладнює запитання, змушує респондента витратити більше часу на його обдумування, більш осмислено поставитися до обрання одного із запропонованих варіантів. Разом із тим дані обробки відповідей на обидва запитання мають однакову наукову цінність та високу міру репрезентативності – соціологічна похибка в межах кожної країни не перевищує 3,7% [9].

Висновки. Розв'язання світових проблем охорони здоров'я потребує формування об'єктивного ставлення людства до запровадження соціально орієнтованої страхової медичної системи, поширення ґрунтовних знань про можливі шляхи реалізації гуманістичної медичної стратегії на глобальному рівні. Аналіз результатів вищенаведеного соціологічного дослідження демонструє необхідність виховання як місцевого, національного, так і глобального патріотизму населення світу. Особливо високою перспективністю характеризуються подальші наукові дослідження розвитку глобального патріотизму в розвинених країнах, від політики яких великою мірою залежить доля всього світу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Колісніченко Р.М. Глобалістична свідомість: поняття, структура, типологія / Р. М. Колісніченко // Науковий часопис Національного педагогічного уні-

верситету імені М.П. Драгоманова. – Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – 2012. – Вип. 9. – С. 117–124.

2. Нагорна Л.П. Регіональна ідентичність: український контекст / Л.П. Нагорна. – К. : ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – 405 с.

3. Політологія. Посібник для студентів вищих навчальних закладів / За редакцією О.В. Бабкіної, В.П. Горбатенко. – К. : Видавничий центр «Академія», 1998 – 368 с.

4. Устінов О.В. Актуальні проблеми здоров'я та охорони здоров'я у III тисячолітті / О.В. Устінов // Український медичний часопис. – 2013. – № 3(95). – С. 28–31.

5. Фукуяма Френсіс. Примат культури / Френсіс Фукуяма // «І». – 2001. – № 21. – С. 48–57.

6. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? / Сэмюэль Хантингтон // «Полис». – 1994. – № 1. – С. 33–48.

7. Цели развития тысячелетия: доклад за 2015 год. – Нью-Йорк : Организация Объединенных Наций, 2015. – 73 с. [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://mdgs.un.org/unsd/mdg/Resources/Static/Products/Progress2015/Russian2015.pdf>.

8. Червяк П.І. Медична енциклопедія / П.І. Червяк. – К. : Вид. центр «Просвіта», 2001. – 1024 с.

9. Global citizenship a growing sentiment among citizens of emerging economies: global poll. GlobeScan [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.globescan.com/news-and-analysis/press-releases/press-releases-2016/103-press-releases-2016/383-global-citizenship-a-growing-sentiment-among-citizens-of-emerging-economies-global-poll.html>.

Микаилова Н.Э.

К вопросу о гуманизации современной культуры

В XX веке проявился кризис техногенной цивилизации. Динамика развития современного общества привела к необходимости гуманизации культуры, нравственности, науки, социальных связей, связанных с внутренней трансформацией человека. Проблема гуманизма приобретает особую актуальность в связи с необходимостью решения глобальных проблем современности и ростом преступности. Рост гуманизма является также необходимостью социальных отношений и современного общества, стремящегося к интенсивному воспроизводству. В истории человечества гуманизм прошёл долгий и негладкий путь развития, оставляя место для активизации и реставрации антигуманизма на уровнях общества, субкультуры, личностной культуры, общественных связей. Осуществление всех процессов по гуманизации культуры и общества возможно на основе «новой культуры», целью которой является творческая личность. Творчество является внутренним содержанием социальной активности и единственно достойным способом бытия человека и общества.

Ключевые слова: динамика культуры, философская рефлексия, социокультурный кризис, духовная ситуация, культурная революция, новый гуманизм, диалог культур, нравственная деградация, творческий потенциал, прогресс общества, духовная активность, самоутверждение личности, самореализация личности, новая культура.

У XX столітті проявилася криза техногенної цивілізації. Динаміка розвитку сучасного суспільства призвела до необхідності гуманізації культури, моральності, науки, соціальних зв'язків, пов'язаних із внутрішньою трансформацією людини. Проблема гуманізму набуває особливої актуальності у зв'язку з необхідністю вирішення глобальних проблем сучасності та зростанням злочинності. Зростання

гуманізму є також необхідністю соціальних відносин і сучасного суспільства, що прагне до інтенсивного відтворення. В історії людства гуманізм пройшов довгий і негладкий шлях розвитку, залишаючи місце для активізації та реставрації антигуманізму на рівнях суспільства, субкультури, особистісної культури, громадських зв'язків. Здійснення всіх процесів щодо гуманізації культури і суспільства можливо на основі « нової культури », метою якої є творча особистість. Творчість є внутрішнім змістом соціальної активності і єдино гідним способом буття людини і суспільства.

Ключові слова: динаміка культури, філософська рефлексія, соціокультурний криза, духовна ситуація, культурна революція, новий гуманізм, діалог культур, моральна деградація, творчий потенціал, прогрес суспільства, духовна активність, самоствердження особистості, самореалізація особистості, нова культура.

The crisis of technological civilization emerged in the 20-th century. The dynamites of the modern society development led to the necessity of the humanization of culture, morality, science, social relationship and mental transformation of humor being. The problem of humanism has gained particular importance with the connection of the necessity of the solution of modern global problems and the increase of criminality. In the global history of mankind humanism has passed several periods, involving the activation and restoration of antihumanism in the society, sub-culture, personality, social relationship. The realization of whole processes concerning the humanization of culture and society is possible within 'net culture' aim of which is the creative personality.

Key words: dynamics of the culture, philosophical reflection, socio-cultural crisis, cultural revolution, modern humanization, moral degradation, creative potential, progress of society, mental activity, self – realizations of personality, modern culture.

УДК 7.012.23

Микаилова Н.Э.
доцент кафедры философии
Бакинского государственного
университета

В XX веке проявился кризис техногенной цивилизации, возникший в результате обострившихся отношений человека и природы, когда человек стремился достичь господства над природой. Главной целью человека XX века и общества стало развитие техники и технологий, наращивание технологических и научных знаний, достижение эффективной экономической деятельности.

Сегодня мы знаем, что кризис является необходимым этапом в развитии современной культуры, поскольку динамика культуры состоит из тесно связанных между собой процессов рассогласования и гуманизации, архаизации и обновления культурных миров. Это отражается на индивидуальном сознании людей и приводит к отчуждению от собственной культуры. Столкновение старых и новых ценностей приводит к возникновению так называемого «культурного шока» и потере индиви-

дом основ и ориентиров своего бытия. Культурный кризис находит своё выражение на трех уровнях: 1) на уровне отдельной личности между внутренним духовным уровнем и несоответствующей ему социокультурной средой; 2) на уровне общества в виде противоречия между социальными и культурными подсистемами; 3) на уровне взаимодействия субъекта и общества. П.А. Сорокин писал о возрастании репрессивного начала в культуре: «Всякий раз, когда в данном обществе нравственно-юридическая разность и противоречия возрастают, количество и строгость карательных мер одной части общества по отношению к другой тоже возрастают; и при прочих разных условиях, чем больше несоответствия ценностей, тем резче этот рост» [11, с. 143].

Перемены в социокультурной жизни современного общества способствовали тому, что культура

явилась предметом философских рефлексий многих мыслителей, среди которых – Н.А. Бердяев (13-е письмо «О культуре»), О. Шпенглер («Закат Европы»), Э. Кассирер («Философия символических форм»), К.Г. Юнг («Архетип и символ»), а также Ж. Деррида, Ж. Лакан, К. Леви-Стросс, М. Фуко, Б. Барт, Э. Гуссерль, М. Шелер и др.

Многие мыслители XX века придерживались единого мнения относительно культурного кризиса, среди них – Н.А. Бердяев, С.Л. Франк, И.А. Ильин. В то же время их взгляды содержали некоторые различия. Н.А. Бердяев связывал возможность социальных преобразований с религиозным и духовным преображением человечества. С.Л. Франк писал о необходимости замены неосознанных устремлений к Богу осознанной и истинной верой. И.А. Ильин также связывал поиск выхода их кризиса культуры и общества с глубинными основаниями отдельного человека.

Западные философы (Х. Ортега-и-Гассет, Р. Гвардини, Э. Гуссерль) видели причину кризиса культуры в разрушении гуманистических и рационалистических установок, ренессансных и просвещенческих традиций. Путь выхода из кризиса виделся в возвращении к прежним традициям и установкам, к духовным началам прежней Европы, определяющим дальнейшие пути общественного развития. Р. Гвардини в качестве одной из причин кризиса видит так называемый дефицит переживания человеческого чувства, связанный с дефицитом личностного и индивидуального начала в человеке.

Тему кризиса культуры развивали также М. Хайдеггер («забвение бытия»), Т. Адорно («поражение западной культуры»), Г. Марсель («конец человека»). В дальнейшем данные представления нашли выражение в концепции «глобального кризиса» культуры и общества.

Большой интерес в этом смысле представляют работы П. Сорокина. Рассматривая проблемы социокультурной динамики, он понимает кризис как переходное состояние, необходимое для появления новой культурной суперсистемы.

В отличие от П. Сорокина, взгляды Н. Данилевского и О. Шпенглера являются пессимистическими. О. Шпенглер считал, что всякая культура зарождается, живет и умирает, поэтому старость, оскудение и смерть являются неизбежным результатом в развитии культуры.

Исходя из вышеизложенного, необходимо сформировать новый взгляд на пути выхода из современного социокультурного кризиса.

Динамика развития современного общества является причиной возникновения такой духовной ситуации, когда в обществе решаются задачи формирования правового государства и демократического общества, что невозможно без гуманизации современной культуры, нравственности, науки, общества.

XX век – время возникновения глобальных проблем, от решения которых зависит судьба мира. В 1974 г. М. Месаревич и Э. Пестель, члены основанного в 1968 г. Римского клуба, в докладе «Человечество у поворотного пункта» подчёркивали необходимость качественного роста в развитии культуры. Человечество и культура рассматривались как единый организм, элементы которого обладают специфическим качеством. По этой причине в деятельности человека качественные параметры должны преобладать над количественными. В связи с этим основатель Римского клуба А. Печчеи подчёркивал необходимость внутренней трансформации человека, поскольку причина культурного кризиса кроется в самом человеке, а не вне его.

Будущее культуры связано с «новым гуманизмом», питающим индивидуальную культуру и позволяющим создать гармонию внешнего мира. Ценности и мотивации новой культуры будут основой самых широких слоев населения, а не только элитных слоёв и групп общества.

А. Печчеи подчёркивал, что культурная революция будет способствовать совершенствованию качеств и способностей всего человеческого рода. Новый гуманизм как основу «обновлённого человека» характеризуют три аспекта: чувство глобальности, любовь к справедливости, нетерпимость к насилию. В центре культурной революции стоит целостная человеческая личность и её возможности, а целью такой культурной перестройки является всё население земного шара. Именно в трансформации личности видел Печчеи смысл и назначение культурной революции, которая является одновременно «человеческой революцией» и способом решения всех современных глобальных проблем человечества [9]. Однако решение этой проблемы упирается в другую проблему – проблему преодоления культурных «разломов», раскола культур, столкновения цивилизаций [15]. В создавшейся ситуации культурного кризиса необходимо налаживание диалога культур, культурных коммуникаций во всех сферах культуры с учётом самобытности каждой культуры и тенденций культурной универсализации.

Однако практика показывает, что человечество пока не в состоянии решать проблемы своего культурного развития. Публицистика, газетные и журнальные публикации свидетельствуют о случаях антигуманизма в массовом сознании. С. Соловейчик пишет: «Лагерная мораль, лагерная педагогика чёрным пятном расплзается по младшему миру нашей страны, откликаясь на сообщения о кровавых стычках подростков» [12, с. 43]. К сожалению, безразличие и жестокость в современном обществе больше не вызывают удивления и осуждения. Антигуманизм имеет место на всех уровнях: в межличностных отношениях, в отношении к труду, ответственности, культуре, в отсутствии человеческого

достоинства, самоуважения, что позволяет говорить о «перерождении социальной ткани», «массштабной нравственной деградации», охватившей широкие социальные слои [7, с. 40–43].

Разрушение представления о гуманизме в основном произошло в послеоктябрьскую эпоху, когда люди перестали сознавать, что человеческая жизнь – это основная ценность. Поскольку гуманизация является результатом всемирно-исторического прогресса, она имеет нелинейный характер. «В иные исторические эпохи гуманистические идеалы попираются особенно грубо. К тому же, незрелость массового сознания мешает им утвердиться с той же бесспорностью, которая одна в состоянии обеспечить их авторитет» [2, с. 41–44]. Как правило, в критических ситуациях основной целью человека ставится выживание, что приводит к дегуманизации человека и общества. Например, период коллективизации после гражданской войны, «большой террор». Гражданская война вела к потере ценностей жизни, веры, культуры, нравственности, запуганные люди влачили жалкое существование.

Понимание проблемы гуманизма возможно посредством анализа логики культуры, а также посредством анализа социального содержания гуманизма и антигуманизма. В первом случае рассматриваются социокультурный контекст гуманизма, типы мышления и культуры. В то же время «прежде чем быть представленной в виде социальных качеств индивида, мораль должна быть теоретически выведена как гуманистический параметр исторической действительности, через систему отношения индивида к миру, себе подобным и самому себе, то есть как общественное отношение, как качество самой социальности» [13, с. 45]. Поэтому во втором случае сущность гуманизма рассматривается как способность личности совершенствовать общество посредством реализации своего творческого потенциала, целей и ценностей. Одновременно общество способно воплощать определённые задачи через деятельность личности. В культуре «выражена и репродуцируется способность человека владеть им же достигнутым знанием универсума и источниками этого знания и воспроизводить их во времени и пространстве, то есть в обществе» [6, с. 38–58].

Человек всё время стремится к гуманизации собственной и общественной культуры. Преодолевая всё, что противостоит человеческому, он создаёт гуманистическую социокультурную среду, соответствующую уровню развития личности и стимулирующую дальнейший рост её творческого потенциала, при этом всё более оттесняя антигуманизм и утверждая гуманизм. Общество в статическом состоянии не способно стимулировать развитие личности, более того, оно подавляет её и тем самым утверждает антигуманизм.

Выход человека из примитивного состояния и переход к творческому преобразованию своего окружения всегда сопровождался усилением господства над ним социальных сил. Таким образом, за способность творчества человек заплатил формированием антигуманистического общества [1, с. 157]. «В этих условиях создание нового типа коллективной памяти сделалась жизненной необходимостью наших предков. Появились разного рода табу, запреты – это уже зачатки морали. Наконец, несколько сот тысяч лет назад родился принцип «не убий»: стадо взяло под защиту всех своих членов, в том числе и немощных старцев – носителей мастерства и знаний... Эволюция человека как биологического вида практически заканчивается, стадо превращается в первобытное племя, возникает общество» [8, с. 33–49]. Постепенно начинают развиваться способности и умения, способствующие прогрессу общества и зарождению гуманизма, вырабатываются культурные и социальные механизмы, направленные на сохранение культурного опыта и социальных отношений. Человек в своей деятельности старается следовать традициям, правилам, обычаям, желая тем самым стать частью общего. Это явилось основанием для появления зародышей гуманизма и творчества. Чем больше человек боролся за своё порабощение обществом, тем ярче проявлялись ростки гуманизма и усиливалось личностное начало. «Рабство начинается с того, что исконная, примитивная, первобытная покорность человека несвободе сменяется пусть глухим и беспомощным, но сопротивлением ... Каждый последующий способ производства представляет собой шаг вперёд в раскрепощении человека» [10, с. 30–31], а также формировании гуманизма.

Проблема гуманизма приобретает особую актуальность в современном обществе в связи с необходимостью решения глобальных проблем современности и ростом преступности. Н.И. Конрад определял гуманизм как критерий исторического развития человека: «... для определения подлинно прогрессивного есть критерий, выработанный самой историей. Критерий этот – гуманизм в двояком аспекте: как обозначение специфических свойств человеческой природы и как оценка этих свойств в смысле высшего разумного и вместе с тем этического начала человеческого поведения и всей общественной жизни» [5, с. 482]. «Гуманизм является важнейшей из великих идей, выдвинутых человечеством на протяжении многих тысячелетней его истории» [10, с. 485]. Такое понимание гуманизма связано с республиканским Римом [16].

В истории человечества гуманизм прошёл долгий и негладкий путь развития, всегда оставляя место для активизации и реставрации антигуманизма в общественной жизни и социальных отношениях на уровнях субкультуры, личностной культуры.

Гуманизм на уровне личностной культуры определяется степенью её воспитания и образованности, которые отражаются в её духовном содержании и проявляются в различных видах её практической деятельности. Личностная культура формируется в процессе социализации, а также степенью своего участия в культурно-творческом процессе, нормами, правилами индивидуального поведения и межличностного общения. Культура личности бывает духовная, мыслительная и практически-деятельностная, проявляется в культуре поведения, культуре общения и культуре деятельности. В свою очередь, духовная культура состоит из мировоззренческой, мыслительной и методологической культур.

Главными определяющими духовности личности являются уровень её духовной активности и степень её реализации на практике, целью которой является самоутверждение личности. Характер всех современных проблем, а также те общественно-исторические условия, в которых возникла необходимость их решения, зависит от мировоззренческих установок и духовной деятельности человечества и духовного потенциала общества. Духовный потенциал общества – это совокупность духовных, интеллектуальных возможностей общества, органичное взаимодействие научных, нравственных, правовых, политических, эстетических и других ценностей.

Духовный мир личности развивается и совершенствуется в процессе созидательной деятельности. Существует связь между объективными условиями жизни людей и их духовным развитием. Уровень духовности определяется собственными достижениями человека. Процесс духовного производства способствует формированию культурной личности, её духовному и эмоциональному обогащению.

Созидание в духовной сфере означает одновременно и регулирование социальных процессов, идей и представлений личности. Духовная деятельность находится в состоянии диалектического единства с материальной созидательной деятельностью. Если бы развитие духовной деятельности не находило продолжения в материальной деятельности, оно не имело бы смысла. Выражением социальной активности в духовной сфере являются свобода творчества, свобода совести, плюрализм духовных ценностей. В целом духовность – это форма проявления человеческого духа в вербальных и невербальных идеальных формах субъективной реальности. «Мы разумеем под духовной личностью полное объединение отдельных состояний сознания, конкретно взятых духовных способностей и свойств» [4, с. 265].

Рост гуманизма является также необходимостью стремящегося к интенсивному воспроизводству современного общества и социальных отношений. Это достигается путем формирования творческих

инноваций как главного ресурса, а также усилением влияния гуманистических и религиозных ценностей, моральных норм. Развитие гуманизма возможно вследствие массовой активизации социальных сил и формирования субъект-объектного представления о мире [3]. Важными факторами, способствующими дальнейшему развитию гуманизма, являются также развитие торговли, частной собственности и рынка. Частный сектор является опорой сильного государства, создающего условия для развития экономического интереса, демократических институтов и формирования отдельных личностей, ощущающих свою самооценку и противостоящих разнообразным проявлениям антигуманизма. Осуществление всех процессов по гуманизации культуры и социальных отношений возможно на основе «новой культуры», целью которой является творческая личность.

Особенность динамики ценностей в современном обществе характеризуется выдвиганием таких подлинно гуманистических ценностей, как здоровый образ жизни, основанный на гармонии человека с природой; новое «качество жизни» – изменение характера труда и его смысла; гуманистическая культура общения между людьми, в которой человек есть цель сама по себе; потребность в самореализации личности, в творчестве, в развитии творческих способностей, в духовном обогащении и свободе. Американский социолог Дэниел Янkelович писал о возрастающем значении такой ценности, как «самореализация личности», в которой, по его мнению, выражается поиск «новой философии жизни» [17, с. 249]. Немецкие исследователи И. Хубер и В. Хаург пишут о переориентации сознания, связанной с возрастанием потребности в самоактуализации, реализацией гуманистических идеалов, а также о падении ценностей одностороннего эгоцентризма и возрастании значения «социальности» человеческих форм общности, общения, духовного родства, человеколюбия и т.д. Эту альтернативу сформулировал ещё Э. Фромм: «... цель человека – быть многим, а не обладать многим» [14, с. 44].

Самореализация личности является процессом распределения и опредмечивания существенных сил личности и выступает как способ воспроизведения культуры в формах деятельности, предметности и общественной связи. Это осознанная, целенаправленная и свободная реализация способностей и возможностей личности в соответствии с её волей. Сферой самореализации, самосознания, возвышения личности является культура. В процессе распределения и опредмечивания культуры человек формирует в себе соответствующие личностные качества. Сохраняя свою способность быть субъектом культуры, человек расширяет границы и масштабы своей творческой созидательной деятельности, возможности

самоизменения, саморазвития и самопреобразования. Именно в сфере культуры происходит самопроизводство и самореализация человека как субъекта культурно-исторического процесса.

Внутренним содержанием социальной активности и единственно достойным способом бытия человека и общества является творчество, так как только в свободной творческой деятельности происходит полная и целостная реализация сущностных сил человека. Исходной формой человеческого творчества является труд как деятельность, направленная на созидание и самосозидание, преобразование внешнего мира и самопреобразование.

Таким образом, в процессе своего формирования гуманизм прошёл долгий и трагичный путь развития, за которым стоит процесс становления общечеловеческих ценностей и всего мирового наследия.

Поворот в сторону гуманизма произошёл с эпохи Возрождения и утверждения западных демократий, когда государство взяло на себя функции поддержки личности. В настоящее время повышается необходимость осмысления взаимоотношений гуманизма и антигуманизма, возрастания ответственности за сохранение и дальнейшее развитие принципов гуманизма, реализации гуманистического потенциала современного общества, научного знания, гуманистической теории и отдельной личности.

Процесс исследования гуманистических тенденций протекает во всех сферах общественной жизни, среди которых особое место принадлежит экономической сфере.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Азиехер А.С. Научно-техническая революция и некоторые социальные проблемы производства и управления / А.С. Азиехер. – М., 1974. – 310 с.

2. Артановский С.Н. Об абсолютной ценности личности / С.Н. Артановский // Вестник ЛГУ. Сер. Филос.науки. – М., 1988. – Вып. 3. – С. 41–44.

3. Вайнберг И.П. Человек в культуре древнего Ближнего Востока / И.П. Вайнберг. – М., 1986. – 208 с.

4. Джеймс У. Личность / У. Джеймс // Мир философии. Ч. II. – 623 с.

5. Конрад Н.И. Запад и Восток / Н.И. Конрад. – М., 1972. – 496 с.

6. Мамардашвили М.К. Наука и культура / М.К. Мамардашвили // Методологическая проблема историко-научных исследований. – М., 1982. – С. 38–58.

7. Моисеев Н.Н. Гуманизм и экономическая рациональность / Н.Н. Моисеев // Обществ-вен-ные науки. – М., 1988. – С. 33–49.

8. Мяло К.Г. Казанский феномен / К.Г. Мяло // Новое время. – 1988. – 15-21 авг. – № 33. – С. 41–43; 22-28 авг. – № 34. – С. 40–43.

9. Печчеи А. Человеческие качества / А. Печчеи. – М., Прогресс, 1980. – 302 с.

10. Поршнева Б.Ф. О начале человеческой истории: Проблемы палеопсихологии / Б.Ф. Поршнева. – М., 1974. – 514 с.

11. Сорокин П.А. Причины войны и условия мира / П.А. Сорокин // Социс. – 1993. – № 12.

12. Соловейчик С. Будет ли спецрейс в Казань? / С. Соловейчик // Новое время. – 1988. – 20-28 авг. – № 34.

13. Урбанова И.С. Основания этического знания и единая наука / И.С. Урбанова. – Новосибирск, 1988. – 198 с.

14. Фромм Э. Иметь или быть? / Э. Фромм. – М., Прогресс, 1986. – 238 с.

15. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон // Полис. – 1994. – № 1.

16. Хайдеггер М. Письма о гуманизме / М. Хайдеггер // Человек и его ценности. – М., Наука, 1988. – 319 с.

17. Yankelovich D. New rules: Searchig for self fulfilment in the Wosld turned seipidedone, N.H. Kandom House., 1981, 278 p.

Печеранський І.П.

Роль прогресивного консерватизму у формуванні державницького мислення в Україні на сучасному етапі

У статті досліджується феномен прогресивного консерватизму в його відношенні до специфіки та завдань державницького мислення еліти України безвідносно до конкретних постатей і політичних сил. Йдеться радше про «нормативно-проективний» потенціал націотворчого мислення державця та управлінця, що реалізується на засадах української консервативної ідеології, на національних автентично-органічних началах буття українського народу, а також вирізняється «об'єктивізмом», холізмом, досвідом smart-консерватизму та «патріотичним прагматизмом». Роль прогресивного потенціалу консервативно-державницького мислення, яким має володіти патріотично-налаштована еліта, важко переоцінити, адже саме цей потенціал дозволяє не лише вирішити проблему збереження традицій, але й також обґрунтовує необхідність укорінення в ній новацій.

Ключові слова: прогресивний консерватизм, холистичне мислення, smart-консерватизм, об'єктивізм.

В статье исследуется феномен прогрессивного консерватизма по отношению к специфике и задачам государственного мышления элиты Украины безотносительно к конкретным фигурам и политическим силам. Речь идет скорее о «нормативно-проективном» потенциале нациообразующего мышления государя и управленца, что реализуется на основе украинской консервативной идеологии, на национальных аутентично-органиче-

ских началах бытия украинского народа, а также отличается «объективизмом», холизмом, опытом smart-консерватизма и «патриотическим прагматизмом». Роль прогрессивного потенциала консервативно-государственного мышления, которым должна обладать патриотически-настроенная элита, трудно переоценить, ведь именно этот потенциал позволяет не только решить проблему сохранения традиций, но также обосновывает необходимость укоренения в ней новаций.

Ключевые слова: прогрессивный консерватизм, холистическое мышления, smart-консерватизм, объективизм.

In the article the author researches the phenomena of the progressive conservatism in its relation to the specifics and tasks of the statist thinking of the Ukrainian elite irrespectively to the concrete figures and political forces. It talks about the "normative-protective" potential of nation-creative thinking of statesman and manager which is realized on the basis of the Ukrainian conservative ideology, on the national authentic-organic principles of the Ukrainian people being, and also stands out the "objectivism", holism, smart-conservatism experience and "patriotic pragmatism". The role of the progressive potential of conservative-statist thinking which must hold the patriotically-minded elite is very hard to overemphasized because the very this potential allows not only to solve the problem of keeping traditions and also grounds the necessity of rooting any innovations.

Key words: progressive conservatism, holism thinking, smart-conservatism, objectivism.

УДК 32.001

Печеранський І.П.,
доктор філософських наук,
доцент кафедри філософії
Київського національного
університету культури і мистецтв

Актуальність теми дослідження. Анонсуючи вищезазначену тему, яка винесена в заголовок статті, нам хотілося прямо почати з конкретного запитання: чи можна сьогодні подати цілісну характеристику українського консерватизму як політико-ідеологічного феномену, не звертаючись до його розуміння як стилю мислення? Нам можуть дорікнути в тому, що тоді вже краще говорити про традиціоналізм як психологічну настанову. Але, і про це варто пам'ятати, на відміну від традиціоналізму, консерватизм не лише намагається вирішити проблему збереження традицій, але й також обґрунтовує необхідність укорінення в ній новацій. І це дає підстави вести мову про його прогресивний потенціал, який має величезне значення для мислення українського державника.

Дійсно, як можна проводити ефективну соціально-демографічну політику, реалізовувати стратегію стійкого економічного та екологічно безпечного розвитку країни на основі національних інтересів українців, відроджувати національну державу на засадах конституційної демократії і т.п., якщо на чолі держави знаходиться еліта (управ-

лінці), що не керується державотворчими право-консервативними ідеями та ідеологемами? Вже на рівні налаштування мислення державника можна зробити висновок про те, чи є він представником «української влади» (адже визначальним для нього є модернізаційні переміни з урахуванням національних інтересів), чи виразником «влади в Україні» (законодавче, чи може псевдозаконодавче, забезпечення діяльності олігархічного режиму).

Аналіз феномену консерватизму з точки зору політичної та соціальної психології, системи логіко-когнітивного пізнання міститься в роботах як зарубіжних (К. Мангейм, М. Оукшот, Р. Нісбет, Дж. Кекекес, Р. Скратон та ін.), так і вітчизняних дослідників (С. Плеханов, О. Щербінін, Т. Філіппова, Е. Абелінскас, В. Толстих, І. Осіпов, Є. Караваєв та ін.). Беручи за основу дані дослідження, ми, визначаючи **мету нашої статті**, спробуємо розкрити специфіку державницького мислення української еліти в межах концепту прогресивного консерватизму, що визначить його, т.т. мислення, націотворчий та цивілізаційний потенціал, у контексті викликів та загроз початку нового тисячоліття.

Виклад основного матеріалу. Консервативне мислення державника – відкрите, конструктивне та масштабне мислення соціально-відповідального характеру, яке виходить за межі одновимірного політичного матеріалізму або популізму, долаючи мікрорівень «Я», на користь макрорівня колективістського суб'єкта – суспільства або держави. По суті, йдеться про *мисленнєвий консонанс людини та держави*, коли політичний суб'єкт мислить та живе разом зі всією країною, діє в унісон держави, гармонізуючи свою індивідуальну свідомість із соціальністю усієї країни.

Для мислення державника країна не є об'єктом пограбування, коли відбувається задоволення та насичення власних потреб за рахунок різних державних активів та галузей, що радше свідчить про антидержавницьке (споживацько-корупційне та паразитуюче) мислення. Запобігаючи цьому, державницьке мислення повинно характеризуватися, виходячи з цілісності країни, тобто формуватися як *холістичне* мислення на противагу *аналітичному* [9; 10]. Ось у чому полягає відмінність між ними: «Холістичне мислення, – наголошує група вчених, – ми визначаємо як орієнтацію на контекст або поле як ціле, включаючи увагу до взаємовідношень між об'єктом і полем (фоном, середовищем) і прагнення пояснити та передбачити події на основі цих взаємовідношень. Холістичні підходи спираються швидше на знання, взяті з досвіду, аніж на формальну логіку, і є *діалектичними*, т.т. роблять акцент на зміні, визнають суперечності, необхідність брати до уваги різні точки зору та шукати... «серединний шлях» (золоту середину) між протилежними твердженнями. Для аналітичного ж мислення характерна тенденція відокремлення об'єкта від контексту, фокусування уваги на властивостях (атрибутах) об'єкта в цілях наступного його до тих чи інших категорій... Умовиводи частково опираються на деконтекстуалізацію (тобто на відокремлення структури від змісту), на використання формальної логіки та запобігання протиріччю» [2, с. 58].

Навівши цю досить розлогу цитату, стає зрозуміло, що політичні та державницькі відносини повинні будуватися не на абстрактно-аналітичних формах мислення, які є привнесеними із зовні, а на підставі конкретно-історичного аналізу, що враховує автентичний та традиційний контекст. Ті тенденції, які зараз відбуваються в західному та світовому товаристві, особливо будучи тісно пов'язані з євроінтеграційним курсом України, на нашу думку, не можуть сліпо копіюватися та накладатися на наш національний контент, адже українське суспільство не є інкубаційним середовищем, у межах якого проходить експеримент, що пов'язаний із темою «Чи приживеться західний проект чи європейська ідея в українській державі?».

Українське суспільство – не штучно змодельований аналог, а живе явище органічно-ціліс-

ного характеру з власною історією, мовою, давніми політичними та релігійними традиціями, яке не втратило інстинкту самозбереження та здатне боротися, різко та справедливо реагувати на шкідливі та небезпечні для нього зміни зі сторони оточуючого середовища (чи то Захід, чи то Схід). Такою «реакційною політикою», як відповіддю на виклики часу, виступає консерватизм як стиль мислення інтелектуалів, суспільний настрій та державницька ідеологія.

Варто погодитися з американським політологом Х. Менсвілдом [8] у тому, що консерватизм, як природне бажання захистити дороге та цінне (родину, дім, традиції, країну тощо), багато в чому схожий на лібералізм, адже, народжений водночас з останнім для того, щоб не становити йому альтернативу, а швидше, щоб утримати та застерегти від помилок. *Його стратегія не «рухатися назад», не зберегти status quo чи повернутись до минулого, а «рухатися повільно» та вдумливо.*

Незважаючи на доведене існування багатьох типів консерватизму (соціальний, ліберальний, радикальний, романтичний, технократичний), у нашому випадку хотілося б зробити акцент на протиставленні в політологічному аспекті двох його різновидів – **формально-охоронного та змістовно-прогресивного**. Перший співвідноситься з традиціоналізмом та «старими порядками», пов'язується з ідеалізацією героїчного минулого та, якщо вести мову про сучасність, втілюється в консервативних монархічних групах і партіях. Його політика будується навколо оборони від інновацій, їх руйнівального впливу на традиційні порядки та цінності. Обмеженість цього виду, що є явною в силу його ретроградності та ефекту стагнації, по суті, «знімається» в межах другого різновиду, коли за плюралізмом форм, які об'єктивно підвладні трансформаціям, прогресивний консерватизм вбачає сталий та незмінний зміст, незалежний від «духу часу». Останній не відкидає закономірність трансформації політико-економічної системи країни, її осмислення з різних позицій, втім, проводить чітку відмінність між змінами та фундаментальними принципами, які мають конститутивне значення для національної культури та суспільства.

На підтвердження вищезначеного поділу також хотілося б навести думку Ю. Солоніна, який наголошував, що «у своїй змістовній частині консерватизм народжується як *здорове світовідчуття* [курсив наш – І.П.] основних мас народу будь-якої нації, будь-якої країни, що бажать жити в умовах стабільного гарантованого існування та підтримують неруйнівні поступові перетворення» [5, с. 8]. Це «здорове світовідчуття», як вагомий елемент консервативного стилю мислення, виводить розуміння останнього за межі лише реакційно-охоронного його означення, що, пригадуючи М. Бердяєва, може виступати синонімічним «дурному» консер-

ватизмові, який «готує революцію» та «затримує творчий рух» [11, с. 24].

Український досвід консерватизму, якщо брати до уваги період незалежності (1991–2015-ті роки), відзначався нестабільністю політичного позиціонування та слабкою ідеологічною артикуляцією на рівні діяльності консервативних політичних партій та інституційного державотворення. Як бачимо, причиною цього є *низький рівень консервативної самосвідомості на рівні можновладців та політичного класу, відсутність консервативної інтелектуальної традиції в її континуальності (теоретичної історії)*, що поряд із зовнішніми (рух від соціалістичної глобалістики до ліберально-прогресивної глобалістики, що втілюється в євроінтеграційному курсі України, зовнішня військова агресія, яка спричинена нав'язуванням євразійського ідеологічного проекту «Русского мира» та інші) та внутрішніми (зміцнення олігархічного капіталізму) викликами актуалізує *питання про «перезавантаження» консервативної стратегії України на початку XXI століття*.

Одним із вагомих кроків на цьому шляху, пригадуючи мангайміві настанови, є формування сталої «об'єктивної мисленнєвої структури на противагу «суб'єктивізму» ізольованого індивідууму» [4, с. 594], в якій втілюється політичний консерватизм як *холістично-державницьке мислення*. Останнє повинно піднятися над формою інстинктивного традиціоналізму до рівня рефлексивно-світлоглядної позиції та «патріотичного прагматизму», що є відповіддю на актуальну ситуацію сьогодення та задоволення потреби в розвитку на *автентично-органічних началах*, у відповідності до власного антропологічного образу життя та національних традицій, менталітету та історичної географії і т.п. В онтологічному аспекті це мислення тяжіє до холістичних структур свідомості, де суб'єкт та об'єкт не протистоять один одному, а особистість, не втрачаючи своєї індивідуальності та «самості», органічно інтегрована в соціум. «Носієм традиції, – на думку С. Франка, – начала стійкості та безперервності суспільного буття є суспільна єдність, суспільство як ціле. Тоді як носієм тимчасової мінливості, творчої активності стає окрема особистість в особі її індивідуальної свободи ... З онтологічної єдності цих двох сторін в емпіричному прошарку суспільності протиборчих начала слідує, перш за все, загальна нормативна вимога необхідності їх постійного примирення, приведення їх у внутрішній живий зв'язок між собою» [7, с. 126].

Разом із тим, якщо говорити про консервативно-державницьке мислення як носія української національної ідеї з головними її постулатами (конституційна демократія, верховенство моралі та закону, пріоритет прав українського суспільства та націонал-консервативних цінностей тощо), то необхідно відмітити внутрішньо-притаманну йому

діалектику прагматизму та сентименталізму, раціоналізму та ірраціоналізму, в межах якої має бути віднайдений продуктивний баланс. Важливість останнього для мислення державника-консерватора полягає в тому, що він як політичний суб'єкт не може у своїх діях та рішеннях спиратися виключно на емоційно-сенсорну сферу, на романтизований ідеал традиції, який підкріплений етнічним нарцисизмом. Беручи до уваги розуміння природи національної ідеї як «політичного проекту майбутнього нації, імперативу її свідомості й чину, смисложиттєвого чиннику національного розвитку» [2, с. 327], державницькі помисли та вчинки повинні бути конкретними, рішучими та прагматичними, якщо українська політична еліта ставить собі за мету не лише теоретизувати та декларувати, але й розбудовувати сьогодні та в майбутньому соціальну, правову, національну та демократичну Україну.

«Патріотичний прагматизм» мислення українського державника (чи державця) напряму пов'язаний не лише з його прогресивним потенціалом, але й з політичними цінностями, не абстрактними (довільно взятий набір милозвучних промов), а з конкретними, тобто прив'язаними до історичної ситуації, ситуації боротьби за українські національні традиції. Зазначений прогресивний потенціал немає нічого спільного з ліберально-глобалізаційним «прогресизмом», що супроводжується поспішною дегуманізацією, десоціалізацією та десуверенізацією. Для того, щоб консервативні ідеї та контенти, які виношує і продукує мислення українського державника, були «живими» та плідними, а не віджилими, щоб могли скласти конкуренцію, ідеям неоліберально-глобалізаційного та євразійського проектів, йому слід відштовхуватися не від патологічного шовінізму чи національного егоїзму, а від *досвіду smart-консерватизму*. Особливість такого досвіду полягає в тому, що він говорить сучасною мовою, пропонуючи не архаїку, а модернізаційну традицію і власний (автентичний) еволюційний вектор розвитку. Його зміст все більше визначається не стільки «спогадами про минуле», скільки осмисленням власного пройденого шляху, власного досвіду, щоб не просто декларувати захист об'єктів ціннісної агресії, натомість, а, по-перше, продемонструвати підміну понять, що відбувається (інформаційна прозорість), по-друге, – дати свої відповіді на актуальні питання, і, по-третє, – зробити це наближеною до сучасності мовою, уникаючи стилістичного гетто [6, с. 121].

Висновки. Таким чином, прогресивний консерватизм, як атрибут мислення українського державника, повинен бути невід'ємною складовою його реалістичної стратегії політичної поведінки, що ґрунтується на упорядкованому, стабільному та послідовному реформуванні політико-економічного та соціокультурного життя українського народу, яке регулюється авторитетом національ-

ної держави та свободою на підставі законності. Специфіка прогресивно-консервативного змісту мислення державника полягає в тому, що воно ґрунтується на національних автентично-органічних началах та вирізняється «об'єктивізмом», холізмом, досвідом smart-консерватизму та «патріотичним прагматизмом». Незважаючи на ірраціональні мотиви українського менталітету, що виникають у результаті відповіді на ірраціональні виклики життя, які притаманні консервативному стилю мислення, державник та управлінець повинен вміти приборкувати та «знімати» нерозумні та нелогічні (волютаристичні) стихії свідомості на користь продуманої і послідовної стратегії державотворення на засадах «народної ідеології» та конституційної демократії, що прямо спирається на професійні знання та інституції уряду, які забезпечують компетентний рівень виконання поставлених завдань.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бердяев Н.А. Философия неравенства / Н.А. Бердяев. – М. : Институт Русской цивилизации, 2012. – 624 с.
2. Кресіна І.О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси / І.О. Кресіна. – К. : Вища школа, 1998. – 392 с.
3. Нисбетт Р. Культура и системы мышления: сравнение холистического и аналитического познания / Р. Нисбетт, К. Пенг, И. Чой, А. Норензаян // Психологический журнал. – 2011. – № 11(32). – С. 55–86.
4. Манхайм К. Диагноз нашего времени / К. Манхайм; [пер. с нем. и англ.; отв.ред. и сост. Я.М. Бергер и др.]. – М. : Юрист, 1994. – 700 с.
5. Солонин Ю.Н. Предисловие / Ю.Н. Солонин // Консерватизм: перспектива или альтернатива? ; под ред. Ю.Н. Солониной, научный ред. И.Д. Осипов. – СПб. : Изд-во С-Петербур. ун-та, 2010. – 340 с.
6. Тетради по консерватизму: Альманах Фонда ИСЭПИ: № 2 (2): Форум «Бердяевские чтения», 16 мая 2014 г. Доклады и статьи. – М. : Некоммерческий фонд – Институт социально-экономических и политических исследований (Фонд ИСЭПИ), 2014. – 127 с.
7. Франк С.Л. Духовные основы общества / С.Л. Франк. – М. : Республика, 1992. – 511 с.
8. Mansfield, Harvey C. The Future of Conservatism: An Argument for a Constitutional Conservatism [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.heritage.org/research/lecture/the-future-of-conservatism-an-argument-for-a-constitutional-conservatism>.
9. Nisbett R.E. Essence and accident / R.E. Nisbett // J. Cooper & J. Darley (Eds.). Attribution processes, person perception, and social interaction: The legacy of Ned Jones. – Washington DC: American Psychological Association, 1998. – pp. 169–200.
10. Peng K. Culture, dialectics, and reasoning about contradiction / K. Peng, R.E. Nisbett // American Psychologist. – 1999. – vol. 54. – pp. 741–754.

Yanushevich I.A.

Politicians and contemporary tactics of sophistry

Even the luckiest sophistical find which has led her inventor to the victory after exposure leads to defeat. The usage of sophistical receptions often makes the speaking one to renounce common sense, claiming not that he thinks, but what should be spoken. And though modern politicians use logical tricks more likely instinctively and even accidentally, however it doesn't eliminate the effectiveness of these tricks.

Key words: *sophistry, spin tactics, rhetorical figure, politics of politics, politics of truth.*

Навіть найвдаліша софістична знахідка, що привела її винахідника до перемоги, після викриття веде до поразки. Використання софістичних прийомів часто змушує того, що їх вживає, поступатися здоровим глуздом, затверджуючи не те, що він думає, а те, що потрібно говорити. І хоча сучасні політики логічні хитрощі використовують, швидше, інстинктивно,

а то і випадково, протее це не зменшує дієвість хитрощів як таких.

Ключові слова: *софістика, спін-тактика, риторична фігура, політиканство, правдива політика.*

Даже самая удачная софистическая находка, приведшая ее изобретателя к победе, после разоблачения ведет к поражению. Использование софистических приёмов часто вынуждает говорящего поступаться здравым смыслом, утверждая не то, что он думает, а то, что надо говорить. И хотя современные политики логические уловки используют, скорее, инстинктивно, а то и случайно, однако это не уменьшает действенность уловок как таковых.

Ключевые слова: *софистика, спин-тактика, риторическая фигура, политиканство, правдивая политика.*

УДК 165.745

Yanushevich I.A.,
Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor of the
Odessa national polytechnic university

Politics is the art of making possible that which is necessary. Like other activities, politics is most often thought to have an essential part (however it is defined: participating in the life of the city, discussing, militating, deliberating, voting, enacting and mandating the application of appropriate legislation, protesting, demonstrating, organizing) and an inessential «politics» or «cheap politics» (what actually used to call «playing politics» or increasingly, in an interesting gesture of disavowal, just «politics»). In compliance with it, everyone, including those most energetically and enthusiastically involved in it, eagerly denounces the politics of politics as a kind of corruption of what politics essentially is or should be, everyone deplores the fact that politics seems to be increasingly bound up in its own politics in this way, and we invest our hopes in figures who seem to be doing politics in the absence of its politics

But this apparently secondary and supposedly debased dimension of politics (its «politics», then, the politics of politics), cannot satisfactorily be thought of in this way as merely derivative or parasitic with respect to a true or essential politics. In fact, it is co-extensive with politics from the start. Our fondest desire may be to find or invent a politics unaffected by the politics of politics (a truly moral politics, perhaps, of the kind Kant seems to encourage), but that desire is metaphysical through and through [1; 50-56]. So-called «cheap politics » is engaged in the politics of politics as soon as that phenomenon is engaged in politics, i.e. from the very first, «naturally» as Aristotle put it. The logos of politics is irreducibly affected by the kind of distortion and deceit that is usually – moralistically – associated with rhetoric or sophistry, with «spin tactics». Politics is always already the politics of politics.

Politicians have a tough job. They must convince the public that their position on the issues is the cor-

rect one. They have to be persuasive; they have to get the public to believe that they are trustworthy and know exactly what they are talking about. How do they do this? Some use a kind of strategy – sophistry or «spin tactics». The sophistry is logic to seem correct. The sophist uses only those unfair methods which seem lawful to honest nonprofessionals.

The sophism as reception of training was entered by Ancient Greek sophists in the Greek policies approximately in the V century BC – the professional teachers training notable youth to eloquence, oratorical skill and art of public debate for preparation for political or other career. Unlike the philosophers who were engaged in scientific researches in line with methodology of the institutionalized philosophical schools, sophists were personal hired teachers and relied on the pluralistic methodology aimed at the solution of tasks. Philosophers accused methods of sophists of subjectivity and a relativism that entailed a negative assessment of activity of sophists as sophistical.

Aristotle considered sophisms as a «coaching», but not scientific search of truth, and in his work under the title «About sophistical denials» made the first classification of sophisms – tricks of sophists, having allocated 13 types of the sophisms arising because of ambiguities of a double sort: six of these reasoning connected with turns of speech, and seven paralogisms, or incorrectly constructed reasoning. Aristotle called a sophism «imaginary proofs» in which validity of the conclusion seems true and is obliged to purely subjective impression caused by insufficiency of the logical or semantic analysis [2, p. 538–549]. Persuasiveness of many sophisms at first sight, their «logicality» is usually connected with well disguised mistake – semiotics: due to metaphoricalness of the speech, a homonymy or polysemanticism of words, ambigolity and so on, the values of terms breaking

unambiguity of thought and leading to mixture, or logical: substitution of the main idea (thesis) of the proof, acceptance of false parcels for true, non-compliance with admissible ways of a reasoning (rules of a logical conclusion), use «not resolved» or the even «forbidden» rules or actions, for example division into zero in mathematical sophisms (The last mistake can be considered and semiotics as it is connected with the agreement on «correctly constructed formulas»).

In public relations, sophistry is a form of propaganda, achieved through providing a biased interpretation of an event or campaigning to persuade public opinion in favor or against some organization or public figure. While traditional public relations and advertising may also rely on «creative» presentation of the facts, sophistry often implies the use of disingenuous, deceptive, and highly manipulative tactics. It is typically applied to events or situations which are deemed to be unfavorable or potentially harmful to the popularity of a person or his political program. As such, a standard approach used in sophistry is to reframe, reposition, or otherwise modify the perception of an issue or event, to reduce any negative impact it might have on public opinion.

The spirit of sophistry was not limited to ancient Athens. Some contemporary social critics compare modern day advertisers, lawyers, and politicians to Greek sophists. Many of these people, the argument goes, are concerned only with convincing you to believe them, not with the truth. Contemporary political world has its own industry of sophists who specialize in churning out clever-sounding arguments which lack the rigors of logical demonstration. Modern policy no less than contemporary Athens, contains many who are gullible enough to believe the latest sophisms. Sadly, such gullible persons can even include the political beau monde.

Politicians are often accused by their opponents of using deceptive sophistry tactics to manipulate public opinion in their favor. Some modern politicians are criticized for spending too much time «selling themselves». Like an advertiser, a politician must convince the public to think that they are the best candidate for the job. While they are urged to stick to the issues, too often politicians resort to attack ads, spin doctors, and damage control. Once in office, some politicians are criticized for relying on opinion polls to make decisions instead of taking a stand and holding to their personal convictions.

In America such sophisticated rhetoric has received the name of «spin tactics». Many politicians are experts at spinning the facts in a way that makes them look better. It does not mean they all do it but if you want to get the public on your side, it's good to have some communication strategies. It's not lying. Okay, some people think spin techniques are deceptive. Is it possible to give some advice in this case? The single advice is to learn how to recognize these techniques.

Then you'll know when the politicians are spinning the facts, and you'll be able to make a more intelligent decision about what they're saying. Use these links to decide how much some politicians resemble sophists or «spin tactics». Here is the first spin tactic one should learn to recognize.

Spin Tactic Number 1: Ambiguous speech. An ambiguous sentence is a sentence which would have two different meanings. Now, politicians use ambiguous language to avoid having to say something that some people might not want to hear. Imagine that a politician says this: «I oppose taxes which are bad for the economy» There are two ways to interpret that sentence. Either he opposes all taxes, since they're bad for the economy, or he opposes only taxes that are bad for the economy. How to get it? It's pretty clever. And a politician knows that people who are listening will interpret the statement the way they want to hear it.

Spin Tactic Number 2: Cherry picking. Just as a farmer will pick the best cherries from the tree, a politician will select only the facts and quotes which support his argument. Cigarette companies in the past used to love this strategy. They would carefully select doctors who would say cigarettes were not bad for you. But of course all the other hundreds of doctors were of a different opinion. And here's an example of how politicians use this strategy.

Politician number one says: «I admire Mr. X, but he has made a terrible mistake». Politician number two says: «Mr. Y said today that he admires Mr. X». One can see how Mr. X carefully selected only the part of the quote which he wanted people to know about? Of course, it's much harder to do this in the age of the Internet when anyone could easily look up Ms Y's quote to find out what she really said.

Spin Tactic Number 3: Non denial-denial. Non denial-denial is a term for a way of denying something without actually denying anything. It's a very tricky strategy. Here's an example: «I have no plans to raise taxes». If a politician says: «I will not raise taxes» he could get in trouble later when he does raise taxes. But if he says, «I have no plans to raise taxes», later on he could just say that at that point in time he didn't plan to raise taxes, therefore, he didn't break any promises.

Spin Tactic Number 4: Speak in the passive. A politician can avoid taking direct responsibility for an error by cleverly using the passive voice. Politicians don't like to admit they make mistakes. The phrase: «I made a mistake», or «I really messed up», similarly as the phrase: «I'm sorry, it's my fault». But any politician prefers not to cast the blame for unsuccessful state management on his own shoulders. Instead, they'll say: «Mistakes were made». The passive voice takes out the person, so you don't actually say who performed the action. Instead of saying: «I made mistakes», the politician can say: «Mistakes were made». This way, he doesn't actually have

to accept the blame for these mistakes. That's a really clever way to spin the information, so it doesn't reflect so badly on him [3, p. 47–65].

Politicians will always use communication strategies to help them «spin» the facts in their favor, so the only one recommendation is to learn how they do it. That way, one can recognize when the truth is being manipulated to a politician's advantage. Or, if somebody itself has political aspirations, he could even learn to do it yourself.

Actually these structures of «spin tactics» is complex enough to impinge on the issue of truth, no less, the truth of truth, even, in their relation to the politics of politics. We might be tempted to call it a question of the politics of truth. This expression «the politics of truth» is of course still relatively indeterminate, and already has an uncomfortable «sloganizing» feel to it. As it happens, «politics of truth» is one definition Michel Foucault gives of philosophy itself, in the context of his late development of the concept of «parēsia»: a kind of freedom of speech or «fearless speech» as it has sometimes been presented, a kind of «telling truth to power» that for Foucault and many of his enthusiastic followers defines the proper role of the philosopher, at least with respect to the political sphere [4, p. 39–45].

But Foucault's concept of «parēsia» is, actually, quite unsatisfactory to capture what is at stake here. A quick way of stating why is that Foucault repeatedly and insistently needs to separate «parēsia» into a good form and a bad form, the good form being the kind of speaking out that is associated with a famous and seductive image of Foucault himself addressing a crowd through a megaphone; and the bad form being consistently associated by him with rhetoric and sophistry. This attempt to distinguish a good form of «parēsia» from a bad obviously opens a question about «parēsia itself» as it were, prior to its distinction into these good and bad forms. And this will mean that Foucault's analysis founders on a simple fact – that Foucault mentions in passing but never satisfactorily deals with – namely, that «parēsia» is the name of a rhetorical figure, a name, in Quintilian, for example,

for the figure of rhetoric that claims to eschew all rhetoric and presents itself as the plain unvarnished truth. Far from being a philosophical answer to politics, or the ground on which the philosopher can occupy a salutary position of robust and recalcitrant exteriority with respect to politics (which is what Foucault wants from it), «parēsia» describes the basic rhetorical figure of politics itself in its politics. In other words, it reiterates the eminently metaphysical claim (boldly or baldly made by every politician ever, of whatever persuasion) to be simply speaking the plain truth in the absence of rhetoric.

This means that achieving the desired position of exteriority, of truth, with respect to politics and rhetoric is not going to be so easy (if «parēsia» itself is a figure of rhetoric), and that by the same taken politics has no outside. This does not mean that it is simple or homogeneous, but that it is constitutively doubled up on itself. Again: politics is always already the politics of politics.

Political philosophy, that rather disreputable, not very philosophical branch of philosophy, has always wanted to get out of politics, to put an end to this politics of politics, by finally speaking its truth, indulging in that insoluble entanglement of teleology and the death-drive that defines philosophy as such – so that, for a quick and easy example, the best image of Kant's «Perpetual Peace» might always be that of a graveyard. But if politics is constitutively the politics of politics, then this ambition is compromised, and political philosophy needs to be quite radically rethought.

REFERENCES:

1. Kant I. Do vichnohomyru // Soch.: v 8 t. – M., 1994. T. 7. S. 5–56.
2. Arystotel Pro sofistichnisprostuvannya // Arystotel' Soch.: v 4 t.– M., 1978. T. 2. S. 535-593.
3. Woolf M. Politics and Parliament: Cost of Government spin operation rises fivefold. <http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/cost-of-government-spin-operation-rises-fivefold-to-a-cirpound24-since-1997-573906.html>.
4. Fuko M. Hermenevtykasubyekta // Sotsyolo-hos. Vip 1. M., 1991. – 145 c.

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Єремєєва І.А.

Еволюція концепції «гуманітарної інтервенції» в постбіполярній системі міжнародних відносин

У статті проаналізовані концептуальні, правові та практичні аспекти гуманітарної інтервенції. Досліджені причини виникнення та особливості правового статусу концепції відповідальності за захист. Визначені завдання сучасної миротворчості, місце та роль гуманітарної інтервенції в постбіполярній міжнародній системі.

Ключові слова: гуманітарна інтервенція, концепція відповідальності за захист, конфлікт, права людини, суверенітет, ООН.

роль гуманітарної інтервенції в постбіполярній міжнародній системі.

Ключевые слова: ООН, гуманитарная интервенция, концепция ответственности за защиту, конфликт, права человека, суверенитет, ООН.

The article analyzes conceptual, legal and practical aspects of humanitarian intervention. The article deals with causes of emergence and peculiarities of the legal status of the concept of responsibility to protect. Tasks of modern peacekeeping, place and role of humanitarian intervention in the post-bipolar international system are established in the article.

Key words: humanitarian intervention, Responsibility to Protect, conflict, Human Rights, sovereignty, UN.

УДК 327.7

Єремєєва І.А.,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології,
соціології та гуманітарних наук
Дніпропетровського університету
імені Альфреда Нобеля

В статье проанализированы концептуальные, правовые и практические аспекты гуманитарной интервенции. Исследованы причины возникновения и особенности правового статуса концепции ответственности за защиту. Определены цели современного миротворчества, место и

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. як міжнародне співтовариство, так і окремі держави, використовуючи поняття гуманітарної інтервенції, неодноразово намагалися впливати на внутрішні міжетнічні, міжконфесійні та інші конфлікти, що порушують права людини. Несанкціоноване постачання зброї Російською Федерацією на Донбас під прикриттям «гуманітарних конвоїв», ескалація громадянської війни в Сирії, зовнішні втручання та зростання кількості жертв цього конфлікту серед цивільного населення актуалізували дискусії з питань доцільності втручання у внутрішні справи держав, що перебувають у стані гуманітарної катастрофи та відповідальності за наслідки такого втручання. Обговорення проблеми зосереджене на співвідношенні односторонніх дій зовнішніх сил, спрямованих на захист прав людини від масових порушень, норм міжнародного права та моральною стороною такого втручання. У постбіполярній міжнародній системі силове гуманітарне втручання належить до числа найгостріших політичних та ідеологічних проблем, що не має однозначного розв'язання.

Концепція гуманітарної інтервенції, зокрема її правовий статус, питання практичної реалізації стали предметом ґрунтовного аналізу зарубіжних та українських дослідників: Р. Фолка [2], Дж. Баджора [1], А. Хехіра [3], Д. Шеффера, Д.В. Вервея, Н.О. Горба [7], В.І. Мотиля [13], І.В. Богинської [6] та інших.

Метою статті є аналіз чинників, що вплинули на еволюцію концепції гуманітарної інтервенції в постбіполярній міжнародній системі та висвітлення

проблем легітимізації гуманітарної інтервенції міжнародними інститутами.

Концепція гуманітарної інтервенції заснована на домінуванні в сучасному світі ідеї пріоритету прав особи над правами держави. Термін «гуманітарна інтервенція» вперше ввели в обіг наприкінці 80-х рр. ХХ ст. професор міжнародного права Паризького університету Маріо Беттаті та французький політик Бернар Кушнер, засновник організації «Лікарі без кордонів». Останній наголошував, що заради захисту прав людини демократичні держави мають право та навіть зобов'язані втручатися у внутрішні справи інших держав, незважаючи на їх суверенітет [5].

У світовому співтоваристві відсутній єдиний погляд щодо змісту поняття та ознак гуманітарної інтервенції. Український дослідник Н.О. Горб, аналізуючи літературу з проблем гуманітарної інтервенції, виділяє два підходи до визначення цього поняття. Перше, «широке» трактування представлено працями О. Рамсботхема, Д. Шеффера. Зокрема, Д. Шеффер запропонував класифікацію видів гуманітарних інтервенцій: примусова гуманітарна інтервенція з використанням сили та без (дипломатичні й економічні санкції); непримусова гуманітарна інтервенція представлена миротворчими операціями, що узгоджені з владою країни, в якій вони проводяться, і поділяється на непримусову збройну гуманітарну інтервенцію (миротворчі операції) та непримусову гуманітарну інтервенцію без використання сили (гуманітарна допомога).

«Вузьке» тлумачення гуманітарної інтервенції розуміють як втручання в справи держави із засто-

суванням сили з гуманітарних причин без санкції Ради Безпеки ООН. Зокрема, таке трактування наводиться в працях В.Д. Вервея, С. Мерфі, які при цьому не відносять до гуманітарних інтервенцій такі втручання, як: збройні втручання, здійснені чи санкціоновані Радою Безпеки ООН (у випадках, коли масові порушення прав людини були визнані загрозою миру і міжнародній безпеці); збройні втручання, узгоджені з урядом країни, до якої відбувається вторгнення; втручання в справи суверенної держави без використання збройних сил (економічні та дипломатичні санкції) [7, с. 104].

Більшість політологів і фахівців із міжнародного права розуміє гуманітарну інтервенцію як «застосування сили або загрозу силою, здійснювані державою або групою держав за межами своїх кордонів без згоди країни, на території якої застосовується сила, і спрямовані на запобігання або припинення масштабних і грубих порушень основних прав людей, які не є громадянами цих держав» [7, с. 103].

Проблема гуманітарної інтервенції зав'язана на суперечностях засадничих міжнародно-правових документів, серед яких – Статут ООН, Загальна декларація прав людини 1948 р. та ін. ООН визнає пріоритет принципу державного суверенітету в міжнародних відносинах, зазначаючи у своєму Статуті, що «..всі члени Організації Об'єднаних Націй утримуються у своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави» [16, с. 8]. Однак цей принцип не виключає примусові заходи у випадку загрози миру, порушення миру або застосування агресивних дій з боку держави. Зокрема, Статут ООН надає право на використання дій воєнного характеру у випадку існування будь-якої загрози миру, будь-якого порушення миру або акту агресії (ст.39, ст.42) [16, с. 28–29]. Загальна декларація прав людини 1948 р. підкреслює, що за підтримки ООН держави «..зобов'язані сприяти загальній повазі та дотриманню прав та основних свобод людини» [9]. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р. визначає геноцид міжнародним злочином та визнає право міжнародного співтовариства застосовувати заходи щодо попередження геноциду та покарання за його здійснення, але жодного посилання на форму та легітимізацію цих заходів Конвенція не наводить. Вищезазначене дозволяє стверджувати, що міжнародно-правові акти не містять поняття «гуманітарна інтервенція», проблемою є і те, що головні міжнародні правозахисні документи не визначають норм щодо механізмів реалізації гуманітарної інтервенції.

Логіка концепції гуманітарної інтервенції ставить під сумнів легітимність державного суверенітету у випадку масштабного порушення держа-

вою прав людини. У випадку загрози життю людей внаслідок насилля, етнічних та релігійних чисток зовнішні актори, що здійснюють гуманітарну інтервенцію, стають гарантом дотримання прав людини в державі, що допускає подібну ситуацію. Метою гуманітарної інтервенції, як правило, є стабілізація та встановлення демократичних форм правління, тобто створення нового правового порядку, що є сприятливим для життя людини. Так, завдання Місії ООН у Судані (2005 р.) містять «..надання консультацій, послуг та підтримки уряду Південного Судану стосовно перехідного політичного процесу, державного управління і встановлення державної влади включно з розробкою національної політики» [12].

У той же час концепція гуманітарної інтервенції піддається критиці з боку експертів у сфері міжнародних відносин. Британський дослідник Айдан Хехір зазначав, що, незважаючи на свої позитивні аспекти, гуманітарна інтервенція є однією з ключових причин суперечок та протиріч у сучасних міжнародних відносинах. Саме існування «поняття гуманітарна інтервенція» «..піддає сумніву моральні цінності людства, кидає виклик композиції міжнародної політичної системи та ставить під сумнів відповідальність та обов'язки всіх основних міжнародних акторів» [3, с. 1–4].

У міжнародній практиці є спроба визначити статус та ступінь легітимізації гуманітарних інтервенцій за їх суб'єктивним складом (одностороння та багатостороння гуманітарна інтервенція). Багатостороння гуманітарна інтервенція здійснюється групою держав, часто під егідою міжнародних організацій. Колективний статус суб'єкта гуманітарної інтервенції часто служить доказом її об'єктивності та більшої правомірності. Але умовою легітимності будь-якого зовнішнього втручання у внутрішньодержавні справи є резолюція Ради Безпеки ООН (ст. 39, ст. 42) [16, с. 28–29]. Мотиль В.І. зауважує на допустимості використання терміну «гуманітарна інтервенція» для позначення примусових заходів колективного характеру ООН із метою захисту прав людини, а наявність або відсутність уповноваження Ради Безпеки ООН визначає авторизовану або неавторизовану гуманітарну інтервенцію [13, с. 7].

У міжнародних відносинах використання сили за певних обставин має вирішальне значення для ефективного запобігання конфліктам або успішного виконання мирних договорів. Кінець ХХ ст. став періодом активного застосування теорії гуманітарної інтервенції на практиці. Серед масштабних акцій втручання з метою захисту прав людини були: встановлення 1991 р. на півночі Іраку з метою захисту курдів від геноциду зони, забороненої для польотів воєнної авіації (передусім турецької); гуманітарна операція ООН у Сомалі (1992–1993 рр.); миротворча операція ООН на Гаїті (1993–1996 рр.);

операції проти боснійських сербів в Боснії та Герцеговині (1994–1995 рр.); воєнна операція НАТО в Югославії (1999 р.).

Разом із тим світове співтовариство не втрутилося в міжетнічний конфлікт у Руанді 1994 р., що являв собою акт геноциду, жертвами якого стали біля мільйону людей. У миротворчій операції в Руанді миротворчі сили ООН не попередили геноцид, причиною чого стали недостатність ресурсів та відсутність політичної волі в провідних державах через переважання власних національних інтересів. Після загибелі бельгійських військовослужбовців країни-учасниці Місії ООН із надання допомоги Руанді вивели свої контингенти, тим самим скоротивши місію з 2165 до 270 миротворців [14]. Отже, трагедія в Руанді була поглиблена небажанням світового спільноти через Раду Безпеки ООН адекватно відреагувати на нові виклики шляхом зміцнення мандата ООН та формування додаткових воєнних контингентів.

Трагічні наслідки вищенаведених подій змусили світове співтовариство досліджувати нові можливості реформування існуючих міжнародних миротворчих інститутів та ефективного розв'язання конфліктів, що супроводжуються систематичним порушенням прав людини. Сутність проблеми полягала в пошуку відповіді на питання, чи наділена держава безумовним суверенітетом у внутрішніх справах та чи має міжнародне співтовариство право на воєнну інтервенцію з гуманітарними цілями. У 2000 р. Генеральний секретар ООН Кофі Аннан висунув ідею про необхідність поступитися державним суверенітетом заради порятунку людей.

Із метою створення юридичних умов для здійснення гуманітарних інтервенцій у 2000 р. за ініціативи уряду Канади була створена Міжнародна комісія з питань втручання та державного суверенітету (далі – Комісія). Комісія зазначала, що суверенітет не тільки надає державам право контролювати свої внутрішні процеси, але і накладає обов'язок захисту своїх громадян. Незважаючи на причину нездатності держави захистити людей (відсутність ресурсів або волі), відповідальність може делегуватися іншим міжнародним акторам. У доповіді Комісії «Відповідальність за захист» (2001 р.) констатувалась необхідність заміни концепції «права на втручання», що реалізовувалась в Югославії, на концепцію «відповідального захисту» [4]. Відповідальність міжнародного співтовариства щодо порушення гуманітарного права формулюється через три складові: відповідальність за попередження злочинів, відповідальність за реагування на їх здійснення, відповідальність за посткризове відновлення.

У цілому діяльність Комісії підняла на новий рівень обговорення проблеми можливого обмеження суверенітету держави в умовах брутального порушення прав людини та відповідальності

міжнародного співтовариства за дії, що викликали таке обмеження. Експертне середовище відзначало значущість офіційного визнання відповідальності за захист для дотримання миру та безпеки в сучасному світі, зазначаючи про зміни в підходах до визначення суверенітету держави виключно через недоторканість кордонів та монопольне право на застосування сили в межах цих кордонів.

Доктринальне закріплення концепції відповідальності за захист відбулося на Всесвітньому саміті ООН 2005 р. У Підсумковому документі Всесвітнього саміту зазначено, що відповідальність за захист власних громадян від геноциду, військових злочинів, етнічних чисток, злочинів проти людяності несе держава. У випадку неспроможності держави виконувати функції захисту відповідальність за захист перекладається на міжнародне співтовариство, яке, відповідно до глави VII Статуту ООН, через Раду Безпеки ООН має право застосування військової сили за умови неефективності мирних дипломатичних засобів. Рада Безпеки ООН у своїх резолюціях щодо масштабних порушень прав людини в окремих країнах неодноразово посилювалася на концепцію відповідальності за захист, вимагаючи від країн-порушниць норм міжнародного гуманітарного права припинити насильство та взяти на себе відповідальність за безпеку свого населення (Резолюція Ради Безпеки ООН 1674 про захист громадян під час збройних конфліктів, Резолюція 1970 Ради Безпеки ООН у зв'язку з повстанням у Лівії та ін.). Зазначимо, що необхідність воєнного втручання завжди розглядається ООН як крайній метод, який традиційно міжнародне співтовариство намагається попередити дипломатичними зусиллями.

Провідні держави світу підтримали ідею відповідальності за захист, що містилася в документах Міжнародної комісії з питань втручання та державного суверенітету та Підсумковому документі Всесвітнього саміту ООН, однак ці документи не набули статусу міжнародної конвенції, їх положення не внесені до Статуту ООН в якості поправки. У підсумку рішення питання щодо гуманітарної інтервенції на міжнародному інституційному рівні залишається в повноваженні Ради Безпеки ООН. Подібна практика підтверджується і рішеннями Міжнародного Суду ООН, який під час винесення рішень щодо зовнішнього втручання у внутрішньодержавні справи часто констатує, що міжнародне право не санкціонує використання державою збройної сили для виправлення ситуації з масштабними порушеннями прав людини в іншій державі без схвалення Радою Безпеки ООН. Таким чином, на сьогодні концепція відповідальності за захист (як і концепція гуманітарної інтервенції) не має статусу норми міжнародного права, що дає можливість її довільного трактування ключовими міжнародними акторами з метою виправ-

дання втручання у внутрішньодержавні справи у власних інтересах.

Викладений вище матеріал дозволяє стверджувати, що проблема гуманітарної інтервенції охоплює важливі підвалини міжнародної системи, зокрема такі її сфери, як права людини, державний суверенітет, міжнародна законність та функції ООН як джерела міжнародного права. Головним змістом концепту гуманітарної інтервенції є делегітимізація державного суверенітету через порушення прав людини.

Відсутність чіткої дефініції гуманітарної інтервенції визначає існування різних підходів до трактування цього поняття. В узагальненому вигляді гуманітарна інтервенція визначається як акція зовнішніх акторів (окремих держав, міжнародного співтовариства) із метою попередження або припинення масштабних порушень прав людини, що відповідає наступним обов'язковим вимогам: спирається на використання воєнної сили; має на меті зміну устрою або політики держави, яка є об'єктом гуманітарної інтервенції; здійснюється без згоди цієї держави. У 90-ті рр. ХХ ст. під впливом подій у Сомалі, Руанді, Косово обговорення гуманітарної інтервенції еволюціонували в концепцію відповідальності за захист. Гуманітарна інтервенція та концепція відповідальності за захист створюють колізію між базовими принципами сучасних міжнародних відносин – пріоритетом державного суверенітету та захистом прав людини. Зважаючи на низьку результативність сучасної миротворчості, концептуальною складовою якої є гуманітарна інтервенція, перед міжнародним співтовариством стоїть задача чіткого визначення змісту, характеру та правового статусу гуманітарної інтервенції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Bajoria Jayshree, McMahon Robert. The Dilemma of Humanitarian Intervention. [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.cfr.org/humanitarian-intervention/dilemma-humanitarian-intervention/p16524>.
2. Falk R. Hard Choices and Tragic Dilemmas // Nation. – 1993. – Vol. 257. – No. 21. – Pp. 755–763.
3. Hehir A. Humanitarian Intervention After Kosovo: Iraq, Darfur and the Record of Global Civil Society. – Basingstoke and New York : Palgrave-Macmillan, 2008. – 208 pp.

4. The Responsibility to Protect: Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty. December 2001. – [Electronic resource]. – Mode of access : <http://responsibilitytoprotect.org/ICISS%20Report.pdf>.

5. World: Europe Bernard Kouchner: The man behind MSF. – [Electronic resource]. – Mode of access : <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/406362.stm>.

6. Богінська І.В., Павлов В.В. Феномен гуманітарних інтервенцій у постбіполярному світі / І.В. Богінська, В.В. Павлов // Історіографія, джерелознавство (збірка наукових праць). – 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.infolibrary.com.ua/books-text-10460.html>.

7. Горб Н.О. «Гуманітарні інтервенції»: до проблеми визначення поняття / Н.О. Горб // Держава та регіони. Сер. Право. – 2010. – Вип. 3. – С. 103–107.

8. Декларація тисячелеття Організації Об'єднаних Націй 2000 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/summitdecl.shtml.

9. Загальна декларація прав людини 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

10. Здоровега М. Проблема легітимності гуманітарних інтервенцій в сучасних міжнародних відносинах / М. Здоровега // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – Вип. 27. – 2015. – С. 102–107.

11. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_155.

12. Миротворча місія в Судані [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://naiaiu.kiev.ua/smc/ua/myrotvorchi-misii/chynni-misii/pivdennyi-sudan.html>.

13. Мотиль В.І. Гуманітарна інтервенція в міжнародному праві. : автореф. дис. ... кандидат. юрид. наук : 12.00.11 / В.І. Мотиль ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – 2006. – 15 с.

14. Операції ООН з підтримки миру [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/ru/peacekeeping/operations/current.shtml>.

15. Резолюція 60/1, прийнята Генеральною Ассамблеєю Організації Об'єднаних Націй, «Ітоговий документ Всемирного самміта 2005 года» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_e56/page.

16. Статут Організації Об'єднаних Націй / Департамент громадської інформації ООН. – К., 2008. – 67.

Константинова Ю.В.,
Набока А.Ю.

Роль Японії в інтеграційних об'єднаннях Азіатсько-Тихоокеанського регіону на прикладі АСЕАН+3

УДК [327.7+339.97](520)(045)

Константинова Ю.В.,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин
та зовнішньої політики
Маріупольського державного
університету
Набока А.Ю.,
студентка
Маріупольського державного
університету

Розглянуто інтеграційний вектор у зовнішній політиці Японії. Участь в інтеграційних об'єднаннях АТР, зокрема АСЕАН+3. Основна мета співпраці Японії в рамках АСЕАН+3. Основні проблеми, які необхідно вирішити для реалізації завдання регіонального лідерства. Перспективи інтеграційних прагнень Японії.

Ключові слова: Японія, АСЕАН+3, АТР, інтеграція, новий регіоналізм, регіональне лідерство.

Рассмотрен интеграционный вектор во внешней политике Японии. Участие в интеграционных объединениях АТР, в частности АСЕАН+3. Основная цель сотрудничества Японии в рамках АСЕАН+3. Основные проблемы, которые необходимо

решить для реализации задачи регионального лидерства. Перспективы интеграционных стремлений Японии.

Ключевые слова: Япония, АСЕАН+3, АТР, интеграция, новый регионализм, региональное лидерство.

We have considered Japan's foreign policy vector of integration and its participation in integration associations of Asia-Pacific region, ASEAN+3 in particular; Japan's main objective of cooperation in the framework of ASEAN+3 and main problems of regional leadership implementation objectives that need to be solved. Prospects of Japan's integrational approaches.

Key words: Japan, ASEAN+3, APR, integration, new regionalism, regional leadership.

Азіатсько-Тихоокеанський регіон (АТР) є складовою сучасної глобальної економічної та політичної системи з колосальним господарським, фінансовим, технологічним, ресурсним і людським потенціалом, що найбільш динамічно розвивається і поступово виходить на перше місце в світі. Японія, як одна з найбільших економік даного регіону та світу в цілому, прагне посилити свій вплив та взаємозв'язок з іншими країнами. Одним із шляхів реалізації цих намірів є участь в інтеграційних об'єднаннях АТР, серед яких значну роль відіграє АСЕАН+3.

З огляду на тенденції розвитку економіки Японії та перспективи посилення її політичного впливу на інші держави регіону АТР політична стратегія, реалізація поставлених цілей та досвід країни можуть бути корисними для інших країн, тому тема є актуальною для дослідження.

Проблеми інтеграції та регіонального лідерства набули широкого вивчення в сучасній науковій літературі. Так, питання розвитку інтеграційних процесів та глобалізації розглянуті в роботі М.З. Згуровського [5]; інтеграційні процеси в АТР розглянули В.И. Балакин [2], Н.А. Добронравина [4]; діяльність АСЕАН, її місце та вплив у регіоні АТР досліджували Н.О. Богатова [3], Ю.Г. Козак [6]; місцю Японії в сучасній системі міжнародних відносин, зокрема в АТР, та політику Японії в АСЕАН та АСЕАН+3 присвятили свої праці А.С. Філіпенко [7], Т.Д. Хузиятов [8] тощо.

Отже, ступінь вивчення проблеми в науковій літературі досить значна. Незважаючи на це, існує ряд питань, які потребують поглибленого вивчення. Одному з них і присвячена дана стаття.

Метою статті дослідити участь Японії в інтеграційних процесах в регіоні АТР на прикладі співпраці у форумі АСЕАН+3.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні задачі: розкрити основні завдання зовнішньої політики Японії в регіоні; висвітити позитивні і негативні сторони участі Японії в АСЕАН+3 та інших інтеграційних об'єднаннях регіону.

Головними цілями зовнішньополітичної стратегії Японії в АТР є забезпечення національної безпеки, укріплення позицій на міжнародній арені, створення сприятливих умов для присутності на зовнішніх ринках. Для досягнення цих цілей використовується великий набір політичних, дипломатичних, економічних, культурних та інших засобів і методів.

Головні завдання, що ставить перед собою інтеграція Японії в економіку АТР, – затягування в країну штаб-квартир корпорацій і створення Східно-Азіатського Співтовариства. У міжнародних відносинах майбутнього Японія бачить себе «головним арбітром» Азіатсько-Тихоокеанського регіону, дотримуючись парадигми «летючих гусей», вона допомагає країнам, що розвиваються, зростати і поступово досягати нового економічного рівня. Підходи японського уряду відносно регіональних інтеграційних процесів сформульовані в глобальній зовнішньоекономічній стратегії, яка була прийнята в 2006 році, а також в оновлених Стратегіях економічного зростання, затверджених у 2008 і 2012 рр. Як було зазначено в прийнятій у 2008 році стратегії, повноцінне економічне партнерство має включати відкриття кордонів для вільного переміщення п'яти основних складових: робоча сила, товари, кредитно-фінансові кошти, технології та управління (менеджмент) [8].

У своїй регіональній політиці Японія, в першу чергу, намагається використовувати економічні

важелі, на відміну від політичних методів впливу, як це роблять США. Вона ставить перед собою мету трансформувати свою економічну могутність у нову, більш високу політичну роль на світовій арені, їй вкрай важливе зміцнення позицій в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, і активна участь у його інтеграційних процесах є необхідною умовою для цього.

Сьогодні Японія бере участь у багатьох регіональних об'єднаннях та форумах, що дозволяє реалізовувати політику регіонального лідерства, розвивати економіку та відстоювати своє місце на політичній арені. Вона є учасником найбільш значимих інтеграційних об'єднаннях Азіатсько-Тихоокеанського регіону, таких як: АСЕАН (АСЕАН+3), АТЕС, Регіональний форум АСЕАН, Інститут економічних досліджень АСЕАН та Східної Азії, Східноазіатський саміт та Східноазіатське товариство, План Коломбо, Азіатський діалог співробітництва, Азіатський банк розвитку, Рада по тихоокеанському економічному співробітництву, Нарада по взаємодії і заходам довіри в Азії, Азіатсько-Тихоокеанська рада співпраці з безпеки, та ціла низка інших.

Окрім безпосередньої участі в організаціях та форумах, Японія веде активний діалог та співпрацю з об'єднаннями, до яких вона формально не входить. Такими об'єднаннями є Нарада по взаємодії і заходам довіри в Азії (держава-спостерігач), Форум островів Тихого океану (партнер по діалогу), Асоціація регіонального співробітництва Південної Азії (спостерігач) тощо. Серед таких об'єднань можна особливо виділити співпрацю в рамках ШОС, де Японія є єдиною країною, яка надає безоплатну допомогу країнам Центральної Азії [6].

Оскільки роль цих організацій у створенні правових основ процесу лібералізації економічної співпраці та інтеграції, введенні демократичних форм міждержавного діалогу, забезпеченні безпеки в регіоні важко переоцінити, стає зрозумілим прагнення Японії до співпраці.

Зупинимось на співпраці Японії з АСЕАН. Сучасна динаміка розвитку інтеграційних об'єднань АТР відбувається в руслі тенденцій «нового регіоналізму», що включає в себе розширення сфер життєдіяльності (торгівля, економічний розвиток, довкілля, безпека тощо), взаємодію не тільки з державами, але і з недержавними акторами, розвиток у глобальному середовищі, урахування транснаціональних і міжрегіональних процесів [2].

Країни АСЕАН намагаються співробітничати в багатьох сферах, включаючи промисловість і торгівлю. У галузі промисловості робиться наголос на реалізацію спільних проектів і створення в різних країнах-учасниках середніх за розмірами галузей. За чверть століття свого існування АСЕАН успішно сприяла формуванню субрегіону вільної торгівлі. За своїм характером, цілями, концепцією, навіть

за складом учасників АСЕАН виглядає як нетипове для сучасності регіональне угруповання. Це економічне об'єднання створюють держави дуже відмінні за умовами та рівнем економічного розвитку, за структурою економіки, культури, релігії, національної психології, історичними й політичними традиціями. Особливістю АСЕАН є й те, що промислово розвинуті держави і країни, що розвиваються, діють тут як партнери.

Модель інтеграції АСЕАН досить самобутня і відрізняється від північноамериканської та західноєвропейської моделей тим, що інтегрування там йшло від створення єдиного ринку до економічного, валютного та політичного союзу та супроводжувалось формуванням і зміцненням наднаціональних структур. В АСЕАН же інтеграційні процеси найбільш міцно охоплюють мікрорівень на основі діяльності ТНК [5, с. 249–251]. Кожна з країн АСЕАН тісно пов'язана з економікою Японії, США та з новими індустріальними державами Азії (Гонконгом, Південною Кореєю, Тайванем). Тому значна частина їх зовнішньої торгівлі припадає на торгівлю між місцевими філіями японських, американських, канадських, а також тайванських і південнокорейських корпорацій.

Основним документом АСЕАН є Бангкокська декларація 1967 року, яка встановлює цілі організації. Також нормативно-правову базу складає низка інших документів: Декларація про зону миру, свободи і нейтралітету в Південно-Східній Азії (1971), Договір про дружбу і співробітництво (1976), Бангкокський договір (1995) та прийнята на 5-му саміті в 1997 році програма «АСЕАН – бачення в 2020 році: партнерство в динамічному розвитку».

Система діалогового партнерства АСЕАН стала основою для створення механізму поглибленої взаємодії Асоціації з східноазіатською «триєю» (Китай, Японія, Республіка Корея) у форматі 10+3, який був формалізований у 2000 році і передбачає, наприклад, проведення самітів у форматі «тринадцяти». На відміну від членів АСЕАН, які мають намір рухатися в напрямку створення спільного ринку, країни АСЕАН+3 більш сконцентровані на такому розвитку фінансового ринку регіону, який був би менш схильний до зовнішніх шоків. Саме тому співробітництво всередині АСЕАН+3 зосереджено на таких видах діяльності, як обмін інформацією та ведення діалогу про стратегію розвитку фінансового ринку країн Східної Азії, що передбачає регулярні зустрічі, а також створення різних комісій з проблем фінансового розвитку. Спільне використання валютних резервів за рахунок укладення угод між центральними банками, яке використовується в рамках Чіангмайської ініціативи. Розвиток регіонального ринку облігацій в рамках Ініціативи розвитку азійського ринку облігацій.

АТР – регіон численних військових і етнічних конфліктів, де присутні різні терористичні органі-

зації, відбувається розвиток торгівлі наркотиками і зброєю, поширюється піратство. Тому розвиток співпраці Японії з країнами Південно-Східної Азії відбувається не тільки в економічній області, а й з питань стратегічної безпеки. У зв'язку з чим в 1993 році був створений Регіональний форум АСЕАН із питань безпеки (РФА) [4, с. 413].

Незважаючи на наявність у регіоні великих держав, саме країни, що розвиваються, об'єднані в АСЕАН, є рушійною силою інтеграційних процесів в АТР. Економічна допомога Японії та її програми офіційної допомоги на цілі розвитку продовжують грати важливу роль у динаміці економічного зростання в регіоні і залишаються головним ресурсом підтримки групи країн АСЕАН. Японія надає фінансову та технічну підтримку Асоціації із самим різними програмами, включаючи Ініціативу інтеграції АСЕАН, Програму розвитку трудових ресурсів, освоєння басейну Меконгу, будівництво транспортних магістралей у цьому субрегіоні [1].

Однак погіршення економічного становища Японії призвело до деякого скорочення її можливостей надавати широку донорську допомогу країнам, що розвиваються, а це тривалий час слугувало найважливішим каналом японського впливу в Азії. Фінансові ін'єкції у вигляді безоплатної допомоги цим країнам скоротилися, на зміну їм прийшло сприяння у формі підготовки кадрів, в організації інформаційного забезпечення тощо.

Участь у АСЕАН+3 надає Японії можливість реалізації більш узгоджених дій із розвитку економіки, укріпленню національної безпеки країни та регіону (АСЕАН має свої збройні сили – ВМС, проводить спільні вчення). З 2010 року вся торгівля між країнами АСЕАН+3 стала безмитною, що відкрило великі можливості для впливу на вироблення правил торгівлі в регіоні, відстоювання своїх інтересів та значно знизило ціни на товари. Японія разом із країнами АСЕАН+3 стала ініціатором створення Спільного ринку Південно-Східної Азії. За прикладом Європи було створено клірингову розрахункову одиницю Asian Currency Unit (АКУ), що поліпшило фінансовий потік між країнами-членами АСЕАН+3 [5, с. 249–251].

Але не дивлячись на всі позитивні сторони участі Японії в АСЕАН+3, є й низка проблем: недостатньо розвинута система діалогу, слабка інтеграція через розбіжності в економічному розвитку країн, значна відмінність в етнічному складі населення, релігіях і ідеологіях країн-учасників АСЕАН+3, зіткнення інтересів провідних держав світу та сильна конкуренція.

Серед гострих проблем, які заважають нормальному діалогу між країнами АСЕАН+3 та Японією, є низка нерозв'язаних територіальних питань, існують розбіжності між Японією та КНР з приводу приналежності суверенітету островів Дяююдао. Обидві держави вважають їх своїми, посиляючись

на історичні факти. Було проведено безліч переговорів і зустрічей на вищому рівні, але питання так і залишилося невирішеним. Із Південною Кореєю існує спір із приводу належності островів Тато, що посилює напруженість у відносинах.

Головним конкурентом Японії в АСЕАН та в регіоні в цілому є Китай, чия економіка перевищує економіку Японії за показником ВВП більш, ніж у два рази. За даними Світового банку ВВП Китаю склало у 2015 році 10,866,444 млн. дол., тоді як Японське – 4,123,258 млн. дол. [9]. Найбільшою економікою АТР залишаються США, які, на відміну від Китаю, виступають скоріше як союзник Японії.

Для Японії важлива тісна взаємодія з Китаєм та стримування розширення його впливу на країни, важливі для реалізації регіонального лідерства Японії та її національних інтересів. Це змушує Японію постійно приділяти увагу збереженню своїх позицій в Південно-Східній Азії і конкуренції з Китаєм за лідерство в Східній Азії. Політично стабільна та економічно життєздатна Південно-Східна Азія – це певною мірою протиполюс Китаю, оскільки Японія залишається головним донором і найважливішим джерелом прямих іноземних інвестицій в регіоні.

Незважаючи на партнерські відносини із США, в Японії існують розбіжності з деяких питань двостороннього економічного співробітництва. Вони відволікають Токіо від участі у вирішенні багатьох серйозних проблем у своєму власному регіоні. Крім того, такі міжнародні інститути, як Міжнародний валютний фонд (МВФ) і Світовий банк, в яких вирішальна роль належить Сполученим Штатам, чинять опір багатьом важливим для Японії ініціативам, спрямованим на посилення його впливу у фінансових системах країн регіону. Так, наприклад, МВФ заблокував ініціативу Японії, націлену на створення Азіатського валютного фонду, наполягаючи на тому, що подібна організація, якщо і може виникнути, то тільки в якості його філії, ні в якому разі як самостійна установа. Японська ієна програє в суперництві з американським доларом. Крім того, проти ідеї створення зони ієнової торгівлі в Азії виступають більшість країн АТР, що розвиваються. Але незважаючи на всі суперечності, Японія потрібна США, щоб контролювати АТР, а Америка потрібна Японії для того, щоб протистояти загрозам із боку Китаю, що швидко розвивається, Північній Кореї, а також вирішувати протиріччя з Росією.

Спроби Японії відігравати провідну роль у Південно-Східній Азії наштовхуються на перешкоди не тільки міжнародного характеру. У багатьох країн регіону все ще зберігається недовіра до Японії як до колишнього агресора, від дій якої не в такому далекому історичному минулому постраждали народи Південно-Східної Азії. Політичні контрасти та етнічні розбіжності негативно впливають на

створення там інтеграційних економічних структур [3, с. 7–8].

Фактично ці обставини являють собою для Японії значні труднощі під час здійснення нових завдань азіатської політики, які пов'язані, насамперед, із певною трансформацією її національних інтересів. У перспективі Японія зможе вийти на більш високий рівень впливу та ліквідувати дисбаланс між її високорозвинутою економікою та несумісною з нею політичною вагою в міжнародних справах, продовжуючи політику «летючих гусей», приймаючи участь у таких об'єднаннях, як АСЕАН+3, укріплюючи свої зв'язки з новими індустріальними країнами та підтримуючи фінансовими вливаннями відсталі за своїми економічними показниками країни для формування більш збалансованої обстановки в регіоні та укріпленню позиції Японії як регіонального лідера та локомотива розвитку. Посилення культурного зв'язку теж приведе до більш активної співпраці, прискорення розвитку країн у регіоні та поліпшення взаємовідносин [7].

Таким чином, проаналізувавши роль Японії в АТР через участь та вплив у АСЕАН+3 та особливості об'єднання, ми можемо зробити наступні висновки. Сьогодні Азіатсько-Тихоокеанський регіон найбільш динамічно розвивається і поступово виходить на перше місце у світі. Японія, третя економіка у світі після США та КНР, прагне до укріплення своєї ваги в регіоні та через це – на міжнародній арені. Вона побудувала концепцію «летючих гусей», де слабкі та менш розвинуті країни регіону слідує прикладу лідера – «вожака» зграї – Японії.

Участь в АСЕАН+3 надає Японії можливість реалізувати свою зовнішньополітичну стратегію, а саме – укріплення національної безпеки та міжнародної ваги, посилення економічної значимості. Не дивлячись на цілу низку переваг від участі Японії в АСЕАН+3, є велика кількість негативних моментів, подолання яких проходить дуже повільно. Економічна неоднорідність країн-членів АСЕАН+3, етнічна розрізненість, негативна історична пам'ять щодо Японії, розбіжність політичних режимів, різноманітність релігій та ідеологій – все це призводить до послаблення інтеграції всередині об'єднання.

Великий вплив має й те, що в об'єднанні приймають участь великі держави, інтереси та амбіції яких суперечать одна одній. Втручання Сполучених Штатів у політичну ситуацію в АТР і посилення Китаю ставить Японію перед необхідністю пошуку нових сильних партнерів. Японія продовжує докласти багато зусиль і шляхом активного діалогу, значної фінансової допомоги країнам, що розвиваються, та заключення двосторонніх угод укріплює та розширює вплив у регіоні. Тим самим Японія поступово реалізує свій намір стати регіональним лідером.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Активизация сотрудничества между странами субрегиона реки Меконг. Радио «Голос Вьетнама» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://vovworld.vn/ru-ru/Комментарии/Активизация-сотрудничества-между-странами-субрегиона-реки-Меконг/345289.vov>
2. Балакин В.И. Регионализм и регионализация в Восточной Азии / В.И. Балакин. – Издательский дом «ХОРС» – С. 173–174.
3. Богатова Н.О., Сучасний стан розвитку інтеграційного об'єднання ASEAN / Н.О. Богатова // Особливості інтеграції країн у світовий економічний та політико-правовий простір : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, (Маріуполь, 05 грудня 2014 р.) ; Економіко-правовий факультет Маріупольського державного університету. – Маріуполь : МДУ, 2014. – 195 с.
4. Добронравина Н.А. «Ресурсное проклятие»: Нефть, газ, модернизация общества / Н.А. Добронравина, О.Л. Маргания. – СПб. : «Экономическая школа» ГУ ВШЭ, 2008. – 522 с.
5. Згуровський М.З. Гео економічні сценарії розвитку і Україна / М.З.Згуровський, Ю.М. Пахомов, А.С. Філіпенко – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 328 с.
6. Козак Ю.Г. Міжнародні організації / Ю.Г. Козак. – К. : ЦНЛ, 2009. – С. 167–173.
7. Філіпенко А.С. Економіка зарубіжних країн / А.С. Філіпенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://studentbooks.com.ua/content/view/712/39/1/1/>.
8. Хузиятов Т.Д. Глобальная и региональная экономическая стратегия Японии / Т.Д. Хузиятов // Ойкумена. – 2009. – № 2. – С. 26–27.
9. The World Bank. Gross domestic product 2015 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://databank.worldbank.org/data/download/GDP.pdf>.

Коппель О.А.,
Пархомчук О.С.

Альтернативні концепції нового міжнародного порядку

УДК 327:8[061.1]

Коппель О.А.,
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри міжнародних
відносин та зовнішньої політики
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
Пархомчук О.С.,
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри міжнародних
відносин та зовнішньої політики
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Дослідження заявленої проблематики актуальне, передусім, з огляду на глобальні зміни, які відбуваються в сучасному світі. В умовах постбіполярності погляди на світову політику зазнали чималих змін, що в основному було пов'язано з переглядом структури світополітичної системи з початку 90-х рр. ХХ століття. Визначення державами власних підходів до формування нового міжнародного порядку невід'ємно пов'язане з відповідним концептуальним баченням світової еволюції, яке визначається особливостями їх стратегічної культури. Їх ментальність поєднує як загальнолюдські, так і унікальні характеристики, які історично формувались на основі матеріальних та духовних цінностей традиційної культури та інтегративної культури світового співтовариства.

Предмет нашого дослідження вивчався побічно як у вітчизняній, так і в зарубіжній науковій думці. Теоретичні і методологічні аспекти дослідження міжнародного порядку аналізуються, зокрема, в працях Е. Баталова, А. Богатурова, І. Валлерстайна, А. Кінга, Л. Міллера, Р. Робертсона, А.-М. Слоттер, П. Циганкова, С. Шергіна, Дж. Розенау, С. Хантінгтона; проблеми формування нового міжнародного порядку – в працях З. Бжезинського, Г. Кіссінджера, Р. Літтла, М. Лебедевої, Ю. Пахомова, У. Грейдера, Я. Тінбергена, Д. Хелда, Н. Хомського та ін. Ці та інші дослідження заклали фундамент для застосування методологічних принципів і підходів у рамках парадигми порядків до політологічного аналізу його альтернативних концепцій з урахуванням впливу на їх формування особливос-

Статтю присвячено важливій науковій проблемі організації сучасної міжнародної системи, особливостям ієрархії її елементів і зв'язків між ними в умовах формування нового міжнародного порядку. Визначаються особливості формування нового міжнародного порядку, його глобальні тенденції та регіональні особливості. Особлива увага приділяється альтернативним концепціям нового міжнародного порядку, визначенню впливу на них стратегічної культури, місцю України в сучасному міжнародному порядку.

Ключові слова: міжнародний порядок, сучасна міжнародна система, суверенітет, новий світовий порядок, глобальні тенденції, глобальні держави, ісламізм.

Статья посвящена важной научной проблеме организации международной системы, особенностям иерархии ее элементов и связей между ними в условиях формирования нового мирового порядка. Определены особенности формирования нового мирового порядка, его глобальные

тенденции и национальная специфика. Особое внимание уделено альтернативным концепциям нового мирового порядка, определению влияния на них фактора стратегической культуры, месту Украины в современном мировом порядке.

Ключевые слова: международный порядок, современная международная система, суверенитет, новый мировой порядок, глобальные тенденции, глобальные державы, исламизм.

Dedicated to an essential scientific problem of international system organization, hierarchy specifics of its elements and correlation between them in the new world order forming. The peculiarities of new order composition and its global and regional trends are accentuated. Main attention is focused on alternative conceptions of the new world order within the strategic culture factor and Ukraine place in the new world order.

Key words: world order, modern international system, new world order, sovereignty, global trends, global states, Islamism.

тей стратегічної культури держав. Незважаючи на наявність певних напрацювань у цій сфері, загалом можемо констатувати відсутність узагальнюючих публікацій, які б були повністю присвячені вивченню предмету нашої статті.

У міжнародному житті стверджуються нові центри прийняття політичних рішень, зокрема КНР, Індія, деякі держави ісламського світу, здатні не просто впливати на вже існуючі правила «глобальної гри», але й доповнювати старі чи навіть визначати її нові правила. У цьому контексті особливого значення набуває аналіз специфіки альтернативних концепцій нового міжнародного порядку, зокрема КНР, Індії, «ісламської концепції міжнародного порядку», що й зумовило мету нашого дослідження.

Авторський аналіз базується на визнанні того, що системний підхід відкриває нові можливості та перспективи для більш глибокого осмислення міжнародних відносин та прогнозування їхнього майбутнього розвитку. Оскільки системний підхід виявляється в трактуванні міжнародних відносин як цілісного явища, де існують закономірні зв'язки між його елементами, чітка ієрархія та сталі взаємозалежності, теорія міжнародного порядку як складова теорії міжнародних систем досліджує поведінку міжнародних акторів, яка випливає з їх взаємодії в межах системи.

Порядок формується не всіма елементами міжнародної системи, а декількома найпотужнішими за сукупним потенціалом державами, або державою, яка досягла рівня гегемону. Існує значна

кількість підходів до визначення сучасної системи міжнародної стратифікації держав як елементів міжнародної системи, зокрема виокремлення «глобальних держав» (З. Бжезинський), «світових держав», таких як США, ЄС, КНР, Японія, РФ та Індія, або «великих держав» – Китаю, РФ, Великої Британії, Франції, Німеччини, Японії.

У сучасному світі США після розпаду біполярної системи залишилися єдиною наддержавою, найпотужнішою у військовому і політичному плані, вони відіграють найбільш активну роль у формуванні нового міжнародного порядку. Але їх лідерство буде піддаватися ерозії, зокрема з боку держав, які уособлюють інші цивілізації.

На сучасному етапі Китай та Індія є одними з найбільш динамічних держав, що розвиваються, що неминуче призводить до зміни їх ролі в системі міжнародних відносин. Найвищі у світі на останні десятиріччя темпи економічного зростання й активне залучення до світової господарської системи обумовили процес перетворення КНР із регіонального лідера в одну з провідних світових держав (глобальну відповідальну державу).

На обрання лідерами світової політики стилю дій у глобальному соціополітичному середовищі впливає їх бачення моделі міжнародного порядку в умовах посилення проявів кризи Вестфальської світополітичної моделі. Адже кожний соціум має детермінуючий імператив отримати в міжнародному середовищі достатньо влади й можливостей самореалізації з метою створення та підтримки порядку, найбільш безпечного для власного буття. Натомість похідна дивергенція спрямовує рух соціумів або до створення власної моделі (США), або до об'єднань чи груп, які мають споріднене бачення «ідеальної моделі» світоустрою (БРІКС), або, у випадку відсутності власного бачення такої моделі чи достатньої потужності для реалізації власної моделі, – до сполучень із сильним лідером чи лідерами, що мають таке власне бачення (Україна).

У ХХ столітті ідеї світополітичного регулювання формувалися в американо-європейській, переважно ліберальній традиції, їх створювали західні ідеологи. Категорія «міжнародний порядок» фіксує базові онтологічні ознаки міжнародних відносин, які найчастіше визначаються як система військово-політичних, політичних, економічних та інших відносин між державами та іншими учасниками світової політики, яка формує міжнародний порядок і взаємодію між акторами.

Базові принципи підтримки стабільності міжнародного порядку сьогодні намагаються переглянути. Найголовнішим принципом підтримки стабільності міжнародного порядку був принцип балансу сил. Але він найбільш успішно працює лише в таких міжнародних системах, які мають чітку ієрархічну структуру, відбудовану на основі

силових потенціалів наймогутніших держав. У той же час він зберігає своє значення, оскільки світ продовжує базуватися на державоцентричній основі. У результаті збільшення кількості складових елементів та їх взаємопов'язаності поміж собою трансформується сама структура системи і, відповідно, порядок, що в ній утворюється. Сучасна міжнародна система еволюціонує й ускладнюється за рахунок створення мереж і нових корелятивних взаємозв'язків між її елементами.

Одночасно з руйнацією біполярного світового порядку відбувається прискорений процес трансформації більш глобального Вестфальського порядку. Країни світ-системного ядра вживають спроби доповнити звід правил і принципів, на яких ґрунтується сучасний міжнародний порядок. Військова агресія РФ проти України і реакція на неї частини світової спільноти свідчать про прагнення Росії нав'язати власне бачення принципів організації нового міжнародного порядку, які базуються на праві глобальних держав порушувати норми міжнародного права, відмові від врахування інтересів середніх та малих держав, перегляді Ялтинсько-Потсдамського територіального устрою світу.

Ідея щодо внутрішньої неоднорідності сучасної міжнародної системи і типологічної різноманітності її підсистем знайшла відображення, зокрема, в Г. Кіссінджера. Якщо у своїй роботі «Дипломатія» він висловлює точку зору, згідно з якою порядок у сучасній системі буде забезпечуватися за зразком Віденського «концерту націй», але баланс сил буде здійснюватися на глобальному рівні, то в подальших працях, зокрема «Чи потрібна Америці зовнішня політика?» та «Світовий порядок», він вже акцентує увагу на неоднорідності глобальної міжнародної системи. Звідси від приходиться до висновку щодо необхідності сформулювати концепцію порядку в межах окремих регіонів, прийнятну для інших, зауважуючи, що військово домінування в регіоні однієї тоталітарної держави загрожує міжнародним порядкам інших регіонів. Він визначає декілька рівнів порядку: як теоретичної моделі, зокрема на рівні окремого регіону чи цивілізації; на міжнародному порядку як практичному втіленню вказаних концепцій на значній частині території світу, настільки значній, що це може впливати на глобальний баланс сил [1].

Відсутність єдності поглядів наукової спільноти щодо ключових чинників формування сучасного міжнародного порядку, переформатування і розвитку міжнародної системи зумовили інтенсифікацію теоретизування щодо ролі та значення стратегічної культури як окремої характеристики акторів сучасних міжнародних відносин. В умовах зовнішньої агресії проти України ці дискусії виходять далеко за межі теоретичних розробок і обумовлені необхідністю збереження незалежної української дер-

жави і важливістю розв'язання конкретних завдань як її зовнішньої, так і внутрішньої політики.

Після закінчення блокового протистояння головна увага дослідників була спрямована на такі проблеми, як характер сучасного стану міжнародної системи в цілому (зокрема, параметри полярності, параметри лідерства та структура і середовище міжнародної взаємодії); процеси зміни (динаміки) цих станів; регулювання та саморегулювання цих процесів. Виникає ідея щодо безконфліктного розвитку міжнародних відносин і переходу ліберальної демократії на домінуючі позиції у світі (Ф. Фукуяма). Але нагадаємо, що Вестфальська світополітична модель, яка з початку була моделлю європоцентриською, не була побудована на ціннісних орієнтирах, що надавало їй на той час безсумнівні переваги, оскільки цінності не можуть бути предметом обговорення і з них неможливі компроміси. Основою цієї моделі стали державні інтереси, з приводу яких компроміс є можливим. Її толерантність до внутрішньої організації елементів, які поступово до неї залучались, стала однією з причин того, що європоцентриський Вестфальський проект згодом перетворюється на глобальний, розповсюджується на інші континенти. Він проіснував більше 360 років, з яких вже майже 100 років, з точки зору багатьох дослідників, знаходиться в стані кризи, і зберігається до сьогодні, хоча і з певними модифікаціями.

Але свої правила діяли і в невестфальському світі, зокрема в довестфальських міжнародних системах. Стародавні цивілізації, зокрема китайська й індійська, не мають жодних комплексів перед Заходом – навпаки, вони є носіями власної системи моральних і суспільних цінностей. Зараз виникають «незахідні» альтернативні моделі міжнародного порядку, робиться виклик тим механізмам його регулювання, котрі були закладені в західному світі, з'являється все більша кількість їхніх альтернатив. До участі в його підтриманні, в якій раніше були задіяні держави західної цивілізації, залучаються й інші цивілізаційні центри.

Серед держав, які є проти однополярного світового устрою, відмітимо нових зростаючих потужних гравців, насамперед Індію і Китай. І не тільки тому, що вони самі претендують на роль окремих силових полюсів у новій розстановці сил, але й тому, що в традиційних світоглядних доктринах двох великих цивілізацій Сходу існують свої підходи до можливого міжнародного порядку. Крім того, вони хочуть бути вільними у впровадженні власних зовнішньополітичних курсів. Тому їх традиційним баченням є таке, що міжнародна система природно залишатиметься багатополусною, відкидаючи спроби на захист однополярного світу. За тенденції посилення конфліктної опозиційності лідерській парадигмі побудови глобального світоустрою її перес-тають сприймати як інтеграційний

імператив, що призводить до необхідності або чергової парадигмальної модифікації лідерської моделі, або самого лідера структурно-системних побудов на міжнародній арені, або зміни лідерської моделі взагалі.

Специфічні культурні та політичні особливості цих держав систематизуються авторами в рамках поняття «стратегічна культура», яке тлумачиться як сукупність світоглядних уявлень, ідей та типів поведінки, які витікають із спільного досвіду та історії і формують колективну ідентичність та відношення до інших груп, а також визначають характерні засоби для реалізації зовнішньополітичних цілей як відправну точку для будування гіпотез щодо наявності чи відсутності зв'язку між стратегічною культурою та механізмом прийняття рішень у зовнішній політиці. Зокрема, як індійська та китайська, так і ісламська стратегічні культури за своєю суттю не відповідають теоретичним моделям, які є звичними для західного сприйняття. Порівнюючи Китай і Сполучені Штати, Г. Кіссінджер зазначав, що спільним для них є визнання власної «особливої місії», відмінним – те, що Китай ніколи не підтримував американську ідею універсалізму для розповсюдження своїх цінностей в усьому світі [2]. Китай як держава з безперервною історією матеріальної цивілізації в п'ять тисячоліть і письмовою історією держави в 3,5 тисячоліття має багатий досвід реалізації власної зовнішньополітичної стратегії. Він уособлює велику цивілізацію і багато в чому саме завдяки спадковості і безперервності цивілізаційного розвитку посідає значну позицію у світових справах. Цивілізаційними особливостями Китаю є висока внутрішня гомогенність, незалежність, тривалість і стійкість китайської цивілізації. У певному сенсі його можна вважати одним із найстаріших глобальних проєктів, оскільки він володіє всіма проєктоутворюючими ознаками, а саме: проєктостворюючою територією (традиційна територія розселення ханьців), проєктоутворюючим народом (великоханьці), проєктоутворюючою ідеєю – (доктрина Центру світу – Піднебесної Середньої Імперії та «Волі Неба») та проєктоутворюючою елітою – чиновництвом, яке служить державі (раніше під керівництвом імператора – «Сина Неба», зараз цю функцію виконує ЦК КПК) [3, с. 162–163].

Традиційні цінності, уяви китайців про світ, місце та роль Китаю у світовій політиці й економіці виступають в якості фундаменту, який визначає його бачення нового міжнародного порядку. Частково вони спираються на традиції китаєцентризму, обґрунтуванні провідної ролі Китаю в регіоні і у світі в цілому. За тисячоліття існування китайської цивілізації Китаю ніколи не доводилось мати справу з іншими країнами або цивілізаціями, які були співставимими для нього за своїми масштабами та досконалістю. Протягом вісімнадцяти

з двадцяти останніх століть він переважав решту світу не тільки за кількістю населення і розмірами території, але й виробляв більшу частину світового ВВП.

Протягом більшої частини своєї історії Китай розцінював міжнародну систему, в якій він знаходився, як таку, що чекає його лідерства. Притаманні китаєцентризму вертикальні зв'язки в міжнародних відносинах були спроектовані на систему взаємовідносин Китаю із зовнішнім світом. Така природа системи відрізнялася від Вестфальської моделі, апробованої в Європі. До середини XIX століття китаєцентрична система була основою міжнародних відносин у Східній Азії, але згодом була зруйнована діями західних колоніальних держав. Міжнародні відносини в Азії характеризувалися значною увагою до збереження формальної ієрархії між регіональними акторами. Існуючий стан справ допускав неформальну рівність між сторонами. У Вестфальській Європі існувала інша традиція: держави-нації були формально рівні між собою, але практика доводила існування неформальної ієрархії.

На сучасному етапі керівництво країни підтримує концепцію «багатополярності» і побудови багатополярного світу, переходу від «вертикального світового порядку», в якому домінували західні цінності, до «горизонтального», де Китай стане нарівні із західними країнами як в економічному і політичному, так і в духовному сенсі. Такий підхід відбувається в межах поступового позиціонування Китаю в якості «відповідальної глобальної держави», точкою відліку чого можна вважати завершення холодної війни. У той же час Китай не висловлював претензій на статус глобальної наддержави, продовжуючи позиціонувати себе як країну, що розвивається, що певною мірою обмежувало зону його відповідальності. З точки зору китайських політологів, на сучасному етапі США мають перевагу над іншими державами, але тенденція до багатополярності знаходить відображення у формуванні нових полюсів багатополярного світу – США, Росії, ЄС, КНР, Японії.

З точки зору китайського керівництва, тенденція до багатополярності відображає прагнення багатьох держав світу до проведення незалежного політичного курсу і сприяє демократизації міжнародних відносин. У відповідності із цим акцент у зовнішньополітичному курсі КНР переносився з використання протиріч у системі міжнародних відносин у відповідності з концепцією «трьох світів» на участь Китаю в розбудові багатополярного світового устрою, в якому Китай мав би грати більш активну роль і затвердити себе в якості реального центру сили в міжнародній політиці. Більш важливого значення набувала економічна взаємодія і створення нових зовнішньополітичних концепцій, які надавали б змогу проводити китайську експан-

сію невійськовими засобами: концепції «мирного піднесення», «глобальної відповідальності», «концепції наукового розвитку», концепції «гармонійного світу». В основі нового курсу КНР була ідея «комплексної державної могутності», яка полягала в тому, що в сучасних умовах державна потуга визначається не тільки військовим потенціалом, але й виваженою зовнішньою політикою, рівнем соціально-економічного розвитку, економічним потенціалом.

На відміну від китайського, «індійський проект» не претендує на статус «глобального», хоча може збагатити теорію нового міжнародного порядку власними високими моральними принципами. Стратегічна культура Індії базується на цінностях традиційних індійських релігійно-філософських систем – передусім індуїзму, а також буддизму і джайнізму. Це, зокрема, «концепція єдиного світу», тобто сприйняття світу як цілісної єдиної родини, принцип «єдності в різноманітті», традиція толерантності, взаємоповаги та шанування ідей і поглядів інших, «теорія ненасилля» (доктрина ахімси). Віддаючи пріоритет мирним засобам у вирішенні конфліктних питань, війна в індійців традиційно вважалась останнім засобом у політиці, натомість високо цінувалося вміння жити в гармонії із сусідами, можливість використовувати здобутки інших і навчати їх власним цінностям. Індійське суспільство приймало і поглинало загарбників, використовуючи відкрите проголошення своїх вимог, громадянську непокору та відмову від будь-якого співробітництва з колоніальним урядом.

Особливої уваги і більш детального дослідження потребує і т.з. «ісламський проект», або «ісламська альтернатива». Іслам виступає як організуючий фактор в історії Сходу, ядро та мотивуюча сила ісламської цивілізації. Іслам володіє підвищеною здатністю мобілізувати великі маси людей, на сучасному етапі є найбільш динамічною з усіх світових релігій. На користь глобальної ролі ісламу свідчить, зокрема, його детериторізація.

Специфіка мусульманської релігії визначається тим, що із самого початку іслам формувався як державна релігія, і цей стан є для нього найбільш природним. Іслам являє собою всеохоплюючу релігію. На відміну від християнства, котре в різні періоди своєї історії контролювало в тій чи іншій мірі суспільне життя, але ніколи не витискувало повністю світської влади, іслам заповнював усі сфери мусульманського суспільства, визначав характер економічних відносин, форми політичної організації, соціальну структуру, культуру і побут віруючих. Духовне життя в мусульманських країнах не було під контролем ісламу, а просто проходило в його рамках, було ісламським за формою і за суттю. Ісламська релігійна доктрина містить у собі не тільки релігійно-філософські і моральні принципи, але й приписи соціально-економічного

і політичного характеру. Ідейні течії в ісламі найчастіше класифікують на традиціоналістські та реформаторські, в останніх виокремлюють модернізм та фундаменталізм. Важливою складовою ісламського фундаменталізму є поділ світу на «територію ісламу» та «територію війни», концепції халіфату, утворення єдиної ісламської держави та джихаду, принципи ісламської солідарності, тобто власні принципи побудови нового міжнародного порядку.

Таким чином, формування сучасного міжнародного порядку відбувається як діалектичний процес взаємодії тенденцій збереження наступальності з попередньою історичною формою існування міжнародного порядку і його радикального оновлення в найбільш істотних рисах. Він формується як порядок глобальної спільноти, як глобальний порядок на основі поєднання як загальнолюдських, так і унікальних характеристик, які історично форму-

вались на основі матеріальних та духовних цінностей традиційних культур та інтегративної культури світового співтовариства і потребують подальшого наукового дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Kissinger H. Does America need a foreign policy?: Toward a diplomacy for the 21st century / Henry Kissinger. – New York : Simon & Schuster, 2001. – 352 p.
2. Kissinger H. 'World Order' / Henry Kissinger. – Penguin Press, New York : , 2014. – 452 p.
3. Киссинджер Генри: О Китае / Генри Киссинджер ; перевод с английского В.Н.Верченко. – Москва : АСТ, 2014. – 635, [5] с. – С.32, 100.
4. Ачлей А. Китайская грамота: что у китайцев не так, как у других, и как это знание применить с пользой для дела / А. Ачлей, А. Девятов, Д. Регентов (Интеллектуальный спецназ). – М. : ООО «Издательство «Волант», 2011. – 336 с.

Рослонь Д.Т.

Партнерство Польщі з ЄС у зовнішній політиці Польщі

Із початком процесу вступу в ЄС Польща ініціювала дискусію про східний вимір ЄС. Це була спроба привернути увагу Брюсселя до питань, які були важливими для польської зовнішньої політики, а також зміцнити позицію Польщі в Європі. Відповіддю на це питання було впровадження Європейської політики сусідства в 2004 році.

Ключові слова: Європейська політика сусідства, східний вимір політики Європейського Союзу, Угода про партнерство і співробітництво, східне партнерство.

этот вопрос было внедрение Европейской политики соседства в 2004 году.

Ключевые слова: Европейская политика соседства, восточное измерение политики Европейского Союза, Соглашение о партнерстве и сотрудничестве, восточное партнерство.

With the start of the process of accession to the EU, Poland has initiated a discussion on the eastern dimension of EU policies. This was an attempt to draw attention to Brussels on issues important for the Polish foreign policy and a desire to strengthen the Polish position in Europe. The answer to this question was the implementation of the European Neighborhood Policy in 2004.

Key words: European Neighborhood Policy, the Eastern dimension of European Union policy, PCA, the Eastern Partnership.

УДК 327(438):061.1ЄС

Рослонь Д.Т.,
аспірант кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби Львівського національного університету імені Івана Франка

С началом процесса вступления в ЕС Польша инициировала дискуссию о восточном измерении ЕС. Это была попытка привлечь внимание Брюсселя к вопросам, которые были важными для польской внешней политики, а также укрепить позиции Польши в Европе. Ответом на

Зі вступом в Європейський Союз 1 травня 2004 року в Польщі було завершено тринадцятирічний акцесійний період, який почався після підписання Угоди про Асоціацію 1991 року. Вступ до ЄС також завершив етап намагань Варшави залучити Польщу до участі в політичних структурах і в процесі прийняття рішень – інституціоналізації місця Польщі в Європі. Ці зусилля увінчалися повним успіхом – вступом у 1999 році в НАТО, а в 2004 році – в ЄС. Перед Республікою на той час постав новий виклик – як використати своє членство в ЄС, щоб отримати всі переваги від цього. Дане членство в ЄС розглядалося Польщею лише як засіб для досягнення політичних цілей і мало скоріш інструментальний, а не стратегічний характер. Поширеним у польському суспільстві є твердження, що головним завданням Варшави є зміцнення своєї власної політичної позиції в ЄС і НАТО, що показує його власне інструментальну, а не стратегічну мету. Відразу ж виникає питання: чи Польща буде використовувати свої сильні позиції в структурах ЄС.

Із початком акцесійного процесу Польща ініціювала дискусію про необхідність створення нового Східного виміру політики ЄС. Це було спробою зосередити увагу Брюсселю на важливих для польської зовнішньої політики питаннях і ролі, яку Польща передбачала для себе як повноправного члена спільноти. Брюссель зробив кроки в напрямку створення стратегії, яка б відповідала змінам, які відбулися в міжнародному середовищі, та ризикам, пов'язаним із ними. Як відповідь на це було впроваджено Європейську політику сусідства, що сприяло подальшій співпраці між ЄС та країнами-учасниками відповідно до Плану Дій із кожною. Брюссель акцентував увагу на змінах у галузі економіки та інших сферах на

національному рівні. Таким чином, процес гармонізації норм і стандартів мав привести до поступової європеїзації безпосередніх сусідів ЄС, що зумовило створення «кола друзів» – групи стабільних і передбачуваних партнерів. Включення Вірменії, Азербайджану, Білорусії, Грузії, Молдови та України, а також середземноморських країн, що не входило у стратегічні плани польської дипломатії. Тому разом зі Швецією Польща створила програму Східного партнерства.

Розширення ЄС, яке відбулося в 2004 році, призвело до розширення зовнішніх кордонів ЄС на схід. У зв'язку із цим держави-члени змушені були взяти до уваги той факт, що Спільнота буде в безпосередній близькості до країн, що виникли після розпаду Радянського Союзу. Слід зауважити, що нові сусіди ЄС, будучи недостатньо стабільними, були потенційною загрозою для безпеки держав-членів Європейського Союзу. Це призвело до необхідності проведення послідовної політики щодо країн регіону. Згодом виникла необхідність у розробленні інституційних рамок співпраці з Білорусією, Україною, Грузією, Молдовою, Вірменією та Азербайджаном.

До розпаду Радянського Союзу відносини між СРСР і європейськими співтовариствами регулювалися Договором про торгівлю та співробітництво, підписаним 18 грудня 1989 року. Розпад Радянського Союзу відкрив нову еру в співпраці між цими країнами. Колективний договір був замінений угодою, що ЄС підписував із кожною із цих країн окремо, тобто двосторонньою Угодою про партнерство та співробітництво (УПС). Угоди про партнерство та співробітництво охоплювали політичну, торговельно-економічну та культурну сферу. На цій підставі було встановлено рамки двостороннього політичного діалогу між Європейським Союзом і

третьою країною. Угоди передбачали створення інститутів, відповідальних за проведення діалогу на багатьох рівнях: на рівні міністрів, парламенту, між дипломатами та високопосадовими офіційними особами, а також на рівні експертів. У першочерговому порядку передбачалося реформування економік сусідніх країн у напрямку вільної ринкової економіки і поступова лібералізація торгівлі. Угоди про партнерство та співробітництво були підписані на десять років із можливістю щорічного продовження. На сьогодні вони є формальною основою для співпраці між Європейським Союзом і третьою країною.

У другій половині 90-х рр. XX ст. політика ЄС поступово спрямовувалася на розширення співпраці з колишніми соціалістичними країнами Центральної та Східної Європи з метою можливого майбутнього членства в ЄС. Це призвело до оголошення процесу розширення ЄС в Європейській Раді в Люксембурзі в грудні 1997 року, а також подальших важливих рішень, прийнятих на засіданні Європейської ради в Гельсінкі в 1999 році. Було сформульовано список із 13 країн-кандидатів, дванадцять з яких на даний час є членами ЄС, а також проведено з ними переговори про вступ. Тринадцята країна – Туреччина – отримала статус «призначеного» до членства.

У той час серед лідерів ЄС також були проведені переговори про бачення відносин з іншими європейськими країнами, в тому числі з країнами на схід від запланованих кордонів розширень ЄС. Жодних загальних рішень не було зафіксовано в офіційних документах ЄС, однак було досягнуто консенсусу серед політичної еліти ЄС, що призвело до прийняття кількома роками пізніше узгоджених рішень.

У цей період єдиною державою на пострадянському просторі, яка висловила бажання приєднатися до ЄС, хоча й непослідовно, була Україна. Ще до саміту ЄС у Люксембурзі, 5 вересня 1997 року, на першому саміті Україна-ЄС у Києві було проголошено «європейський вибір України», який був схвалений ЄС. У той час у рамках неформальної політики «Russiafirst» ратифікацію Угоди про партнерство та співробітництво (УПС) з Україною було відкладено. У червні 1998 року Україна офіційно повідомила про бажання асоціації з ЄС. У грудні 1998 року Європейська Рада ухвалила Віденську стратегію для Європи, яка в рамках «зміцнення стабільності і процвітання в Європі і у світі» виступала за підготовку першої загальної стратегії ЄС: в Росії, Україні і Середземноморському регіоні. У грудні 1999 року Європейська Рада ухвалила Спільну стратегію щодо України, підкресливши, що бере до уваги європейські прагнення і проєвропейський вибір Києва. Країни-члени ЄС не виразили підтримку потенційного членства в ЄС для України та тільки запропонували допомогу в політичній трансформації країни і тісну співпрацю.

У квітні 2002 року Рада із загальних питань звернулася з проханням до Європейської Комісії та Високого представника з питань спільної зовнішньої політики і безпеки, щоб виробити іншу ідею відносин ЄС зі своїми сусідами. Це було пов'язано з очікуваним рішенням Європейської ради в Копенгагені 12-13 грудня 2002 року про розширення ЄС. Офіційною причиною було прагнення уникнути створення нових роздільних ліній в Європі в процесі зміцнення нового кордону ЄС. Крім того, було бажання скористатися можливостями, які нададуть розширенню нового імпульсу в розвитку відносин зі своїми сусідами.

Відповіддю на прохання Ради був лист Комісара зі зовнішніх зв'язків Крістофера Паттена і Високого представника ЄС із питань закордонних справ і політики безпеки Хав'єр Солана 7 серпня 2002 року в концепції «WiderEurope». Лист був адресований міністру закордонних справ Данії, яка головує в ЄС, а також був надісланий і до інших міністрів закордонних справ країн ЄС. Це надзвичайно важливо для аналізу даної проблеми, оскільки в цьому листі було представлено класифікацію сусідів Європейського Союзу і означено ставлення до них, що й стало основою нинішньої політики щодо них. У листі було поділено майбутніх кандидатів до вступу в ЄС на наступні групи: 1) середземноморські країни, охоплені Барселонським процесом (Європейсько-середземноморське партнерство); 2) Західні Балкани, залучені до Процесу стабілізації та асоціації (SAP); 3) східні сусіди, пострадянські країни, більшість з яких підписали Угоду про партнерство та співробітництво (УПС). Ці три групи були ідентифіковані як такі, що вимагають комплексного рішення. Виокремлено ще чотири групи: 4) держави ЄАВТ; 5) країни, охоплені процесом вступу, але в силу різних причин не підпадають у перше розширення (Болгарія і Румунія); 6) Туреччина, «призначена» для членства.

Країни Східної Європи, а також Україна, зважаючи на їхню внутрішньополітичну ситуацію, залишилися без чіткої відповіді про їх майбутній вступ в ЄС. Паттен і Солана підкреслили, що активна участь у політиці і поступ на шляху до ЄС тільки покращать їх позицію. Протягом десяти чи більше років східним сусідам запропоновано поступове впровадження європейських стандартів без будь-яких гарантій вступу в ЄС. Політики ЄС у публічних виступах спочатку давали зрозуміти, що, хоча ЄПС відрізняється від потенційного членства, однак це не виключає можливості таких устремлень і навіть підтримує їх. Згодом, однак, у наступних документах навіть досить туманна перспектива членства з'являлася все рідше. У наступні два роки документ про стратегію Європейської політики сусідства підкреслив, що пропозиція в рамках політики відрізняється від можливості подачі заявки на членство в Європейському Союзі, а також заходів

щодо приєднання. Таким чином, країни, охоплені Європейською політикою сусідства, в результаті політичного рішення ЄС в найближчому майбутньому не є членами ЄС і не будуть розглядатися як потенційні кандидати на членство. Навіть пізніше не було ніяких чинників, які могли б змінити це рішення. Ця політична концепція із серпня 2002 року ще була раз обговорена і позитивно прийнята на неформальній зустрічі міністрів закордонних справ у форматі «Gymnich». Потім, у процесі широких консультацій країн-членів ЄС і їх сусідів, ця Концепція була доопрацьована і офіційно оголошена в 2004 році як Європейська політика сусідства (ЄПС), в дещо іншому територіальному вимірі (не було включено Росію, але включено держави Південного Кавказу). Її метою є забезпечення безпеки Європи, запобігання поділу континенту вздовж нових кордонів ЄС, політичної та економічної нестабільності сусідів ЄС. ЄС підтримує реформи в сусідніх країнах із метою їх інтеграції (без членства). ЄС готовий до лібералізації торгівлі, значного відкриття свого внутрішнього ринку і навіть деяких політик Співтовариства. На цьому наголошується в ініціативах Східного партнерства, однак не надається жодних гарантій навіть найактивнішим та інтегрованим сусідам.

Повну відповідь на питання, чому в перші роки XXI століття пострадянські країни Східної Європи були поставлені на один щабель із мусульманськими країнами Північної Африки і Близького Сходу і в кінцевому рахунку приречені на вічну периферію, тим не менш, важко надати. Тут довелося мати справу з декількома причинами, які пов'язані з внутрішньою ситуацією в Європейському Союзі, внутрішньою ситуацією в цих країнах і чинниками в міжнародних відносинах. Західні політики добре знали, що населення країн-членів ЄС обмежене у своїх поглядах на розширення ЄС на схід. Наступне розширення не допомогло також впоратися зі зростаючою внутрішньою кризою ЄС, у тому числі інституціональною. Історія пострадянських країн Східної Європи із Заходом була відносно короткою. Навіть у випадку України вони були не надто глибокі. Ці країни повільно і непослідовно реалізували трансформацію економічної, політичної, правової та адміністративної сфери. Вони показали мало рішучості інтегруватися із Заходом, набагато менше, ніж це було у випадку пост-соціалістичних країн Центральної Європи. Витрати, пов'язані з їх приєднанням, і особливо найактивнішої України, були б набагато більшими, ніж це було у випадку Польщі. І, нарешті, російський фактор у цьому випадку відіграє набагато більшу роль, ніж у випадку з Польщею і Балканами.

Європейська політика сусідства із самого початку розглядається як продумана і з політичного боку є свідомою альтернативою подальшого розширення ЄС на Схід. Її головна мета полягала в тому, щоб зміцнити нинішній територіальний

союз на Сході через далекосяжну інтеграцію сусідів і партнерів, у тому числі економічну, але без членства в ЄС. Вічне сусідство, таким чином, є альтернативою потенційного розширення. Це чітко відображено в заявах посадових осіб ЄС, які приймають рішення, а не в документах ЄС.

Проте ніде не зазначені цілі ЄПС заважають досягнути інших цілей цієї політики. Із цієї причини політика сусідства замість інтеграції східних сусідів ЄС у деяких випадках розділяє їх. У складній і дорогій соціальній та економічній інтеграції із Заходом потрібні жести заохочення з боку політичної еліти ЄС. У той же час найбільш впливові європейські політики не проявляють до цього інтересу чи ентузіазму. Польські політики, на жаль, недостатньо впливові в Європейському Союзі, що не є таємницею для їх східних сусідів.

Перед впровадженням Європейської політики сусідства туманна перспектива членства в ЄС була найкращим стимулом інтеграційних зусиль. Це особливо стосується України, яка в кінці 90-х рр. XX ст. почала розробляти плани інтеграції. Проте у відповідь замість членства в перспективі отримала ЄПС із Планом дій, який не задовольняв офіційний Київ, хоча ці події відбувалися під час Помаранчевої Революції. Як результат, для багатьох політиків, навіть з «помаранчевого табору», було зрозуміло, що соціально-економічний процес зближення із Заходом і наближення до його стандартів був занадто політично складний, що призвело до його призупинення. Зміна риторики політиків ЄС (хоча б на нейтральну) зумовила б покращення результатів Європейської політики сусідства та Східного партнерства. Однак цього було важко досягти, тому що вся політика насправді була спрямована на створення проекту зближення сусідів, не даючи їм перспективи членства.

Незважаючи на відсутність перспектив членства в ЄС, європейська політика сусідства та Східне партнерство були дуже амбітні, оскільки прагнули до дуже високого ступеня інтеграції із сусідніми країнами Європейського союзу. Ці програми передбачали впровадження західних цінностей, імплементацію законодавства ЄС і адміністративної демократизації, запровадження реального верховенства закону, поваги прав людини, боротьбу зі злочинністю, корупцією і надмірною бюрократією, ринкових реформ і відкритості до вільної торгівлі, охорони навколишнього середовища, реформування системи охорони здоров'я, пенсійного забезпечення та добробуту. Пропоновані реформи на цьому не закінчилися. ЄС справедливо підкреслює, що ці зміни є корисними для створення основ для міцного і всебічного розвитку країн партнерів, що призвело б до добробуту, стабільності та прозорості.

Для досягнення цих цілей важливими є заходи, що здійснюються сусідніми країнами. Це триває

лий процес, складний і дуже дорогий. Від високих витрат на них дуже страждають майже всі соціальні верстви. Образно кажучи, від цих країн очікується більше реформ, набагато дорожчих і часово довших від тих, які зараз проводяться в постсоціалістичних країнах Центральної Європи. Потрібно пам'ятати, що суспільні витрати і опір громадськості до цих реформ були великими, що нерідко спричиняло сходження реформаторів із політичної сцени. Польща через кілька років акцесійного процесу отримала чітку перспективу членства в НАТО і Європейському Союзі. А нато-мість Захід не дає жодних гарантій Україні, Білорусії, Молдові, Грузії, Вірменії та Азербайджану.

ЄС підкреслює у своїх документах, скерованих до сусідів, що дає багато, зважаючи на ситуацію в країні, її проблеми та потреби, правову систему та управління. Використовуючи свої знання, ЄС допомагає розробляти проекти реформ. Пропонує допомогу в процесі реформування. Однак фінансова допомога є значно меншою, ніж безпосередні потреби (не кажучи вже про полегшення соціальних витрат), а крім цього, частину цих дотацій держава отримує тільки після успішного проведення реформ. Така ситуація є в торгівельній сфері – найбільші вигоди будуть з'являтися після успішної трансформації. Якщо говорити про найбільш активних партнерів, то переговори з ними є складними у сфері торгівлі, а також у сфері інтеграції з ЄС. Немає сумніву, що повільні темпи інтеграції та реформування гальмуються з вини східних сусідів. Треба звернути увагу, що реформаторам не завжди є чим пишатися перед своїм власним суспільством.

Очікування ЄС щодо східних сусідів майже настільки ж велика, як по відношенню до країн Центральної Європи і Балкан на шляху до членства в ЄС. Схожі також інструменти, які використовуються ЄС. Національні звіти в рамках ЄПС нагадують скринінг у процесі підготовки до вступу, де пропонуються зміни, вказані в Планах дій. Даний скринінг схожий на процес евалюації з боку Європейської комісії. Ми можемо говорити про далекосяжні запозичення з інших структур. Істотна відмінність полягає в тому, що Європейська політика сусідства, хоча і формулює подібні очікування, як у процесі підготовки до вступу та приєднання, використовує аналогічні інструменти, але не дає перспективи членства в Європейському Союзі. Вимог є майже стільки, скільки кандидатів на членство, але ЄС дає взамін набагато менше. Баланс прибутку і витрат для східних сусідів є набагато менш сприятливим, ніж для країн Центральної Європи і Балкан. Тому не дивно, що прихильність політичної еліти пострадянських сусідів до добросовісної інтеграції з ЄС без членства є набагато меншою. Перспектива глибшої і всеосяжної зони вільної торгівлі і підпи-

сання угод про асоціацію є більш слабким стимулом, ніж перспектива членства.

Одним із показників для вимірювання фактичної важливості політики є рівень фінансування. Особливо багато говорить порівняння витрат на середземноморський вектор і Європейську політику сусідства. Протягом 2006 року середземноморські країни були профінансовані в рамках програми *Mesures d'accompagnement financières et techniques*, а східні сусіди, включаючи Росію, – в рамках програми TACIS. З 2007 року було створено загальний фінансовий інструмент – Європейський інструмент сусідства та партнерства (ENPI).

Означення розміру фінансування ЄС є настільки складним, що існує велика різниця в часі між наданням засобів та їх остаточним врегулюванням. Як можна побачити, загальний обсяг допомоги для середземноморського регіону із самого початку з точки зору зобов'язань порівняно з пострадянськими країнами Східної Європи є більшим, ніж у два рази. Ключові питання зовнішньої політики Європейського союзу, як і раніше, вимагають однастайності, але фінансові питання вирішуються в процесі більшостю голосів. Указана вище диспропорція викликає сумніви щодо розподілу справедливого фінансування, що нерідко згадується в Польщі. Потрібно звернути увагу, що польські амбіції є недостатньо реалізовані в політиці ЄС.

Неприхильність західної політичної еліти до включення країн-сусідів є постійною і перешкоджає реконструкції східної політики ЄС, і ключовим залишається питання, як це впливає на можливість реалізації польських цілей на Сході. Тому зараз постає питання, чи є можливим при нинішній формі і повільній еволюції Європейської політики сусідства та Східного партнерства досягнення розширення ЄС.

Наведення мостів між Заходом і Сходом все ще можливо, навіть якщо Польща не відіграє в цьому процесі таку роль, про яку вона мріяла. Підтримка наших східних сусідів все ще можлива, хоча і не такою мірою, якою б вони хотіли. ЄПС та Східне партнерство можуть і в деякій мірі зупинити імперські тенденції Росії. Просування східної політики ЄС є досить складною метою в залежності розкладу сил всередині ЄС. У Польщі часто ця проблема постає як конфлікт середземноморської політики і східної. Польща в даному питанні сподівається на вплив Німеччини, зацікавленої у своїй політиці на схід. У той час, здається, амбіції Німеччини, так само як і амбіції інших великих країн ЄС, є набагато більші, ніж концентрація влади в одному географічному регіоні. Німеччина хоче бути глобальним гравцем. Проте поступове, повільне, розтягнуте в часі зміцнення східної політики, а також збільшення обсягів коштів ЄС, виділених на це, є цілком реалістичним.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Arteniuk S. Rosyjski MSZ o stosunkach z Polską / S. Arteniuk // Wiadomości OSW. – 2009. – Kwiecienia 30. – № 83.
2. Klingebiel D. Europejska Polityka Sąsiedztwa – alternatywa rozszerzenia UE? / D. Klingebiel // Pressje. – 2009. – Teka XV. – S. 120-136.
3. Joint letter on Wider Europe by Commissioner Chris Patten and High Representative Solana, available at: http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/_001_en.pdf
4. Żurawski vel Grajewski P. Nicejska równowaga / P. Żurawski vel Grajewski // Polska w Europie. – 2004. – № 1 (45). – S. 15-32.
5. www.msz.gov.pl/pl/minister_witold_waszczykowski_o_priorytetach_polskiej_dyplomacji

Терещук В.І.

Політичні аспекти реалізації державного іномовлення в Україні

У статті аналізуються особливості становлення вітчизняної системи державного іномовлення в Україні. Розглядається трансформація уваги з боку держави до ролі іномовлення, розглянуто інституціональні та програмні аспекти розвитку іномовлення в контексті міжнародної інформаційної політики України.

Ключові слова: зовнішня політика, формування громадської думки, масові комунікації, радіо, телебачення, іномовлення.

В статье анализируются особенности становления отечественной системы государственного иновещания в Украине. Уделено внимание трансформации внимания со стороны государства к роли иновещания, рассмотрены институциональные и программные аспекты развития ино-

вещания в контексте международной информационной политики Украины.

Ключевые слова: внешняя политика, формирование общественного мнения, массовые коммуникации, радио, телевидение, иновещание.

In the article the peculiarities of the national system of state foreign broadcasting in Ukraine are analysed. Attention is paid to the transformation of attention from the state to the role of foreign broadcasting; institutional and program aspects of the foreign broadcasting development in the context of Ukraine's international information policy are examined.

Key words: foreign policy, forming public opinion, mass communications, radio, television, foreign broadcasting.

УДК [327:659.3:070](477)

Терещук В.І.,
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри
міжнародних відносин
та суспільних комунікацій
Університету економіки
та права «КРОК»

Актуальність дослідження. В умовах глобалізованого світу майстерне використання засобів масової інформації для забезпечення належної присутності в міжнародному інформаційному просторі є важливою складовою частиною стратегії забезпечення просування національних інтересів на міжнародній арені. Конкурентоспроможність держави, її здатність досягати своїх зовнішньополітичних цілей значною мірою залежить від здатності доносити різними каналами свою позицію цільовим аудиторіям. А отже, використання мас-медій стало невід'ємною частиною реалізації зовнішньої політики багатьох держав світу. Одним із інструментів такої діяльності є використання іномовлення – створення спеціальних телевізійних та радіослужб, призначених для представлення країни у висококонкурентному світовому медіа-просторі. Для України в нинішніх умовах російської воєнної та інформаційної агресії повномасштабне представлення позиції держави є надактуальним завданням, рівень уваги до якого, тим не менш, у різні періоди існування України як незалежної держави був різним, у т.ч. й невідповідно низьким.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням ролі медійного фактору в розвитку міжнародної системи, встановленні порядку денного, зокрема в зовнішньополітичній сфері, займалися такі зарубіжні дослідники, як Т. Айсенсе, Р. Аммон, Е. Гільбоа, П. Карл, Д. Стрьомберг та інші; такі вітчизняні дослідники, як О. Ваганова, Г. Гридасова, С. Даниленко, О. Зернецька, Є. Макаренко, Г. Почепцов, І. Філенко та інші.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Розвиток державної системи іномовлення в різні періоди мав принципово різний характер, обумовлений різним рівнем уваги до проблем іномовлення з боку очільників України, а також зада-

чами, що покладалися на нього. В умовах, в яких нині перебуває Україна, необхідним є розуміння рівня системності та ефективності державної політики України у сфері використання потенціалу іномовлення для захисту національних інтересів.

Відповідно, **метою статті** є діахронічна характеристика місця іномовлення в міжнародній інформаційній політиці України, зокрема його інституціонального та програмного вимірів.

Історія українського іномовлення бере свій початок із 1950 року, коли було створено першу іномовну редакцію – «Радіо Київ». З огляду на те, що створення українського іномовлення припало на радянський період історії, його основною метою була пропаганда радянського способу життя. Проте інформаційна політика українського іномовлення за радянських часів враховувала особливості закордонної аудиторії, яку складали переважно українські національно свідомі емігранти, тому пропаганда на іномовленні була менш відвертою, натомість радіопередачі «Радіо Київ» багато розповідали про українську культуру та побут, актуальні новини. У 1991 році, після розпаду СРСР, «Радіо Київ» було перейменовано на Всесвітню службу радіомовлення України (ВСРУ) з ефірною назвою «Радіо Україна», а зміст мовлення переорієнтовано на нові завдання, що постали перед незалежною Україною, а саме «захист зовнішньополітичних інтересів, об'єктивне висвітлення всієї палітри думок, поглядів, платформ у складних процесах розбудови держави, пропагування духовних надбань української нації» [1, с.16–17]. На сьогодні, за даними офіційного сайту Національної радіокомпанії України, ВСРУ веде мовлення на закордон українською, російською, англійською, німецькою та румунською мовами; мовлення доступне через супутник «Amos 2», як і інших державних радіос-

танцій, таких як УР-1, УР-2 (Радіо «Промінь»), УР-3 (Радіо «Культура») [2].

Уперше проблема необхідності здійснення телевізійного іномовлення на державному рівні була піднята в 1997 році. Тоді в Указі Президента України від 21 липня 1997 року № 663/97 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17 червня 1997 року «Про невідкладні заходи щодо впорядкування системи здійснення державної інформаційної політики та удосконалення державного регулювання інформаційних відносин» з'явилось доручення тодішньому Міністерству інформації України, Національній раді України з питань телебачення і радіомовлення разом із Міністерством закордонних справ України підготувати на розгляд Кабінету Міністрів України план заходів щодо забезпечення необхідної присутності України у світовому інформаційному просторі, насамперед, шляхом розвитку за кордоном мережі державних кореспондентських пунктів і створення державного супутникового каналу мовлення з визначенням джерел фінансування цієї діяльності [3].

Наступним кроком стала поява Указу Президента України від 6 грудня 2001 року № 1193/2001 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 31 жовтня 2001 року «Про заходи щодо вдосконалення державної інформаційної політики та забезпечення інформаційної безпеки України», в якому констатовано незадовільним стан виконання попереднього Указу і доручено Міністерству закордонних справ України, Державному комітету зв'язку та інформатизації України, Державному комітету інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України опрацювати у двомісячний строк та вжити довгострокових заходів щодо розвитку зовнішньої інформаційної діяльності, інформування світової громадськості про Україну з метою формування позитивного її сприйняття у світі, щодо організації та фінансування теле- і радіомовлення за кордон [4].

Згідно з Указом і дорученням Президента України та рішенням Ради національної безпеки і оборони України була створена телерадіокомпанія «Всесвітня служба «Українське телебачення і радіомовлення» (УТР). Головними завданнями діяльності УТР були визначені такі: забезпечення входження України у світовий інформаційний простір та вирішення завдань входження національної інформаційної інфраструктури до європейської інформаційної інфраструктури та глобальної інформаційної інфраструктури; розповсюдження як в Україні, так і за кордоном технічними і технологічними засобами об'єктивної інформації про процеси, що відбуваються в державі та у світі, виходячи з гарантування прав громадян на свободу думки і слова, на отримання повної, достовірної та оперативної інформації, на відкрите і вільне

обговорення суспільних питань; розроблення та реалізація програмної політики, що відповідає національним інтересам України і формуванню демо-кратичного суспільства; створення конкурентоспроможної інформаційної про-дукції та розповсюдження, обмін і продаж її в Україні і за кордоном; сприяння зміцненню міжнародних зв'язків України, зростанню її авторитету в світі [5].

Тим не менш, за весь період свого існування телеканал УТР так і не став повноцінним інструментом популяризації України за кордоном, формування її іміджу, забезпечення представлення «голосу України» в міжнародному інформаційному просторі. Основною причиною цього було, насамперед, те, що основний основна частина мовлення велася українською мовою, тоді як передачі УТР англійською мовою складали лише 1 годину на добу, а російською мовою – 2 години на добу [1, с. 18]. Крім того, як відзначають експерти, якість його інформаційного наповнення була вкрай низькою (див., наприклад, [6]).

5 березня 2010 року в рамках візиту тодішнього президента України В. Януковича в Російську Федерацію відбулася спільна прес-конференція президентів РФ та України, під час якої Д. Медведєв заявив, що незабаром у Росії буде здійснюватися мовлення одного або двох українських телеканалів. Російський лідер уточнив, що «...це буде пакетом, яким зможе скористатися найширше представництво української діаспори і всі, хто захоче отримувати інформацію в Росії українською мовою» [7]. Як наслідок цих домовленостей у грудні 2010 року стартувала міжнародна версія першого національного телеканалу – супутниковий канал Національної телекомпанії України «Перший Ukraine». Він здійснює трансляцію суспільно-політичних і культурних подій країни, архівів та нових випуски проектів «Першого Національного», програм зовнішнього виробництва. Починаючи з осені 2012 року в ефірі каналу – програми та фільми про українську історію та сьогодення, документальні фільми та сюжети про видатних українців, культурні й релігійні програми та багато інших проектів, метою яких є показати світові традиційну та сучасну Україну. Сьогодні канал мовить у відкритому доступі на території від східних провінцій Іспанії до європейської частини Російської Федерації включно (див. [8]).

Переосмислення ролі іномовлення в забезпеченні присутності України у світовому медійному просторі відбулося після т.зв. «Революції гідності». На державному рівні про необхідність запровадження практики іномовлення як складової міжнародної інформаційної політики було задекларовано у 2014 році в Програмі діяльності Кабінету Міністрів України, затвердженій Постановою Верховної Ради України від 11 грудня 2014 року № 26-VIII. У ній серед основних цілей діяльності укра-

їнського уряду в розділі 1 «Нова оборонна політика, що гарантує національну безпеку і обороноздатність України та відновлення національного суверенітету на всій території держави» зазначено таку ціль як запуск у 2015 році іномовлення [9].

12 січня 2015 року Указом Президента України була схвалена Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020». У цьому документі, що визначає «...мету, вектори руху, дорожню карту, першочергові пріоритети та індикатори належних оборонних, соціально-економічних, організаційних, політико-правових умов становлення та розвитку України», передбачено реалізацію 62 реформ та програм розвитку держави. Зокрема, передбачено реалізацію Програми популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому інформаційному просторі [10].

У рамках реалізації Стратегії 8 грудня 2015 року був ухвалений Закон України № 856-VIII «Про систему іномовлення України». Цей Закон створює правові основи організації та визначає завдання і функції державного іномовлення України, засади діяльності суб'єктів державного іномовлення з метою захисту національних інтересів України за кордоном, формування та підтримання позитивного іміджу України у світі шляхом оперативного, об'єктивного інформування про події в Україні, офіційну внутрішню і зовнішню політику та позицію держави, діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Серед іншого, цим Законом із метою захисту національних інтересів України за кордоном, формування та підтримання позитивного іміджу України у світі шляхом оперативного, об'єктивного інформування про події в Україні, офіційну внутрішню і зовнішню політику та позицію держави, діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування було утворене державне підприємство «Мультимедійна платформа іномовлення України» (МПІУ). Також Закон визначив, що МПІУ разом із Українським національним інформаційним агентством «Укрінформ» складають систему державного іномовлення України [11].

Основними завданнями державного іномовлення України були визначені такі: 1) об'єктивне, повне, своєчасне і неупереджене, всебічне і збалансоване інформування про суспільно значущі події в Україні, офіційну внутрішню і зовнішню політику та позицію держави, діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування; 2) забезпечення платформи для дискусій стосовно офіційної позиції органів державної влади та органів місцевого самоврядування з важливих питань політики, культури, спорту, освіти, науки та економіки, обміну ідеями між різними культурами і народами світу; 3) забезпечення збалансованого і прозорого доступу суб'єктів суспільно-політичного, культурного та економічного

життя до програм (передач) дискусійного формату, зокрема у формі дебатів; 4) забезпечення достатнього, всебічного інформаційного супроводу процесу інтеграції України до Європейського Союзу та євроатлантичних структур колективної безпеки; 5) популяризація української культури, сприяння розвитку мов і культур національних меншин; 6) сприяння задоволенню інформаційних, культурних та освітніх потреб іноземної аудиторії, в тому числі шляхом створення та поширення економічних, історично-документальних, культурно-мистецьких, навчально-пізнавальних, розважальних, спортивних програм, програм для дітей та молоді, людей з обмеженими фізичними можливостями, інших соціальних груп; 7) сприяння консолідації українського та іноземного суспільства шляхом поширення через міжнародні засоби масової інформації та інформаційні агенції матеріалів (програм) виробництва МПІУ; 8) сприяння зміцненню міжнародного авторитету України та підвищенню інвестиційної привабливості [11]. Як можна побачити, цей перелік поряд із загальними положеннями містить і завдання, пов'язані із забезпеченням медійної підтримки зовнішньополітичної стратегії України, а саме європейської та євроатлантичної інтеграції. Цільовими аудиторіями визначено іноземну аудиторію, в тому числі українців за кордоном, а також аудиторію, яка перебуває на тимчасово окупованих територіях України, територіях, на яких запроваджено надзвичайний, воєнний стан, а також у районах проведення антитерористичних операцій.

Щодо завдання підготовки Концепції популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому інформаційному просторі, то в 2015 році при Міністерстві інформаційної політики України був розроблений проект Концепції. Він пройшов публічне обговорення на офіційному веб-сайті та погодження з іншими міністерствами, а також обговорення експертами: громадської, експертної, студентської рад, а також ключовими організаціями української діаспори та регіональне експертне обговорення в комунікаційному центрі Уряду. Сама Концепція була схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2016 року № 739-р. У документі основною проблемою популяризації України у світі є відсутність єдиної цілеспрямованої державної політики, орієнтованої на просування інтересів України у світовому інформаційному просторі. Відповідно, цілями Концепції було визначено: популяризація України у світових інформаційних ресурсах та національних інформаційних ресурсах іноземних держав, спрямована на захист її політичних, економічних та соціально-культурних інтересів, зміцнення її національної безпеки і відновлення територіальної цілісності; формування позитивного іміджу України шляхом висвітлення об'єктивної інформації про конкурентні переваги, сильні сторони,

вагомі досягнення нашої держави на світовій арені, широкі перспективи співпраці міжнародної спільноти з Україною; забезпечення на міжвідомчому рівні постійної оперативної та скоординованої діяльності з підготовки і поширення у світовому інформаційному просторі правдивої та об'єктивної інформації про Україну, зокрема окремі її регіони, а також підвищення туристичної та інвестиційної привабливості України [12]

Практична реалізація державного іномовлення відбулася у 2015 році. Необхідність створення сучасної адекватної новим реаліям медіаплатформи призвело до анонсування 22 лютого 2015 року міністром інформаційної політики України Ю. Стецем створення нового українського телеканалу іномовлення під назвою «Ukraine Tomorrow». Як було пізніше уточнено, створення цього телеканалу передбачається на базі телеканалів УТР та БТБ (канал Національного банку України). У липні 2015 року на брифінгу Міністерства було заявлено, що в основу розроблюваної концепції телеканалу ляже ідея створення мультимедійної платформи, метою якої є доносити світові правду про Україну. 1 жовтня 2015 року Міністерством інформаційної політики була запущена т.зв. українська мультимедійна платформа іномовлення, створена на базі державних телерадіокомпаній УТР, телеканалу БТБ та інформаційного агентства Укрінформ. У рамках медіаплатформи запущено оновлений сайт «Укрінформу» (www.ukrinform.ua), замість телеканалу УТР запущено телеканал UATV, доступний для перегляду через супутники та в Інтернеті. Телеканал мовить українською, російською, кримськотатарською та англійською мовами.

Підсумовуючи аналіз місця іномовлення в міжнародній інформаційній політиці України, зокрема його інституціонального та програмного вимірів, можна зробити такі висновки:

1) тривалий час державному іномовленню практично не приділялося ніякої уваги. Зокрема, відсутність у 1990-х роках орієнтованого на іноземну аудиторію телевізійного каналу, на нашу думку, є втраченою можливістю, по-перше, використання ефективного каналу формування іміджу України, створення в іноземців певного набору фонових знань про Україну, що було вкрай актуальним у період становлення державності, коли про Україну у світі мало хто знав, та, по-друге, створення інформаційного ресурсу для такої важливої цільової аудиторії, як діаспора. Телеканал УТР, що функціонував у 2003–15 роках, також не можна розглядати як скільки-небудь ефективний інструмент представлення України у світовому медійному просторі з огляду на відсутність мовлення іноземними мовами та низьку якість інформаційної продукції;

2) після «Революції гідності» на державному рівні здійснюється системна спроба реалізації

державної стратегії іномовлення. Зокрема, визначено концептуальні засади функціонування іномовлення, створено новий телевізійний канал, що відповідає сучасним стандартам мовлення, саме іномовлення інтегровано в стратегічну програму розвитку держави. Крім того, особливістю ролі іномовлення в міжнародній інформаційній політиці України на сучасному етапі, як впливає з низки програмних документів, є необхідність протидії інформаційній та воєнній агресії з боку РФ.

Таким чином, в останні роки в Україні відбулося переосмислення ролі державного іномовлення як засобу донесення позиції держави до міжнародних аудиторій. Водночас створення й розвиток системи іномовлення України відбувається зі значним запізненням, коли міжнародний медійний простір вже наповнений різного роду інформацією про Україну, у т.ч. негативною й упередженою, а сам міжнародний імідж України вже є досить сформованим і не вповні сприятливим та адекватним реаліям.

Перспективи подальших досліджень можуть полягати в комплексному аналізі (з урахуванням різних форм ЗМК) присутності України у світовому медійному просторі та в медійних просторах окремих країн.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Колах В.К. Еволюція іномовлення в іноземних державах: досвід для України / В.К. Колах // Актуальні проблеми міжнародних відносин : Збірник наукових праць. Випуск 118 (частина І). – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 2014. – С. 12–24.
2. Українське радіо [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nrscu.gov.ua/> (переглянуто 28 жовтня 2016 року).
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17 червня 1997 року «Про невідкладні заходи щодо впорядкування системи здійснення державної інформаційної політики та удосконалення державного регулювання інформаційних відносин» : Указ Президента України від 21 липня 1997 року № 663/97 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/663/97> (переглянуто 20 жовтня 2016 року).
4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 31 жовтня 2001 року «Про заходи щодо вдосконалення державної інформаційної політики та забезпечення інформаційної безпеки України» : Указ Президента України від 6 грудня 2001 року № 1193/2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1193/2001> (переглянуто 20 жовтня 2016 року).
5. Державна телерадіокомпанія «Всесвітня служба «Українське телебачення і радіомовлення» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://utr.tv/channel.html> (переглянуто 3 жовтня 2014 року).
6. Долженкова І. УТР. Welcome до «совка»! / Інна Долженкова // Телекритика. – 2014. – 29 вер. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.telekritika.ua/kontent/2014-09-29/98618> (переглянуто 15 жовтня 2016 року).

7. Медведєв обіцяє у Росії один-два україномовні телеканали // УНІАН. – 2010. – 5 бер. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/world/332566-medvedev-obitsyae-u-rosiji-odin-dva-ukrajinomovni-telekanali.html> (переглянуто 27 жовтня 2016 року).

8. Перший канал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://1tv.com.ua/> (переглянуто 28 жовтня 2016 року).

9. Програма діяльності Кабінету Міністрів України. Затверджена Постановою Верховної Ради України від 11 грудня 2014 року № 26-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/26-19> (переглянуто 20 жовтня 2016 року).

10. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020». Схвалена Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (переглянуто 20 жовтня 2016 року).

11. Про систему іномовлення України: Закон України від 8 грудня 2015 року № 856-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/856-19> (переглянуто 28 жовтня 2016 року).

12. Концепція популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому інформаційному просторі. Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2016 р. № 739-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/-show/739-2016-p> (переглянуто 28 жовтня 2016 року).

РОЗДІЛ 5. ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Маруховська-Картунова О.О.

Становлення та етапи розвитку етнополітичної конфліктології в Росії

Стаття присвячена аналізу малодосліджених проблем періодизації еволюції етнополітичної конфліктології в Росії. Обґрунтовується доцільність поділу цього суперечливого процесу на три періоди та шість етапів. Дається розгорнута характеристика їхніх загальних і специфічних рис. Ця періодизація, розроблена автором статті, вперше вводить в широкий науковий обіг.

Ключові слова: етнополітична конфліктологія, етнополітичні конфлікти, етнічні конфлікти, періодизація, етапи розвитку, інституціоналізація.

дизація, розроблена автором статті, вперше вводить в широкий науковий обіг.

Ключевые слова: этнополитическая конфликтология, этнополитические конфликты, этнические конфликты, периодизация, этапы развития, институционализация.

This article is devoted to the analysis of scantily explored problems of periodization of the evolution of the ethnopolitical conflict studies in Russia. Expediency of division of this contradictory process on three periods and six stages is grounded. The unfolded description of their general and specific features is given. This periodization, which was worked out by the author of this article, is included for the first time to the wide scientific circulation.

Key words: ethnopolitical conflict studies, ethnopolitical conflicts, ethnic conflicts, periodization, stages of development, institutionalization.

УДК 303.05:323.1+327.56(470+571)

Маруховська-Картунова О.О., кандидат філософських наук, професор, заступник завідувача кафедри суспільних наук Університету економіки та права «КРОК»

Стаття посвящена анализу малоисследованных проблем периодизации эволюции этнополитической конфликтологии в России. Обосновывается целесообразность разделения этого противоречивого процесса на три периода и шесть этапов. Дается развернутая характеристика их общих и специфических черт. Эта перио-

Глобальна тенденція виникнення нових та ескалації вже наявних етнополітичних конфліктів в останній чверті ХХ ст. обумовила зародження, а потім і досить бурхливий розвиток нової галузі наукового знання, добре відомої сьогодні в усьому світі під назвою «етнічна конфліктологія» (ethnic conflict studies), або «етнополітична конфліктологія» (ethnopolitical conflict studies).

Майже за сорок років свого розвитку на Заході та двадцятилітній період становлення в пострадянських державах, зокрема в Україні та в Росії, представниками цієї нової галузі було підготовлено десятки фундаментальних монографій і навчальних посібників, а також сотні наукових статей, захищено десятки кандидатських і докторських дисертацій. Більшість цих публікацій присвячена дослідженню сутності етнополітичних конфліктів, з'ясуванню причин їх народження та ескалації, пошуку найбільш ефективних шляхів, методів і засобів запобігання їх ескалації, трансформації та розв'язання. Чи не єдиною «білою плямою» у «повені» цих конче потрібних видань, як це не дивно, був і залишається брак спеціальних наукових публікацій, присвячених дослідженню проблем зародження та розвитку самої етнополітичної конфліктології, періодизації цього доволі складного та суперечливого процесу, аналізу та характеристиці його основних етапів і періодів. Причому це однаковою мірою стосується етнополітичної конфліктології як на Заході, так і в пострадянських державах, у тому числі в Україні та в Росії. Але якщо в Україні

вже почали з'являтися перші спеціальні публікації [23] з цієї цікавої і досить **актуальної проблеми**, то в Росії ці сюжети з'явилися лише у двох навчальних посібниках, та й то викладені побіжно і вкрай стисло.

Зокрема, у Росії ці питання ставилися лише в працях «батьків-засновників» етнічної конфліктології В.А. Авксентьєва та етнополітичної конфліктології А.Р. Аклаєва. Причому перше наукове дослідження було проведено ще в 2001 р., а друге – у 2005 р., до того ж вкрай стисло та побіжно. Показово, що тоді В.А. Авксентьєв у своїй відомій монографії «*Етнічна конфліктологія: в пошуках наукової парадигми*», спеціально виділивши підрозділ під назвою «Становлення і розвиток російської етнічної конфліктології» [3, с. 78–86], ухилився від спроб дати періодизацію згаданого процесу. Він лише слушно зазначив: «Вітчизняна етнічна конфліктологія <...> стала розвиватися в нашій країні в кінці 1980-х – на початку 1990-х років» [3, с. 78]. Дивно, що в зазначеній монографії він запропонував досить цікаву та коректну періодизацію розвитку етнічної конфліктології, але не в Росії, а на Заході, спеціально присвятивши цій проблемі підрозділ під назвою «Три етапи розвитку світової етнічної конфліктології» [3, с. 74–78].

Цю прогалину намагався заповнити А.Р. Аклаєв, який у своєму фундаментальному навчальному посібникові «*Етнополітична конфліктологія: аналіз і менеджмент*» також присвятив цьому питанню спеціальний підрозділ «Етнополітична

конфліктологія в Росії» [4, с. 45–48]. Тут він, на відміну від В.А. Авксентьєва, запропонував поділити генезу етнополітичної конфліктології в Росії на два безіменні етапи. *Перший етап* датувався А.Р. Аклаєвим початком – другою третьою 1990-х рр. і характеризувався «поступовим накопиченням фактологічного матеріалу і первинним його осмисленням на нових, вільних від догм марксизму методологічних засадах». Привертає увагу також і таке його твердження: «Із самого початку дослідження саме етнополітичних конфліктів і пов'язаних із ними проблем здійснювалося представниками низки суміжних суспільних дисциплін, що сприяло формуванню етнополітичної конфліктології як міждисциплінарної сфери досліджень в нашій країні» [4, с. 46–47]. *Другий етап*, теж безіменний, А.Р. Аклаєв датував кінцем 1990-х років і часом публікації своєї праці (2005 р.) і характеризував його як «етап становлення етнополітичної конфліктології як самостійної дисципліни та її інтенсивного розвитку, внаслідок чого відбувається її конструктивна інтеграція у світову науку» [4, с. 47].

Незрозумілим видається те, що за чверть століття розвитку етнополітичної конфліктології в Росії вказана праця А.Р. Аклаєва так, мабуть, і залишається єдиною, у якій була здійснена спроба періодизації цього процесу. Про це питання не було взагалі згадки в жодному з опублікованих у 2007–2008 рр. навчальних посібників [14, 25], а також у посібнику С.В. Мурашевої, опублікованому вже у 2015 році під назвою «*Етноконфліктологія (теоретико-методологічні аспекти)*» [27].

Отже, все це свідчить про *досить слабкий ступінь наукової розробки* цієї проблематики. Однак глобальна тенденція посилення етнополітичної

турбулентності в багатьох поліетнічних суспільствах, що виявляється в народженні нових і ескалації давніх етнополітичних конфліктів та зростанні кількості невизнаних держав, вимагає від науковців підвищеної уваги до всіх питань, пов'язаних з етнополітичною конфліктологією як новою галуззю наукового знання та навчальною дисципліною. Усе це робить цю тему досить актуальною як з теоретичної, так і з практичної точки зору.

Проведений автором статті аналіз відповідних наукових досліджень і доступних в Інтернеті авторефератів дисертацій дає підстави для розуміння доцільності розробки *авторської періодизації* зазначеного процесу та стислої характеристики його основних періодів і етапів.

Отже, автор вважає за доцільне поділити еволюцію етнополітичної конфліктології в Росії на три основні періоди, кожен з яких у свою чергу варто розділити ще на два етапи (див. схему).

Перший період можна датувати кінцем 1980-х та 90-ми роками. Природно, що цей початковий період логічно заслуговує на назву «**період зародження етнополітичної конфліктології**». Виходячи з того, що впродовж цього періоду відбулося безліч різноманітних за своєю сутністю і значущістю подій та процесів, його варто поділити ще на два етапи.

Перший етап першого періоду охоплює події з кінця 1980-х рр. до середини 90-х рр. Є достатньо підстав назвати його «*реактивно-пошуковим етапом*». При цьому слід звернути увагу на два важливі факти. По-перше, йому передували процеси «етнічного ренесансу», «політизації етнічності», «етнізації політики» та «етнополітичної мобілізації» в деяких республіках колишнього

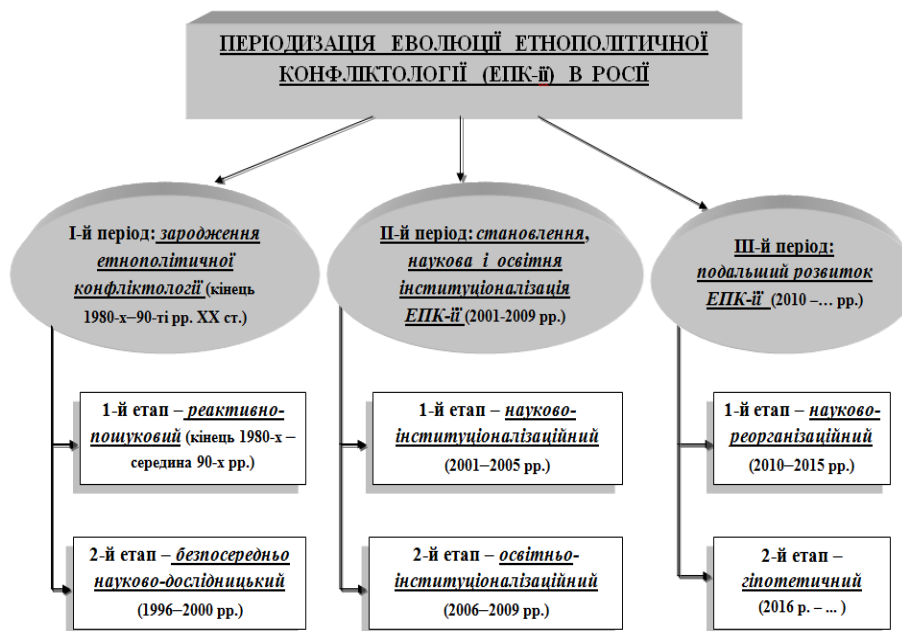

Схема складена на підставі проведеного автором аналізу еволюції етнополітичної конфліктології в Росії

СРСР. По-друге, вибух етнополітичних конфліктів в Алма-Ата (1986 р.), Сумгаїті (1988 р.), Тбілісі (1989 р.), Баку (1990 р.) та ін. Цей вибух виявився непередбачуваним для радянських суспільствознавців, зокрема російських. Але саме під тиском цих конфліктів та їх жакливих трагічних наслідків вони розпочали осмислювати згадані конфлікти та вести пошуки шляхів і методів запобігання та врегулювання.

Якщо стисло, то звернення російських дослідників до етноконфліктологічної проблематики стало їхньою запізнілою, а головне – *вимушеною реакцією* на низку зазначених конфліктів.

Отже, тут все відбулося відповідно до закономірності, виявленої відомим американським вченим-етноконфліктологом *Доналдом Горовцем*, який сформулював її таким чином: «Через те, що гуманітарні науки є реактивними, то для того, щоб пролилися чорнила, необхідно, щоб спочатку пролилася кров» [33, с. 11]. А звідси логічно випливає і назва *першого етапу першого періоду* еволюції етнополітичної конфліктології в Росії – *реактивно-пошуковий*.

Цьому *першому етапу* були притаманні й інші *основні риси*. По-перше, відверто *пошуковий характер* науково-дослідних праць російських вчених, одним із багатьох свідчень чого було їх звернення до теоретико-методологічних напрацювань західної етнополітичної конфліктології, яка на той час досягла вже неабияких успіхів. До речі, ця риса певною мірою притаманна і всім наступним періодам та етапам, неспростовним доказом чого є перевидання відповідних праць багатьох західних етнополітологів та етноконфліктологів російською мовою [11; 12; 13].

По-друге, на початку 90-х рр. відомі російські науковці перебували в *пошуках* поняттєво-термінологічного апарату і почали використовувати в своїх перших наукових публікаціях, присвячених аналізу всіх конфліктів з етнополітичним елементом, найрізноманітніші назви і поняття, такі як: «*міжнаціональні конфлікти*» – В.В. Амелін [6], М.С. Джунусов [15], А.Г. Здравомислов [18], М.В. Йордан [19], Н.П. Медведєв [24] та ін.; «*етнічні конфлікти*» – Л.М. Дробіжева [16], Е.А. Паїн [30], В.О. Тішков [32] та ін.; «*міжетнічні конфлікти*» – Л.О. Колесова [21], В.А. Михайлов [26] та ін.

Водночас на цьому *першому етапі* поступово в працях російських науковців почали з'являтися і такі категорії та поняття, як: «*етнополітичні конфлікти*»: у 1993 р. – А.Р. Аклаєв [5] та Л.М. Дробіжева [17]; у 1994 р. – Е.А. Паїн [31] та Е.Н. Ожиганов [28]; у 1995 р. – перша в Росії та й на всьому пострадянському просторі докторська дисертація, в назві якої було присутнє поняття «*етнополітичні конфлікти*» (В.В. Амелін) [7].

Другий етап першого періоду генези етнополітичної конфліктології в Росії пропонуємо дату-

вати 1996–2000 роками і назвати етапом «*безпосередньо науково-дослідним*». На нашу думку, його основними рисами можна вважати такі. По-перше, потужний початок *безпосередніх ґрунтовних наукових досліджень* саме етнополітичних конфліктів. По-друге, помітне зростання монографій та наукових статей, у назвах яких були використані поняття «*етнополітичні конфлікти*». Це, зокрема, монографії Р.Г. Абдулатіпова [1], О.І. Аршби [8], М.Ю. Барбашина [10], Е.Н. Ожиганова [29] та ін. По-третє, такі праці вперше почали випереджати праці з поняттями «*міжнаціональні конфлікти*» і зрівнялися за кількістю з працями з поняттями «*етнічні/міжетнічні конфлікти*» у своїх назвах. По-четверте, початок захистів на цьому *другому етапі* вже перших (1996 р.) [9; 20], але одразу 6 (шести!) кандидатських дисертацій, у назві яких були присутні поняття «*етнополітичні конфлікти*». Отже, поняття «*етнополітичні конфлікти*» вже в *першому періоді* стає все більш усталеним і прийнятним для російських етнополітологів.

Водночас на *другому етапі першого періоду* почали з'являтися праці, в назвах яких було таке нове поняття для тих часів, як «*етнічна конфліктологія*». Ініціаторами цього нового тренду були відомі російські вчені В.А. Авксент'єв [2] та О.О. Котєнєв [22]. Варто звернути особливу увагу і на таку *рису цього етапу*, як посилення втручання ВАК Міністерства освіти і науки Російської Федерації (далі – МОН РФ) у процеси наукових досліджень конфліктів взагалі й з етнополітичним складником зокрема.

Другий період заслуговує на назву «*становлення, наукова та освітня інституціоналізація етнополітичної конфліктології в Росії*». Цей період починається з 2001 р. і завершується в 2009 р. та поділяється на два етапи. *Перший етап* заслуговує на назву «*науково-інституціоналізаційний*» і може бути датований 2001–2005 рр. Другому етапові більше підходить назва «*освітньо-інституціоналізаційний*» (2005–2009 рр.).

Характеризуючи *перший етап другого періоду*, зазначимо, що в 2001 р. ВАК МОН РФ суттєво змінив і розширив спеціальність 23.00.02 «*Політичні інститути та процеси, політична конфліктологія, політичні технології*». Зокрема, з неї було вилучено такий її компонент, як «*політична конфліктологія*», і замість нього включено новий компонент – «*етнополітична конфліктологія*», і нова спеціальність була сформульована таким чином: «*Політичні інститути, етнополітична конфліктологія, національні й політичні процеси та технології*». Отже, 2001 р. можна вважати роком офіційного народження та набуття свого юридичного оформлення, а також початку процесу наукової інституціоналізації «*етнополітичної конфліктології*» саме як нової галузі наукового знання. Це рішення ВАК

МОН РФ стало для автора цієї статті достатнім аргументом для того, щоб назвати *перший етап* другого періоду саме «науково-інституціоналізаційним».

Цьому *етапу* були притаманні ще й інші основні риси. По-перше, зародження, зростання кількості та доволі бурхливий розвиток регіональних наукових шкіл з досліджень конфліктів з етнополітичним складником, зокрема в Ставрополі, Краснодарі, Ростові, Казані, Оренбурзі та ін. По-друге, досить швидке збільшення кількості наукових праць – статей і монографій, у назвах яких були використані поняття «етнополітичні конфлікти». По-третє, значне зростання кількості захистів таких саме кандидатських і докторських дисертацій. Так, якщо з 1991 по 2000 рік, тобто за 10 років, було захищено 8 таких дисертацій, то тільки за 5 років (2001–2005 рр.) вже 26 дисертацій, з них 2 – докторські. Ці дані свідчать, по перше, про тенденцію, що зміцнюється, зростання кількості захищених дисертацій, у назві яких було поняття «етнополітичні конфлікти», а по-друге, про те, що рішення ВАК МОН РФ 2001 р. щодо включення компоненту «етнополітична конфліктологія» в спеціальність 23.00.02 сприяло не лише науковій інституціоналізації цієї нової галузі, а й її впевненому становленню.

Другий етап другого періоду розвитку етнополітичної конфліктології в Росії пропонується назвати «**освітньо-інституціоналізаційним**» і датувати 2006–2009 рр. Його головною рисою можна вважати появу кількох підручників і навчальних посібників з етноконфліктології чи етнополітичної конфліктології, а також започаткування навчальних курсів з цієї навчальної дисципліни, що сьогодні вже читаються в багатьох університетах Росії.

На особливу згадку тут заслуговує поява в 2005 р. фундаментального навчального посібника А.Р. Аклаєва «Етнополітична конфліктологія: аналіз та менеджмент» [4], який вже двічі перевидавався – у 2008 р. та 2012 р. – і на сьогодні є найбільш згадуваним і цитованим, що свідчить про підвищений інтерес і до нього, і до етнополітичної конфліктології загалом. Певний інтерес у фахівців-етноконфліктологів викликали навчальні посібники з етноконфліктології М.А. Гулієва, І.Д. Коротця та І.П. Чернобровкіна (2007 р.) [14], з етнополітичної конфліктології Н.П. Медведєва, О.А. Куштавкіної (2008 р.) [25] та з етноконфліктології С.В. Мурашевої (2015 р.) [27].

Водночас впродовж *другого етапу другого періоду* продовжувався активний захист кандидатських і докторських дисертацій, у назвах яких було присутнє поняття «етнополітичні конфлікти». Загалом за цей етап з 2006 по 2009 рік було захищено 22 таких дисертації, з них – 3 докторські.

Отже, наведені вище дані по *другому періоду* загалом підтверджують два основні висно-

вки автора даної статті. Перший висновок – про тенденцію, що зміцнюється, зростання кількості захищених дисертацій, у назві яких використовувалось поняття «етнополітичні конфлікти». А другий висновок – про те, що зазначене рішення ВАК 2001 р. сприяло не лише науковій, а й освітній інституціоналізації етнополітичної конфліктології в Росії і як нової галузі наукового знання, і як навчальної дисципліни.

Перший етап третього періоду, на наш погляд, заслуговує на назву «науково-реорганізаційний» і може датуватися 2010–2015 роками. Запропонована назва відповідає його основним характерним рисам, а саме це ціла низка різного роду організаційних змін та несподіваних інновацій. Мається на увазі насамперед те, що наприкінці *другого періоду* розвитку етнополітичної конфліктології ВАК МОН РФ прийняв незрозуміле і нічим не обґрунтоване рішення, яке стало майже «катастрофічним» для цієї галузі наукового знання та навчальної дисципліни. Ідеться, зокрема, про те, що в лютому 2009 р. компонент «етнополітична конфліктологія» було вилучено зі спеціальності 23.00.02, яка після цього стала формулюватися як «Політичні інститути, процеси і технології» та водночас було введено практично нову спеціальність 23.00.05 «Політична регіоналістика. Етнополітика». Отже, на дослідження і висвітлення проблем етнополітичних конфліктів та розвитку етнополітичної конфліктології було накладено своєрідне «табу».

На нашу думку, ситуація, що склалася в Росії внаслідок ваківських реорганізацій 2009 р., певною мірою нагадувала радянські часи, коли вважалося, що в соціалістичному суспільстві «національне питання загалом вирішено» і тут *a priori* не повинно бути жодних конфліктів, а отже, не потрібні жодні їх дослідження і тим більше науки про них.

Наслідком зазначеної ваківської реорганізації номенклатури наукових спеціальностей стало швидке та суттєве скорочення кількості підготовлених і захищених кандидатських і докторських дисертацій, у назвах яких було поняття «*етнополітичні конфлікти*». Зокрема, за нашими підрахунками, у 2010 р. було захищено лише 1 таку дисертацію; у 2011 р. – 2; у 2012 р. – 2; у 2013 р. – 1, у 2014 р. – жодної; у 2015 – 2; у 2016 (станом на вересень 2016 р.) – жодної. Отже, за сім років (2010–2016 рр.) після скасування компонента «етнополітична конфліктологія» було захищено лише 8 дисертацій (з них 1 – докторська), у назвах яких використовувалося поняття «*етнополітичні конфлікти*». Для порівняння зазначимо, що за попередні роки (2001–2009 рр.), коли в Росії в спеціальності 23.00.02 існував компонент «етнополітична конфліктологія», було захищено 48 (сорок вісім!) таких дисертацій, з них – 5 (п'ять!) докторських.

Отже, загальна кількість захищених дисертацій із поняттям «етнополітичні конфлікти» в їхніх назвах скоротилася в 6 (шість!) разів. Усе це ще раз підтверджує наш проміжний висновок про те, що російський ВАК МОН був і залишається найбільш потужним «регулятором» процесу розвитку наукових досліджень у соціально-гуманітарній сфері, особливо в етнополітичній, зокрема щодо аналізу етнополітичних конфліктів.

Усе вищенаведене дає підстави для таких **прикінцевих висновків**. Процес еволюції етнополітичної конфліктології в Росії був досить складним і суперечливим. Автор статті поділив його на три періоди, кожен з яких у свою чергу було поділено на два етапи.

Перший період було датовано кінцем 1980-х і кінцем 1990-х років і названо й охарактеризовано як «період зародження етнополітичної конфліктології». Його основними особливостями були:

1) запізніла та вимушена реакція російських дослідників на вибух у країні цілої низки етнополітичних конфліктів;

2) пошуки відповідного поняттєво-категоріального апарату та методологічних і теоретико-концептуальних засад запобігання їх ескалації й розв'язання;

3) звернення російських науковців до відповідних теоретичних напрацювань західних дослідників і практичного досвіду політиків;

4) поява перших праць, присвячених аналізу не лише міжнаціональних конфліктів, а й етнічних/міжетнічних та вже й етнополітичних конфліктів.

Другий період (2001–2010 рр.) було запропоновано назвати й охарактеризовано як період «становлення, наукова й освітня інституціоналізація етнополітичної конфліктології». Цьому періоду були притаманні такі провідні риси:

1) прийняття ВАК РФ рішення про включення в спеціальність 23.00.02 такого нового її компонента, як «етнополітична конфліктологія»;

2) значне збільшення наукових публікацій, присвячених аналізу проблем саме етнополітичних конфліктів;

3) бурхливе зростання захищених кандидатських і докторських дисертацій, у назвах яких було поняття «етнополітичні конфлікти»;

4) посилення процесу наукової та початок активної освітньої інституціоналізації етнополітичної конфліктології;

5) народження етнополітичної конфліктології як нової галузі наукового знання.

Основними характерними рисами *третього періоду*, що розпочався з 2010 р., можна вважати:

1) чергову радикальну реорганізацію номенклатури наукових спеціальностей, зокрема скасування в спеціальності 23.00.02 компонента «етнополітична конфліктологія»;

2) різке, шестикратне скорочення захищених кандидатських і докторських дисертацій, у назвах яких застосовувалося поняття «етнополітичні конфлікти»;

3) невизначеність статусу та подальшої долі «етнополітичної конфліктології»;

4) ускладнення умов для проведення досліджень етнополітичних конфліктів, ескалація та черговий вибух яких у Росії потенційно може відбутися у будь-який час і завершитися непередбачуваними наслідками.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абдулатипов Р.Г. Этнополитические конфликты в странах СНГ : некоторые миротворческие и правовые механизмы разрешения / Р.Г. Абдулатипов – Баку, 1996. – 136 с.
2. Авксентьев В.А. Этническая конфликтология / В.А. Авксентьев. – Ставрополь : Из-во СГУ, 1996. – 392 с.
3. Авксентьев В.А. Этническая конфликтология: в поисках научной парадигмы : [монография] / В.А. Авксентьев – Ставрополь : Изд-во СГУ, 2001. – 268 с.
4. Аклаев А.Р. Этнополитическая конфликтология: анализ и менеджмент : [учеб. пособие] / А.Р. Аклаев – М. : Дело, 2005. – 472 с.
5. Аклаев А.Р. Этнополитические конфликты до и после августа 1991 г. / А.Р. Аклаев // Россия сегодня : трудные поиски свободы / отв. ред. Л.Ф. Шевцова. – М. : ИЭАРАН, 1993.
6. Амелин В.В. Межнациональные конфликты в республиках Средней Азии / В.В. Амелин – М. : Издательский центр «Росс», 1993. – 136 с.
7. Амелин В.В. Этнополитические конфликты в границах советской и постсоветской государственности (вторая пол. 80-х – сер. 90-х гг.) : опыт исторического исследования : автореферат дис. ... д-ра ист. наук / В.В. Амелин – М., 1995. – 35 с.
8. Аршба О.И. Этнополитический конфликт : сущность и технология управления / О.И. Аршба – М. : Наука, 1996. – 175 с.
9. Аршба О.И. Этнополитический конфликт : сущность и технология управления : автореф. дис. ... канд. полит. наук / О.И. Аршба – М., 1996.
10. Барбашин М.Ю. Этнополитические конфликты на Северном Кавказе : предмет и классификация / М.Ю. Барбашин – М. : Прогресс, 1998. – 235 с.
11. Брубейкер Р. Этничность без групп / Р. Брубейкер [пер. с англ.] – М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2012. – 408 с.
12. Гарр Т.Р. Почему люди бунтуют / Т.Р. Гарр. – пер. с англ. – СПб. : Питер, 2005. – 461 с.
13. Горовиц Д. Столкновение с этническими конфликтами : к новому реализму / Д. Горовиц. – пер. с англ. – М. : Новое издательство, 2004.
14. Гулиев М.А. Этноконфликтология : [учебный курс] / М.А. Гулиев, И.Д. Коротец, И.П. Чернобровкин. – М. ; Ростов-на-Дону : МарТ, 2007. – 224 с.
15. Джунусов М.С. Методологическое введение к изучению социально-политических и межнациональных конфликтов / М.С. Джунусов. – М. : Ин-т социологии АН СССР, 1991. – 68 с.
16. Дробижева Л.М. Этнические конфликты. Социальные конфликты в меняющемся российском

- обществе (детерминация, развитие, разрешение) / Л.М. Дробижева // Полис. – 1994. – № 2. – С. 98–117.
17. Дробижева Л.М. Этнополитические конфликты. Причины и типология (конец 80-х – начало 90-х гг.) / Л.М. Дробижева // Россия сегодня : трудные поиски свободы / отв. ред. Л.Ф. Шевцова. – М. : ИЭАРАН, 1993. – С. 227–236.
18. Здравомыслов А.Г. Межнациональные конфликты в России и постсоветском пространстве : аналит. доклад / А.Г. Здравомыслов, С.Я. Матвеева // Исследования по прикладной и неотложной этнологии / ИЭАРАН. – 1995. – № 83.
19. Иордан М.В. К концепции межнациональных конфликтов / М.В. Иордан, О.С. Реджепова // Научный коммунизм. – 1990. – № 3. – С. 33–36.
20. Кленов И.Н. Этнополитический конфликт : генезис, сущность, пути регулирования : дис. ... канд. полит. наук / И.Н. Кленов – М., 1996. – 214 с.
21. Колесова Л.А. Причины современных межэтнических и межконфессиональных конфликтов / Л.А. Колесова // ОНС. – 1992. – № 4. – С. 117–120.
22. Котенев А.А. Этническая конфликтология: этнические аспекты локальных конфликтов у азиатских границ России в последней четверти XX века : автореф. дис. ... д-ра полит. наук / А.А. Котенев – М., 1996. – 33 с.
23. Маруховська-Картунова О.О. Періодизація та особливості еволюції етнополітичної конфліктології в Україні / О.О. Маруховська-Картунова // Держава і право : збірник наукових праць. Серія «Політичні науки». – Вип. 72 ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2016. – С. 31–46.
24. Медведев Н.П. Межнациональные конфликты и политическая стабильность / Н.П. Медведев. – Саранск : НИИ регионологии, 1993. – 60 с.
25. Медведев Н.П. Этнополитическая конфликтология : [учебное пособие] / Н.П. Медведев, Е.А. Куштавкина – Рязань : Рязанский ун-т им. С. Есенина, 2008. – 321 с.
26. Михайлов В.А. Принцип «воронки» или механизм развертывания межэтнического конфликта / В.А. Михайлов // Социс. – 1993. – № 5. – С. 57–62.
27. Мурашева С.В. Этноконфликтология (теоретико-методологические аспекты) : [учебное пособие] / С.В. Мурашева – Орел : ФГБОУ ВПО «ОГУ», 2015. – 211 с.
28. Ожиганов Э.Н. Баланс власти и этнополитические конфликты в России / Э.Н. Ожиганов // Этничность и власть в полиэтнических государствах – М. : Наука, 1994. – С. 275–298.
29. Ожиганов Э.Н. Причины этнополитических конфликтов / Э.Н. Ожиганов – М. : Наука, 1996. – 285 с.
30. Паин Э.А. Проблемы регулирования этнических конфликтов в постсоветском обществе / Э.А. Паин // Социальные конфликты : экспертиза, прогнозирование, технологии разрешения. – Ч. 1. – Вып. 2. – М., 1992. – С. 123–139.
31. Паин Э.А. Этнополитические конфликты и их причины / Э.А. Паин // Россия и современный мир. – 1994. – № 1. – С. 8–11.
32. Тишков В.А. О природе этнического конфликта / В.А. Тишков // Свободная мысль. – 1993. – № 4. – С. 4–15.
33. Horowitz D. Ethnic Groups in Conflict / D. Horowitz. – Berkeley : University of California Press, 2000. – 711 p.

Наукове видання

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 3

Коректура • *С. Корзун*

Комп'ютерна верстка • *Н. Кузнєцова*

Формат 60x84/8. Гарнітура Arimo.
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 21,45. Ум.-друк. арк. 19,76.
Підписано до друку 20.10.2016. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.
Телефон +38 (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.